

Csányi Erzsébet

Farmernadrágos
próza vajdasági
tükörben

Csányi Erzsébet

Farmernadrágos próza
vajdasági tükörben

**A vajdasági magyar jeans-próza
természetrája**

A kiadásért felel:

dr. Ljiljana Subotić dékán

planta
könyv-
tár 2

A projektumot a Szülőföld Alap támogatta

Csányi Erzsébet

Farmernadrágos próza vajdasági tükörben

**A vajdasági magyar jeans-próza
természetrája**

Bölcsészettudományi Kar

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium

Újvidék, 2010

Tartalom

I. BEVEZETŐ	7
II. A FARMERNADRÁG MÁGIKUS TERE	9
Jeans mint stigma – szöveg és szöveg	11
A farmernadrágos elbeszélő	21
A farmernadrágos próza konfliktusképlete: a kitérő viszony	27
Interkulturális áramlás – Vajdaság: az átalakulás tégelye (Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában)	31
Titkosírás (Tolnai Ottó: <i>Rovarház</i>)	37
Nyelvi és képi narráció a <i>Rovarházban</i>	45
A jeans-próza hazai művészeti háttere – a jugoszláv „új művészeti praxis”: konceptualizmus, szignalizmus	53
Jazzes akkordmenetek a jeans-prózában (Tolnai Ottó <i>Rovarház</i> , Domonkos István <i>A kitömött madár</i> , Ivan Slamnig <i>A bátorság jobbik fele</i>)	59
Mediális transzformációk (A zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei a <i>Rovarházban</i>)	67
A (farmernadrágos) próza stilisztikai vetületei	71
Többszínűség	81
A morálfilozófus beatnik (Végel László: <i>Egy makró emlékirata</i>)	91

Gion-replay (Szimulálás és újrajátszás Gion Nándor <i>Testvérem, Joáb</i> című regényében) . .	105
A domonkosi jeans Domonkos István: <i>A kitömött madár</i>	115
III. ÖSSZEGZÉS	125
Deltavidék – Vajdaság A kulturális identitásképzet felnyitása	127
IV. SZEMELVÉNYEK.	133
J. D. Salinger: <i>Zabhegyező (The Catcher in the Rye – 1951)</i>	135
Jack Kerouac: <i>Úton (On the Road – 1957)</i>	143
Danilo Kiš: <i>Manzárd (Mansarda – 1962)</i>	159
Dragoslav Mihailović: <i>Amikor a tök virágzik (Kad su cvetale tikve – 1968)</i> . . .	165
Bora Ćosić: <i>Családom szerepe a világforradalomban</i> (<i>Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji – 1970</i>)	169
Momo Kapor: <i>Egy Ana feljegyzései (Beleške jedne Ane – 1972)</i>	171
Milisav Savić: <i>Andrija Kurandić szerelmei</i> (<i>Ljubavi Andrije Kurandića – 1972</i>)	183
Vidosav Stevanović: <i>Konstantin Gorča (1975)</i>	189
Antun Šoljan: <i>Árulók (Izdajice – 1961)</i>	193
Ivan Slamnig: <i>A bátorság jobbik fele (Bolja polovica hrabrosti – 1972)</i>	197
Gion Nándor: <i>Testvérem, Joáb (1969)</i>	203
Tolnai Ottó: <i>Rovarház (1969)</i>	211
Domonkos István: <i>A kitömött madár (1969)</i>	221
Végel László: <i>Egy makró emlékiratai (1967)</i>	237

Bevezető

A *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben* a vajdasági interkulturális térség olvasztótégelyében létrejött irodalmi műveket (Tolnai Ottó *Rovarház*, Gion Nándor *Testvérem*, Joáb, Domonkos István *A kitömött madár* és Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényeit) középpontba helyezve, azokból kiindulva rajzolja meg egy fokozatosan tágítható kulturális kontextus pókhálóköréit.

A 20. század középső évtizedeinek viszonylag szabad szellemi légkörében alakuló délszláv kulturális régió ugyanis a modern és posztmodern határán fogékonyan reagált a felerősödő amerikai, majd európai ellenkulturális mozgalmakra.

Az 1950-es években az amerikai munkásfiatalok a farmernadrágot – munkaruhájukat – mint „stigmát” munkaidő után is tovább hordták egy mindenekfölött álló lazaság és önidentitás tüntető igényével. A farmernadrág e divat révén kulturális jellé válik, szimbolikus konnotációi a munka/pihenés, a gazdag/szegény, a hétköznapi/ünnepi, a férfi/női, a szabadság/rabság, az előadó/néző, a szubkultúra/magaskultúra közti ellentétet viszonylagosítják, határokat függesztenek fel.

J. D. Salinger *Zabhegyező* és Jack Kerouac *Úton* című kultuszregénye mintájára a jazz improvizatív ritmusát leképező *farmernadrágos*, illetve *jeans-próza* elsősorban lírai és spontán stílusa révén lázadt a lelki sivárság és a fogyasztói társadalom konformista szemlélete ellen.

A plurálisan kódolt, azúr festékcsöppel (Tolnai Ottó) színezett vajdasági magyar irodalom a modern kulturális kommunikáció mechanizmusaiba és a világirodalmi hatásfúziókba illeszkedve, valamint a délszláv jeans-regények diskurzusfolyamába lépve kialakítja a maga artikulált vonulatát.

A horvát irodalomban elsősorban Ivan Slamnig *A bátorság jobbik fele* (*Bolja polovica hrabrosti*), Ellenség (*Neprijatelj*), Antun Šoljan *Árulók* (*Izdajice*), *Kikötő* (*Luka*), *Mások a Holdon* (*Drugi ljudi na mesecu*), a szerb irodalomban Bora Ćosić *Családom szerepe a világhorradalomban* (*Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji*), Vidosav Stevanović *Konstantin Gorča*, Milisav Savić *Andrija Kurandić szerelmei* (*Ljubavi Andrije Kurandića*),

Danilo Kiš *Manzárd (Mansarda)*, Momo Kapor *Egy Ana feljegyzései (Beleške jedne Ane)*, Hej, nem ezt meséltem neked! (*Hej, nisam ti to pričala!*), Dragoslav Mihailović *Amikor a tők virágozik (Kad su cvetale tikve)* című regénye képviseli a farmernadrágos próza spon-tán-patetikus-lírai műfaját.

E regények a maguk regionális kisvilágában teszik fel azokat a kérdéseket, amelyek elsősorban a nyugati kommersz társadalmak ellenkultúrájában fogalmazódtak meg és a jazz, a beat- és rockzenével terjedtek egy elsöprő életérzést hirdetve. Miközben új kulturális mitológiák születnek (testkultusz, közösségkultusz, szegénységkultusz, kábítószerkultusz, szexkultusz), lassan világossá válik, hogy alapvető gondolkodástörténeti törés állt be, szertefoszlottak az évszázados bizonyosságok (valóság, tudás, haladás), a szkepszis nyomában pedig a tevőlegesség helyett megjelent az ábrándozásba, filozofálgatásba, tagadásba mártott emberi tehetetlenség, undor, a felvállalások elodázása, a konformizmus elutasítása, a jelen bálványozása, a céltalan száguldozás.

A vajdasági magyar irodalom egy kulturális deltavidéken hozza létre a maga narratíváját, ahol eleve a születés és elhalás, a létrejövés és megszűnés minduntalan kiújuló drámája zajlik. A másság, a különlegesség és a keletkezés intenzív élménye járul hozzá ahhoz, hogy egy kódváltásokra, poétikai szemléletváltásokra nyitott komparatiztikai tér jöjjön létre. A délszláv művészeti kulturális kontextusba, az erőteljes konceptualista művészeti törekvések közegébe ágyazva az irodalmi mű sem tételezheti már, hogy fiktív világa mimetikus valóságviszonyt ábrázol, hanem egyre többféle módon jelzi nyelvimmanens mivoltát, a nyelvre mint médiumra szegezett figyelmét. Így a vajdasági magyar irodalom egyes későmodern alkotásai – szemben a magyar irodalom más térségeire jellemző későbbi paradigmaváltással – a 60-as években már nem a hagyományos, metonimikus, szimulatív jelhasználatba vetett hitre épülnek, hanem az ábrázolást, a nyelvi határokat, a logikai-lineáris sorokat szétrobbantó szemléletre és a kitégített médiumokra. Prózapoétikai elvük jobbára a montázs és a fragmentum, a ritmus zaklatottabb, a mű pedig könnyedén integrálja a heterogén elemeket.

Ennek a váltásnak és a vajdasági kultúraközi kapcsolatháló, modellkánon meglétének egyik legkonkrétabb példája a vajdasági magyar farmernadrágos próza.

A farmernadrág
mágikus tere

Jeans mint stigma – szövet és szöveg

A farmernadrágos, illetve jeans-próza elnevezés Aleksandar Flaker horvát irodalomtudóstól származik, akinek 1976-ban jelent meg *Proza u trapericama (Farmernadrágos próza)* című kötete (Liber, Zágráb). Flaker kutatásai egyébként a horvát és az orosz irodalom, az orosz formalizmus, a komparatiztika kérdéseire, az avantgárd irodalomra és kultúrára, valamint az intermedialitás és interkulturalitás problémaköreire irányultak, ez a műve pedig az alcím szerint adalék kívánt lenni a közép- és kelet-európai régió kortárs irodalmi anyaga prózai formációinak modellálásához. Flaker a hetvenes évek populáris irodalmi-kulturális összefüggéseire mint kiváló tipológiai analógiákat kínáló komparatiztikai jelenségre érzett rá.

Kötetében a horvát, szerb, keletnémet, lengyel, cseh és szlovák szerzőket tartotta szem előtt. Témája egyben a 20. századi kulturális robbanást is érzékelteti, hisz az addig szigorúan elkülönülő elit és triviális kultúra immár egymást átminősítő folyamataira, egy határokat feloldó deltaszituációra hívja fel a figyelmet.

Maga a kiindulópont, a jeans mint viselet is határokat mos össze: a durva munkaruha szabad időben is divatossá lesz. Ez a törekvés a munka és a pihenés, a közönséges és az ünnepi közti ellentétet relativizálja, s egyben felfüggeszti az emberi társadalmi osztályok, sőt, a nemek közti különbségeket. „Az ilyen ruhával azt kívánják szuggerálni, hogy viselői akkor is dolgoznak, amikor pihennek, és akkor is pihennek, amikor dolgoznak. Mindenekfölött azt, hogy állandóan lezserek és lazák, és ez a legfontosabb nekik az életben. Úgy tűnik, az ember a magas társaságba is bekerülhet olyanként, amilyen, és mindig lehet olyan, amilyen.”¹

A 20. század közepe táján végérvényesen eltűnt az az áthidalhatatlan szakadék, amely a magaskultúra és a népi kultúra közötti átjárást, szellemi ozmózist a reneszánsztól erre-

1 <http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac277.nsf/AllWebDocs/MOLJAC> (Fordítás tőlem, Cs. E.)

felé évszázadokon át lehetetlenné tette. A 14–15. századtól ugyanis a hivatalos kánon részéről kialakult egy merev, engesztelhetetlen elutasítás a népi szemlélettel szemben. A hivatalos és népi kánon kibékíthetetlen ellentétét Mihail Bahtyin² az idő, a világnézeti végérvényesség, a dogma másféle felfogásából eredezteti. A két kánon rendszerét ellentétes szemléletformák és vágyak mozgatják, de ez a kettősség hajdanán nagyon is egymásra szorult, paradoxális szimbiózist alkotott. A komoly és komikus kultuszok évezredes együttélését egy tapasztalati teljességigény indokolja. Az olasz reneszánsz Egon Friedell³ szerint anarchikus, fortyogó szellemi állapot volt, alkony és hajnal együttes jelenléte. A karneváli nevetéskultúrára, groteszk testfelfogásra épülő népi kánon visszaszorulásának drámája zajlott, amikor is a hivatalos, komoly kánon a kollektív szemléletformák helyett megszilárdít egy individuumpontú szubjektumfelfogást. Az elkövetkező századok tabutémává teszik a testábrázolás örökös halódásában és születésben lévő vonatkozásait, a jövő képlekeny lehetőségei helyett a múltat, a hierarchikus pozíciókat kívánják rögzíteni. A népi kánon kollektív világképe kiszorul, s a tömeg- és elitkultúra közötti harc kérdése egy időre ezzel lezárul.

Az ipari tömegtermelés hatására majd a 20. században válik ismét relevánssá ez a jelenség, s a kulturális-irodalmi rendszerhalmazok periféria-centrum elmélete nyer igazolást, a kommersz kulturális termékek a perifériáról elsöprő erővel kezdik kétségbe vonni a centrum megcsontosodott működési elveit. A kultúra szerkezete alapvetően megváltozik. A posztmodernizmus feltételei a posztindusztriális társadalmakban alakulnak ki, amikor is „a homogén nemzetet a heterogén és multikulturális nemzet váltja fel, azaz az etnikailag és kulturálisan egyközpontú társadalom többközpontúvá és többszörözött kulturalitásúvá válik”⁴

Az 1970-es években felerősödő ellenkultúra a szubkultúrák tömegeket megmozgató közegében formálódott. Bonyolult vonatkozásrendszerében az egyik alapvető megkülönböztető jegy a tömegesség, a közösségi jelleg, a csoportszellem, ami eladdig a népi kultúrát jellemezte az elitkultúrával szemben.

Az ellenkulturális mozgalmak azonban az ipari civilizáció körülményei között, ám a megtűrttség, a kirekesztettség állapotában keletkezve úgy hirdetik a közösségi szellemet, hogy az archaikus, népi értékeket a modern, urbánus szemléletformákkal kombinálják – a történetek a 20. századi nagyvárosi színtereken zajlanak.

2 Bahtyin, Mihail: Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Európa, Budapest, 1982. 6.

3 Friedell, Egon: Az újkori kultúra története II.. Holnap Kiadó, Budapest, 1990. 11.

4 Bollobás Enikő: Posztmodernizmusok a regényirodalomban. In: Uő: Az amerikai irodalom története. Osiris, Budapest, 2005. 644.

E hibrid, diszkriminált kulturális peremjelenségek pusztá létükkel kihívják, megostromolják, átalakulásra kényszerítik az elitkultúrát, megnyirbálják annak hierarchikus pozícióit, kimozdítják a kánon statikus, stagnáló elemeit. A 20. század középső évtizedeiben a kulturális rendszerhalmazok megbolydult méhkasra hasonlítottak, amelyekben a központi és periférikus elemek kavargása, helycseréje hihetetlenül felgyorsult. A posztmodern kor fontos előrejelzője a „performance, jelenlét; a modernista distinkciók (élet és művészet, a »magas« és a tömegkultúra között) megszüntetése”.⁵ A cél, hogy minden művészet lehessen! Ez az életérzés a felfokozott jelen pillanatának buborékában akar kiteljesedni, a jelent tekinti igazsághordozónak a múlttal és jövővel szemben.

A régi és új, a hivatalos és népi, a központi és periférikus kulturális halmazok közti folyamatos küzdelem ezekben az években töréshez vezetett. A lázadó mozgalmak gyökereitől felforgatták a korábbi normarendszereket: zajlott a szexuális forradalom, a hippimozgalom, s a lázadás gesztusát hordta magában sok ehhez csatlakozó, kirekesztettségben, „marginalitásban tenyésző”⁶ szubkulturális jelenség. A munkáskultúra, a négerrek emancipációs ideológiája és kultúrája, a jazz, a rock, a kommunamozgalom, a magyar táncművészet, a happening, a „környezetvédelem, feminizmus, a szexuális »kisebbségek« (homoszexualitás, transzvesztiták) egyenjogúsítása, antipszichiátria, a »könnyű kábítószer« legalizálása”⁷ egyaránt kultúrkritikai éllel rendelkezett, és sokszor kapott politikailag tilos színezetet. A teljes szexuális szabadság kívánalma mögött az a hit áll, hogy Isten érzékeinkben lakozik, „ő maga az energia, az élet, a szexualitás, az erő... a nemiségben rejlő misztérium utolérhetetlen suttagása, a határtalan energia és érzékelés paradicsoma...”⁸

Az ellenkultúra olyan tömegkultúra, amely rendelkezik ezzel a kritikai, (romantikus) lázadó ideológiai töltettel, küldetésstudattal, világképi többlettel, amely képes kialakítani egy alternatív kulturális értékrendet, amely lázad a tömeggyártás megrontó szelleme ellen.

A kommersz kultúráról viszont ugyanez nem mondható el.

A fogalmak tehát átértékelődnek, furcsa ötvözetek, szintézisek jönnek létre, s mindez az elit- és tömegkultúra közti határok visszavonását, módosulását, a jelenségek másféle vegyülését, tagozódását eredményezi.

„Már a hatvanas évek ellenkultúrájára jellemző a tekintély különböző formáinak megkérdőjelezése: a hagyományosnak tekintett értékrend elveszíti érvényességét, s az

5 Bollobás, i. m. 530.

6 Klaniczay Gábor: Ellenkultúra a hetvenes–nyolcvanas években. Noran, Budapest, 2003. 21.

7 Klaniczay, i. m. 9.

8 Mailer, Norman: A fehér néger. In: Üvöltés. Vallomások a beat-nemzedékről. Európa, Budapest, 1982. 36.

»új érzékenység« (Susan Sontag) szembefordul a modernitás elitistának tűnő szemléletével, határok átlépését és szakadékok megszüntetését követelve (Leslie Fiedler), amit az új »poszthumanista tudat« markáns igényének tekintenek» (Malcolm Bradbury).⁹

A modern kulturális kommunikáció és társadalomszerveződés feltételei közepette a fordulatot szinte magukkal hozták a tömegkommunikációs eszközök, az információátadás új technikái, a propagandagépezetek, a reklámpar. Az ellenkultúrában megjelennek a művészeti neoavantgárd kifejezési eszközei is, amelyek elitista elidegenítés helyett igyekeznek az előadó és a néző közötti szerepeket felcserélhetővé tenni. „Mint általában az avantgárd művészet, a posztmodern költészet nem az élet reprezentációja, hanem annak inkorporációja kíván lenni (Peter Bürger). Az avantgárd elveti a művészet autonómiájának modernista felfogását, s a művészetnek az élet praxisába való szublimációját – beemelését, belesimulását – hirdeti. Az egyedi és egyszeri (nem ismételtető), esetleges és gyakran improvizatív előadás különös hangsúlyt kap... A »spontaneitás kultúrájának« (Daniel Belgrad) e performatív poétikája így az alkotás és az előadás, a szerző és az előadó közti határvonal elfeledtetésével az élet és a művészet közti nagymodernista szakadékot is megszüntetni igyekszik, amennyiben sajátos szinkronicitást igyekszik teremteni az élet történései és az azokra reagáló alkotói folyamatok között. A költői reflexió gyökere a figyelem és a percepció, s a külső történések és azok megjelenítése közti egybeesés megteremti a radikális jelenlét megvalósításának lehetőségét, s egyúttal megszűnik a hétköznapi élménynek a művészi élménnyel szemben fennálló de-privilegizált státusa (Charles Altieri).¹⁰ A tömegkultúra és a magaskultúra közti különbséget az avantgárd és az ellenkultúra egyaránt a technológiai eszközök bevonásával rombolja le.

A kultúrtörténeti logikában bekövetkező alapvető változást azonban majd a műveket-termékeket meghatározó önreflexió, a tudatosság mint művészi alapállás hozza.

A 20. század második felében a kommersz kulturális mitológiateremtő eszközök legfontosabb mozzanata a tárgytól való ironikus-játékos távolság, a rájátszás, a stilizáló újrafelhasználás, a parafrázis szándéka lesz, amely a pop-artban és Andy Warhol kultúrafelfogásában jelent meg a 60-as években. A fogyasztói társadalom a piac logikájával szembeni viszolygását nem gögös elutasítás formájában fejezte ki, hanem tudomásul vette, és ironikusan játszani kezdett vele. Sorra vette a divat, a modern társadalmi szerveződés korábbi domináns jegyeit. A korábbi jelenségekkel való játék a fogyasztói társadalom szellemében nevezhető „kulturális parazitizmusnak”¹¹ is, de historizálásnak is, amikor is a

9 Bollobás, i. m. 645.

10 Bollobás, i. m. 530.

11 Klaniczay, i. m. 39.

megelőző divatokat (életstílusokat, identitásokat) hozzák vissza, gyártják újra – nemcsak nosztalgiahullámokat indítanak el, hanem egy kultúrtörténeti ciklikusságot is a jelicserélődés, jeltermelés felgyorsult folyamatában. Az önreflexió gesztus, a stilizáló hozzáállás, a tudatos reciklálás a modern tömegkultúra sztereotip megnyilvánulásait veszi célba, ezekből teremt művészetet, sokszor megcseréli az előjeleket. A pop-art a hátrányból előnyt farag. Warhol a divatipar természetrajzát leleplezve és elsajátítva megteremti a 20. századi kulturális ikonokat, ráérez az image-teremtő allűrökre, a sztár csinálás mechanizmusára, a szenzáció, az időszerűség, az itt és most hatalmára – legyen szó ruháról, emberi egyéniségről, identitásról, eszméről, testről.

A divat egyrészt az elsőkélyesítés, a sznobizmus és kommercializálódás veszélyét hordozza, másrészt egy egyezményes szimbolikus és hatalmi játékba vonja be azt, aki jelrendszerét figyeli, követi. „Az öltözködés jelrendszere minden ismert társadalomban a társadalmi különbség és összetartozás kinyilvánításának kitüntetett területe volt.”¹² Az intézményes divat elutasításaként jelentkező ellenkultúrában a 60-as, 70-es években még spontán lázadó gesztusként volt jelen az emberi külső, az öltözet mint szimbolikus jelrendszer, az öltözködés mint ideológia.

De nem csupán az öltözék jelszerű, hanem maga a test is: „E szubkultúrák egyik legjellegzetesebb médiuma, megnyilvánulási formája a test lett – a gesztusok, a hajviseletek, a sebhelyek, a tetovák, a különös vagy riasztó öltözetek hordozója.”¹³ Mint Klaniczay Gábor utal rá, a 19–20. század fordulóján a rongyok, a 20-as években a meztelen-divat, a 30-as években a swingnadrágok, a 40-es években a viharkabátok határozták meg a kötelező divatot. Az 50-es években a munkásfiatalok a farmernadrág-trikó-dzseki munkaruhához provokatív módon kezdtek viszonyulni, munkaidő után is dacosan tovább hordták a „stigmát”, ami megjelölte alacsony osztályhoz való tartozásukat. A beatnikek hátat fordítanak a modern civilizációnak, ezt a kritikát folytatják majd a rockerek. „Az 1967-ben berobbanó hippis stílus megint csak furcsa keverék volt. A középosztály jólszituált csemetéi elfogadták és optimista vidámsággal dicsőítették a természetes testiséget... A szégyenlősség helyett az ideológiai szigorral megkövetelt meztelenségre szavaztak, szexuális forradalmat hirdettek... A hetvenes évekre a hippis optimista testkultusza átadta a helyét egy sokkal elkinzottabb testkultúrának. Jöttek ismét az »új undokok«, például a skinhead-ek. Rövidre vágták a hajukat, ismét stigmaként viselték a ruhát...”¹⁴ Közben megfordul a tétel: Warhol szerint a szexuális forradalom nem optimista testkultuszról,

12 Klaniczay, i. m. 59.

13 Klaniczay, i. m. 109.

14 Klaniczay, i. m. 113.

szabadságról, katarziszról kell hogy szóljon, hanem a test gyűlöletéről, mert a nemi szerepek birtokukba veszik, uralják az egyént.

A farmer mint viseleti, kulturális jel a szubkulturális ellenmozgalmak megkülönböztető jele, egy különálló csoport „egyenruhája”. „Az emberek egy meghatározott csoportjával történő azonosulás igénye mindig a legerősebb motiváció egy divatjel átvételére...”¹⁵ A generációs önérvényesítési küzdelemben a farmernadrág tüntető önkifejezési eszközzé válik. Mint minden divatjelenség, megtöri a fennálló hatalom egyeduralmát, szabályozó mechanizmusait, és a fennálló kanonikus rend képviselőit óhatatlanul védekezésre készíti.

A farmernadrág szimbolikus konnotációi a munka/pihenés, a hétköznapi/ünnepi, a gazdag/szegény, a férfi/női, a szabadság/rabság közti ellentétet viszonylagosítják.

A 20. században jórészt a divat kulturális mechanizmusainak kénytelenek engedelmessé válni a szellemi törekvések is. Intellektuális divatok áttekinthetetlen szövevényének a meglétével kell számolni. A 60-as évek ellenkulturális mozgalmában a sajátos zenei és irodalmi műfajok „flaszterromantikus”, „szivárványos politikai-ideológiai”¹⁶ üzeneteket hordoznak.

A farmernadrágos prózamodell Amerikában az ötvenes, Európában inkább a hatvanas–hetvenes évek regényírói kohóiban jött létre a modern és posztmodern határán, a beatkultúra keretében, a posztmodern előzményeként. Lenézett amerikai irodalmi irányzat tucattermékeként indult, de Salinger 1951-ben megjelent *Zabhegyező* című regénye egycsapásra világhírűvé, mintaadóvá tette. Nem kevésbé lett paradigmatiszusa Jack Kerouac 1957-es *Úton* című kulcsregénye sem, amelyet a beatnikék saját bibliájuként olvastak. A rock és a beat égisze alatt él és alkot egy egész nemzedék: Corso, Ginsberg, Kerouac, Burroughs, Kesey, Ferlinghetti, Bukowski, Snyder. Ennek az elsősorban szabadságért lázadó ellenkultúrának az égisze alatt íródik Burroughs *Meztelen ebéd* (1959) és Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére* (1962) című műve.

E regénymodellben az urbánus próza ölt testet, ám hangütése nem intellektuális, hanem spontán, gátlástalanul kitarulkozó, patetikus és lírai, mint ahogy a beatkölteszet is élőbeszédszerű „projektív verset” szül egy szürrealista automatizmus működtetésével. Ütközteti a középpontban álló, ösztönös, passzív, céltalanul bolyongó, de mindezzel egyúttal tiltakozó fiatal főhőst és az idősök világa által képviselt átlagosságot, konformizmust, (ál)rendet, elnyomó hatalmi gépezetet, „civilizációt”. A tiltakozás artikulálatlan üvöltésben ölt testet. „Az átlagpolgári lét gyűlölt automatizmusának ellenszere egyetlen

15 Klaniczay, i. m. 68.

16 Klaniczay, i. m. 108–109.

mindenható szó: az antikonformizmus. Lehetőségei korlátlanok, kötelezettsége semmi. Gyakorlata: kivonulni a megutált és nem értett társadalomból a szigetre, a lelki és fizikai magányba vagy a hasonszőrűek közé, New York, Boston és San Francisco külvárosaiba, padlásszobákba és föld alatti pincehelyiségekbe, a mexikói határszélre, a dél-kaliforniai tengerpartra, a közép-amerikai országutakra. Bőrkabátos-jeans-nadrágos külön világba, amelynek egén Jézus és Buddha, James Dean és Marilyn Monroe, Elvis Presley és a kábítószer-mérgezésben elpusztult néger dzsesszzenész Charlie Parker, Blake és Maja-kovszkij, Nietzsche, Kierkegaard és Marx egyenrangú állócsillagok, s amely annyival különb a megtagadott kinti világnál, hogy kevésbé érzik rosszul benne magukat.¹⁷

„A II. világháború utáni évtizedben az amerikai társadalom sajátos lelki mélypontra jut. A gazdasági fellendülés viszonylagos jómódot teremt, s általánossá válik a konformizmus, a befelé fordulás és az anyagiasság szemlélet. A milliók életét irányító értékek alapvetően konzervatívok – a család, az otthon és az érvényesülés –, ugyanakkor nagy közös ügyek hiányában a társadalom atomizált és irányvesztett lesz. A McCarthy-érában országos méreteket ölt a paranoia és a gyanakvás. A reklámpar térnyerésével és a televízió elterjedésével sokan úgy érzik, hogy a művészetet megfojtja a tömegkultúra. Valójában a posztmodernitás első jelei ezek, a korhangulatot kifejező művek voltaképpen a posztmodern próza közvetlen előzményeinek tekinthetők...”¹⁸ Mint Bollobás utal rá, Norman Mailer *A fehér néger* című esszéjében (1957) fejti ki, hogy mit ért a hipster fogalmán. A hipster szerint az ember sorsa „kiszakadni a társadalomból, gyökértelenül élni, felfedező útra indulni az én lázadó ösztöneinek feltérképezetlen birodalmába”. A hipster Mailer szerint az amerikai egzisztencialista, akinek alakja a bohém, a fiatal bűnöző és a néger sorsát ötvözi. „E frigy »záloga« a marihuána, s a szövetség egyik terméke a *hip* nyelv és a *hip* gondolkodás. Mailer párhuzamba állítja az egyén és a társadalom (hatalom), a képzelet és a konformizmus, valamint a fehér és a fekete bőrszín közti ellentétet, s felmutatja a lázadó *hipster* alakját, aki rendre e dualizmusok szubverzív elemét választja. Ebben a sajátos légkörben születik meg az ötvenes évek egyik jellemző regénye: a materializmus, a konformizmus és a lelki sivárság ellen lázadó, az én legszemélyesebb problémáit feltáró lírai regény... A lírai regény kategóriájába sorolható az útregegy (road novels), a kamaszregény, a kalandregény és az egyes szám első személyben írt pikareszk regény (Moris Dickstein)”.¹⁹

17 Sükösd Mihály: A beat-nemzedékről. In: Üvöltés. Vallomások a beat-nemzedékről. Európa, Budapest, 1982. 6.

18 Bollobás, i. m. 651.

19 Bollobás, i. m. 651–652.

A hipsterek világában „ellentétek házasodtak össze: a mély lelki élet és a feltűnési vágy, az orgia és a szerelmi álom, a gyilkolás vágya és az alkotásvágy, a lét dialektikus felfogása és a hatalom utáni sóvárgás, egy komor, romantikus, mégis tagadhatatlanul dinamikus életszemlélet”.²⁰ A hipster intenzív életmódja a „gigászi dzsungelben élő primitív bölcs filozófiájából”²¹ ered, élete hajsza, veszélyek és állandó keresés közt zajlik. Ő „a néger, akit gyűlöl a külvilág, s ezért önmagát is meggyűlölte... a legvadabb züllésben, fajtalankodásban, striciskedésben, narkózisban, szexualitásban, hasfelmetszésben, palacktördelésben, garázdaságban kutatta föl és dolgozta ki az alvilág erkölcsi szabályzatát”.²²

A nonkonformista beatnikék, a vándorló életmódot folytató hobók (vándormunkások, dühöngő örültek) és a kamaszok látszólag ok nélkül lázadnak, anarchikusak, s mindeközben „az ellenkultúra közösség-, szegénység-, kábítószer- vagy szexkultuszát”²³ is hirdetik. Bollobás Enikő szerint ebben a pikareszk regényben található az ötvenes évek amerikai ellenkultúrájának három nagy trópusa, a beilleszkedésre képtelen kamasz, a végtelen út és a bolond bölcs.

A modern és posztmodern határán születő művek, irányzatok immár nem a megismerhetőség, hanem a létezés kérdéseiben bizonytalanodnak el. „Sorra kérdőjeleződnek meg az ún. nyugati civilizáció tartóoszlopai – mindaz, ami a felvilágosodás hagyatékát felvállaló modernitás »befejezetlen programját« alkotta (Jürgen Habermas), és amiben a felvilágosodás óta hisz a nyugati gondolkodó: az univerzum objektív létezése és megismerhetősége, az emberi ágensség lehetősége, az emberi értelem, az igazság létezése, az emberi élet értelme, a nyelv hatékonysága, a kommunikáció lehetőségessége, a jelenlét transzcendenciája. A posztmodernizmus fogalmak sorát kérdőjelezi meg... ezek között említhető az autonómia, a transzcendencia, a bizonyosság, a tekintély, az egység, a totalizáció, az univerzalizáció, a középpont, a folyamatosság, az eredet, a cél, a zárlat, a hierarchia, a homogenitás és az egyediség (Linda Hutcheon)”.²⁴

Jerome David Salinger, Jack Kerouac lázadó hőseinek magatartásában ott derengenek a létfilozófiai fordulat elemei – egy gomolygó eszmei eklekticizmusba gyúrva. Salinger regényében a felnőtté válás bojkottja, a kamaszlétben rekedtség, a stagnáló személyiségfejlődés sejteti, hogy e társadalom családmodellje és egész értékszerkezete szétesett. Kerouac hősei is ezt a válságos életérzést sugározzák: a normák-kötöttségek provokatív felrúgása, a romantikus nonkonformizmus, a civilizáció mélyeséges kritikája mellett a

20 Mailer, Norman: A fehér néger. In: Üvöltés. Vallomások a beat-nemzedékről. Európa, Budapest, 1982. 25.

21 Mailer, Norman, i. m. 16.

22 Mailer, Norman, i. m. 32.

23 Bollobás, i. m. 652.

24 Bollobás, i. m. 646.

gátlástalan őszinteséget, kitarulkozást, spontaneitást, intimitást – a farmernadrág viseleti stigmájával megpecsételve. Az ellenkulturális mozgalom elsősorban életmódváltást jelent, amit a hősök tevékenységi és mozgásköre mutat fel: betájoló pont a buli, a kocsmá, a csavargás.²⁵ Jellemző, hogy az elbeszélő ezekben a regényekben önéletrajzi modorban beszél a haverként kezelt olvasóhoz fordulva. Az előbeszéd nyelvében megjelenik a szleng és a diáknyelv, teli vulgáris és szexre utaló szavakkal. Az obszcén kifejezések markánsan jellemzik a lázadó huligánfigurákat, akik a tipikus „elfuserált értelmiségi”²⁶ és a művészhajlamú, lázadó fiatalemberek ötvözetei.

A farmernadrágos prózában – Milosevits Péter szerint – kétféle menekülés, vándorlás figyelhető meg: vagy a faluból a város felé (főleg a szerb jeans-regények jellemzője), vagy a városból a nyílt autópályák, a vidék felé (inkább a horvát farmernadrágos prózát jellemzi). Eredetileg a városból menekülő fiatalok mennek neki a világnak, a civilizációból való kiszakadással kísérleteznek (autóstoppal utaznak), később a vidéki huligánok, trógerék az elmaradottságból a civilizáció felé menekülnek. De bármelyik vándorlás is ölt formát, mindig tengő-lengő, felesleges emberekről van szó.

Az ellenkulturális mozgalmak ugyan az USA-ban alakulnak ki, de Nyugat-Európában kapnak igazán erőre, majd pedig világszerte megjelennek helyi változatai.

A vajdasági magyar irodalom tehát a kultúráköziség különlegesen előnyös pozíciójába kerül, amikor az 1950-es, 60-as évek farmernadrágos prózáját vizsgáljuk. Mert míg Magyarországon a beat-kultúrának a magasirodalomban nemigen lehettek számottevő megnyilvánulásai, addig a vajdasági magyar irodalomban Tolnai Ottó, Domonkos István, Gion Nándor, Végel László jelentős irodalmi produkciót mutat fel ebben a műfajban – a liberálisabb társadalmi-politikai közeg és a délszláv irodalmi kontextus hatására. A beatirodalom keretében kialakuló farmernadrágos próza hullámai nyomán az 1960-as években fontos irodalmi termés jött létre a délszláv irodalmakban és a vajdasági magyar irodalomban is. A délszláv–magyar összehasonlító irodalomkutatás így érdekes adalékokkal szolgálhat és tovább fejlesztheti a Flaker által körvonalazott modellt.

A horvát irodalom legfontosabb jeans-regényei:

Ivan Slamnig: *A bátorság jobbik fele (Bolja polovica hrabrosti)*,

Ellenség (Neprijatelj)

Antun Šoljan: *Árulók (Izdajice)*,

Kikötő (Luka),

Mások a Holdon (Drugi ljudi na mesecu);

25 Vö. Milosevits Péter: A szerb irodalom története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 480.

26 Milosevits uo.

a szerb irodalomban:

Bora Ćosić: *Családom szerepe a világforradalomban (Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji)*,

Vidosav Stevanović: *Konstantin Gorča*,

Milisav Savić: *Andrija Kurandić szerelmei (Ljubavi Andrije Kurandića)*,

Danilo Kiš: *Manzárd (Mansarda)*,

Momo Kapor: *Egy Ana feljegyzései (Beleške jedne Ane)*,

Hej, nem ezt meséltem neked! (Hej, nisam ti to pričala!),

Dragoslav Mihailović: *Amikor a tök virágzik (Kad su cvetale tikve)*;

a vajdasági magyar irodalomban:

Tolnai Ottó: *Rovarház*,

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*,

Domonkos István: *Kitömött madár*,

Végel László: *Egy makró emlékiratai*

című regényei emelkednek ki ebben a vonatkozásban.

A farmernadrágos elbeszélő

Aleksandar Flaker *Farmernadrágos próza*²⁷ című kötetét írva elsősorban a narrátor alakjának, hangjának, nézőpontjának a kérdésével foglalkozik, miközben – elutasítva a hagyományos hatáskutatást – végső célja a beat-prózamodell kimunkálása, strukturális megragadása.

A beatnemzedék regényeiben egyetlen megunhatatlan téma uralkodik: a generáció életvitelének, életérzésének feltárása.²⁸ A modell legalapvetőbb egységesítő erejét a fiatal (férfi) elbeszélő képezi, ezekben a regényekben mindig egy (művészhajlamú) fiatalember vall a felnőtt világgal való szembesüléséről.

Ennek a koncepciónak Flaker szerint Goethe *Werthere* (1774) az előképe és ellentéte is egyben. A farmernadrágos próza konstitutív eleme a (jeans egyenruhába öltözött) fiatalok csoportszellemisége, a hagyomány ironikus elvitatása, ugyanakkor a kontinuitás keresése, valamint bárminemű korlátok létezésének tagadása. A narrátor infantilis hangja válik meghatározóvá.

További közös nevezőnek tekinthető e művekben a narrátori szólam beszélt nyelvre épülése, ami már Goethe klasszikus, szentimentális levélregényében alapvető tónust ad, de még inkább dominál majd az urbánus, utcai zsargonnyelven megszólaló jeans-prózában a 20. században. Emellett e regények hősei egyfajta lenyűgöző nyelvi virtuozitás, sokszor az írótság, az írószerep igézetében élnek. A nyelvi-stilisztikai innováció, merész kísérletezés mindenképp központi szerepet játszik a farmernadrágos próza modellálásában.

Goethe regényében a talált kézirat poétikája érvényesül, a narrátor szavai bevezető keretet adnak a műnek, s ebben a közvetlenség egyik fokmérője az olvasó tegezése: „Amit csak megtudhattam a szegény Werther történetéről, szorgalmasan összegyűjtöttem, és

27 Flaker, Aleksandar: *Proza u trapericama*. SNL, Zagreb, 1983.

28 Sükösd, i. m. 7.

most elétek bocsátom, és tudom, hálások leszek érte. Lehetetlen, hogy ne csodáljátok és szeressétek a szellemét és jellemét, meg ne sirassátok a sorsát. És te, jóságos lélek, aki ugyanazt a szorongást érzed, amit ő, meríts vigaszt a szenvedéseiből, és legyen barátod ez a kis könyv, ha a sors végzése vagy a saját hibád miatt jobbat nem tudsz találni.”²⁹

A keret után a narrátor átadja a szót a leveleket író hősnek (másodlagos narrátor), és ez a hang ugyanolyan közvetlen stílusban csendül föl:

„Mennyire örülök, hogy eljöttem! Drága barátom, milyen is az emberi szív! Elhagyni téged, akit úgy szerettem, akitől elválaszthatatlan voltam, és örülni! Tudom, megbocsátod. Nem úgy kereste-e össze többi kapcsolatomat a sors, hogy szorongassanak egy olyan szívet, amilyen az enyém?”

A 18. század német társadalmá éppúgy elvágta az ifjú elől a személyiség kibontakozásának útját, mint a 20. század Amerikája és Nyugat-Európája. Ezekben a regényekben a fiatalok szemben állnak az egész világgal, elsősorban az idősekkel. A Salinger-paradigma a felnőttvilág tagadását jelenti, ám ez nem egyszerűen gyerek-szülő ellentétben csapódik le. Ebben a paradoxális világmodellálásban a narrátor két véglet között ingázva alakítja a regény világát: egyrészt a pontos reprodukálás, az objektív, empirikus s egyben spontán beszédmód híve, másrészt látványosan konstruálja az elbeszélést, feltárja, leleplezi az olvasó előtt a tudatos történetmondó fikciós tevékenységét. Ezt az önreflexiós narratívást hordozza a goethei mintában a talált kézirat poétikájának hangsúlyozása.

Ezen a nyomvonalon haladva artikulálódik Salinger *Zabhegyezőjének* felütése, Holden Caulfield ugyanúgy tegezi az olvasót, mint Werther, s az olvasót megcélzó konatív nyelvi funkció mellett a metanyelvit is bevezeti Dickensre utalva:

„Hát ha tényleg kíváncsi vagy rá, először biztos azt szeretnéd tudni, hogy hol születtem, meg hogy mik voltak a szüleim, mielőtt beszereztek engem, meg minden, szóval hogy egy ilyen Copperfield Dávid-féle marhaságot adjak le, de ehhez nincs kedvem. Először is unom ezt a témát, másodsor a szüleimet sorba megütné a gutman, ha nagyon mélyre találnék túrni a dologban. Az ilyesmire rém érzékiek. Ebből úgyse lesz itten életírás, vagy mit tudom én, csak azt akarom elmondani, hogyan zsongtam be tavaly karácsony táján, amiből aztán olyan nagy lerobbanás lett, hogy ideküldtek összeszedni magamat. Vagyis azt, amit már D. B.-nek is elmondtam, a drága bátyámnak, tudod, aki Hollywoodban van. Nincs túl messze ettől a nyomor helytől, majdnem minden hétfégen meglátogat. Jövő hónapban kocsin visz haza a diliházból, persze csak ha elengednek.”³⁰

29 Goethe, Johann Wolfgang: Werther szerelme és halála. Ford. Szabó Lőrinc.

Idézetek: <http://mek.niif.hu/00300/00390/00390.htm>

30 Salinger, J. D.: *Zabhegyező*. Európa, Budapest, 2001. 5.

Az ötvenes évek amerikai ellenkultúrájában Salinger kultuszregénye a felnőtté válás, a beilleszkedés elutasításáról szól. Épít a neorealista hagyományra és a Mark Twain-i pikareszk regény kamaszfiguráira. A beat-mozgalom szimbolikusan a (ginsbergi) dühös üvöltéssel ragadható meg. A regényben Holden kétszer üvölt: a történet elején, amikor összeverve, az éj közepén végső fájdalmában elüvölti magát a folyosón, és kicsapott diákként elhagyja a kollégiumot. Másodszor csak gondol az üvöltésre a történet végén: „Hirtelen olyan átkozottul boldog voltam, ahogy Phoebe ott körbe-körbe forgott. Majdnem üvöltöttem, olyan átkozottul boldog voltam, ha tudni akarod az igazat.”³¹

A közvetlen hangütés kritériumát Holden Caulfield a következőképpen fogalmazza meg: „Engem az ken falhoz, mikor olyan a könyv, hogy az ember a végén azt szeretné, ha az író iszonyú jó haverja lenne, akit akkor hív fel, amikor akar.”³² A kétszínű, álszent társadalmi normák elleni lázadás legfontosabb pontja az igazi emberi viszonyok létrehozása, a magány feloldása. Ezt az intim, szoros kapcsolatot teremti meg Holden az olvasójával is („öregem”, „ha éppen tudni akarod a teljes igazságot”, „érted egyáltalán, mire gondolok?”, „de öregem, látni kellett volna”, „Hát annyi vért még nem láttál!”, „Esküszöm, biztos tetszene neked!”). Az írás társkereső vallomás, a regény végén Holden a végiggondolt élményektől megittasulva, az olvasó iránti tökéletes bizalommal így szól: „Istenem, bárcsak ott lettél volna!”

Az átütő közvetlenség másféle kultikus képletét, narrátori struktúráját szerkeszti meg Jack Kerouac, aki az *Úton* című regényében már nem a kamaszok, hanem a beatnemzedék dogmaellenes életérzését fogalmazza meg. A „spontaneitás esztétikája”, az „intimitás poétikája”³³, az előítéletek-képmutatás levetkőzése, az őszinteség-leplezetlenség erkölcsisége teljes egészében kibontakozik művében. A Kerouac-regény indításában ott van a jeans-próza programszerű, vad közvetlensége, az én-regény intimitása:

„Nem sokkal azután ismerkedtem meg Deannel, hogy az asszonnyal különmentünk. Súlyos nyavalyából lábaltam kifele – nem is részletezem most. Keserves huzakodásainknak is köze lehetett hozzá, elég annyi, s hogy az érzésem az volt, pusztul a világ. Dean Moriarty felbukkanásával új életem kezdődött. Nevezhetném akár úti életemnek.”³⁴

Ha a fiatalok csoportjáról van szó, akkor a narrátor a közösség nevében beszél, felveszi a csoportszemélyiség hangját.

Érdekes belső inverzió zajlik le a *felnövekvők* ↔ *fel nőttek* oppozíciós struktúrában belül, ha olyan narrátortípusról van szó, aki visszaemlékezik saját fiatalkorára. A retrospekció

31 Salinger, J. D., i. m. 204.

32 Salinger, J. D., i. m. 21.

33 Bollobás Enikő: Az amerikai irodalom története. Osiris, Budapest, 2005. 654.

34 Kerouac, Jack: *Úton*. Európa, Budapest, 1983. 5.

során a narrátor már a felnőttek tartós értékeket hirdető normarendszerén belül van, onnan vetül tekintete fiatal napjaira, két énje tehát szembekerül egymással.³⁵

A narrátori szerkezetek számbavétele során érdekes még az a lehetőség is, amikor egy központi narrátor mellett megjelenik néhány másik, alárendelt narrátor is, ami *szórt narrátori tudatot* eredményez.

Flaker nemcsak infantilisnek, hanem intelligensnek is nevezi a farmernadrágos narrátort. Ezek az elbeszélők alapvetően kritikusak-ironikusak, úgy-ahogy műveltek, olvasottak, ugyanakkor bohémek, s még választás előtt állnak. Az iskola, a munkahely, a család és a jólét intézményeit kritikusan kezelik. Nincs életrajzuk, származásukra nem adnak, nem tartoznak meghatározott leülepedett társadalmi struktúrához, nincs múltjuk és példaképük.³⁶ Elvetve az életrajzi-szociális-lélektani motivációt, elvetik a fiatalemberről szóló életrajzi regénymodell konvencióját is. Magatartásuk okaként nem holmi társadalmi determinánsokat keresnek. A farmernadrágos próza a nyelvi-kulturális ellentétezésre épít, ezért intelligens narrátorának ismernie kell a kulturális tradíció szövegeit. Nem filozofál, de gyakran rájátszik elméletekre, mondatszerkesztése látszólag egyszerű, szókinccse hétköznapi, a tárgyi világra, a tömegkultúrára és a városi civilizációra összpontosít, egyszerűen tűnik tehát naivnak és infantilisnek is.

A modell jellegzetes hangjában azonban nemcsak a gyermeki percepció és egy felemás értelmiségi hozzáállás csapódik le, hanem a szépségmítoszok, idillek, illúziók sárba tiprása kapcsán a *brutális narrátor* hangja is. A szerelem ↔ nemszerelem ellentét kibontakozása során a felnövekvők nyelvét gyakran vulgarizmusok, zsargonkifejezések jellemzik, e művek nyelvileg differenciálják az alakokat.

A farmernadrágos regénykorpusz keretében jelenik meg Ivan Slamnig horvát író *A bátorság jobbik fele* (Bolja polovica hrabrosti)³⁷ és Tolnai Ottó *Rovarház*³⁸ című regénye is.

A narrátori hangütés, szókinccs, szintaxis Slamnig regényében is hordozza a jellegzetes infantilis-intellektuális-brutális tónus jegyeit:

„Elhatároztam, hogy leállok és lenyugszok. Egyedül voltam az autóban, és az emberek általában nem veszik észre az embert, aki autóban ül, még akkor se, ha ő mindent lát maga körül. Mindennap, minden pillanatban mintha azt hajtogattam volna magamnak, hogy minden kiszámítható volna, ha lenyugodnék, ha nem száguldoznék folyton

35 Vö. Flaker, i. m. 54.

36 Vö. Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 59.

37 Slamnig, Ivan: Bolja polovica hrabrosti (A bátorság jobbik fele). Znanje, Zagreb, 1972.

38 Tolnai Ottó: Rovarház. Forum, Újvidék, 1969.

eszeveszettül. Oké, most majd legnyugszunk. Parkolóhely van, a taxinak előrelátott hely előtt.

Így. Ülünk nyugodtan, nemde?”³⁹

A jellegzetes ismétlések, pongyola stílus, köznapi klisék, az anglicizmusok megte-remtik azt a nyelvi erőt, amelyet a farmernadrágos elbeszélő a külön világ létrehozásá-nak szolgálatába állít.

Tolnai intonációja is ezeket a jegyeket viseli: „jakab meséli milyen finoman magya-rázta meg márk a dzsessz-improvizáció lényegét az úgy van mint amikor felveszel egy követ hogy elüss valamit s már amint eldobtad érzed találni fogsz és valóban a kő célba is talál fel is jegyezttem mondta én is feljegyzem tetszik jakabnak speciális füle van az ilyes-mihez mindenhez de az ilyesmihez különösen négyzetté pofoz egy rombuszt írta”⁴⁰

Tolnai és Slamnig is az én-elbeszélés narratív struktúráját alkalmazza, sőt, az írósze-rep lehetőségeire épít, a narrátorok írónak készülnek, illetve vannak írói ambícióik. Slamnignál megjelenik a „regény a regényben” prózapoétikai játék, a két réteg nyelvi horizontjai elkülönülnek, a két ellentétes világ kontrasztjai kirajzolódnak.

A farmernadrágos elbeszélő megszólalása első pillanatától sugallja a világba vetettség-nek azt az állapotát, amely az ellentézésnek nem a hagyományos-konfliktusos, hanem kitérésre épülő változatát jelenti: kilépést-kimenekülést a szigetlét, buroklét felé.

39 Slamnig, Ivan: *Bolja polovica hrabrosti (A bátorság jobbik fele)*. Znanje, Zagreb, 1972. 5. (Fordítás tőlem, Cs. E.)

40 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 9.

A farmernadrágos próza konfliktusképlete: a kitérő viszony

Az úti élet, a mozgásvonalak, út és konfliktus, utazás és ellentét szoros összefüggést mutatnak, ugyanis éppen a térbeli mozgással, úttal, útvonalakkal ragadható meg e regények konfliktusképlete. Aleksandar Flaker rámutat arra, hogy míg a 19. századi irodalomban apák és fiúk, szülők és gyermekek közt támadt jellemből fakadó konfliktus, addig a jeans-prózában a strukturált-intézményesített *világ egésze* ellen lázad fel az ifjú, illetve a csoport. A hipster számára a „mozgást mindig előnyben kell részesíteni a tétlenséggel szemben. A mozgás magában rejt az esélyt: az ember belemelegszik, ösztönei gyorsabban működnek, és ha jön a döntő pillanat – akár a szerelemé, akár az erőszaké –, kihasználhatja, győzhet, valamivel több energiát szabadíthat fel magában, mert valamivel kevésbé utálja önmagát... A svung kapcsolatteremtés azt jelenti, hogy az ember átviszi a maga életritmusát a szeretőjére, a barátjára vagy a hallgatóságra... életritmusokat átvenni öngazdagodás – a *hip* tanítása szerint ugyanis az ember semmit sem tanulhat meg igazán addig, míg nem dobog benne az illető tárgy vagy személy ritmusa”⁴¹ E gondolatmenetben a ritmus átvétele a tanulás előfeltétele, a tanulás pedig a siker, az alkotás előfeltétele.

A műalkotások konfliktustípusai szerint az opponáló felek közt nemcsak *konfliktusos*, hanem ún. *kitérő viszony* is lehetséges, s a farmernadrágos prózahősre épp ez utóbbi jellemző, hogy nem konfrontálódik, hanem inkább kimenekül az intézményes világból, (robinsoni) szigetre szökik legalább egy kirándulás, nyaralás, csavargás, zsúr erejéig, kívülállóként, outsiderként kívülről próbálja lemérni a felnőttvilág paramétereit és artikulálni saját viszolygását, szembenállását.

41 Mailer, Norman, i. m. 34.

A *térbeli kitérés* mellett Flaker megkülönbözteti a *szociális kitérés*t (a peremléthez szorult huligánok, a városi alvilág, a félbohém művészértelmiség világa), mivel e világok eleve szemben állnak a társadalmi struktúrákkal.

A tradicionális fejlődésregénnyel ellentétben, ahol az ifjú hős mindig aktív, és aktivitásában, a cselekményben érlelődésének története bontakozik ki, addig a jeans-prózában a fiatalok jellemükben *statikusak*, „nem érlelődnek, tehát jellemvonásaik lélektanilag nem mélyülnek el. Ebből származik a hős térbeli áthelyezésén nyugvó kompozíciós felépítettség, s ezzel kapcsolatosak a gyakori utazásmotívumok, amelyek viszont az oppozíció említett tagjainak *kitérő* magatartásával vannak összefüggésben. Még Salinger paradigmája is valójában a hős térbeli áthelyezésére épül: Holden Caulfield először a kollégiumból jön New Yorkba, azután taxival elmegy a nagyváros különböző pontjaira: a hotelből Greenwich Village-be, a Rockefeller-központból a Természettudományi Múzeumba, a vasútállomástól a Central Parkig, úgyhogy nagyobb nehézségek nélkül megrajzolhatjuk Caulfield mozgásának térképét e nagyvárosi térben.”⁴²

Holden terve, hogy megszökik, mielőtt szülei megtudják, hogy ismét megbukott. Autóstoppos kalandját azonban a kishúga meghiúsítja, mivel vele akar menni. A kamasz hős e regényben még nem képes megvalósítani az „úti életet”.

A Kerouac-hősök mozgástérképe már egyértelműen a nagy utazások formájában elképzelt életet, az úton levés amerikai mítoszát tükrözi: a cselekmény a hatalmas kontinens négyszeri átszelését ábrázolja, New Yorktól New Yorkig vezető oda-vissza utakkal jelzi a nyughatatlanság hullámmozgását. A végtelen út a végtelen keresés szimbóluma. Mintha a mozgás, a helyváltoztatás az értékek megelégedésének lehetetlenségét jelentené, másrészt e kudarcélmény elodázása révén a keresés eksztázisát – mintegy a fiatalságot – sikerül megnyújtani.

A tér központi szerepével szemben a jeans-prózára nem jellemző a hős követése az időben, az idő általi változás, érlelődés ábrázolása, a mozgás nem jár együtt látványos fejlődési ív megrajzolásával, a kitérő konfliktuskezelés nem oldódik fel hatásos módon. A jeans-elbeszélő nem öregszik. Megmarad infantilis elbeszélőnek, aki nem variálódik, nem fejlődik, beszédmódja azonos marad.

A farmernadrágos próza alapstruktúrája a *felnövekvők* ↔ *felnttek* oppozícióra épül, Flaker⁴³ szerint a legfontosabb bináris ellentétek a következők:

42 Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 50.

43 Vö. Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 47.

FELNŐVEKVŐK	↔	FELNŐTTEK
én (egy fiatalember alakja)	↔	ők (a felnőttek világa, az ún. tartós értékek strukturált világa)
mi ketten (fiú és lány) mi (én és a barátaim)	↔	az ő intézményeik (hivatás, iskola, kulturális intézmények, rendőrség, család)
a mi kultúránk (tömegmédiák, film, szórakoztató zene, a mi könyveink, öltözködésünk, farmer)	↔	az ő kultúrájuk (múzeumok, galériák, kanonizált művészet és irodalom)

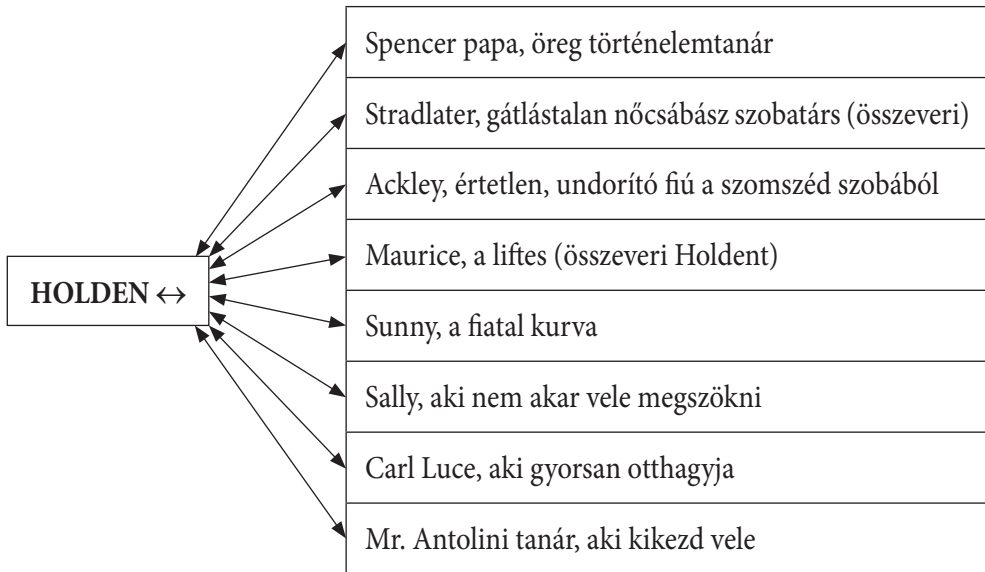
A klasszikus *gyermek ↔ szülő* konfliktust *megkerülő modell* egy bonyolultabb rákérdezés eredménye.

A farmernadrágos próza mindenkor a nyelvek ütköztetésébe ülteti, implikálja a két világkép, a két kultúra közötti oppozíciót.

Salinger regényében a főhős összeütközésbe kerül mindenkivel. Kishúga, Phoebe vonja felelősségre elfogadhatatlan magatartása miatt, és a fejéhez vágja: „Te semmit se szeretsz, akármi történik.”⁴⁴ Holden megijed, tiltakozik, érzi, védhetetlen ez a mindent elutasító kritikai hozzáállás. Húga követelőzésére („Mondj csak egyet.”) végül a halott öccsét említi, de Phoebe nem fogadja el, hisz ez már ismét az e világi dolgok tagadása. A fiú ezután a Phoebe-vel való beszélgetést, együttlétet hozza fel. Végül kijelenti, hogy „srácfogó” akar lenni, a játszadozó kiskrapekokat szeretné őrizni. Holden traumája konkrét: Allie, az öccse halálát nem tudja feldolgozni, elfogadni. A harmadik iskolából bukik ki. Legfőbb kifogása a világ ellen a képmutatás, az, hogy „mindenki megjártssza magát”, és senki sem figyel a másokra. Érzékeny, magasfokú erkölcsiség lobog benne.

Sorra konfliktusba kerül nemcsak az öregekkel, hanem a társaival is:

44 Salinger, i. m. 164.

Holden elutazási tervét, kitérő magatartását kishúga ragaszkodása siklatja ki. Outsider-lét helyett mégis a felnövekedést, a beilleszkedést választja, megenyhül egy tiszta gyermeki látás erejébe kapaszkodva. A térbeli áthelyeződések, mozgásvonalak egy nyugvópontba torkollnak: a sanatórium falai közé. Salinger főhőse jellemében nem statikus, szökésvonalai mentén szerzett tapasztalatai révén önértésében válik érettebbé.

Interkulturális áramlás – Vajdaság: az átalakulás tégelye

(Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában)

„A delta tengerbe ömlő folyók torkolata, lápos vidék, ahol a folyó háromszög alakban, ujjasan szétágazik.”⁴⁵

A delta egy a milliányi fogalom, önleíró metafora közül, amelyek Tolnai Ottó opusában hálóba bogozódva merülnek alá ittlétünk véres valósága vonatkozásában.

„Számomra a delta is egyfajta sziget: geometrikus park és dzsungel is egyben – vallja Tolnai. Olyan terep, ahol a sós és az édes víz keveredik, ahol a folyó és a tenger közönsülése, nemi aktusa folyik szakadatlanul. Élő modell...”⁴⁶

A vajdasági irodalom interkulturális diskurzusa az egymást átható, egymásba áttűnő kulturális kódok furcsa deltáját képezi.

A folyó a torkolatnál mindenét feladja: formáját veszíti, ágas-bogassá válik, miközben sós és édes víz egybeörvénylik, kavargó, s e metamorfózisban a folyó átminősül tengerré, átadva kincseit valami újat teremt. A delta az a pont, ahol érintkezik vég és kezdet.

Tolnai Ottó művészetének balkáni-mediterrán-bácskai komponenseit is a vajdasági kulturális térség olvasztótégelye határozza meg.

Ez a kulturális régió a 20. században bizonyos vonatkozásokban viszonylag szabad szellemi légkörben alakíthatta irodalmi-kulturális kanonizálódási harcait. Jugoszlávia a keleti szocialista blokk országainál sokkal nyitottabb, befogadóbb volt a nyugati filozófiai-kulturális mozgalmak vonatkozásában.

45 Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

46 Tolnai Ottó: Kertek, parkok. In: Kertek, parkok. Forum, Újvidék, 1989. 10.

Tolnai alapvetően „hedonisztikus beállítottságát”⁴⁷ felfűtötte ez a vajdasági sokféle-ségen, döbbenetes kontrasztokon nyugvó élményvilág.

A későmodern és a posztmodern éra korában a régi jugoszláviai kulturális kánonok kontextusában természetesen adódott a sokgyökerű identitás, a „plurális kódrendszer”⁴⁸, ami egyébként is meghatározó vonása a kisebbségi kultúráknak. Vajdaság a néhai Pannon-tenger emlékével („itt a Tengerfenéken”⁴⁹), a mediterrán térség szerves közelségével megélhetővé teszi a delta-metafora képzetét: folyó és tenger fúzióját, sós és édes egybeörvénylését, a termékeny torkolatot, a vég és kezdet érintkezését.

Tolnai kiteszi költészetét a későmodern délszláv irodalom bőséges befolyásának: Krleža, Andrić, Crnjanski, Vasko Popa, Slavko Mihalić, Radomir Konstantinović, Antun Šoljan, Miodrag Bulatović és Danilo Kiš hatását hangsúlyozza.

Olyannyira, hogy végül Tolnai számára magának a költőiségnek a fogalma válik interkulturálissá: a tenger motívumában testesül meg. „Azúr nélkül nincs poézis.”

A tenger-motívum, delta-motívum e művészet imaginatív alapkategóriája. Szemantikai töltete azonban folyamatosan, fortyogva módosul, fejlődik – szoros összefüggésben a költői kifejezésmóddal.

Az azúr festékcsopp interkulturális diskurzusa a világ birtoklásának, a hovatartozás megélésének pillanatonként kiújuló kérdésében termelődik ki újra és újra.

Tolnai műveiben a hősök megpróbálják „kinövesztetni saját világuk alapegységeit”⁵⁰, „bevackolni magukat”, s eközben elsősorban a helyből, a térből, a lokációból indulnak ki. A hős szeretné valahol megvetni a lábát, de ebbe a földhözragadságba fokozatosan egyre bizarrabbul cikázó földrajzi távok ékelődnek, épülnek be. Az otthonteremtés, a saját világ, a magánuniverzum megteremtésének vágya Vajdaság, Magyarország és a régi Jugoszlávia térségeire irányul, a költői bekebelezés mintegy egybefogja őket. A kutatás felfigyelt rá, hogy ezek a vonatkozások átítatják egymást, egymás nélkül értelmezhetetlenek, csak egymásba nőve képesek a világnézeti tájékozódás feltételét teljesíteni. Így érdekes mód magának Vajdaságnak is a tenger érintése adja meg a sajátságos jelleget.

„Ugyanis a Vajdaságnak egyik dimenziója alföldi, a másik mediterrán-balkáni. Szinte naponta hat kultúrával találkozik az ember, amik mind különös színek, más világ, mint amit megszoktunk a magyar irodalomban...” – vallja Tolnai a *Rózsaszín flastrom* című interjúkötetben⁵¹, a maga különösségét pedig a magyar irodalomban egyszerűen úgy

47 Fekete J. József: „Mint a szitakötő segge” Tolnai konfesszió(k). In: Vár Ucca Műhely, 2006/2. 33.

48 Virág Zoltán: Az azúr enciklopédistája. In: Thomka: Tolnai-Symposion. Kijarat Kiadó, Budapest, 2004. 38.

49 Tolnai Ottó: Piccolo. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 212.

50 Tolnai Ottó: Peinture metaphisique. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 48.

51 Rózsaszín flastrom. Szeged, 1995. 71–72.

foglalja össze, hogy neki van tengere. Ladányi István azonban, aki végigköveti a tenger-motívum útvonalát, felhívja a figyelmet arra, hogy Tolnai a tenger fogalmán „ezt az egész „más világot” érti, vagyis a maga különösségét ebből a „jugoszláv” vonatkozásból meríti...”⁵² A tenger, a delta toposza elsősorban a *különös* jelentésében válik vajdaságivá.

Ennek a tág mozgástérnek a megteremtése azonban szakadatlan határátlépéseket, állandó stresszt feltételez. A határátlépés mindig megrázkódtatás. A *Rovarházban* fogalmazódik meg, hogy „a határátlépés agyonüti, újjászüli az embert leizzad vacog fellobban”.⁵³ A határ maga is deltaszituáció: felbomlás, identitásvesztés, önmegkérdőjelezés, önmegszüntetés, szinte a halál átlépése és valami többlettudással való újjászületés. A delta gyűjtőmedencéje az Én és a Másik, az otthon és az idegen, a kicsi és a nagy, a forrás és a cél, a periféria és a centrum, a marginalitás-minoritás és a dominancia közötti ingalétnek.

A Tolnai-opusban a tenger, az azúr jelentésvonatkozásainak enciklopédiája áll össze. „A mindent magához vonzó, magába szippantó tenger a sokfajúság és a sokfajtaság, az inneni és túli, a véges és végtelen, az élet és halál, a látható és láthatatlan felségterülete Tolnai Ottónál, az akvamarin, az ultramarin, az ultraviola, az abszolút viola, a kobalt, az indigókék specialistája pedig e familiáris tipográfia, topográfia és architextúra közvetítésével hozza létre az azúr enciklopédiáját.”⁵⁴ A „maritim ikonográfia”⁵⁵ számtalan öntük-röző metaforája között a vajdasági költő egyik legérdekesebb emblémájaként jelenik meg a hibridlénnyű, duplaidentitású tengeri csikó.

A tenger-toposz alakulástörténetének fentebb említett alapos vizsgálata rámutat arra, hogy Tolnai kezdetben abszolút azonosult a tengerrel, a mediterrán atmoszférával mint természeti csodával, a tengervízzel mint magzatvízzel, mint a biztonság és eredet, a tagolatlanság, az anyagtalanság, az örökkévaló, a semmi iránti vonzalommal.⁵⁶ A 60-as években még nem problematizálódik ez a viszony mint identitáskérdés. A 70-es, 80-as években azonban egyre hangsúlyosabb a magyar irodalomhoz, ugyanakkor az Adriához való tartozás igényének megfogalmazása. Az Azúr expressz valamiféle végveszély szimbóluma. A mediterrán a fatális tragédia szinonimájává lesz. Tolnai a tenger-motívum mitologizálásába ekkortájt bevonja a szabadkai íróelődöket, Csáth Gézá, Kosztolányi Dezsőt. Különös narratíva fogan meg az Adria és az identitáskérdés kapcsán Csáth és

52 Ladányi István: Az Adria Tolnai Ottó költészetében, különös tekintettel a Balkáni babérra. In: Thomka Beáta: Tolnai-Symposion. Kijarat Kiadó, Budapest, 2004. 49.

53 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 24.

54 Virág Zoltán, i. m. 44.

55 Virág Zoltán, i. m. 45.

56 Seregi Tamás utal a *Verek* könyvére, 163., Tolnai-Symposion 14.

Kosztolányi életrajzi elemei, műveikből vett komponensek és fiktív elemek vegyítése nyomán. A 2001-es *Balkáni babérra* már a tenger és a költői megszólalás lehetőségének végzetes, tragikus elvesztése, a lila henteskampó jellemző.

E mitológia kontextusában a veszteség egyetemes. A költői vízió ugyanis egyben látatja a Balkánt és a mediterráneumot. Ladányi István írja: „Tolnai számára a tenger nem csupán az Adriát jelenti, nem csupán a Mediterráneumot, hanem, legalábbis háttérként, kiegészítő vagy ellenpontoszó közegként mindig ott áll mögötte a Balkán...”⁵⁷

„Ez a központi élményem mint írónak és mint embernek – és emögött ott csillog a tenger. A tenger az a kanavász, az a háttér, amire világunk egzotikuma rászövődik. Vagy úgy is mondhatnánk, amiből ez a világ fölmerül... A Balkánnak ez a hihetetlen összetettsége ez gyönyörű, csodálatos nagy élményem, bárhol vagyok is”⁵⁸ – vallja Tolnai.

A tenger elvesztésével a költő abszolút bukása, poézisből való kiűztetése játszódik le.

Nyilvánvaló azonban, hogy egy lineárisan előrehaladó motívumfejlődés mellett a deltaszituációra épülő emblematikus összefüggésrendszerben oda-vissza ható, jelentésmódosító, újraformáló áramlatok működnek. A szólam élő áramkört képez.

A balkáni-mediterrán effektus legtöményebb és legegységesebb foglalatjai a tengeren játszódó novellák, amelyekben az adriai adottságok különlegessé torzítják az eseményeket, a tengeri fény átvilágítja a „szattyánlányeken”⁵⁹, ahol a dolgokat „mint valami végtelen hangszóró, elviselhetetlenül felerősítette az üres tenger”⁶⁰, ahol a „világ a világ hasad ketté szabályosan, drágakőként egy váratlan számárordításban”⁶¹ stb.

Ezekhez a benyomásokhoz kapcsolódnak a hazai égboltozat- és vízélmények, a végtelenség képzetei: „Valamit ismét csinálni kellett, mert ez a végtelen elnyeli, kihúzza, kiemeli az ablakon, és fenn szerterongyolódik, akár azok a tüllfellegek”. „Mit csinálhat, ha ismét megpillantja az égboltot, amely fel akarja őt szippantani, fel akarja csavarni, mint valami forgószelet.” Vagy: „Az út másik oldalán, végtelen búzatáblában, egy fénnel áttört, fénnel szétlőtt, gyilkosrózsaszínre festett, vert falú tanya omladozott.”

A tengeri fényözön, a vakító ragyogás természetesen a legfurcsább, legbizarrabb vándorutakat teszi meg Tolnai Ottó világában. Megtörténik, hogy a motívum pl. a vakond ürülékében bukkan fel legközelebb: „A gazdától hallottuk először, hogy a vakond

57 Ladányi István: Az Adria Tolnai Ottó költészetében, különös tekintettel a Balkáni babérra. In: Thomka Beáta: Tolnai-Symposion. Kijárat Kiadó, Budapest, 2004. 64.

58 Rózsaszín flastrom. Szeged, 1995. 71–72.

59 Tolnai Ottó: A tenger a vak tengerész nézte. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 187. 34.

60 Tolnai Ottó, i. m. 35.

61 Tolnai Ottó, i. m. 37.

eszi a szentjánosbogarat. Egyszer aztán megvizsgáltam a vakond ürülékét... És tényleg világított! Olyan volt, mint a drágakő. A vakond ürüléke olyan, mint a drágakő. Mint a briliáns.”⁶²

A mediterrán-balkáni effektus szólamat görgetik tovább szinte észrevétlenül a változatos földrajzi egységek, nevek között teremtett összefüggések, Újvidék, Szabadka, Szeged, Nagyfény, Prizren, Pest, Palics, Balaton, a Telep, Zágráb, Hvar, Mohol, Zenta vonatkozásai. Az összefüggések, amelyekben a folyóknak, a Tiszának és a Dunának, valamint a Palicsnak, a Vértónak különleges, a tenger-motívumhálót megrezdítő szerepe van. A *Peinture metaphisique* című novellában ennek a kapcsolatteremtésnek a hálóját a tenger, a teknős és a Duna szövi:

„Az udvarban dolgoztam, gereblyéztem az előző nap lenyírt füvet, a gyerekek pedig a tengerről hozott teknősbéka körül ügyködtek. A meleg már nem fokozódott, érezni lehetett, néhány pillanat, és hűs áramlat lebben a Dunáról.”

A szerves kapcsolat azonban még nyilvánvalóbb a következő idézetben:

„Érdekes, nagyon sokáig úgy hittem, az igazság az, hogy egy kicsit még ma is úgy hiszem, hogy a Tisza egyenesen a tengerbe ömlik, méghozzá valahol Martonos és Törökkanizsa után, mert a világ Martonoson és Törökkanizsán túl egyszerűen nem létezett számomra, tehát a tenger vagy valami más feneketlen kék szakadék, akár ott is elkezdődhetett.”⁶³

Az asszociációs mélyrétegből bármikor bevillannak ezek a képek: „A tengerjáró hajók kapitányai sem érezhették különben magukat a kihajózás előtti pillanatokban a víz sima tükre felett. Különben éppen akkortájt kezdték sugdosni a városban, hogy Cicmilt felvették a tengerészeti iskolába.”⁶⁴

A legbácskaibb idillbe is becsöppen az azúr torzító, különössé varázsoló kékje.

Megfigyelhető azonban, hogy a színek materialitására épülő poétikában a jelentéstani vonatkozások folyamatosan átalakulnak. A kék szín a bácskai tájban olykor a tobzódó zöld színhatások élményébe fullad:

„Éreztem, többé már nem lehetek az, aki voltam, a klorofillban, a langyos, virágzó (tiszavirág) folyóban lebegő embrió.”⁶⁵

A kéknek a zöldbe való átminősülése zökkenőmentes, és híven őrzi, folytatja, variálja a tengermodellét. A *fütengerben* való úszkálás ugyanolyan embrionális állapotot idéz elő, mint a tenger közege:

62 Tolnai Ottó: Briliáns. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 187.

63 Tolnai Ottó: Első utazásom története. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 239.

64 Tolnai Ottó, i. m. 240.

65 Tolnai Ottó, i. m. 248.

„Zöld csönd volt. Isteni zöld teste volt a csöndnek a világoskék ég alatt. A zöldben mostuk a lábunkat, a zöldet haraptuk. Nincs kizárva, hét és nyolc között van egy-két pillanat, amikor a harmat és a fű és a klorofill és a smaragd barack között megszűnik a határ. Csak zöld van. A zöld. A hús zöld közeg. A lassan langyosodó hús zöld közeg. Amiben leledztünk. Halként uszkáltunk.”⁶⁶

A mediterrán-effektus működik Palicson is, a vakítóan csillogó nagy kék váza, az üvegszerűen csillogó hús zománc megpillantásakor. Ezeknek a mágneses pillanatoknak a delejes erejét hordozzák a gyermekkorból felmerülő emlékképek: a kékítőgolyó, a kékkő, az azúr feliratot viselő kék festékkel teli fiók képe: „Én még mindig a gyönyörű kék vázát bámultam. Kéken tükröződő arcomat. A tengerként tükröződő tavat. Később valaki azt mondta, egyfajta betegség ez: *kékérzékenység*.”⁶⁷

A deltasituáció mint bonyolult, ambivalens létállapot, a másságok küzdelme, kezdet és vég nemi aktusa a víz nyughatatlanságával gyúrja, mossa, fodrozza, állítja és visszavonja ennek az emblemikus rendszernek a szemantikáját.

Valami szüntelenül felbomlik és mássá alakul.

Vajdaság: élő modell.

66 Tolnai Ottó: Most majd én vezetgetlek tégedet. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 253.

67 Tolnai Ottó: Palics. In: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 271.

Titkosírás

(Tolnai Ottó: *Rovarház*)

„Tolnai Ottó *Rovarház* (1969) című regényével voltaképpen elsőként tette kérdésessé azt a prózapoétikai hagyományt, amelynek jegyében a hatvanas évek magyar epikája próbált szembesülni a korszak új alakban jelentkező kérdéseivel” – állapítja meg ezredvégi irodalomtörténeti áttekintésében Kulcsár Szabó Ernő.⁶⁸ Bár ez a vizsgálódás majd csak a 80-as évek magyar irodalmában fedezi föl a későmodern paradigma látványos felbomlását, a 70-es évek formanyelvi változásait is regisztrálja. Tolnai regénye korábban, 68-ban íródott, így kiváltságos helyzete még különlegesebb.

Kulcsár Szabó szerint a 70-es évek irodalma az átmeneti formák diskurzusrendjét dolgozza ki. A hagyományos irodalmi szemléletformákkal egy újfajta kódokat kidolgozó szövegkultúra fordul szembe. Ennek kisugárzó hatása – a szerző szerint – egyelőre még korlátozott, mert vagy kevésbé jelentős megvalósulásokról volt szó, vagy olyanokról, amelyekben a formanyelvi változások nem jártak együtt teljes poétikai szemléletváltással. A magyar irodalom szempontjából a Tolnai-műben megjelenő új kódok korszakos kisugárzását nagyban gátolta az országhatár is. Tolnai regénye ugyanis már teljes egészében olyan formaelvet, lét- és irodalomszemléleti koncepciót hordozott, amely felmutatta a paradigmaváltás lehetséges irányát.

„*A kitömött madár* és a *Rovarház* sajátos foglalatjai egy sor olyan törekvésnek – írja Thomka Beáta 1980 körül –, amelyek által – megírásuk pillanatában – a magyar irodalom szövegösszefüggésében is a kezdeményezés, az újszerűség, az elevenség erejével hatottak. Az új magyar irodalom (nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi is) évekkal később mutatott fel olyan regényeket, amelyek intencióikban e két jugoszláviai magyar regénnyel rokoníthatók.”⁶⁹

68 Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945–1991. Argumentum, Budapest, 1994. 152.

69 Thomka Beáta: Létélmény és regényforma. In: Narráció és reflexió. Forum, Újvidék, 1980. 90.

A 60-as, 70-es évek magyar epikájában – Kulcsár Szabó elemzései szerint – még javában dűl a szimulatív, metonimikus jelhasználat, az ok-okozati történetmondásra építő formaelv, amely „a fikció világát valóságanalóg módon elbeszélő poétikai szabályrendszeret érvényesít”, és „amelyben nincs helye a dolgok közölhetősége iránti kételynek”.⁷⁰ A fragmentumjelleg például csak nagyon ritka modernista tünetként bukkan fel mint kompozícióképző elv.

Ezzel szemben a *Rovarház* „semmilyen klasszikus narratív logikát nem tisztel” – írja 1976-ban Jovica Ácín.⁷¹ Az elemzés éppen arra mutat rá, hogy a regény ideje a bomlás heterogén logikáját működteti, amelyben az ok-okozati viszony megszűnt. Ez a világűr megfejthetetlen, kozmogóniai logikája szerint nincs kezdet és vég, s ugyanez a misztérium irányítja a regényhős által emlegetett „misztikus és titokzatos szövegeket” is.

Tolnai már pályafutása kezdetén távol van a mimetikus módusz elbeszélői stratégiáitól, és fesztelen öntudatossággal mozog a nyelv általi teremtés maga alkotta közegében. Tájékozódásában rendkívül alapos, úgy tűnik, egészen a modernitás forrásvidékeitől startol. Mintha már indulásakor ars poeticájának körvonalai közé iktatta volna Baudelaire legfontosabb esztétikai felismeréseit.

A modern líra – vallja Edgar Allan Poe nyomán Baudelaire – nem közvetít semmit: sem valamiféle igazságot, még kevésbé a megittasult szív rezdüléseit, hanem önmagáért való. A költészet, az irodalom tiszta, öncélú. Kiindulópontja a nyelvi impulzus, a hangzás, a nyelv mágiája, ami megelőzi a jelentést. Baudelaire undorodik a valóság pusztá ábrázolását hirdető koncepcióktól, a kópiától, a fénykép-technikától, a realista törekvésektől, mert a realitás átalakításának eszközeit kutatja. Ezeket két kreatív képességben véli felfedezni: a kristályosan tökéletes álom és a fantázia intellektuális mechanizmusaiban. A művész először szétszedi, deformálja a valóságot, majd a fantázia segítségével egy új, de irreális világot alakít ki ezekből a valóságelemekből. Ebben az alkotómunkában szerinte nincs hely a szív ömlengései, a puha melankólia számára. A művészetnek el kell határolódnia a szívtől, a fantáziát az intellektus vezesse, s így a líra és a matematika közösen teremthetik meg a tiszta költészet öntörvényű univerzumát. A 19. századközépi baudelaire-i szemlélet szerint a vallomáslíra, az alanyi költészet beszédmódja anakronisztikus, ideje lejárt. Modern költő lévén, Baudelaire eltolja magától a verseiben felcsendülő hangot, a hozzátartozó személyiséget, megalkot egy költői ént, s ennek a költői „personának” a versbéli szituációi sohasem vezethetők le Baudelaire életrajzi adataiból. Az ilyen mű világába emelve minden jelképpé, metaforává válik. Elmozdul a szép fogalma is, olyany-

70 Kulcsár Szabó, i. m. 91.

71 Ácín, Jovica: A regény mint pókháló vagy Tolnai Ottó *Rovarháza*. In: Új Symposion, 1976. X. 368.

nyira kitágul, hogy egybeeshet a csúnyával, s így kialakul a modernitás disszonáns szépségképzete: a csúnya esztétikája. Baudelaire-nek az alkotásról mint mágikus műveletről szóló elképzelése⁷² az absztrahálás, az elvonatkoztatás, az elvalótlanítás felé vezet. Költői gyakorlatában ez az áttételesség a szimbolizáló beszéd jelképfüggönyét jelenti, a kódok szötteésébe burkolózást, mert csak ez idézheti meg a világ rejtelmes, szépséges, mély összefüggéseit. Baudelaire a köznapok banalitásait is tematizálja, szimbolikus színteket, jelképerdőket teremt, bennük borzongató, új összhangzattan misztériumát látja. Az irodalomtudomány a 18. századig vezet vissza ezt az elméletet: Diderot fogalmazza meg először, hogy a művészet titkos, hieroglifikus szövevény, képírás, emblematikus beszéd, ami a fogalmi beszédnél meggyőzőbben hat.⁷³

Tolnai Ottó *Rovarháza* több vonatkozásban is írásként, titkosírásként készül. „Az önértelmezés meghatározó vonása Tolnai műveinek. Szinte kezdettől fogva tematizálta a versírást, elbeszélést; szövegei gyakran művének kis kalauzai, s egyben ars poeticák... Az írás verstárgy.”⁷⁴

A *Rovarház* cselekményszintjén megjelenik a főhős naptára, notesze. A mű metajele lesz ez a „pornográf” naptár, amely amellet, hogy a mű időfilozófiájának egyik szimbóluma, biztosítja a regény explicit, szövegszerűen hangoztatott metanarratív vonulatát is. A főhős ebbe a bőrfedelű naptárba írja le mindazt, ami vele ténylegesen és a víziók szintjén történik: „jézus parancsolt rám okvetlenül vegyél egy naptárt és mindent hangsúlyozta mindent jegyezz fel azt a kis pornográf naptárt ajánlom akkor legalább tudom nyugodt leszel.”⁷⁵ A naptár az írásnak helyet, időrendet, keretet, védőburkot, anyagi-testi dimenziót kölcsönöz, a vele való bíbelődésről, a naplóbejegyzésekről szóló önreflexió pedig magát az íródo regényt tükrözi. Ebben a szólamban fogalmazódik meg egy helyütt a titkosírás mint önmeghatározás: „becsületesen írom jelentésemet amelyet nemsokára se jézus se jómagam nem tudunk majd elolvasni valami titkosírásra fog emlékeztetni amelynek a kulcsát csak hosszú-hosszú idő múlva fogja megtalálni valami mániákus bogarász.”⁷⁶

A regény mint hieroglifa eszméjét erősíti a naptárbejegyzések kézírásos jellege is, hisz általa a szöveg mint személyiségkód vésődik bele a pornográf képekkel díszített naptárfüzetbe.

72 Charles Baudelaire: Válogatott művészeti írásai. Képzőművészeti Alap, Budapest, 1964.

73 Friedrich, Hugo: Struktura moderne lirike. Stvarnost, Zágráb, 1969. 13.

74 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, 1994. 9.

75 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 34.

76 Tolnai Ottó, i. m. 51.

A könyv mint rejtvénytípusú képirás definiálódik a tipográfiai megoldások révén is – a vizuális és konkrét költészet szellemében.

A hat dátumhoz fűződő naplóbejegyzéseket hat illusztráció vezeti be. Ezek a képek azokról az erőfeszítésekről számolnak be, amelyeket az emberiség tett a történelem során egy praktikus időszámítás bevezetése érdekében, azért, hogy kordában tartsa a szétfolyó időmasszát. Ennek paradoxális ellentétéként jelenik meg a mű textualitása mint központosítás nélküli végtelen szóhalmaz. Az interpunkció nélkülség mint grafikus üzenet nyomatékosítja a *Rovarház* idő feletti lebegését, azt a merész időkezelést, melyben a szorgalmas datálás csak groteszk fítor az idő prése alól kibúvó, spontán, szertelen, szabad léterzés, új szenzibilitás jegyében, amely az életet mint ösztönös improvizációt körvonalazza.

A narrátor utal rá: kézírása elmosódhat, mintha víz dobna ki a naptárt, „örökíró-ra” lenne szüksége, hogy feljegyzéseit hosszú évek múltán is „desifrálhassa” valaki, egy késői „bogarász”. A regény mint titkosírás elsősorban az időt mossa el, függeszti fel, homályosítja el, misztifikálja.

A *Rovarház* ilyenformán az idő elleni lázadás, jelszava pedig az improvizáció.

E paradoxon kihangsúlyozása csak az egyik vetülete a titokzatos, szimbolikus jelenségeknek. A szövegfelület egyhangú, kocsonyás masszájába Tolnai leleményes tipográfiai megoldásokkal hatol be: az üres, fehér laptól (ami a kitépelt oldalakat képviseli) kezdve az iniciálékon, felsorolásokon, kollázsolt idézeteken, óriásbetűkön, szétnyirbált szavakon, egész oldalon ismételt miniatűr szavakon, üres helyközökön, összebarkácsolt tömbökön át a teljesen fekete lapig sokféle jel sugallja a formabontás szándékát. Ha a felrobantott szerkezetnek csak a tipográfiai kódjait nézzük, akkor megállapítható, hogy ez a törekvés is önreflexió, hisz általa a mű vizuálisan hívja fel a figyelmet saját eszköztárára, jelrendszerére. Nemcsak a tipográfia miatt irányul a figyelem a szó mibenlétére, ugyanis „az interpunkció elhagyása felszabadította a szöveget minden mondattani megkötöttség alól, ugyanakkor nagyobb terhet rótt a szavakra, mert a szavaknak így minden segédeszköz nélkül kell strukturálni a hangulati jelentéseket” – írja Bányai János.⁷⁷ Tolnainak így már grafikailag is sikerült szétszedni, deformálni, szemantikailag is mobilizálni egy valóságot, tudniillik a klasszikus szöveg konvencióját, s a kapott elemekből teremteni egy új rendszerhalmazt. A szöveggel, a szavakkal, a renddel való ilyen bánásmódban benne van Baudelaire szómágiája is, a vizuális megoldások felmutatják a betű, a szó hatalmát. A jel ily módon megérezkítve szinte testté, tárgyá válik, szimbólummá transzformálódik. Ilyenkor gyakran kifejtett metanarratív beszéd jön létre, nagybetűk vagy kinagyított betűk

77 Bányai János: Szöveg és írás. In: Híd, 1970. V. 561.

használata érzékelteti a szó empirikus dimenzióját, amit Tolnai poétikája olyannyira kedvel: „a forgó-hörgő lemez azonnal a pisztolyt juttatná az eszébe még bajok lesznek

nem gatyázhatok”⁷⁸

Thomka Beáta Tolnai-monográfiája szerint e költői világkép mottója: „úgy írni, [...], hogy csak tárgy s tény legyen”. „A tárgyakhoz való viszony bensőségessége, rejtélyességük mint állandó izgalom forrása kezdettől fogva meghatározó elemei Tolnai szemléletmódjának.”⁷⁹

A *Rovarházban* a beszéd akkor válik konkrét tényé, amikor a hősök lejegyzik. A megszólalásmód eleve élőbeszédszerű, depoetizált köznyelv. A formátlan, spontán, szinte pongyola közléseket, szóhulladékokat, „beszédcsonkokat” a hősök lejegyzik, mert az írás aktusa mágikussá válik számukra, paradox módon csak a leírt közlemény válhat tényé, sőt tárggyá, amit fel lehet mutatni, ami szenzuális ingerként működtethető.

A mű azonban nem egyszerű beszédfolyammal, sőt, nem azonos a naptárbeírásokkal sem. Sokkal rétegezettebb, áttételesebb, transzponáltabb, a destrukció ebben a vonatkozásban is a zilált töredék poétikáját érvényesíti.

A regény a szóval, a mondással és a jegyzetelés gesztusával kezdődik: „jakab meséli milyen finoman magyarázta meg márk a dzsessz-improvizáció lényegét... fel is jegyeztem mondta én is feljegyzem”⁸⁰ Ha kiemeljük a műből a naptárra, a jegyzetelésre vonatkozó vonulatot, akkor kitűnik, hogy az írás cselekvése a lövöldözés aktusával kerül párhuzamba. Az író egyetlen fegyvere a szó. Tolnai e közhelyet tragikomikusan groteszk szituációban látta: „legjobb lenne ha naptáramat pisztolyomat is az üvegdarabokkal együtt beledobnám a vécébe és a pléhkanából klórt öntenék rájuk”⁸¹

Az írásba foglalás aktusának fontosságát a mű több irányból körülsáncolja: a főhőst rémképzetek gyöttrik, hogy a belső zsebben, vagy a takaró alatt őrzött naptárt elrabolják tőle, még fegyverével sem tudja megvédeni, másrészt a naptárral párhuzamosan a belügyi dosszié is tartalmazza a kirándulás leírását („de a dossziében a jelentésben minden pillanat lapokra teleírt lapokra hasadt”⁸²), a főhősnek az orvos is azt ajánlja, vegyen szépen egy zsebnaptárt és mindent jegyezzen fel, különösen, ha valamit csinálni szándékozik. A jegyzetelés mint terápia a tett és az írás kontrapunktjára épül: „a naptár viszont épp

78 Tolnai Ottó, i. m. 46.

79 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, 1994. 104.

80 Tolnai Ottó, i. m. 9.

81 Tolnai Ottó, i. m. 73.

82 Tolnai Ottó, i. m. 96.

azért van hogy agyam melléktermékeit levezesse hogy azok aztán ne akadályozzanak cselekedeteimben... az ember nem győzi magából kilapátolni a salakot egy szép napon befulladás a vécén ülve belső zsebemből kivettem a naptárt⁸³

A regényműfaj, az írás ironikus tematizálása, banalizálása mellett feltűnik annak szakrális eszményítése is. A hős egy léggömb zsinórára köti a bőrfedelű noteszt, és így őrzi a zsebében. A könyv szinte testrészévé lesz, de minden pillanatban elszabadulhat, elválva tőle felröppenhet az ég felé. Ennek a vízióknak egy helyütt szakrális, rituális felhangot biztosít a bibliai nyelvezet: „azután ismét felemelém szememeimet és látám hogy ímé egy könyv repül vala”⁸⁴ Másutt a kék léggömb mint a naptár őrangyala jelenik meg. Valóság és fikció szembesítési motívumkörét több önreflexiók kitétel is hordozza: a dokumentáló igyekezet mellett a jegyzetelő kétszer is bevallja, hogy szeretne olyasmit írni, ami nem történt meg: „kedvet kaptam a rovarházban tett látogatásom leírásában eltérni a megtörténtektől és úgy folytatni tovább mintha valóban fenn maradtam volna...”⁸⁵

Azt is gyakran emlegeti, hogy néha kimarad néhány nap, vagy a bejegyzés átfolyik a következő nap lapjára. A kitépelt oldalak is a folyamatos beszámoló lehetetlenségét bizonyítják, hisz ötnapi bejegyzés után hét nap hiányzik, s erre következik az utolsó. A naptár tehát nem sokat segít az idő, a történetmondás megzabolázásában, a valóság „tükrözésében” pedig még kevésbé, habár a hős még egy ironikus fohászt is megkockáztat, miszerint „utána kellene nézni van-e olyan zsebnaptár amelyben külön rubrikája van minden pillanatnak”⁸⁶

A mitizáló, szimbolizáló eljárás nyomán a *Rovarházban* fokozatosan kiépül a naptár mint írástárgy groteszk, finom humorú, ironikus mitológémiája.

Ennek a metanarratív szimbólumláncolatnak van egy magja, amely explicit módon összeköti az írásaktus és a regénycím szemantikai nyilait. A rovarok közül nemcsak a komikus-groteszk jelenetet előidéző Adélka, a vastagfarkú skorpió játszik szerepet a regényben. Az ő marásánál még nagyobb veszélyt, életre szóló kihívást jelent Jézus pókként kikötött írógépe: „írógépe egy hokkedlin a szoba sarkában óriás pókra hasonlított két három része is ki volt kötve hosszú zsinórral az ajtó kilincséhez a villanyégőhöz a könyvespolc sarkához azt mondta csak így ír különben kalapáccsal is verheti az ember ha... cibálni verni kezdte a gépet úgy tűnt valóban óriás pókkal birkózik”⁸⁷ A

83 Tolnai Ottó, i. m. 95.

84 Tolnai Ottó, i. m. 112.

85 Tolnai Ottó, i. m. 143.

86 Tolnai Ottó, i. m. 105.

87 Tolnai Ottó, i. m. 13.

rovarmotívum a pók önreflexiós hálója révén szövi meg e destruktív, zilált formátlanságban a maga csapdáját, s a széttartó erővonalak ellenére megteremti az emblémák erős szövegközi terének rendjét. E regénygalaktika gyújtópontja – Jovica Acín szerint – a rovar. A pókírógéppel való véres küzdelem révén megszületik a selyemszálú szövegcsapda, amelybe – úgy tűnik – nemcsak a légyolvasó esik bele, hanem a szerző, Jézus is ott vergődik az idők végezetéig.

Az írásról szóló diskurzus szerves része az inszektoid motívumsor. A naptár mint metajel mellé odakerül a pók, a rovar is abban a titkosírásban, amelynek kódjai az improvizáció és a formátlanság narratív logikáját működtetik. Mindkét embléma a metanarratív beszéd kiterjedését biztosítja, minek alapján elfogadható a megállapítás, hogy „a regény alanya maga az írás”⁸⁸

Pontosabban: maga a titkosírás, a vérrel írott misztikus szövegek művészi jelrendszerének megteremtése. Ebben az összefüggésben művészi kód magának a főhősnek a lényé is, aki mint érzékeny „szenzor”⁸⁹ regisztrálja a dolgok érzéki megnyilatkozásait. A folyamat kívülről befelé irányul, a jelenségvilág a jelképiesülési folyamatban ránk mutat, minket jellemez. Ebben az átszellemült köznapiságban Tolnai ismét csak Baudelaire magatartását idézi, aki szikarra nyeste a költői én-t, hogy megtisztítsa a műben kreált személyiséget a biografikus szerzői én-től.

Az elszemélytelenítés, az érzelemkiiktatás sajátos módja Tolnai esetében már nem csak program, hanem alkatilag adott: „Tolnai Ottó költészetkonceptiója kezdettől fogva elfordult a lírai hagyománynak mint érzelemtartalmak közlési közegeként az értelmezéstől. Sokkal inkább az intellektuális tartalmak megnyilatkozási formájával azonosította a maga módján a verset.”⁹⁰ Ez az eljárás nem az érzelmet teszi meg formateremtő erővé – mint az ún. költői próza hibrid termékeiben tapasztalható –, hanem egy sajátos képzettársítási logikát. A csak „tárgyat” és „tényt” felmutató törekvés elsősorban a narrátor elszemélytelenítését, az író empirikus jelenlétének szövegből való kilúgozását jelenti. Tolnai Ottónak a modernitás deperszonalizációs axiómájához való eredendő kötődése alapvető fontosságú e poétika posztmodern tájékozódása szempontjából.

Szövegvilágát nem jellemzi a posztmodern személyiségválság, a kreatív szóba vetett hit elvesztése, de inkoherezen komponált imaginárius múzeumával, empirikus fantaszitikumával olyan epikai peremszituációt mutat fel, amely a baudelaire-i ősmódernt csomózza össze a posztmodernnel.

88 Acín, Jovica, i. m. 366–368.

89 Thomka Beáta: Tolnai Ottó. Kalligram, Pozsony, 1994. 82.

90 Thomka Beáta, i. m. 140.

Nyelvi és képi narráció a Rovarházban

A Tolnai Ottó-kutatás számára mindenkor hangsúlyos kérdéskör a Tolnai-művek nyelvtől távolodó és látványeszközökhöz folyamodó kommunikációs közege, a vizuális érzékenység dominanciája. Tolnai Ottó esetében ez szinte a szó, a betű tárgyá alakítása, előléptetése. Mondható, hogy poétikájának egyik kiindulópontja az irodalmi szöveg materialitása.

Erre az affinitásra hívják föl a figyelmet Tolnai képzőművészettel foglalkozó esszéi és szépirodalmi műveinek festőkre, képekre, színekre vonatkozó reflexiós vonulatai. A tematizáláson, a képzőművészeti ihletettségen túl azonban Tolnai Ottó művészetében a kezdetektől jelen van a szövegalkotásban magának a vizuális kódnek a jegye: a kép, a rajz, a fehér vagy fekete lap beékelése a szövegbe, illetve a betű, a sor, a tördelés rendhagyóvá tétele.

Az opusszal foglalkozó megközelítések, megfontolások közül a kérdés gyökeréhez kapcsolódik az a megállapítás, miszerint Tolnai művésze egyszerre naiv és intellektuális, vagyis úgy intellektuális, hogy idegen tőle a fogalmi és az érzéki szembeállítás.⁹¹ A tárgyak érzéki mivoltukban lenyűgözik Tolnai képzeletét, s ez a megbabonázott állapot maga az intellektualizálódás, a jelképiesülés – az érzéki fogalmivá absztrahálódása. A szavak hangalakosságukban, a betűk pedig grafémaként válnak érdekessé, mágikussá, varázsigévé. Ami azt jelenti, hogy a nyelvi médium mellett a szövegvilág intenzíven keresi a vizuális és zenei effektusok érzéki szintjének lehetőségeit is.

Jórészt a szövegek hangsúlyos vizualitásában csapódnak le azok a formaelvek, amelyek alapján az 1960-as, 70-es években megjelenő Tolnai-művek kapcsán a kutatás megállapítható⁹², hogy a szerző irodalomszemlélete a magyar irodalom kontextusában para-

91 Tolnai-Symposion. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Budapest, 2004. 94.

92 Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945–1991. Argumentum, Budapest, 1994.

digmaváltást jelez. Másrészt mai perspektívából nézve nyilvánvaló: mindez bizonyos módon megelőlegezi az irodalom mediális feltételezettségének ezredvégi fordulatát.

Az irodalmi kóddal való kísérletezés szempontjából az egyik legérdekesebb Tolnai-mű a *Rovarház*, amely két irodalmon kívüli médiumhoz is kapcsolódik, kettős koncepcióra épül: nemcsak a vizuális, hanem a zenei élményeket is a regényépítkezés alapjává teszi.

Egyrészt a regény első sorai a dzsesszimprovizáció lényegét magyarázzák. A szöveg ambíciója, hogy olyan hangot üssön meg, mint a laza, spontán, variációs ismétlésekből kontextust létrehozó jazz-improvizáció, a szemünk előtt teremtdő, játékos alkotás: „Jakab meséli milyen finoman magyarázta meg márk a dzsessz-improvizáció lényegét az úgy van mint amikor felveszel egy követ hogy elüss valamit s már amint eldobtad érzed találni fogsz és valóban a kő célba is talál.”⁹³ Ennek szellemében a mű időfilozófiája a pillanat élményét misztifikálja mint a szabadság egyik formáját.

Másrészt a regény vizuális alkotásként is hatni kíván, s erre már külön a fülszöveg is felhívja a figyelmet, vizuális élményt ígérve. Az egész regény központozás nélküli szóhalmazként jön létre. Ezáltal az olvasót rögtönzésre kényszeríti, aktivizálja, hisz a mondatok megalkotása az ő mindenkori feladata lesz. A befogadó döntése, hogy a szótengerben hol képzelet el a mondatalkotó határokat, hogy ide, vagy oda csatolja-e a szavakat, hol teremt összefüggéseket, hogy a jelentést ettől a himbálástól függően hogyan alakítja, variálja. A *Rovarház* ilyképp a betűkből, szavakból mint araszoló rovarok testéből rak össze egy szómasszát, amelyet minduntalan, minden újraolvasás alkalmával újból és újból össze kell gyúrni, ide-oda tologatni. A mű – a narrátori szerkezet szerint – a főhős pornográf képekkel teli naptárfüzetbe való jegyzetelése nyomán keletkezik, s e kézírásos jelentés rejtvénytű képírásként, titkosírásként is felfogható, amire maga a szöveg is utal. A képillusztrációk és a tipográfiai leleményesség produktumai pedig ezen túl a vizuális és a konkrét költészet megoldásaival élve avatják a regényt különleges kódolássú, intermedialis művé.

A *Rovarház* a kezdet és vég nélküli fragmentumok, forgácsok bomlástermékeként is felfogható, amelyet mintegy ritmusképző effektusként keretez be a bevezető kijelentés megismétlése a mű végén. A regény azonos szavakkal kezdődik és fejeződik be.

A forgácsolás, a töredékek, betű-szótörmelékek pergetése, az íráskép grafikus rendezettségének felborítása változatos eljárásokban tükröződik. Ha megkíséreljük feltérképezni ezeknek a vizuális kódoknak a kínálatát, akkor az alábbi megoldásokat lajstromozhatjuk:

93 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 9.

1. a fejezeteket naptárképek nyitják
2. iniciáléval kezdődik minden fejezet
3. a mű interpunkció nélküli
4. gyakori a helyközök, üres sorok alkalmazása
5. időnként nagyobb, illetve kisebb betűméret bukkan fel
6. versszerű tördelés, oszlopos felsorolás, számjegyek
7. 1–1 szó v. sor kiemelése nyomtatott nagy betűkkel
8. szegmentumok kijelölése több üres sor által
9. fehér lapon 1–2 szó
10. nagy betűmérettel, vagy kövér szedéssel végzett kiemelések különféle elrendezésben
11. miniatűr méretű betűvel, illetve szóval borított lap
12. a szó felapritása, a kezdőbetű leválasztása
13. egy szó bekeretezve, kinagyítva
14. szavak széthúzása
15. üres lap alján egy sor
16. átlósan írva egy betű az egész lapon
17. fehér, illetve fekete lap
18. az állatkerti feliratok beékelése, tudományos zoológiai ismertetőik, latin szak-
szavak
19. nyomtatott és írott betűkkel szedett sorok
20. háromszög ábrája
21. bekeretezve egy horvát nyelvű adriai menetrend
22. fekete alapon leírt szavak
23. az utolsó szó utolsó betűje kinagyítva a lap jobb sarkában

Tolnai formabontó törekvései nem állnak magányosan az akkori vajdasági interkulturális kontextusban. A 60-as években alakul ki a *szignalizmus* mint szerb irodalmi irányzat, megjelennek a konkrét, vizuális és szignalista költészet kiáltványai, antológiái. A vajdasági magyar irodalom aktív részese és alakítója ennek a hullámnak az *Új Symposion* folyóirat révén, amely kétnyelvű kiadvány formájában adja közre 71-ben a *Szignalista költészet antológiáját*. A szignalizmus célja a tudományos és a költői tapasztalat és nyelv szintézisének megteremtése. Milosevits Péter utal rá, hogy a szignalista költészet nyelvébe beépülnek a tudományos képletek, ábrák, egyenletek, szakkifejezések, vizuális jelek.⁹⁴

94 Milosevits Péter: A szerb irodalom története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 448.

Ebben a *szcienticistának* is nevezett költészetben olyan stílusos és vizuális újdonságok bukkanak fel, amelyek egyébként elképzelhetetlenek a szépirodalom kontextusában. A szignalista formai eszköztár a szabadvers, a verbális kollázs, az argó- és zsargonvers (ennek párja a farmernadrágos próza), az aforizma és haiku lehetőségei között dúskál, látványversek születnek, szöveg és kép variációi, szövegből képek, vagy kollázsok, ready-made költészet.

A tematika síkján a szignalisták az Ember, az Anyag és a Világegyetem univerzális kérdéseit feszegetik. Megjelenik a modern tudományok által meghódított valóság, „az anyag, a növények, az ásványok, a rovarok, az állatok s persze az ember, de főleg a világegyetem, a világűr ismert, hipotetikus vagy a költői képzeletben született elemei, fogalmai”.⁹⁵

A *Rovarház* grafikus és tipográfiai megoldásai nem zúzzák szét radikálisan a szöveg és a kép integritását, nem igénylik a kollázs effektusát, de teljes mértékben összhangban vannak a szignalizmus vizuális érzékenységgel. A tematikai tájékozódás is belesimul az irányzat tudományos világgépébe, mert a regény cselekményének központi eseménye a budapesti állatkert Rovarházában tett látogatás, s ennek kapcsán a mű második fele valóságos zoológiai ismeretterjesztő kalauzzá válik.

Tolnai regényének kulturális környezete, a vajdasági magyar irodalom délszláv kulturális kontextusa meghatározó e kódolási átrendeződés szempontjából.

A szignalizmus és a *Rovarház* formabontó jelenségegyüttesei ugyanakkor neoavantgárdként is jelölhetők. Jugoszláviában az első világháború után az avantgárd vizuális költészet *zenitizmus* irányzatnév alatt már kikísérletezte a látványköltészet változatos fajait, főleg az itt is alkalmazott tipográfiai megoldásokat. Születtek olyan képversek (ún. kalligrammák), amelyekben a betűsorok vonalával rajzol a szerző valamilyen figurát, de olyanok is, amelyekre csak a tipográfiai ötletziporkák jellemzőek.

Az irodalmi szöveg kódolási orientációjának zenei és képzőművészeti jellegű átrendeződése a verbális kód, a nyelv korlátozott kommunikációs lehetőségeit ellensúlyozza. A nyelvi kódból való kitörés látványos megoldásokat eredményez a *Rovarházban*, s ez a kimozdítás egyben e kód természetrajzára, elméletére is ráirányítja a figyelmet.

A művészeti kódok közötti multimedialis vonzat csak egy erőteljes differenciálódás, a művészetek közötti elkülönülés után alakulhatott ki. Gottfried Boehm szerint annak idején a modernitás hozta magával ezt a „növekvő distanciát, amelyet a szó és a kép egymáshoz mérten és egymással szemben fölvesznek”.⁹⁶ Modern igény, hogy a képzőművészetet vissza kell vezetni alapjaira, meg kell tisztítani, le kell választani minden előzetes

95 Milosevits Péter, i. m. 449.

96 Boehm, Gottfried: A képleírás. In: Narratívák 1. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat, Budapest, 1998. 22.

tudásról, minden irodalmi és fogalmi kötődésről.⁹⁷ Szerinte rendkívül világosan nyomon követhető a vizualitás különválása a szótól, a szó és kép közti szakadék kialakulása. Éppen ezért támad igény a művészeti ágak közötti szakadék leküzdésére már a 19. században. Szó és kép távolsága paradox módon épp a képi szövegszerűségre, a vizuális narrációra irányítja a figyelmet, a képeknél alkalmazott *olvasó* szemléletmódra. „A történetyszerűség, a narratív jelleg mint átfogó vonás, továbbá a nyelvi és a képi szöveg működésmódjának, értelemalkotásának és interpretációjának problémája... nemcsak a szakterületek, hanem az interdiszciplináris érdeklődés számára is kihívást jelent.”⁹⁸ A képzőművészeti alkotás olvashatósága az irodalmi és a vizuális művek között létező analógiákat teszi nyilvánvalóvá, ugyanakkor „a nyelvi narráció közelebb visz bennünket a képnek mint szöveggént szerveződő és történetmondásra alkalmas rendszernek a megértéséhez”.⁹⁹ A művészi kód fajtájától függetlenül a szöveg- és képmegértésből egyaránt nem iktatható ki a szukcesszív folyamatszerűség, az előrehaladás. A befogadó eseményegységeket észlel, tagol, összefüggéseket, ritmust létesít. Az elbeszéléselemélet felfedi a képi textualitás, a képi elbeszélés, a képi narráció nyilvánvalóságát, a vizuális kód szöveggént való szerveződését, történetmondó jellegét, miközben megkülönbözteti a narratív logikát, a narratív folytonosságot a kronológiától, az időrend linearitásától. A nyelvi és képi narratívák elemzése kölcsönösen megtermékenyítik a hermeneutikai felismeréseket.

A Tolnai-regény vizuális kódjai a képi szöveg több típusát alakítják ki. Külön kategóriát képeznek a beiktatott naptárképek, majd a tipográfiai megoldások, végül a geometriai ábrák.

A legnagyobb változatossággal a tipográfiai-grafikai ábrázolás, látványi jelrendszer dominál. E jelrendszer a nyelvi és képi narráció határmezsgyéjén artikulálódik, hisz betűk, szavak képezik az anyagát, a befogadó tehát szövegolvasói és képolvasói tudatát egyszerre kénytelen aktivizálni. Egyszerre olvassuk és nézzük ezeket a jeleket, melyek egyben verbális és nonverbális aspektussal is rendelkeznek. E tipográfiai jelrendszer csak felemás módon működik úgy, mint egy kép, amely történetyszerűvé válhat, különösen a figurális képi rendszerek által megidézett szüzsék újrafelismerhetősége révén. A *Rovarház* nem figurális képi effektusai, a játékos írásképi látványmozzanatok mégis előhívják a képi tapasztalat kibontakozását, a képszemlélet megalkotását.¹⁰⁰ Bizonyos szinten tehát mégis két rendszer struktúraelvi ütköznek, a nyelvi kontextus váltakozik

97 Boehm, Gottfried, i. m. 23.

98 Thomka Beáta: Képi időszerkezetek. In: Narratívák 1. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat, Budapest, 1998. 8.

99 Thomka Beáta, i. m.

100 Vö. Thomka, i. m. 11.

egy képi kontextussal. E képiség azonban betűkből, szavakból hozza létre önnön vizualitását, a verbálisból transzformálódik át nonverbális struktúrává.

Mi történik e transzformáció során? Hogyan illeszkedik a regény szövegtestébe az illusztratív jelrendszer? A folyamatosság milyen megszakítását, a töredékesség milyen mértékét okozza? Hogyan olvad össze, milyen kompozícióba a nyelvi és a képi narráció? Az olvashatóság milyen változatai jönnek létre? Az eljárás a mű milyen önreflexióját hordozza, az irodalmi-nyelvi kód milyen átértelmezését teszi szükségessé?

A vizuális kódok a költőiség oázisaiként működnek a regényben.

A központozás nélküli szövegeképítés ugyanis tömörségre kényszeríti a narrátort, s így a felajzott, pihenő (pont) nélküli beszédfolyam megállás nélküli futásra emlékeztet. A módszer szabadságot és bizonytalanságot kelt egyszerre. A formátlanságban a szabadasszociációs technika a történetmondásnak csak a szilánkjait villantja fel, egybe mosódik valós és valótlan, a főhős belső monológja, képzelgése, és a cselekmény láncsemei közötti határt alig lehet kitapogatni.

A *Rovarház* – a többi vajdasági magyar jeans-regénnyel – a délszláv farmernadrágos próza hatását viseli magán. A naplószerű feljegyzésekben a narrátor vallomásaként, a beszélt nyelv közvetlenségével, a diáknyelv vulgaritásával (*fejes, ürge, tanti, faszi, pasas, pumpálni, megtaszítani, gatyázni*) fogalmazódnak meg a többiekkel, a nemzedéktársakkal szerzett élmények. A profanizált bibliai parafrázisban Jézus, Jakab, Márk, Mózes, Dávid, József, Júdás, Mikáel, Máté néven szereplő hősök összejövetelei tényérrózsa törögetése közben zajlottak, a háttérben kirajzolódik a tipikus, lázadó bohémvilág, a félresikerült, félig művész-értelmiségi, félig csavargó, nagyvilágban utazgató beatnikek köre. A mű tengelyét itt is a főhős utazása képezi, de nem bontakozik ki a jeans-prózára jellemző menekülés, falu-város motívum.

Ennek a nemzedéki ellenzéki beszédfolyamnak a megszakítását jelentik a mű tipográfiai pihenői, melyek az alaki transzformáció révén mindenképpen kiemelt jelentést kölcsönöznek a felhasznált szavaknak. A vizualitás kódjai az egyébként is szaggatott narrációt teljesen kibillentik, az olvasás folyamatát megállítják. Olyan gócpontok ezek, amelyek felvillantják és olykor tömörítik az egyébként szétterülő, hömpölygő motívumokat. A kiemelt jelhordozók tehát tematikailag szervesen kapcsolódnak a kontextushoz és – sarkítva az egyes vonatkozásokat – segítik a többközegű jelentésképződést. A képiség dimenziója a szemantikai mezőt a provokáció, a játék, a vicc, a líra irányába sodorja. A nyelvi kód a vizuális kóddal kiegészülve a nyelvi és képi észlelést mozgósítva egy sajátos multimediális kódrendszert hoz működésbe.

A *Rovarház* e kísérleti megoldásokkal az irodalom alfabetikus kódját, annak lineáris logikáját bomlasztja, megpróbálja a verbalitás művészetét, az irodalmat visszavezetni

egy szituatív sokrétűség előfeltételei közé. E törekvések korlátozott módon, de a vizualitás bizonyos eszközeivel mégis megelőlegezik korunk digitális kultúrájának posztalfabetikus kódolási logikáját, amikor is az információ a technológia segítségével ismét egy többdimenziós kommunikációs milióbe kerül.

Tolnai Ottó *Rovarháza* a képi kódok (naptárképek, tipográfiai megoldások, geometriai ábrák) folyamatos jelenlétével kialakít egy sikeres képi narrációt, multimediális mezőt, ami nem előfeltétele a farmernadrágos prózavilág létrejöttének, de kiteljesedését a legszerencsésebben segíti elő.

A jeans-próza hazai művészeti háttere

– a jugoszláv „új művészeti praxis”:
konceptualizmus, szignalizmus

A farmernadrágos próza délszláv áramlata szerves része volt egy szélesebb kulturális-művészeti kontextusnak, beleágyazódott a jugoszláv „új művészeti praxis” trendjébe, bizonyos vonatkozásokkal (pl. a posztindusztriális kultúrával szembeni kritikai attitűd, az önreflexió, a médiumra utaló kísérletezés stb. kérdésében) kötődött a konceptualizmushoz is. A konceptualista művészeti törekvések a 20. század 60-as, 70-es éveiben jelentek meg abból az alapvető készletéből, hogy megteremtsék művészet és elmélet egységét. A saját koncepcióját hangsúlyozó műalkotás teoretizálja a művet. Ha a műalkotás szándékoltan és szembetűnően teszi fel az ábrázolásmód kérdéseit, akkor már nemcsak stílusirányzatról, manírról van szó, hanem egy hibrid művészi eljárásról, konceptualista és elméleti gyakorlatról.¹⁰¹

A művészetben a konceptualizációs törekvések mint az önértelmezés gesztusai jelentek meg, s ezzel megteremtették az elméleti-értelmezői viszonyulás alapjait. Habár a műalkotás eleve egy alkotói tudatosság hordozója, és a világra való reflektálásból születik, csupán bizonyos művek jelzik ezt explicit, kirívó módon, s ezzel a rendhagyó döntéssel a „normális művészi gyakorlattól” való eltérés példáivá válnak. Bár sok öntüköző mozzanat már az archaikus kortól folyamatosan jelen van, e jelenség, koncepció és elmélet kérdéseivel mint döntő önreflexiók problémáival csak a 20. század művészei kezdtek foglalkozni. Ekkor jelenik meg tehát a művészi cselekvés igazi konceptualista felfogása. Megváltozik a mű funkciója: a mű mint nyitott, intermediális szöveg állandó imbolgásban tartja, stabilizálja – destabilizálja önnön kontextuális helyzetét.¹⁰²

101 Vö. Šuvaković, Miško: *Konceptualna umetnost. Muzej savremene umetnosti Vojvodine*, Novi Sad, 2007. 11.

102 Uo. 16.

A jugoszláv konceptualista művészeti törekvések gazdag tárházáról tanúskodik Miško Šuvaković hatalmas (nagy formátumú és vaskos) könyve, amely *Konceptualista művészet* címmel foglalja össze a vonatkozó általános és konkrét / regionális kérdéseket.

A művészet önreflexióval, elméletiséggel való látványos átítatása Šuvaković szerint elsősorban a neoavantgárd és az előkonceptualizmus (protokonceptualizmus) törekvéseiben elemezhető, megjelenik a történeti avantgárd eljárásainak rekonstrukciója, újrahasznosítása, a nagy, modern utópiák konkretizálása, a szélsőséges művészi kísérletezés, de legfőképpen a kritikai szemlélet a posztindusztriális kultúrával szemben.

A protokonceptualizmus aláássa a műalkotás tükrözésre épülő, narratív, kommunikációs, mimetikus, illetve expresszív szerepét, kétségbe vonja a hagyományos modern kánon alkotói alapállását. A mű minden metaforikus jelentést nélkülözve önnön létrejövetelének folyamatát jeleníti meg, önnön anyagát mutatja meg – megszületik a metaművészeti koncepció. A mű többé nem statikus, befejezett jelenség, hanem az alkotás, a formálódás-átalakulás folyamata és eseménye maga. A műalkotás státusa megváltozik, a konceptualista művész szerint a művészet kísérletezés, életmód, illetve játék. A művész tevékenysége (performance-ok, akciók), életvitele, viselkedése révén tudatosan beazonosítja a valóságot. A művész gesztusa mitizálódik. A művet kivételes módon kivételes alany hozza létre. Van azonban egy nagyon fontos fordulat. Az alany, a szubjektum transzformálódik: az erősen centralizált művész-individuum helyett egy decentralizált, transzparens, hipotetikus szerzői szubjektum rajzolódik ki, akinek konceptuálisan át gondolt, „hideg” gesztusai vannak. A hipotetikus szerző neve is csak arra szolgál, hogy egy bizonyos diskurzus meglétét jelezze. A kísérleti helyzettel a művész bonyolult összefüggés-hálózatot demonstrál és szimulál.

Šuvaković a 20. századi önreflexió művészeti eljárásokat három csoportba sorolja: vannak a) poétikai, b) módszertani-önkritikai, c) protokonceptualista eljárások. Utal Clement Greenbergre¹⁰³, aki szerint a realista-utánzó művészet elrejtje a médium jellegét, míg a modernizmus épp a médiumra és annak lényegi vonásaira hívja fel a figyelmet. A módszertani-önkritikai önreflexió épp a médium határait és specifikumait elemzi. Csakhogy a modernizmus mindezt spontán módon kezeli, s nem elméleti érdeklődésű. A konceptualista önreflexió ezzel szemben a művész koncepciójának és a mű létrehozásának döntő aspektusa, taktikája. Leleplezi a romantikus sémákat, amelyek a művészi teremtőtevékenységet a tudatalatti kivételes, hősies kivetüléseként közvetítik.

A konceptualista művész mitikus, de mégis hideg gesztusa tehát paradoxális képződmény.

103 Uo. 21.

Šuvaković monumentális kötetében a protokonceptualizmus keretében külön fejezetekben foglalkozik a ready made-del, az enformellel, a neoadával, a happeninggel, a pop-arttal, a Fluxus-mozgalommal, az individuális mitológiákkal, majd a modern, a konceptualista és poszt-konceptualista festészettel, a továbbiakban a minimális és posztminimális művészettel, részletesen kidolgozza a konceptualista művészet áramlatainak szentelt fejezeteket (női identitás, nomadizmus, OHO Csoport, Joseph Kosuth, Art&Language, indexelmélet, fenomenológia, szituáció és aktivizmus), végül a konceptualizmus utáni kor művészeti jelenségeit tárgyalja. Korpusza felöleli a világirodalomból és a délszláv térségből vett példákat is.

A neoavantgárd és a protokonceptualista műalkotáseszményben döntő szerepet kapó önreflexió a huszadik század első felének képzőművészetét folyamatosan meghatározta: az absztrakt festészettől a konstruktív építészeti formáig, a médiaművészetig (Moholy-Nagy László), illetve a konkrét művészetig. A konkrét művészet már egyáltalán nem utal önmagán kívüli valóságra.

Mindezen törekvések nem voltak egyformán jelen a régió országaiban. A 60-as/70-es évek neoavantgárd irodalma a magyarországi kulturális színtéren nem tudott legitim helyet kapni, hanem „nagyobb részben emigrációba kényszerült vagy itthon elhallgatásra ítéltetett. A neoavantgárd irodalmak nyilvános fórumai kizárólag külföldön működtek (többek között a Magyar Műhely Párizsban, az Új Symposion Újvidéken, az Arkánium Washingtonban), így a hazai csoportok működésük tekintetében lakásokba, kávéházakba húzódtak vissza.”¹⁰⁴

„A határainkon kívül élő íróink termékenyebbnek mutatkoztak a neoavantgárd beszédmód kialakításában, amelyben elválaszthatatlannak látszanak a neoavantgárd és posztmodern jellegzetességek. Az Új Symposion már a hetvenes években publikált a Tel Quel csoportról, az új érzékenység költészetéről és McLuhan médiaelméletéről, valamint korszerű hermeneutikai szövegeket Gadamer-től, Jausstól és Bacsótól, vagyis számos jele van annak, hogy az ott alkotó írók nyelvi magatartását nem a Nyugat-esztétika határozta meg.”¹⁰⁵

A történeti avantgárd is kutat az irodalom, a nyelv mediális határai mentén. Az intermediális, befogadót sokkoló művészi produktumokat, amelyek az irodalom és a képzőművészetek határait viszonylagosítják, experimentális alkotásokként tartják számon a 20. század elején (újság-tipográfia Kassák képverseiben, betűkollázsaiiban, borítótervein, vagy a dadaista fonocentrikus halandzsaköltemények). Erre az experi-

104 Szilvia Sz. Molnár: A neoavantgárd poétikájáról. <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b157/ch06.html>

105 Uo.

mentalizmusra építhetett a neoavantgárd underground irodalom Magyarországon a 60-as/70-es években, s fejleszthette tovább a médiumok átjárhatóságára irányuló explicit, reflektált törekvéseket.

„A műalkotás mediális feltételezettségének felismerése – és az arra tett kísérletek, hogy ezt a tapasztalatot az alkotásokban közvetlenül hozzáférhetővé tegyék –, azt vonta maga után, hogy nyelvhasználat vonatkozásában nemcsak a nyelv materialitásában rejlő észlelési feltételeknek tulajdonítottak jelentőséget az alkotók, hanem a műalkotás kapcsán azzal a hiedelemmel is kezdtek leszámolni, hogy műtől a valóságig (és fordítva) létezhethet közvetlen út. A későmodern alkotások tanúsága szerint ugyanis – melyek a mű fikatív világát nem mimetikus valóságviszonyként, hanem nyelvimmanens konstrukcióként mutatják fel – egy műalkotás nem vonatkoztatható közvetlenül az életvilágra – az irodalomra nézvést legalábbis következmények nélkül –, hiszen a gondolkodás nyelvi alapozottsága még az oly nyilvánvalóan más (képi) észlelésű alkotásokban is képes felülírni a mediális összjátékokat, mint a vizuális költészetben.”¹⁰⁶

A hangsúly a neoavantgárd műben áthelyeződik a jelek materialitására, a hozzáférhetőség nyelvi aspektusának anyagiságára/medialitására.

A neoavantgárd experimentális irodalma és a posztmodern irodalom egyaránt több-regiszterű, heterogén, a mű szervezőelvei sokfélék és reflektáltak, viszont a neoavantgárd még nem képes túlhaladni a szerzőiség képzetén, a szubjektumközpontú szemléleten.

A jugoszláv konceptualista művészet Szlovénia, Horvátország és Szerbia urbánus környezeteiben jött létre. Szabadka és Újvidék adta azokat a művészeket, akik bekapcsolódtak a haladó áramlatokba. A többi kelet-európai országban a konceptualizmus kritikái és aktivista indíttatással keletkezett a szocrealizmussal és a mérsékelt modernizmussal szemben. Jugoszlávia azonban abban különbözött, hogy nyitott volt a Nyugatról érkező nemzetközi hatások előtt. Az „új művészeti praxis”, gyakorlat, a „kitágított médiumok” kifejezések jelölték azokat a folyamatokat, műveleteket, amelyek a konceptualista mű befejezetlenségére, nyitottságára utaltak.¹⁰⁷

A 20. század második felében a művészetben két bonyolult és ellentmondásos fordulat következett be: a műalkotás folyamattá alakult át, másrészt a művész megszűnt a művészet forrása lenni (dekonstruktív módon kérdez rá önmaga identitásaira, a szubjektum taktikája helyett megjelenik az identitás taktikája).¹⁰⁸

106 Uo.

107 Vö. Šuvaković, Miško, i. m. 234.

108 Vö. Šuvaković, i. m. 257.

A performance-szal foglalkozó vajdasági művészek közül Ladik Katalin posztavant-gárd szubverzív performance-okat adott elő a hetvenes években. Médiumként használja a meztelen testet, a szexualitás nyelvét, a hangot (fonikus költészet).¹⁰⁹

A vajdasági magyar művészeti tájékozódás is integrálta tehát azokat a jugoszláv és nyugat-európai hatásokat, amelyek a leghaladóbb intermedialis elméletekkel és gyakorlattal termékenyítették meg az itteni alkotói opusokat.

Ezt a szerves összefonódást tükrözi a *szignalizmus* nevű jugoszláv irodalmi irányzat is. A *Signal* című folyóirat 1971. 4–5. duplaszáma az újvidéki *Új Symposion*nal közös kiadványként jelent meg mint a szignalizmus kétnyelvű antológiája. Az irányzat szerint a versbe be kell építeni a tudományos nyelv stíluseszközzeit, a szakkifejezéseket és vizuális jeleket (képletek, ábrák, egyenletek). „A szignalizált költészet nyelve univerzális, a planetáris kommunikáció eszköze.”¹¹⁰ Milosevits Péter a szignalista látványvers változatait is számba veszi: „Szövegből készült kép: 1. figurális képvers vagy 2. tipográfiai kép-szöveg, 3. számítógépes szerkesztésű kép-szöveg. Kollázs: kép, fénykép, ábra+szöveg, sima vagy képi formában; talált költészet (pl. újságcikkek részleteinek összevágása), ready-made költészet; plakát, képeslap, hirdetés, reklám, film.”¹¹¹

A szignalizmus vajdasági magyar képviselői közül Szombathy Bálint „alkotásait” Miško Šuvaković a nomadizmushoz sorolja. Szombathy többszörös határhelyzetben nomád létformát kialakítva teremt kommunikációt a proszovjet szocrealista, a nyugati blokk és az el nem kötelezett országok kulturális-politikai terei, társadalmi konfrontációi között. Vajdaság nyelvileg sokszínű, multietnikus közegében a hibrid mediális regisztereken játszó provokatív művész szerepét ölti fel. A szabadkai Bosch+Bosch csoport keretében Kassák aktivista eljárásaira rájátszva kezdi meg kutatásait a hetvenes években. Angazsált művészetnek, konceptualista művészetnek, viselkedésművészetnek (idea art), jelművészetnek (szemioművészet) nevezi saját poétikai stratégiáját. Műfajilag és médium tekintetében is nomád. Művészi megnyilatkozási eszközei, formái: rajz, grafika, dizájn, képregény, fénykép, kollázs, performance, művészi intervenció, installáció, szemioművészet, mail art, body art, vizuális költészet, digitális művészet.¹¹²

Szombathy művészi projektumai a radikálisan ÚJ ideológiája jegyében kezdik ki, forgatják fel, alapjaiban dekonstruálják a megrögzült művészeti kánonokat.

109 Vö. Šuvaković, i. m. 259.

110 Milosevits, i. m. 448.

111 Milosevits, i. m. 449.

112 Vö. Šuvaković, i. m. 295.

Jazzes akkordmenetek a jeans-prózában

(Tolnai Ottó Rovarház, Domonkos István A kitömött madár, Ivan Slamnig A bátorság jobbik fele)

Az irodalomtudomány tárgya egyre inkább összművészeti jellegű, ezért a kutatások mind gyakrabban médiaközivé, kultúraközivé, interdiszciplinárisá tágulnak.

A médiaközi kutatások zöme a 90-es években elsősorban a vizualitás irodalomba kódoltságának mikéntjét taglalják. Kép és szó multimediális együtthatasára, a képi retorikára és narrációra több jelentős kutató (Kibédi Varga Áron, Bacsó Béla és Thomka Beáta) tevékenysége hívta fel a figyelmet. A zene irodalmi leképződésével, zene és irodalom képlékenyebb problémakörével viszont kevesebben foglalkoztak. Tanúsítja ezt az is, hogy a zene és irodalom mint médiaközi probléma legtöbbször megreked a genetikai kapcsolatok, a motívum- és hatáskutatás, a kontaktológia szintjén, annak dacára, hogy a két matéria kapcsolata mélyben örvénylő, eredendő. A zeneelméleti tájékozódás mégis olyan rendkívül izgalmas kérdéseket jelez és fogalmaz meg e témával kapcsolatban, mint amilyen a zenei jelentésadás, a zene mint kifejezés, a zene mint mozgó rajzolat, a zenemű referencialitása, a zenei ékesszólás, retorika és reprezentáció, a figuratív zenei beszéd, leíró zenemű, a deskripció mint hangzó metafora, emblémák és szimbólumok, zenei ikonológia stb.

Az irodalom zeneisége a nyelv, a beszéd zeneiségéből bontakozik ki, ennek természet-szerű folyamányaként jelenik meg a műalkotás szerkezeti egységeiben. Erre az eredendő szimbiózisra utal az írásbeliség előtti, elsődleges szóbeliség, amely még inkább hordozta a zenei jelleget: az elsődleges szóbeliség nyelve minden valószínűség szerint énekszerű, kántáló lehetett. A beszéd verbális és vokális csatornán közvetít információkat, miközben a verbális tagol és artikulál, a vokális csatorna viszont csupán artikulátlan és intonációs kódokkal üzen. A nyelvi akusztikum, az akusztikus moduláltság nyelvenként sokban

különbözik. A művészi beszédmű szempontjából pedig az az elfogadott feltételezés sem mellékes, miszerint az elsődleges szóbeliség korában a fontos, megőrzendő, szakrális szövegek voltak a legzeneibbek, hangterjedelem szerinti moduláltságuk jóval nagyobb volt a köznapi közleményekénél. A kitüntetett szövegek a liturgikus recitálás révén ragadták meg a figyelmet, hiszen az énekbeszéd-jelleg eltért a nyelvhasználat hétköznapi módozataitól, s megteremtett egy attraktív, emelkedett, patetikus beszédmódot, ami rokonítja a költői hanggal.¹¹³ Az erőteljesebb akusztikus moduláció, a nyelv hangzó oldalának, a vokális csatorna (a beszéddallam, a hangerő, az időtartam) lehetőségeinek kiaknázása az irodalmi beszédmódnak is egyik legalapvetőbb célja, hisz eszköztárának megteremtése sokszor éppen ettől az artikulációtól függ. Nemcsak a jóhangzás kisebb, szószintű elemeiről van szó, hanem a szöveges műalkotás nagyobb szerkezeti elemeinek tonalitásáról, a műben felcsendülő hangok sokaságának megkomponáltságáról is. Az irodalmi reprezentáció éppen a nem áttetsző kódok révén jelenik meg, amikor is a hangburok, az alakzat dekorativitása öncélú luxussá válik, amikor a szövegszervezés megakad, a nem áttetsző kód a mű egységének, koherenciájának, az olvashatóságnak és az érthetőségnek a kárára megy. „Egy irodalmi szöveget olvasva megjelenik a hang teste, amelyet belső hallásunkkal zeneivé modulálunk.”¹¹⁴

Ezt a hatványozott megmunkáltságot fedezi fel Bahtyin¹¹⁵ is, amikor megteremti diskurzuselméletét, miszerint az irodalmi műfajok származékos beszédműfajok, s a hozzájuk tapadó stílusok az „elsődleges beszédműfajok” leszármazottai. Az elsődleges és másodlagos műfajok beágyazottsága szövegarcheológiai rétegezettséget s e rétegek közötti dialógust jelent a kulturális érintkezés, a beszédkapcsolatok alacsonyabb és magasabb szintjein.

Zene és narratíva összefüggéseit kutatva Roland Barthes megállapítja¹¹⁶, hogy minden narratív fejtegetés eleve zenei jellegű, a szöveg természetének alapvető vonása az ütem, s a szöveg tere minden pontjában egy zenei partitúrához hasonlítható, a szintagma felszeletelése pedig megfelel az áramló zenei hang ütemekre bontásának. Barthes szerint a szöveg ritmusát egyrészt az olvasás fokozatossága, a „lépésről lépésre” olvasási módszer határozza meg. De a haladás ritmusa nemcsak ettől függ, hanem a cselekményt képező főbb mozzanatok, szemantikai szegmensek szövegtérbeli elhelyezkedésétől, a megne-

113 Benczik Vilmos: *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Budapest, 2001. 42.

114 filozofia.ektf.hu/.../garaczi_imre_-_muveszi_ertek_es_izlesitelet.doc

Louis Marent idézi Garaczi Imre: *Művészi érték és ízlésitélet* című tanulmányában.

115 Bahtyin Mihail: *A beszéd és a valóság*. Gondolat, Budapest, 1986.

116 Barthes, Roland: *S/Z*.1997. 20–46.

vezés-kimondás ritmusától is, s így szemantikai-logikai sorok keletkeznek. Szerinte „a rejtélyek sora, felfüggesztett leleplezésük, késleltetett feloldásuk énekel, csobog, mozog, véletlenül, kacskaringókon és szabályozott ritardandókon keresztül jól felfogható, követhető folyamat alkot (akár a gyakorta fafúvósok játszottá dallam). Egy rejtély kibontakozása roppant hasonlatos egy fúgához: mindkettő alapeleme a téma, mely tárgya az expozíciónak, a közjátéknak (melyet azok a késleltetések, kétértelműségek és csapdák testesítenek meg, melyek révén a szöveg megoldatlanságban tartja a rejtélyt), a strettának (a feszes résznek, melyben választörédek sorjáznak gyors egymásutánban) és a konklúciónak.”¹¹⁷ Barthes a gondolatmenet folytatásában felállít egy polifonikus táblát, és ismét csak a narratív fejtegetés alapvető és mélységes zenei meghatározottsága mellett érvel: „[A] polifonikus tábla két sorának (a hermetikus, illetve a proairetikus sornak) ugyanazt a tonális meghatározottságot tulajdoníthatjuk, amely a klasszikus zenében a melódia és a harmónia sajátja: az olvasható szöveg tonális szöveg... A szöveg tonális egységét lényegében két szekvenciális kód határozza meg: az igazság fokozatos feltárulása, és az ábrázolt gesztusok koordinációja – ugyanaz a kényszerűség a melódia progresszív rendjében és a narratíva szintúgy progresszív rendjében”¹¹⁸

Irodalom és zene eredendő egységének nyilvánvaló kiindulópontja a dalköltészet.

„Az irodalomtörténet Homérosz alakjához köti a költészet történetének két legfontosabb fordulatót: a poétai ének szöveggé történő rögzülését, és a líra potenciális elnémulását. Igaz, az olvasás még évszázadokig hangos olvasást jelentett (az alexandriai könyvtár olvasói azért találtak aránylag kis, egyszemélyes olvasófülkéket, hogy ne zavarják egymást hangos silabizálásukkal), de a költemény szövegének néma jelekben történő papírra fagyasztása már magában foglalta azt a lehetőséget, hogy a fül kikapcsolásával, pusztán a látvány dekódolásával is megérthessük, sőt egyfajta vizuálisan közvetített belső hallás útján zeneiségének egy részét – persze az írásjelekkel és az identifikálható hangzókkal kifejezhető tartományát – is felismerhessük és élvezni tudjuk.”¹¹⁹ Bodor Béla szerint „ez a sokáig egyirányúnak látszó folyamat hozta létre a huszadik században a saját ellenpontját, a végletesen személytelen nyomtatvány-kultúrával szemben a költő testi, személyes jelenlétéhez, hangjához, olykor szenvedő, megsebzett lényéhez kapcsolódó jelenlét-művészetet, az akciót, a performance-t”, valamint a fonikus költészeti kísérleteket.

Miként a zenének, az irodalmi szövegszerveződéseknek is alapvető formaalkotó elve az ismétlés.

117 Barthes, uo.

118 Barthes, uo.

119 Bodor Béla: A felhangzó írás. In: Alföld, 2000. szeptember 99–107.

Az ismétlés teremti meg a műben a rendszert, a folytonosságérzetet, amit azután meg lehet szakítani, a jeleket átrendezni, újabb szimmetriákat, arányokat kialakítani, tagolni és fokozni. A műalkotást a szakadatlan folytonosságteremtés (szimmetriák, fokozás) és megszakítás eszközei (intertextualitás, önidézés) hozzák létre. Az önidézés eminens példája a variáció (kicsinyítés, nagyítás, más hangnembe transzponálás, hasonmás stb.). A műben az önképző formációk nyomán kialakul egy előrehaladó rendszer. A legbonyolultabb felismerni a ritmusképző összefüggéseket, amelyek az időtartam, a hangsúly és a tempó kölcsönhatásától függnék.

A farmernadrágos próza deklaratív módon teszi meg alapvető formaalkotó elvévé a ritmusképzést. A hangsúlyozott zeneiség az ütős hangszerek által diktált szabálytalan ritmikai képlet megfigyelésére, befogadására utalja az olvasót. Az 1960-as, 70-es években megjelenik a jazz, a bebop, s e zene a korabeli szellemi mozgalmak alapja lesz, zenei ellenideológiává válik. A '68-as nemzedék számára a lázadás formai eszköze a spontán szabadstílus is prózában, versben egyaránt.

A szexuális forradalom, a hippimozgalom, a popfesztivál kora a zenei divat nyomán teremti meg a maga sajátos prózanyelvét is ezekben a regényekben. Ahogy a zenész „szétzaggatja, legyilkolja” a szabályos ütemet, a regényíró is a szöveganyag tagolására figyel elsősorban. A regényíró kialakít egy fokozottan zenei stílust, amelyben a szövegsorok, szekvenciák főhangsúlyait, a bennük leképződő improvizatív lüktetést kell keresni. A nyelv eszközeivel gazdálkodva a szerző *megkomponálja* a regényt: a nyelvi anyag zenei tartalékai mellett él a gondolat- és szövegtagoló, hangsúlyos szünet lehetőségével is.

Regényeikben, a *Rovarházban* és *A kitömött madárban* Tolnai és Domonkos is mellőzik a mondattani tagolást, a szokványos központoszást, inkább szómasszákat hoznak létre, ezeket vagdossák, szabdalják, tologatják az ún. *freestyle* ritmusát tükrözve. Mindez az improvizáció hatását kelti, vibráló szövegfelületet hoz létre, a sok megszakítás az ötlet szabadság szuggesztív áradását eredményezi.

Tolnai naplóregényének szövegszervezése a jazz szabadstílusát imitálva, tapogatózva, egyensúlyozva kúszik előre egy fokozott ritmikai érzéket kifejlesztve az olvasóban. A szerző kiképez egy szaggatott, a kontrapunkció hiánya révén nyitott, variabilis szintaxist. A beszélt nyelvet, s ebben a lélegzetvételt, olykor a kifulladás jeleit, a ziláltságot is érzékelteti. A regényt mint felhangzó anyagot jeleníti meg:

„ég ég kigyulladt mi mi mi gyulladt ki kaptuk fel a fejünket jézussal megpörkölődik a folyó az öreg víziló kigyulladt a film mondta márk”¹²⁰

120 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 188.

A műben a generáció tagjainak beszélgetésein maga a zenei stílus is tematizálódik, sőt, vizualizálódik. A jazz-improvizáció és az írógép billentyűin „hárfázó”, muzsikáló hős motívumát a központozás nélküli, töredékes, zilált regénytest mintegy stilisztikailag követi, Bahtyin szavával, „*eljátszani*” próbálja. A zenei alapú szövegkomponálás módja jól megfigyelhető az alábbi idézetben, amelyben egy szó („*üvöltés*”) ismételtetése tagolja, ritmizálja a beszédfolyamot:

„mit szólnátok ha nektek kellene úszni én a hátamon úsznék mondta lukács *üvöltés* én kutyázva *üvöltés* azt hiszem a pillangó lenne a legmutatósabb *üvöltés* mit gondoltok bír-e még kupakolni az öreg gladiátor *üvöltés* lehet rajta mentőöv vagy a fürdőnadrágja van felfújva *üvöltés*”¹²¹

„lukács nagy komolyan felemelte a kezét szót kért ha jól látom vatta van a fülében mondta a hullámzó vászonra mutatva *üvöltés* nem vatta lehet az mondta józsef a vatta az elázik inkább parafadugó *üvöltés* jézus *felüvöltött* lebukott a székről valaki hátba szúrta pedig meg se szólalt a fogsorát a parton hagyhatta *üvöltés*”¹²²

A Tolnai-regény tonalitása azonban nem csupán ilyen meghatározottságú, egész kompozíciója mediális transzformációs kísérlet.

Domonkos István *A kitömött madár* című regényében a farmernadrágos prózára jellemző módon egy írással foglalkozó fiatalember, Szergyó (illetve Bobi) szólama képezi az egyik szálát. A másik szólam a hasonmásáé, Skatulya Mihályé, aki muzsikus cigány ugyanazon a szigeten, de egy két evvel ezelőtti, korábbi idősíkon. A két hang, két szólam eleve biztosítja a szöveg szimmetriákkal-aszimmetriákkal, fokozott megkomponált-sággal kapcsolatos lehetőségeit. A zenész-hősök pedig a zenének mint központi motívumnak a jelenlétét teszik nyilvánvalóvá. Skatulya szerint Norvo a legjobb zenész a zenekarban, mert „mélyről játszik, a tojásaiból.”¹²³ Saját életéről így nyilatkozik: „az én egész életem egyetlen hosszú, megválaszolatlan kérdő mondat, mintha csak süketnémák között éltem volna, mintha csak egy hang lettem volna, mely nem illett az akkordba, egy diszsonáns hang, egy zörej, hogy így mondjam, igen, egy bántó zörej, mely sehova sem illett, érted?”¹²⁴

Domonkos két hangra komponált beszédműve szabadasszociációs technikát alkalmaz. „Az idősíkok azonban nemcsak a nagykompozíció szintjén keverednek, hanem az

121 Uo. 186.

122 Uo. 191.

123 Domonkos István: *A kitömött madár* (Második kiadás). Forum, Újvidék, 1989. 23.

124 Uo. 179.

egyes fejezetekben is: mindkét narrációban az emlékezés, az álom és a képzelet asszociációs logikája dominál, szemben az időbeli vagy oksági linearitással.¹²⁵

A regény végén *A válasz* című fejezet valósítja meg a zene-hang-zörej olyan telt, diszsonáns akkordjait, amelyek a többi fejezetben nem hallhatók ilyen tisztán. Skatulya Mihály halál előtti áriájáról van szó. Domonkos koncepciója a cselekményvilág kialakításában paradoxális módon állítja föl a farmernadrágos prózamodellt, elmosódik a jellegzetes rajzolat, sok vonatkozásban visszajára fordul. A főhős kétarcú, valójában alakját a szerző kétfelé vágja: egy fiatalember és egy idősebb férfi alakjában testesíti meg. A hősök generációs csoportosulása helyett itt a falkaszellemet a zenekar, illetve a csempészbanda tagjai alakítják ki egymás között, a szlenges csoportnyelv használata is közöttük bukkan fel. Kétségtelen, hogy ez a regény is a társadalom perifériájára szorultakról szól. Skatulya ellenideológiája a nyomorgók-gazdagok közti ellentétre épül. „Skatulya úgy érzi, hogy a lehetőségei alatt él, bezártan (erre utal a neve is), és a lefokozottság börtönéből próbál mindig szabadulni egy teljesebb, emberibb, szabadabb élet felé.”¹²⁶ A beatirodalomban jellegzetes menekülés-vándorlás motívum mozgásiránya itt nem a falu-város, hanem Vajdaság-Adria vonalán húzódik Jugoszlávia határain belül, illetve a vágyakban a külföld, az emigránslét felé mutat. A főhős, aki a jeans-hősök érzelmes, áradozó életvágyát, fesztelen extrovertáltságát is magán viseli, Vajdaságból megy a tengerre vendégmunkásnak, majd tervezgetni kezdi a külföldre szökést.

Skatulya Mihály áriáját tehát végül az „el innen” dilemmája fűti fel:

„nem, én nem megyek haza az idén, Norvo én ugyanazt fogom tenni, mint a főnök, kiszemelek egyet ezek közül a kisasszonyok közül, találok magamnak egy olyat, akiben még maradt egy kis nedv és annyi erő, hogy a lábát a magasba tudja emelni, és őszre szépen átlépek vele a határt, még csak jelentkezni sem fogok az asszonymnak, senkinek, érted... ott kinn nem leszek muzsikus cigány, ott kinn művész úr leszek... haza majd csak akkor jövök, ha összeszedem magam, mint a többiek, házat fogok venni a tengerparton, csónakot, halászatni fogok, szőlőt nevelek, esetleg privát kocsmát nyitok... Norvo, mit gondolsz? Menjek? Válaszolj valamit, csak egy szót, egyetlen szót, és maradok, zenekart alapíthatnánk mi ketten...”¹²⁷

A farmernadrágos próza eszmei síkjának egyik tartópillére a fogyasztói társadalom sznob és hazug világának elutasítása, a konszolidált életforma felrúgása. Domonkos nyomor elől menekülő hősénél mindez a fonákjára fordul: a regény legmarkánsabb rész-

125 Mikola Gyöngyi: Menekülés és csapda (Domonkos István: A kitömött madár). In: EX Symposion. DOMONKOS – 1994/10–12. 54.

126 Mikola, uo. 55

127 Domonkos, uo. 187.

letei az otthoni, vajdasági tengődés cudar körülményeit írják le. Semmi kilátása nincs, hogy ebből a nyomorból kilábaljon. Vágyai utópikusak: hosszú tirádában lajstromot készít a nyugati népek tárgyakban megtestesülő boldogságáról, halála pillanatában is a venni valók groteszk listáját ismételteti:

„akkor nézzük csak
 frizsider
 villanytűzhely
 porszívó
 frizsider
 villanytűzhely
 porszívó
 frizsider
 villanytűzhely
 porszívó
 frizsider
 villanytűzhely
 porszívó
 frizsider
 villanytűzhely, porszívó, frizsider

frizsider
 porszívó
 villanytűzhely
 porszívó
 porszívó
 porszívó
 porszívó”¹²⁸

A szöveg vizuálisan is érzékelteti a főhős haldoklását, a sor, a rendszer felbomlását, a hang elhalását. Domonkos sehol nem használ pontot, kiiktatja a mondat jelzésének legfontosabb grafikai jelét. A mű szintaktikai formagondolata a szaggatottság, a befejezetlenség. Maga a főhős lénye is ilyen: „soha semmit sem voltam képes befejezni, soha semmit, érted, gyermekkoromban se, később se mind a mai napig, én úgy is beszélék, mint ahogy élek, szaggatottan, kihagyásokkal, mindig újabbnál újabb dolgokba fogva”¹²⁹

128 Domonkos, uo. 197.

129 Domonkos, uo. 179.

Míg Skatulya a halál felé halad, arcának másik fele, a regény másik főhőse, Szergyó az életbe szeretne belépni, a szüzességétől szeretne megszabadulni. Ellentétes ívű törekvéseik a hasonmás-szerkezet révén paradoxális egységbe forrnak.

A *kitömött madár* világképe a farmernadrágos próza modelljének olyan variációja, amelyben a beatirodalmi ízlés meghatározó módon van jelen egyrészt a menekülés-motívum, az úton-levés, a kábítószer-téma, másrészt a beszédszólamok szintaxisa, a szólamokra bontás, a szaggatottság, a rögtönzés, a befejezetlenség mint formaelv által.

A horvát Ivan Slamnig *A bátorság jobbik fele*¹³⁰ című regénye számtalan tematikus hasonlóságot mutat Tolnai és Domonkos művével. Megjelenik a fiatal, a felnövéstől-házasságtól rettegő egyetemisták zárt köre, kívül és szemben a felnőttek világa. Mindenekfeletti érvényű a falkaszellem, a nemzedéki összetartozás tudata, a késleltetett felnőttkor motívuma. A társaság Zágrábból, az urbánus környezetből kirándul falura, éreztetvén a vidéki környezettől, a gyökérveréstől és a leülepedéstől való viszolygást.

Az önmitizálás egyik fontos kelléke itt is, akárcsak Tolnainál, a velük történtek folyamatos dokumentálása, a naplóírás, jegyzetelés, a másiknak szóló beszámoló. Ebből fakad a szekvenciákra tagolás és a hangnemek, szólamok kialakításának lehetősége. Míg Tolnainál alig bogyozható ki, hogy ki beszél, Domonkos pedig a szólamok szabályos fonatát műve végén aszimmetrikusra torzítja, addig Ivan Slamnig művében két írásmód jelöli még grafikususan is, hogy a narráció kettős. E két szólam nagyobb egységekben váltakozva alakítja ki a mű kettős fonatát. A dőlt betűs történet a nena regénye, amelynek újabbnál újabb kéziratok részleteit a főhős megkapja elbírálás céljából. A Slamnig-regény két szólama két idősík, két világkép tükrét helyezi egymással szembe, de sajnos a narratori beszédmód nem sokban különbözik. A mű lomhább szövegritmust, egyenletesebb tonalitást eredményez. Nem köztes műfaj jön így létre, hanem egy meglehetősen hagyományos formájú prózai leírás és narráció. Míg tematikájában hozza a beatmozgalom ellenideológiáját, addig formaképletében nem mutat fel adekvát megoldásokat. A horvát irodalomtörténet mégis posztmodern műként tartja számon *A bátorság jobbik felét*, mivel az amerikai beatirodalommal szinte egy időben ragadta meg a kor életérzését.

A zenei medialitás jeans-prózában megjelenő lehetőségeit illetően megállapítható, hogy míg Tolnai regénye a jazz ideges, játékos, káprázatos ütemeinek sikeres irodalmi leképezése, Domonkos *A kitömött madár* részleteiben alkot hiteles, jazzes akkordmeneteket, addig Slamnig művében inkább egy fegyelmezett etűd higgadt hangjai csendülnek fel, irodalom és zene kevésbé képes egymást áthatni/átlelkésíteni.

130 Slamnig, Ivan: *Bolja polovica hrabrosti*. Znanje, Zagreb, 1972. (Bátorságunk jobbik fele. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.)

Mediális transzformációk

(A zenei és a verbális kód közti átjárás lehetőségei
a **Rovarházban**)

A művészi megnyilatkozás elsődleges multimediális állapota a tánc-zene-szó szimbiotikus egységét tükrözi, az akusztikus és vizuális észlelés módozatait egyaránt igénybe veszi.

Az esztétikai valóságelsajátítás ősi komplexitása mély nyomokat hagyott a kialakult műnemekben, műfajokban. A kezdeti komplett tapasztalati világérzékelés igénye, érvényességének mérlegelése ismét fontossá válik a kortárs művek verbális-képi-zenei jellege, egyre erőteljesebb multimediális vonatkozásai folytán.

Mindeközben a vizsgálódásban mindhárom médium kiindulópontot képezhet, így mindig kérdés, hogy a mű narratív vázát vajon melyik médium tartja: a verbális, a képi, vagy pedig a zenei (tánc, pantomim).

A legzeneibb lírai műfaj, a dalköltészet korai példái elképzelhetetlenek kísérőzene nélkül: énekszó, fuvolaszó, lantjáték biztosítja a zenei dimenziót, de a lírai vers később is, hosszú évszázadokig gyakran dallamra íródik. Az egykori intenzív művészi totalitás létrejöttét segítette egészében a megfelelő stílus, tömörség, forma, ritmus, akusztikai hatás. »A költészet elhervad vagy 'kiszárad', ha maga mögött hagyja a legalábbis képzeletbeli zenét.«¹³¹ A bonyolult mediális összjáték igényét az ókorban más irodalmi műnemek is jelzik.

Annak ellenére azonban, hogy irodalom és zene eredendő szerves együttélése olyannyira nyilvánvaló, a két médium kapcsolatának természetét vizsgáló megannyi kísérlet legtöbbször csupán a felszínt érinti.

131 Ezra Poundot idézi Szegedy-Maszák Mihály: Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata. Kalligram, Pozsony, 2007. 305.

E téma címén leggyakrabban a librettókat, az operák szövegekönyveit, filmváltozatait elemzik. (Az opera esetében a zene, az ének elsődleges, a történetet rögzítő szöveg és a drámai megjelenítésmód csak másodlagos jelentőségű.) Hasonlóan külsődleges érintkezésről tanúskodik az a kötet, amely 2003-ban jelent meg *Zene (Magyar írók novellái)* címmel a Noran Kiadónál. A kiadvány a zenét, a zenei műélvezetet, a zenekart, a zenészeket, a koncerteket, a hangszereket tematizáló elbeszéléseket gyűjti egybe, csupán a felszíni cselekményvilág motivikus szintű kapcsolódásait veszi figyelembe, ám ez a megközelítés megkerüli a verbális kód zenei kóddá való átalakításának kérdését.¹³² Nagyon elenyésző tehát azoknak a műveknek és elemző megközelítéseknek a száma, amelyek nem ilyen külsődlegesen, hanem lényegileg szeretnék problematizálni az alapvető kérdést: hogyan képes a zenei és verbális kód egyenrangú konstitutív elemként azonos alkotói modellt érvényesítve műalkotásban megjeleníteni.

A tematikus kapcsolódásnál jóval lényegibb transzformációkra derül fény, ha a nyelv hangburkának, a nyelvi hangzás effektusainak elemzésére kerül sor. Ilyenek például Eichenbaum Gogol hangzásbeli szemantikáját, az élőbeszédszerűség, a szójátékok, a hanghatás, a „szómimika” és „szógesztus”, az intonációs hullámlás, a stilizáció, a rím és a ritmus szerepéről szóló kutatásai.¹³³

A kultúra történetének ritka pillanata a rock, a beat és a jazz forradalma az 1950-es, 1960-as években, amikor is a beatirodalom képviselői deklaratív módon a jazz, a bebop ritmikai képletét próbálják átültetni szövegeikbe. „A dzsessz késként hatolt be a kultúrába, s megmagyarázhatatlan, de rendkívül mély hatást gyakorolt egy avantgarde nemzedékre – a szerencsevadászok háború utáni nemzedékére, amelynek tagjai (részben tudatosan, részben ozmózis útján) magukba szívták a huszas évek csömörének, kiábrándultságának, a depressziónak és a háborúnak tanulságait... Mert a dzsessz orgazmus, az orgazmus muzsikája, a jól vagy rosszul sikerült orgazmusé...”¹³⁴

A két médium, zene és irodalom mély, egymást lényegileg átható kapcsolatáról van szó. A zene ilyenét irodalmi leképződésében – főleg az ütős hangszerek központi szerepe nyomán – a ritmus, a lélegzetvétel gyorsasága és szabálytalansága dominál. A *beat* kifejezés az ütésre, illetve a zene ütemére, alapülktetésére, tempójára utal. Az ún. *freestyle* képviselői szerint a bebopban még több van: a zenész uralja, szinte „legyilkolja”, szétszaggatja az ütemet, a zenei alapot. Az új spontán próza a végsőkéig ritmusorientált, ezt érzékelteti az élőbeszédszerű narráció és annak tagolódása.

132 Aradi Péter – Kőrösi P. József (vál. és szerk.): *Zene. Magyar írók novellái*. Noran, Budapest, 2003.

133 Eichenbaum, Borisz: *Az irodalmi elemzés*. Gondolat, Budapest, 1974. 58–77.

134 Mailer Norman: *A fehér néger*. In: *Üvöltés. Vallomások a beat-nemzedékről*. Európa, Budapest, 1982. 22–23.

Tolnai Ottó *Rovarháza* is egy ilyen formaötletet valósít meg, s így egészében beilleszkedik a farmernadrágos próza zenei képletű világába. Megjelennek az élőbeszéd szaggatott, szabálytalan menetei: „ön elvtárs látom egészen más sőt maté elvtárs ön mivel foglalkozik adélka adélka jövök már forradalmakkal adélka hogyhogy forradalmakkal.”¹³⁵

A hangzás, a zeneiség poétikája következetes rendszert képez Tolnai Ottónál. Az emberi megszólalás, beszéd tűnékenységének, megismételhetetlen egyediségének, intim közvetlenségének hangsúlyozását Tolnai rádiós munkahelyén, az Újvidéki Rádióban tökéletesítette. Személyesen olvasta be hétről hétre képzőművészeti esszéit, olyan intonációval, amely nemcsak mély ihletettségről tanúskodott, hanem arról a vágyról, hogy az emberi hanggal mint hangszerrel kell bánni. Egy helyütt Thomka Beáta is előhívja emlékeiből ezeknek a rádióműsoroknak az élményét: „[A]z írott beszámoló hangneme a valamikori személyes megszólalás lélegzetvételét, átszellemült s egyben zaklatott, nem egyenletes légzési technikáját idézi. Az éterbeli hangok között mindig az érintettség és személyesség különböztette meg ezt a beszédet.”¹³⁶

Az egyenetlen légzési technika és a spontaneitás különös módon határozta meg ennek a beszédnek a sajátos ritmusképletét. A hangos élőbeszéd és a jazz ritmizált, variabilis szabadstílusát átültetve a regényszövetbe a *Rovarházban* is kialakul egy változatos, meglepetésekkel teli, aszimmetrikus anyagkezelés.

Az irodalmi szövegszervezés alapjaként elképzelt beszéd, a hangszín, a ritmus, a hangfekvés, a melódia jellege valamilyen módon lecsapódik, megjelenik az írott közegben. Bahtyin diskurzuselmélete szerint az irodalmi műfajok származékos beszédműfajok, s a hozzájuk tapadó stílusok az „elsődleges beszédműfajok” leszármazottai.¹³⁷

Tolnai regényében, mint származékos beszédműfajban, az irodalmi nyelv alapja a szlenges-familiáris társalgási nyelv (elsődleges beszédműfaj), de e globális keretben mint mederben még nagyon sok egyéb elsődleges beszédműfaj (napló, levél, mindennapi történet, dialógus-replika) sodródik a maga stiláris jegyeivel. „A kulturális érintkezés magasabb szintjein az ilyen származékos műfajok mintegy eljártsszák a beszédkapcsolatok elsődleges színterén élő legkülönfélébb formákat.”¹³⁸

Barthes pedig a szövegpluralitás nyomaként elemzett konnotációval kapcsolatban kiemeli a „hangot”: „szemiológiai minden konnotáció egy – sohasem helyreállított –

135 Tolnai, i. m. 137.

136 Thomka Beáta: Narratológiai és komparatistikai problémák kelet- és nyugat-európai művekben. Kézirat.

137 Bahtyin, M. M.: A beszéd műfajai. In: Bahtyin: A beszéd és a valóság. Gondolat, Budapest, 1986. 361.

138 Bahtyin, i. m. 414.

kód kiindulópontja, egy, a szövegbe beleszótt hang artikulációja”.¹³⁹ A kódokból érkező hangokról értekeznek, a „lépésről lépésre” olvasási módszer kapcsán pedig a „lassításra” hívja fel a figyelmet, másutt a ritmust emlegeti, hisz az olvasás alkalmával keletkező sorok a megnevezés ritmusára bontakoznak ki.¹⁴⁰

A Tolnai-regény tonalitása azonban nem csupán ilyen meghatározottságú. Kompozíciója a verbális kód zeneivé transzformálásában jelent igazi mediális áttörési kísérletet, termékeny talajt az ilyen szempontú vizsgálódásoknak.

139 Barthes, Roland: S/Z. 1997. 20.

140 Barthes, i. m. 25., 33.

A (farmernadrágos) próza stilisztikai vetületei

A farmernadrágos próza („jeans prose” – JP¹⁴¹) a rock, a beat (Beatles, Rolling Stones) és a jazz forradalmának irodalmi leképződése, s eközben nemcsak az eszmei-tematikai-motivikai-strukturálódási párhuzamokra kell gondolnunk, hanem magának a nyelvnek a zenét imitáló ritmusára, hangzására, a stílus központi szerepére is.

A beat-irodalom és még inkább a beat-zene jellegzetes rendezvénye a popfesztivál, szélsőséges megnyilvánulása a „happening”. A beat-kultúrával érintkezik a jazz néhány válfaja is. Megkerülhetetlen szövevényes kérdést képez e művek nyelvezetének, zeneiségének, modorának, stilisztikai vonatkozásainak halmaza.

Tolnai Ottó *Rovarházában* a farmernadrágos próza tipikus önvallomásos narrátora éppen a jazzből, a zenéből indul ki, amikor megszólal. Az intonáció a rögtönzés formateremtő elveihez igazodik, a narrátor elbeszélésében az improvizáció stílusában szervezi a szöveget, vagyis írja naplóját, ami a mű cselekményvilágának alapja.

A regény egészében is a jazz-improvizációt kísérli meg leképezni nyelvi formai-stilisztikai eszközökkel. Az elemzések e narratíva központi mozzanataként magát az írást, a rögtönzött jegyzetelést, a hétköznapi lét esetlegességeinek „kottázását”, a naplófeljegyzések készítését emelik ki. A *Rovarházban* a „tanulókörökhöz” hasonlító nemzedéki összejöveteleken, (platóni?) „lakomákon” a főhős egyik társától azt a feladatot kapja, hogy jegyzeteljen: „jézus parancsolt rám okvetlenül vegyél egy naptárt és mindent hangsúlyozta mindent jegyezz fel”¹⁴². A regény a leírt és beszélt nyelv kettőssége között

141 Milosevits Péter: A szerb irodalom története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 480.

142 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969, 34.

mozog, mindkettőt hangsúlyozza, a farmernadrágos próza hangosbeszédszerű jellegét egészíti itt ki a nemzedéki önmitizálást szolgáló írásbeli rögzítés.

A *Rovarház* narrátora és hősei azonban – az írásaktus motívumának kultikussá növesztése ellenére is – hanyagon áradó *hangos* beszéltnyelven szólalnak meg.

A beatirodalom gáttalanul hömpölygő asszociációkat halmoz, szerkezeteket bomlaszt, szavakat zuhogtat. Ezt valósítja meg Tolnai is a központosítást mellőző, kukacokként araszoló szavak, betűk áradásával a műben, amelyben a lejegyzés gesztusa egyben az önreflexió írószerepben való tetszelgés motívuma is. De rögtön kapcsolódik ehhez a nemzedéki szerveződés, a nemzedéki lázadás igénye, mert az írás a *Rovarház*ban úgy jelenik meg, mint *titkosírás*. A vérrel írott titkos, misztikus szövegek motívuma, az írógépét verő – pókhálót szövögető hős alakja arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok társadalmi csoportja elkülönül, ahogy nyelvhasználatuk is kasztjellegű.

Aleksander Flaker¹⁴³ több síkon is érzékeli e művekben a növendékek és a felnőttek világa közötti szakadékot, szembenállást, s az egyik legfeltűnőbb megkülönböztető jegynek a nyelvi oppozíciót ragadja meg (a „mi nyelvünk” „az ő standardizált nyelvükkel” szemben). A nyelv fegyver, az elkülönülő értékrendszer mutatója, önkifejezési mód.

A farmernadrágos próza sajátos nyelvvezetettel él, a szlenget használja hősei világának legattraktívabb médiumaként. Norman Mailer szerint a hipsterek nyelve a hip nyelv, egy argóval átítatott nyelvezet. „Az idők folyamán kialakult *hip* nyelv igen fortélyos valami, intenzív tapasztalás hozta létre és alakította ki, s éppoly sajátosan különbözik a fehérek argójától, mint a sajátosan trágár katonanyelv... A *hip* azért különleges nyelv, mert nem lehet igazán megtanulni: ha az ember nem kóstol bele maga is azokba a mámorító és fárasztó élményekbe, amelyek kifejezésére szolgál, akkor csak trágárnak, közönségesnek és bosszantónak érzi. Festői nyelv, de csak mint az absztrakt festészet...”¹⁴⁴ Arra is felhívja a figyelmet, hogy mint a primitív szókinccsekben általában, a *hip* nyelvben is minden szó elsősorban jelkép, és számtalan jelentése van. A *hip* nyelv ezáltal bonyolultságot sugall, és mimika, gesztusok, hangsúlyozás nélkül elképzelhetetlen.

A szleng mindig a nyelvi elkülönülés hordozója. A szleng éppen az a *titkos beszéd*, amelynek kulcsa csupán az adott réteg kezében lehet, s amelyet a *Rovarház* tematizál. Nyilvánvaló, hogy „a szlenghasználat elsősorban a szóbeli kommunikációban valósul meg, és írásbeli előfordulása tipikusan csak e szóbeli kommunikáció másodlagos megjelenéseként található meg.”¹⁴⁵

143 Flaker, i. m. 47.

144 Mailer, Norman, i. m. 32.

145 Kövecses Zoltán: http://MNYTUD.ARTS.KLTE.HU/SZLENG/SZL_KUT

A hippi, a hipster a társadalomból kiszakadó ember komor, tragikus, de legalábbis mélabús sorsát viseli. Anarchia és kultusz lehetőségei közül választhat. Élete a látszólag minden ok nélküli lázadás anarchiájában telik, miközben vigasztalódhat a magateremtette közösség-, szegénység-, kábítószer- és szexkultusszal. „A *hipster*-ek gyermekek módjára versengenek a gyönyörért, és nyelvük a gyönyör hajszolásában elért sikereiket vagy kudarcaikat jelző árnyalt kifejezések rendszere... Koránt sincs mindenki számára elegendő gyönyör. Csak a győztesnek jut belőle... Éppen ezért a *hip*-nyelv az energia nyelve, azt fejezi ki, hogyan szerezhető meg, és hogyan vész el az életerő.”¹⁴⁶

A szlenggel foglalkozó szakirodalmi kutatás igen komplex jelenségként ismeri fel azokat a nyelvi minőségeket és jellegzetességeket, amelyek e rétegnyelvhez kötődnek:

„A tipikus szlengbeszélő inkább férfi, mint nő. A szleng inkább a fiatalok, mint az idősek nyelvhasználatára jellemző... A szleng inkább a műveletlen, mint a művelt beszélő jellemző nyelvi sajátossága... Olyan deviáns csoportok tartoznak ide elsősorban, mint a bűnözők és a szélesebb értelemben vett alvilág. Ezek nyelvét gyakran tolvajnyelvnek, jassznyelvnek stb. nevezik. Néhány kutató ezeknek a beszélőknek a nyelvét tekinti a szleng magvának és meghatározó részének. A tipikus szlengbeszélő inkább városi – sőt nagyvárosi –, mint falusi.” „Vannak, akik a szlenget olyan nyelvnek tekintik, melyet főleg az alvilág használ (a szleng mint tolvajnyelv; vannak, akik szerint a szleng a barátok közti nagyon fesztelen, bizalmas nyelvhasználat; vannak, akik a szlenget az ifjúsági nyelvvel azonosítják; vannak, akik a szlengben a »nép költészetét« látják; és vannak, akik számára a szlengszavak kreatív beszélők rövidéletű, változékony produktumai. Továbbá a szlengdefiníciók egy része szociologizál, vagyis bizonyos többé-kevésbé zárt csoportok nyelvvel azonosítja a szlenget, más része pedig pszichologizál, vagyis a szlenget olyan nyelvnek tartja, amelyet az egyén a csoportba való tartozás kifejezése céljából használ.” „A szleng jellemzően azoknak a nyelve, akik a nyelvi és nem nyelvi hatalomból ki vannak rekesztve (fiatal iskolázatlan deviáns férfi), a szleng a nem-standard nyelv részeként él a társadalom tudatában.”¹⁴⁷

A szleng a hősök nagyon bizalmas, fesztelen, informális beszédhelyzeteit érzékelteti. A hip nyelv beszélői a néger elnyomatás körülményei közt keletkeztek, teli vannak elvont kétértelműségekkel, melyeket a veszélyhelyzet szült.

Ugyanakkor benne van az ellensúlyozó erőforrás, a humor is. Tolnai regényében a szlengszavak túlnyomórészt tréfás, humoros, nem komoly attitűdöt tükröznek és nyomatékositanak a regényben. A hősök hozzáállása a nyelvi rendszerhez kreatív, újító,

146 Mailer, Norman, i. m. 33.

147 Kövecses Zoltán, i. m.

szemben a konzervatív, kódkövető magatartással. Ezenkívül a szlenget, az argót a képes, metaforikus gondolkodásmód jellemzi, s mégis, az igazságot leplezetlen direktséggel, palástolatlan szókimondással fejezi ki. Ezért a szlenget közönségesnek, durvának, vulgárisnak tartják, kifejezései sokszor tiltottak a társadalmi normák szerint.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a szleng milyen nyelvi cselekvést jelent, akkor kitűnik, hogy a leírásen túl a megszólítás, a nyomatékosítás, a különböző érzelmek kifejezése, a felszólítások, az elutasítások dominálnak. A tolvajnyelv, a nemzedéki rétegenyelv, a furfangos néger beszédmód, a „titkosírás” kizárja azokat, akik nem tartoznak a csoporthoz, másrészt – lélektani szempontból – kollektív azonosságtudattal vértelmez fel a beszélőket.

„Az amerikai szleng az amerikai angol és szélesebben az amerikai kultúra egyik fontos ismertetőjegye, amely az amerikai angollal párhuzamosan alakult ki a 17. sz. kezdetén.”¹⁴⁸ Útja tehát ugyancsak hosszú, amíg elérkezik a 20. század 50-es éveibe, a hippimozgalmakhoz.

Az amerikai szleng egyik legmarkánsabb megvalósulása Salinger *Zabhegyezője*. Olyan neorealista-neopikareszk éregény, amelyben Salinger páratlan nyelvi virtuozitással alkalmazza a csibésznyelvezetet az életszerű, kamasz hang és érzékenység kialakítására.

Kerouac farmernadrágos prózájának világa is a szleng révén nyeri el dimenzióit. »Stílusát áthatja az 50-es évek szlengje, másrészt, s ez a nagyobb kihívás, hogy egy olyan szubkultúra nyelvezetéről van szó, mely a magyarban nem létezik, így a fordítónak (Bartos Tibornak) valamiféleképpen meg kellett ezt a nyelvezetet (s vele együtt az imaginárius magyar szubkultúrát is) teremtenie. Az *Úton* a beat mozgalom, a hipszterek és a csavargók (hobók) bibliája. Kerouac új stílust használ, az általa megteremtett ún. „új spontán prózát”, melyet az akkoriban igen divatos dzsesszirányzatnak, a be-bopnak szövegbeli és ritmikai megtestesítőjeként használt, így a regényben ez a zeneiség egyike a kulcsfontosságú stíluselemeknek...«¹⁴⁹

Ha ilyen szempontú vizsgálatnak vetjük alá Tolnai Ottó *Rovarházát*, akkor azt kell megállapítanunk, hogy Salinger és Kerouac nyelvezetétől eltérően ez a regény nem dúskál a szlengkifejezések sokaságában. A szerző nem arra a magától értetődő öltre épít, hogy beszédével, egy különleges nyelvhasználattal ábrázolja hőstét. Jóval bonyolultabb képletet alkalmaz, s a szleng csupán néhány fontos akkorddal határozza meg a kialakuló regényvilágot. Tolnai elsősorban a nemi tabutémák leírására használ metaforikus szlengkifejezéseket. Az amerikai szlengre is jellemző, hogy a szexuális aktusra vonatkozó kifejezések esetében a kifejezésmódot mennyire áthatja a metafora, s a ráépülő hiperbola.

148 Kövecses, i. m.

149 Csorba Gábor: Koreográfia gúzsba kötött táncoláshoz? (Avagy lehet-e a fordításnak poétikája?) In: Szerk. Csányi Erzsébet: Horizont és tudásmódok, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2005, 69.

Néhány példa a Tolnai-regény visszatérő szlengszavaiból:

„oda se füttyülsz” (10. o.), „harapok a kínai motyókra” (11. o.), „át kellene ugrani” (11. o.), józsefék meg valami öregasszonyokat pumpálnak s ez nem is lenne baj csak hát mind a két tanti férje fejes ürge” (13. o.), „szörnyen lerongyolódott” (23. o.), „nem gatyázhatok” (46. o.), öregem, (79. o.), marhául (85. o.), egykutya (90. o.), odarókáztál, atyus, a farkad (100. o.), fasza gyerek, a sörénye (101. o.), pasas (101. o.), kipaszírozni (102. o.), „előreszegezett lándzsával” (102. o.), népi motyó (102. o.), „mi a fene” (103. o.), fenekükre sózni (110. o.), „felszedett valami arabust” (111. o.), a majom kiölti hegyes vörös pasztell krétáját (111. o.), „pizsokul” (134. o.), „nincs kizárva isteni fánkot verhettem volna az öregasszonyból gumibotom közepén mindjobban éreztem hogy még az elefántot is megtermékenyíteném” (143. o.), „azt mondta már a seggén jön ki ez a nagy pompa” (175. o.), öreg faszi (183. o.), „valóban nem sikerült senkit sem megtaszítanod” (188. o.), „fogalmatok sincs arról hogy mit néztek csak szartok versenyeztek melyiktek tud nagyobb sületlenséget beköpní” (190. o.), „nem fogja megúszni”, „megeszi a fene.” (193. o.)¹⁵⁰

A beat a magyar irodalom számára teljesen újszerű és sokkoló stíluselemeket tartogatott. Csorba Gábor szerint „a magyar irodalom egyik stílusában sem volt ez a nyelvhasználat annyira kifejezett, hogy a fordítók vonatkoztathatták volna azt az amerikai művek nyelvezetére, így minden egyes új alkalommal a fordító kellett, hogy legyen az, aki a magyar nyelv legeldugottabb zugaiból, akár mesterségesen is, összeállított egy ilyen szlengszerű beszédmódot.”¹⁵¹

Gyepes Judit Salinger-fordításában ez ilyen mondatokban csapódik le:

„Selma Thurmer, a diri lánya, gyakran kidugta az orrát a meccsekre, ő viszont nem az a típus, akiért az ember eleped. Ámbár egész rendes lány. Egyszer mellette ültem a buszon Agerstownból jövet, és beszélgettünk. Bírtam a dumáját. Nagy orra van, a körmei tövig rágva, szinte véresek, a fején meg olyan nyavalyás műhaj, amelyet mostanában viselnek, de őt valahogy sajnálni kellett. Azt szerettem benne, hogy nem tömött azzal a maszlaggal, hogy milyen nagyfiú az ő apja. Bistos tudta, micsoda genny alak.”¹⁵²

Bartos Tibor Kerouac-fordításában pedig még töményebbnek tűnik a nyelvteremtő erő:

150 Tolnai Ottó, i. m.

151 Csorba Gábor: Fordítás mint stílus-teremtés. In: Szerk. Csányi Erzsébet: Látószög. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007. 201.

152 Salinger J. D.: Zabhegyező. Európa, Budapest, 2001.

„Téptünk mint a meszes, és a pilóta, amíg bírta tüdővel, ordította a történeteit, aztán abban az aiowai városban, ahol évekkkel később Deannel megállítottak, mert úgy nézték, loptuk a Cadillacünket, beverte a hunyót pár órára azon ültő helyében... És mindenféle gyöngé pipihús, amerre csak néztem Des Moines-ban – érettségiző-formák, mentek haza az iskolából –, de most elhessentettem a huncut gondolataimat, és megfogadtam szentül, hogy majd Denverben adok a citerának.”¹⁵³

Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényében a modellkánon jegyében a *Zabhegyező* mintáját illeszti saját műve narratopoétikai koncepciójába, így nemcsak tematikailag, hanem stilisztikailag is hasznosítja, s ez elsősorban a szlengizmusok és a mondatvégi „idioszinkratikus”¹⁵⁴ ismétlések alkalmazásában (pl. „tényleg”) nyilvánul meg. A végeredmény azonban bizonyos értelemben szinte ellentétes. Végel műve alulretorizált, elszürkült nyelvezetéről híresült el. Egy szerény szleng-szókinccsár emelhető ki a műből, amelynek nem a stilisztikai csillogás-keltés, vagy a metaforikus többlet-adás a funkciója, és nem jelent humorforrást sem (mint például Salingernél, Kerouacnál és Tolnainál), mert a legszokványosabb hétköznapi diáknyelv része – némi vajdasági beütéssel. Ezek az állandóan ismétlődő kifejezések a következők: fater, balek, srác, szivar, muki, pali, hapekok, spicli, főmufti, csaj, szuper, stramm, megkefélte, pompásan keveri, meghágják, megdolgozza a lányt, dögönyözik egymást, kibasznak vele, szentis, zrí, irtó, eltolni, blöff, piszokra, stósz, hecc, stikli, balhé, figura, dumál, dög, beleesni egy lányba, kinyír, kajálni, sztrip, siska, faksz.

Mondattani szinten is kimutatható a salingeri hatás, szinte ugyanazok a beszédfordulatok jelennek meg:

„Hogy miket mesélt, ne is mondjam.”¹⁵⁵ (Salingernél: „Ha van valami a világon, amit utálok, az a mozi. Ne is mondd.”¹⁵⁶)

„Hogy őszintén megmondjam, irtó meghatott a bizalma. Hangjából éreztem, hogy őszintén beszél. Istenem, hogy engem mennyire le tud fegyverezni egy őszinte szó, ne is mondjam.”¹⁵⁷ (Salingernél: „Istenem, milyen szép kis kölyök volt!”¹⁵⁸, „Hirtelen rohanni kezdtem, mint az örült vágattam át az úton, majdnem elgázoltak, ha tudni akarod az igazat.”¹⁵⁹)

153 Jack, Kerouac: *Úton*. Európa, Budapest, 1983. 19–21.

154 Rot Sándor: J. D. Salinger művei a modern stilisztika fényében. *Filológiai Közlöny*, 1978/1. 50.

155 Végel László: *Egy makró emlékiratai*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2009. 49.

156 Salinger, i. m. 5.

157 Végel, i. m. 216.

158 Salinger, i. m. 40.

159 Uo. 191.

„Igen, ilyeneket mondogat.”¹⁶⁰ (Salingernél: „Teljesen gátlástalan. Tényleg.”¹⁶¹)

Míg Salinger és Kerouac művében a narrátorok szlengre épülő vallomása – alapvetően a kifejezésmód humorának köszönhetően – képes egy magával ragadó érzésvilágot közvetíteni, addig Végelnél a zsargonnak nincs ilyen szerepe. A szleng itt felhígul, teljesen belesimul a köznyelvi diszkurzusba, a morálfilozófus narrátor monologikus beszédének „fölnyét”, egyhangúságát tükrözi.

Rot Sándor tanulmányában arra utal, hogy a kritika és a hagyományos stilisztika túlságosan leegyszerűsíti Salinger mondattagolási és ritmizálási eljárásait és azokat Rousseau, a naturalizmus és Mark Twain természetkultuszával hozza kapcsolatba, miszerint a tiszta, ideális természetbe született ember jó, csak a civilizáció rontja meg. Még Freud hatását is feltételezik a képmutató társadalomba beilleszkedni nem tudó individuum kapcsán. Rot Sándor kutatásai szerint „Holden ezekkel az »idioszinkratikus« ismétlésekkel szembeszáll »az óriási mértékű képmutatás által eltorzított«, rá is lélektani nyomást gyakorló társadalommal, és mindent latba vet, hogy állításait, gondolatait szavahihe-tővé, »felnőtté« tegye.”¹⁶²

Salinger szlengszótára étellel teli. Műveiben főleg a szemantikai, affektív és szintaktikai információs mező dominál. Az affektív információ és a ritmus különösen fontos a költői-zenei próza kialakításában.

Míg a kritikusok Salinger „zenei fülét” csodálják, addig a Végel-regényben mindennek hiánya vált ki elemi döbbenetet Weöres Sándorból: „Hiszen ennek a makró-ifjúságnak még slang-je, argója, tolvajnyelve sincs, habarcsszerű, dísztelen, színtelen idiómát használ, szókincese kicsiny és kifejezéstelen... alakjaid, nyelv híján, csak tátognak, mint a halak... Verbális impotenciájuk ijesztő... Teljes leégettség, kopárság, mondhatnám, negatív nyelv. És te ezt a hajótörött beszédroncsot, isten tudja hogyan, mégis átvilágítod, folyton szenvedély süt belőle, anélkül, hogy nyomorúságát enyhítenéd. A döglött mondatokból látomáshatalmú jelenetek bomlanak... Kínzod a nyelvet... Akrobatikus teljesítmény, mint láb nélkül táncolni: nyelv nélkül ordítani, hogy cseng belé a fülem.”¹⁶³

Alaptalanok azonban azok az értelmezési kísérletek, amelyek mindezt a szerző által konstruált költői nyelvként feltételezik. Sem a beszéd tudatos rontásáról, sem a beszédhulladék poétikájáról, az alulstilizáló retorikáról mint eszközről nem lehet szó ezen a szinten. A jelenség egyszerűen a vajdasági hétköznapi nyelvezet pontos tükreként jele-

160 Végel, i. m. 51.

161 Salinger, i. m. 42.

162 Rot Sándor, uo.

163 Weöres Sándor, i. m. 197.

nik meg a műben annak minden hibájával, ficamával és sutaságával. Ezt bizonyítják a regényszövegbe hűen beépülő idegen klisék, trópusok, nyelvi lokalizmusok, amelyek a magyarországi magyar befogadó számára idegenek, a vajdasági magyar kulturális kompetencia számára azonban teljesen otthonosak. A szerb/délszláv kulturális kontextus nemcsak a szellemi, de a nyelvi horizontot is befolyásolja. Rudaš Jutka felhívja a figyelmet a végeli stílus egyfajta pontosságára: „a leírás iránti szenvedély ragad meg, amikor a nyelv kanonizált szókincse a mindennapi (a kisebbségi?) nyelvhasználathoz idomul (például sztrip, siska, kaucs, stósz, nyolcas a fakszon, para): buja neologizmusok, a szerbből átvett szavak, tükörfordítások, tájnyelv, a jugoszláviai magyar szleng, mindez a retorikai érték-többletet jelentő ironizált nyelv... És ez a másság játéka adja meg a mű pikantériáját.”¹⁶⁴ A makró-regénynek ez a regionális-kulturális effektusa nemcsak a magyarországi recepció és a stilisztika felől tárgyalható, hanem úgy is, mint a regénybeli fiatal nemzedék előtt megjelenő kihívás, amit a város képvisel minden idegenségével.

Noha Végel regénye naplóregény, a beszéd belülről fakad, és egy nemzedéki vallomásról van szó, mégsem kerül közelre hős és befogadó, ugyanis a hős önmagához sincs közel, ironikus távolságból figyeli saját életének fejleményeit. A bölcselő-moralizáló monológ már túl van a stílus spontán tűzijátékain. E nemzedék épp a nihilista közöny, a közömbösség filozófiájába mártózva próbál lázadni, abban edződve von páncélt maga köré.

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regényében a szlengnek kevésbé látványos szerep jut. Gion egy zárt fráziskészlet forgatásával teremt csodálatos költői világot. Hőseit rituálászerű cselekedetekben és unos-untalanul ismétlődő mondatok révén látattja. Ez a művi, érezhetően irányított nyelvi minimalizmus szemben áll a farmernadrágos próza spontán, felfűtött vulkánstílusával. A szleng e hősök világának adekvát tükrözője, de a szüksézsavúság retorikáját érvényesítve csak néhány zsargonkifejezés körforgog: „Vakarj fel egy rakás pénzt...”¹⁶⁵, „megvárom, amíg Joáb I. kiköpi, hogy miért is hívott meg ebédre.”¹⁶⁶; „Esküszöm, a fene majd megevett, amikor így nyomorgatott.”¹⁶⁷; „Most kellene kirabolni néhány zsiros patkányt.”¹⁶⁸; „...akkor talán nem rohasztanak le annyira ezek a délutáni alvások.”¹⁶⁹

164 Rudaš Jutka: A szellem finom játéka (Az Egy makró emlékirata Esterházy Péter Függetlenségében). Szerk. Virág Zoltán, Kijarat Kiadó, Budapest, 2005. 46.

165 Gion Nándor: Testvérem, Joáb. Forum, Újvidék, 1969. 55.

166 Uo. 80.

167 Uo. 103.

168 Uo. 108.

169 Uo. 174.

Domonkos István sem kizárólagos a zsargon használatában *A kitömött madár*ban. Mértékletes módon oltja bele hősei beszédébe a szleng kifejezéseit, amelyek azonban így is világképi kisugárzó erővel bírnak, felöltik a farmernadrágos próza eme meghatározó nyelvi kódját. Például: „a szünetben megszurta egy padon a sétálók szeme láttára”¹⁷⁰, „átkozottul jól jártunk evvel a Norvóval ezen a nyáron, úgy tölt hátul, mint egy néger, és ráadásul esze is van, és mélyről játszik, a tojásaiból; azt mondja nekem tegnap este, Skatulya, megszagoltak bennünket azok ott benn a városban”¹⁷¹, „egész este fixíroztak bennünket”¹⁷², „no és most trapp haza”¹⁷³, „csak nehogy azt hidd, Norvo, hogy mindig ilyen simán megúsztam”¹⁷⁴, „berámáznak”¹⁷⁵, „te olasz krítyó”¹⁷⁶, „hej, pöcsös, szólal meg valaki közülünk a hátam mögött halkán, a porban húztad a valagad akkor, amikor már...a csaj rám harapott... vedd be a pofád a kirakattól”¹⁷⁷, „és válasszunk ki egy tutujkát, egy olyat, akinek piros a szája, és selyemmel bélelt a lába köze, és szúrjuk meg a kapu alatt vagy egy padon”¹⁷⁸, „tudod, miért csücsült?”¹⁷⁹, „kerek az ángyod valaga”¹⁸⁰, „a kis, gyáva pocok miatt a lábod közepén?”¹⁸¹, „ki ez a mufurc”¹⁸².

A vajdasági magyar farmernadrágos prózában tehát sajátosságosan alakul az a stilisztikai kizárólagosság, ami az amerikai beat-regényekben a szlengben testesül meg. Ott a nemzedék elsősorban beszédmódjával, egy tolvajnyelvvél, a szabad stílus gáttalanságával érzékelteti a maga különállását, lázadását, pátosztát és humorát. Tolnai, Domonkos, Gion, Végel regényeiben fontos tónust ad a szleng, más-más módon képes hozzájárulni a nyelv- és világteremtéshez, de minden esetben nélkülözi annak egyeduralmi helyzetét, mámorító hatását.

170 Domonkos István: *A kitömött madár*. Forum, Újvidék, 1969. 22.

171 Uo. 23.

172 Uo. 27.

173 Uo. 28.

174 Uo. 29.

175 Uo. 47.

176 Uo. 50.

177 Uo. 91.

178 Uo. 127.

179 Uo. 143.

180 Uo. 146.

181 Uo. 161.

182 Uo. 162.

Többsnyelvűség

I. IRODALMI NYELVKÖZISÉG

Az irodalmi szövegben megjelenő nyelvköziség tüneteinek vizsgálata könnyen felismerhető tipologizálási lehetőségeket rejt magában.

A többsnyelvűség, a nyelvek közötti ingázás egy irodalmi művön belül olyan dialogikusságot teremtő eszköz, amely – különösen a regényben – műfajtörténetileg a kezdekhez kötődik.

A jelenség alapvetően két nyilvánvaló szituációban bukkan fel:

1. az egyik, ha a mű narrátora ill. hősei váltogatják a megszólalás nyelvét,
2. a másik pedig az explicit idézet (egy másik nyelvű műből, világból), amelyet eredeti nyelven kíván beemelni a szerző a saját szövegébe.

E két természetes lehetőségen túl a modern irodalom a XX. században az avantgárd izmusok montázműveitől kezdődően olyan bonyolult diskurzusokat hoz létre, amelyekben eltűnnek a szubjektum és az identitás határai és vele együtt bizonytalanná válik a hozzá fűződő nyelv helyzete is. Miközben elmosódik a műalkotás és a szerző státusa, az olvasó kreatív alkotótárrá lép elő, s a mű az olvasásmódok függvényében konstituálódik.

A modern paradigmaváltást megelőzően is hosszú és érdekes azonban a nyelvköziség tünetét hordozó irodalom története.

A regényt illetően kiindulópont ebben a vonatkozásban is az újkori regény őskódja, Cervantes Don Quijotéja, amelynek bevezetőjében a narrátor – a reneszánsz tudori modort ironizálva – latinból vett idézetekkel példalózik, s a mintának ez a vonatkozása is mélyen bevésődik a műfaj történetébe. Az idegen nyelvű szövegek kialakítása a későbbi századokban sok regényben formaszervező erővé válik.

Külön kutatási területet képez az a kérdés, hogy hogyan módosítja az idegen nyelv magát az intertextuális munkát és az intertextualitás retorikai alakzatait. A szöveg-szöveg közötti kapcsolatokban megmaradnak-e vajon az intertextualitásra jellemző átültetési, beágyazó transzformációk, ha a kölcsönzött textúra, az előszöveg más nyelvű.

Hogyan borítja föl a narratív keretet az idegen nyelvű intertextus, amely egyébként is bomba a textus számára? Vajon még romosabbá lesz-e a szöveg, amelyre parazitaként telepszik rá az új diskurzus, az előszöveg, hogy létrehozza a saját szuverén szövegkohézióját?

Az idegen nyelvű elemek befogadására a montázs-jellegű művek a legnyitottabbak, ahol a narratíva egyébként is az anarchián nyugszik, s lehetetlen a szöveget lineárisan olvasni.

A nyelvköziség történeti vonatkozásainak mutatóit ugyanakkor nem mennyiségi-
leg kell feltérképezni, hanem e formaeszköz szövegben betöltött szerepét, funkcióját mérlegelni, tipizálni.

A textuális interakcióban az idegen nyelvű elem is hozzájárul annak jelzéséhez, hogy az előszövegek normáit áthágva az új irodalmi diskurzus miként olvassa-értelmezi a világot.

E jelenségek közötti rendteremtés mégsem annak alapján tűnik célszerűnek, hogy a mű hőse-narrátora váltott-e nyelvet, avagy idegen szövegfragmentumok, citátumok beemeléséről van-e szó. A lényegi különbség a nyelvközi jelenség poétikai funkciójában mutatkozik meg. Ennek alapján három típus körvonalazható:

1. Referenciális többsnyelvűség

Az első típus *referenciálisnak* nevezhető. E típusba a XIX. századi orosz nagyregényekben jelentkező plurilingvális szövegegységek sorolhatók. Az ilyen többsnyelvű diskurzus a társalgási szituáció reális ábrázolásának írói igényéből fakad. A korabeli arisztokratikus csevegési kódex szerint az orosz értelmiségiek eszmecsereje franciául folyik. A nyelveket váltogató beszélgetést a szerző híven közvetíti, s az idegen nyelvű betéteket vagy lefordítja, vagy sem. Ha a fordításra is sor kerül, akkor alapvető kérdés, hogy az hova kerül: folytatólagosan beépül a szövegbe, vagy paratextussá degradálódva kiszorul a lábjegyzetbe. E kétféle megoldás ellentétes effektust eredményez, tehát ellentétes célt is szolgál.

A fordítást csak lábjegyzetben közlő művek nem zúzzák szét az ábrázolt jelenet valóságillúzióját. Az idegen nyelvű anyag emellett hangulati értéktöbblettel rendelkezik, s a vele való gazdálkodás a műfaj egyébként is polifon természetét, sokhangúságát teljesíti ki. Ilyen funkciót tölt be Tolsztojnál, Dosztojevskijnél, de még Thomas Mann-nál is. Regényeikben főleg a francia nyelvű betétek figyelhetők meg, de amennyiben a helyzet és jellemrajz úgy kívánja, könnyedén applikálódnak más nyelvi fragmentumok is.

A beékelődések fordításai ezeknél a szerzőknél kötelezően a lábjegyzetbe kerülnek, és semmiképp sem törik meg a valószerű beszéd illúzióját. Érthető, hogy beiktatásukra éppen valóságfelidező, valóságlekepező erejüknel fordul sor.

2. Önreflexiós többynnyelvűség

Ezzel szemben vannak olyan regények – s ennek alapján különíthető el a második, *önreflexiós típus* – amelyekben az idegen nyelvű jelhalmozat rögtön követi annak fordítása. Itt az ábrázolt helyzet valósága helyett a *másik nyelv* felidézése a cél. Ilyen pl. Miloš Crnjanski *London regénye* című műve, amelyben visszajára fordul a prózanyelvi konvenció, s az ábrázolás a valóság helyett közvetlenül a nyelvbe bonyolódik bele.

A többynnyelvűség a *London regényében* prózapoeitikailag meghatározóvá válik. A többynnyelven való megszólalás és annak befogadása – a fülelés a cselekményvilág szintjén is tematizálódik. A nyelvek kánonja párhuzamosan bomlik ki a szövegben, s ez a többynnyelvű szólam egyben a regény önreflexiója, implicit metanarrációja is.

Szavak, mondatok többynnyelvű fűzérei jönnek létre egy (ön)interpretációs inger, egy (ön)kifejezési elégtelenségérzet nyomán. Egy-egy szó, fordulat, mondatrész, mondat két nyelven is megismétlődik: eredetiben és fordításban. Az eredeti illusztratív közlése sokszor a kiejtési módot és az írásmódot is részletezi annak az elmagyarázási, felidézési hevületnek a jegyében, amely az egész művet átjárja. Az angol mellett a nyelvek valóságos forgataga idéződik fel a *London regényében*: orosz, francia, latin, görög, olasz kifejezések, szövegrészletek jelennek meg fordításukkal párhuzamosan.

A többynnyelvűség mint visszhangeffektus következetes írói eljárás, amely a világ helyett a nyelvek felé fordítja a befogadói tekintetet. Az ismétlődések révén ezek a betétek egész tömböket töltenek ki, motívummá nőnek. Szakszerű fejtegetések hívják fel a figyelmet a különböző nyelvek hangzásbeli, szemantikai, hangtani, alaktani sajátosságaira. Az idegen szavak, szólásmondások szétszórt, fordítással vagy anélkül beépülő idegen teste nyelvileg elsősorban párhuzamosítja, duplázza a hangzást és a jelentést, ám az egyre gyarapodó benyomások végül polifonikussá hangszerelik a szöveget.

Az idegen nyelvű beékelődések úgy is felfoghatók, mint idézetek egy másik nyelvterületről. Funkciójuk egyrészt hitelesítő, szemléltető: erre az idézés módja is felhívja a figyelmet. Crnjanski formailag látványosan iktatja be az idegen nyelvi fragmentumot, szó szerint idéz, függő beszédet használ.

Érdekes, hogy nemcsak az elhangzott, hanem a csupán elgondolt beszédek is feltöltődnek idegen szavakkal. A főhős belső monológjának ő saját maga a hallgatója, ám gyakran a narrátor is, aki a dörmögve folytatott magánbeszédre külső rálátást biztosít. Mindez elősegíti a regénynek mint hangzó anyagnak a megformálását. A narrátor a kibocsátott hangeffektusok elnyelője, a visszhang, a rezonőr – a monológ felhevítésének eszköze.

A többynyelvű kontextus egy összemelési megtapasztalás bejárást jelent. Az idegen nyelvű kontroll, a nyelvek gazdagsága az ismeretelméleti, szemléletbeli választékosság, igényesség, sőt, totalitás tükré.

Crnjanski eljárása a nyelvi önreflexió eszköze, a nyelvre mutató szándékának demonstrálása, az önálló életre kelő szavak előtérbe nyomulása, a nyelvek világának evidenciája. Ez a nehézkesítő, önmagára nehezekeket rakó beszédmód, párhuzamos idézetrendszer uszályokként vontatja maga után a nyelvek jelentésterhelt visszhangjait.

Az idegen nyelvű betét nemcsak szintaktikailag „terheli” a szöveget, hanem szemantikailag is árnyékolja a nem vagy kevésbé ismert nyelvi elemek révén a befogadást. A hangzás expresszivitása azonban kárpótol ezért, ugyanakkor a szemantikai fény-árny játék egészében fokozza a benyomás intenzitását.

Az idegen nyelvű betét azzal is felhívja a figyelmet önmagára, hogy széttördeli, megakasztja a szövegfolyamot, minek következtében a *fragmentum* poétikai effektusával is számolni kell.

A többynyelvűségnek ez a típusa szóvisszhangokat teremt. Az irodalmi szöveg a tudományos jelleg felé hajlik el, a nyelvek összevető vizsgálatára ösztökél. A szekvenciák párhuzamos megjelenése tulajdonképpen egy sajtóságos duplázó technikát alakít ki.

Eközben több hatáseffektussal kell számolni. Az idegen anyag hangzásilag és tipográfiai is elüt a kontextustól, ezért világítótestként sugározza be a kisebb-nagyobb szemantikai köröket, hosszabb ideig megmarad az emlékezetben.

Az idegen szavak ismétlődő jelenléte mindig *ritmust* gerjeszt, amely szabálytalanul, de átjárja az egész zilált szövegteret. Az adott nyelvről való kilépés a nyelvi anyag és eszköztár tágas térségeit nyitja meg, s ezeknek a határoknak az átjárhatósága a zárt világok közötti érintkezés élményét nyújtja. Az átbillenés a másik nyelvbe átbillenés egy másik világba. A nyelvek közötti választás maga egy olyan gesztus, amely szemantikailag súlyt ad a választott nyelven kimondott szónak. A többynyelvűség ugyanakkor az egyetemes emberi érvényét vetíti rá a hősökre: világpolgárokként tág horizont áll rendelkezésükre. Ebben a kontextusban azonban az anyanyelven kimondott szavaknak is megvan a sajátos aurájuk. Ezek mindig a legmegrendítőbb mélységeket forgatják fel, nosztalgiával átítatott identitásvágyat hordoznak. Ez a belső hang más nyelvek szólamaival együtt teremti meg a maga kánonát. Nem babiloni zűrzavart, hanem egy univerzum birtoklását és faggatását.

Az idegen nyelvű betétek és az őket követő fordításfűzerek következetes alkalmazása kialakítja a szóvisszhang poétikáját, amelyben a nyelvköziség tünetei mitológémmákká duzzadnak.

A nyelvköziség irodalmi megjelenésének ez a második típusa önreflexiónak nevezhető.

3. Vizualizált többynnyelvűség

E két poétikai stratégiától messze rugaszkodik a harmadik típusú nyelvköziség, amely a kortárs irodalmi művek új paradigmáihoz kötődik. Feltételesen *vizualizált* típusnak nevezhetjük. Ebben a megközelítésben érdektelenné lesz mind a realista nagyregények által működtetett effektus, mind a Crnjanski-féle nyelviségbe bonyolódás, s egy sokkal absztraháltabb világban a nyelvek közötti különbségek témája fel sem merül. A többynnyelvűség irodalmi funkcióinak ilyen átértelmezését pl. Tolnai Ottó prózájában figyelhetjük meg. A mű mint montázs az alinearis olvasási módot érvényesíti a torlódó szómasszákkal, a képek, grafikai jelek beépítésével.

II. A (FARMERNADRÁGOS) PRÓZA TÖBBNYELVŰSÉGE

„Mindig is rendkívüli hatással voltak rám a tárgyak”¹⁸³. Ezzel a mondattal kezdődik Tolnai egyik novellája a *Prózák könyvében*. A rendkívüli hatás, a misztérium azonban Tolnai világában nemcsak a tárgyakat, hanem az élő testeket és minden tárgyiasítható dolgot körülölel, így a szavakat is. A szó is tárggyá válhat, különleges, megigéző, megfogható tárggyá, amellyel el lehet játszani. Különösen a leírt szó, a betű által vizualizált hangzás válik fontossá, lenyűgözővé, az egész opuszban formaszervező erővé. Tolnai Ottó prózai szövegeit vizsgálva a szó képi megjelenítésének misztériumára legnyomatékosabban a nyomtatott nagybetűvel írt szavak hívják fel a figyelmet. Az olvasói tekintet megakad, *megbotlik* az elszórtan felbukkanó nagybetűs szavakban. Ezek a kiemelések nem kizárólagosan, de túlnyomó többséggel az idegen szavakat, idegen neveket részesítik előnyben: AGFA, JAFFA GOLD, BAYER ASPIRIN, DALMÁCIA, VATROSPREM, DIAMANT, VIKTÓRIA, NOIR BRILLANT 4001, PELIKÁN, NEGRO BRILLANTE 4001, MAGNET FÜR DIE HAUSCHNEIDEREI, FROM SOUVENIRS TO SOUVENIRS, SING AN ODE TO LOVE, ACTION LADY, BABYBYXA stb.

Tolnai műveiben nevek, cégjelzések, emblémák, szókapcsolatok, reklámok, feliratok, címek formájában jelenik meg a többynnyelvűség. Az idegen nyelvű jelek használata nem szorítkozik a kétnyelvűség kereteire, hanem a legváltozatosabban alakul: angol, francia, latin, szerb/horvát, olasz, német fragmentumok szóródnak szét a magyar szövegtestben.

A különös hangzású idegen elemhez társul a különös grafikai megoldás, a nagybetűs tipográfia, s ez kiemeli e szavak varázsigé-jellegét.

A *Rovarházban* olvassuk: „tetszik ez a szó BABYBYXA ez lehet az a varázsigé amely elindította a kristályosodást amely köré az űr kristályosodni kezdett”¹⁸⁴.

183 Tolnai Ottó: Az azbesztruha. In: Tolnai Ottó: Prózák könyve. Forum, Újvidék, 1987. 63.

184 Tolnai Ottó: Rovarház. Forum, Újvidék, 1969. 31.

Ezekben a bemontázsolt idegen szavakban a nyelv teremtőereje testesül meg. Az idegen szavak Tolnainál tárgyiasulnak. Olyan audio-vizuális-irodalmi magok ezek, amelyekben titkos világmindenségek nyugszanak, akárcsak az író által misztériummal körülfogott tárgyokban. Tolnai megfogalmazásában: „Íme, a keménység minden arca! Mert mi a keménység maga?! Végre kézzelfogható, erős, sűrű dolgokká kondenzálva, préselve a világ illanékonyasága!”¹⁸⁵

A szövegbe beoláozott idegen szavak is ilyen prések, satuk, amelyek szemantikai polivalenciájuk révén igyekeznek sugallni „a végső szilárdság meteorköszzerű keménységét”¹⁸⁶.

A *Rovarház* írói koncepciója a kemény tárgyak, szavak keresésének jegyében alakul. Nem független mindez a vizuális költészet vívmányaitól, mert ez a korai, kísérletinek nevezett regény különös érzékenységet mutat az irodalom multimediális feloldása iránt. Egyrészt: a jazz-motívum a zene irányából határozza meg a művet mint improvizációt. Másrészt: a képillusztrációk és a tipográfiai ötletek a regényt mint képzőművészeti alkotást teremtik meg. A betűk, betűsorok rovarként hemzsegnek a lapokon – minden eszközzel felhívva a figyelmet önnön alaktani vonatkozásaikra.

Az idegen nyelvű elemek könnyen beépülnek a laza montázsba, hisz teljesen összhangban vannak a formabontó, szintaktikailag-vizuálisan nyitott szerkezettel.

A *Rovarház* látványos, játékos grafikai megoldásai közé tartozik annak a horvát nyelvű menetrendnek a beiktatása, amely az Adriáról induló világjáró hajók útírányára vonatkozik. A bekeretezett szöveg inkább képi illusztrációként fogható fel a szinte képreghényszerű kontextusban, s nem nyit szemantikai jelentésmezőket a nyelviség irányában, mint Crnjanski esetében a nyelvköziség önreflexió típusa.

Tolnai csak egyes szavakra, szóalakokra koncentrálna, s ezek misztériummal kibélelt testét mutatja fel. Crnjanski mitológémai is keresik a demonstrálásnak ezt a módját, de kifejtett szövegekörnyezetben oldják fel a varázst. Tolnai szétvágja a szálakat, csak a szóra van szüksége, hosszabb szövegegységek átvétele nem jellemzi. Az összemixerelt heterogén massa könnyedén beszippantja az idegen anyagot is, magáévá teszi mint egyenrangú elemet, nincs szükség reflexióra. Ez a textúra nem kelti fel a nyelvek közötti választás, billegés élményét, mert Tolnai nyelvi univerzumában a világ minden szava egy síkban van és a szerző rendelkezésére áll.

Tolnai prózai műveiben a plurilingvizmus szerepe tehát a verbálison túlira mutat, a képi megjelenítés, az embléma-jelleg felé tolódik, s nem a nyelvköziség, a nyelvváltás nyelvi konnotációit erősíti fel.

185 Tolnai Ottó: *Az azbesztruha*. In: Tolnai Ottó: *Prózák könyve*. Forum, Újvidék, 1987. 63.

186 Uo.

Az irodalmi többsnyelvűségnek kedvező montázs-jelleg Domonkos István *A kitömött madár* c. regényét is meghatározza. Míg azonban Tolnai eljárása a központosítás teljes elhagyására épül, addig Domonkos szövegalkítása köztesebb: kisbetűvel indítja a fejezeteket, bekezdéseket, azok végére pontot nem tesz, viszont a textuson belül megőrzi a vesszőt, pontos vesszőt, kérdőjelet, idézőjelet, s ennyiben pontosabb értelmezési instrukciókat ad. A vizuális-grafikai megoldások sem jellemzik e szövegfelületet, csupán a regény egzaltált zárlatában bukkannak fel térben elmozduló felsorolások, tiszta nyomtatott betűvel írt szavak:

„SKATULYA MIHÁLY
 SKATULYA MIHÁLY
 SKATULYA MIHÁLY
 SKATULYA MIHÁLY
 VÖRÖS-SZIGET
 SZABADSÁG SZÁLLÓ
 JUGOSZLÁVIA
 EURÓPA”¹⁸⁷

A visszafogottabb montázs-effektussal összhangban a Domonkos-regényben az idegen nyelvű betétek sem képeznek önreflexiót, ill. vizuális csomópontot, csupán referenciális funkciójuk van, szituáció-tükröző, valóság-leképező illusztratív szereppel bírnak. Domonkos művében a plurilingvális szövegegységek nem kapnak fordítást sem a főszövegben, sem lábjegyzetben.

Szerbhorvát, német, olasz, francia betétek jelennek meg: „ti mali pederu”, „ti mali pederu”¹⁸⁸, „Was ist das, ugye? Ich möchte tanzen, ich möchte tanzen, ich möchte tanzen”¹⁸⁹, „vrlo lepa musik, dobra sljivovica, lepa more, riba, riba, kalamar, aóó, kalamar, vino fino, more, more”¹⁹⁰, „porco dio/porca madonna/Gulio Gulio/que sugesso/que hora sono/ quatre quatre quatre”¹⁹¹, „oh, wie fühlte sich ein treibende Feigenbaum in Mondschein”¹⁹², „si, si, si”¹⁹³, „bogu iza leđa”¹⁹⁴, „hej, ti mali pederu”¹⁹⁵, „ćuti već

187 Domonkos István: *A kitömött madár*. Forum, 1989. 197.

188 Domonkos, i. m. 16.

189 Uo. 21.

190 Uo. 27–28.

191 Uo. 33.

192 Uo. 45.

193 Uo. 65.

194 Uo. 74.

195 Uo. 86.

jednom, Denika, jer ću da prdnem u mikrofon”¹⁹⁶, „petiflőr”¹⁹⁷, „ništa!”, „opet ništa”¹⁹⁸, „csicsa”¹⁹⁹, „enso domanding, enso domanding”²⁰⁰.

Végel makró-regényében egyáltalán nem jelenik meg a többynnyelvűség, összhangban azzal, hogy a mű mondattanilag nem nyitott, nem montázsjellegű, szabályos kontrapunkciót alkalmaz, viszonylag hagyományos cselekménybonyolítással és jellemrajzzal rendelkezik. A mű önreflexiója ezzel összhangban korlátozott. Maga a formaötlet, a naplóírás metatextuális vonás, de ezt kívülről alig világítja meg a mű. A naplóíró narrátornak egy szombati bejegyzésében történik utalás az írásra: „Vagy egy éve semmit sem jegyeztem fel a füzetembe.”²⁰¹ Az „elbeszélésről szóló elbeszélés”²⁰² vonulatát erősítik fel még az irodalmi stúdiumokat folytató hallgatókkal kapcsolatos motívumok, Goethe, Keats, Philosztratosz emlegetése, a versírás, Merkurosz „leleplező” kéziratái, Csicsi levele.

Gion Nándor *Testvérem, Jóáb* című művéből szintén hiányoznak az idegen szavak, más nyelvű betétek. Ezt a regényt is a szintaktikai és fabuláris rendbe zárttság jellemzi, ezzel együtt a nyelvi reflektáltság, explicit önreferencia tökéletes mellőzése. Gion regényében azonban fontos csomópontokká válnak a szerb személynevek, amelyek szintén az identitás és a kontextus interkulturális nyitottságát eredményezik.

Ivan Slamnig *A bátorság jobbik fele* c. regényében megjelenik a nyelvi öntükrözés igénye, a nyelvnek mint médiumnak az érzékeltetése, az írásműnek mint világértelmező fikciónak a létrehozása – a műre jellemző szimulatív jelhasználat ellenére. Az ellenkulturális ideológia hordozói itt is a falkaszellemet hirdető bölcsészhallgatók, akárcsak Végel regényében. A kézirat a kéziratban poétikájának alkalmazásán túl (a nena regényének részletei és regényének elemzése a narrátor részéről) sok metatextuális elem irányítja a figyelmet magára az írásra, a nyelvre. Pl. Berti mindenről, ami velük történik, naplót ír, nyilvántartást vezet. A társaság szakmai szellemi fölényrel játszik a nyelvel: felbukkan a kroatizmus, germanizmus, német, latin, angol, olasz szavak, archaikus és tájnyelvi (štokav nyelvjárásban írt) szövegrészek. Slamnig műve folyamatosan tematizálja a nyelvi kérdéseket, a hangzást, a játékot, de a többynnyelvűség referenciális és önreferenciális vonatkozásainak felvetése ellenére megoldásai hagyományosak maradnak egy narratív rendbe illeszkedve.

196 Uo. 90.

197 Uo. 93.

198 Uo. 126.

199 Uo. 193.

200 Uo. 196.

201 Végel, i. m. 119.

202 Žmegač, Viktor: Povijesna poetika romana. GZH, Zagreb

Danilo Kiš a *Manzárd*ban a szemünk előtt íródo mű poétikájára épít, s a szövegben 1-2 latin, francia, német és polinéziai nyelvű, dőlt betűs szót, ill. szövegtestet alkalmaz, így vizuálisan is tagolttá válik a felület. A montázsoló, felsoroló, hézagos szerkesztés eredménye egy költőien nyitott, tarka, vibráló, fokozottabban önreflexiós nyelvi világ.

Kulturális régióink fentebb vizsgált farmernadrágos regényeiben az idegen szavak, mondatok, betétek jelenléte ill. hiánya, az irodalmi plurilingvizmus műben betöltött szerepe fontos elemzési szempontot képez a narratív-kulturális identitás megjelenítésének kutatásában.

A morálfilozófus beatnik

(Végel László: Egy makró emlékiratai)

A vajdasági magyar regény a hatvanas évek végén a farmernadrágos próza jellegzetes nonkonformista hőstípusait termeli ki, s ezek a figurák, arcok árnyalódva-módosulva később is meghatározzák az (itteni) emberről alkotott képet.

Thomka Beáta az Ex Symposion Domonkos-számában e jelenséget széles művészeti kontextusba helyezi: „Az archetípusok közül Végel (László) rálel a kerítőre, Kerouac csavargóinak itteni utódaira, Tolnai (Ottó) a hübelebalázsok regimentjére, falusi tűzoltókra, amatőrökre, piktorokra, imbecillis falusi modelljeikre, a falubolondjára, a vidéki Orpheuszra, mint Chagall a repülő hegedűsökre, Fellini az Arlequinre, Pierrot-ra, a cirkuszra, bohócra. E vonulat része a gerilla, Domonkos vándormuzsikusa, saját protest-song-énekes, dzsessz-zenész előképe. A csavargó, bohém, a hippí, a lázadó, a baloldali forradalmár magatartásmo­delljei beépülnek a modorba és tartásba. A két költő szakállat visel, jelmezt ölt, s a komolykodó irodalmi estet saját föllépésük idejére happeningbe fordítják át. Legenda képződik körülöttük, derékig csüngünk az újvidéki gimnázium ablakában, ha a városból a Telep felé baktatnak. Mitológiát teremtenek, s a maguk számára is fenntartják a helyet ebben a fiktív provinciális univerzumban.”²⁰³

Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye a wertheri formaötlet nyomán szabályos naplóbejegyzésekre épülő mű. A lógós egyetemista főhős, Bub vallomásai újvidéki életéről szólnak. Barátai (Pud, Csicsi, Hem, Bea, Tanja, Merkurosz, Tornadosz, G. N., Hajdú, a felesége, Olga, Adrianna, Rómeó, Zsú, Mem, Gru-Gru stb.) egy-két kivétellel szintén egyetemi hallgatók. A főhős az a tipikus beat-figura, aki soha nem unja meg az önmaga és társai életéről való beszédet. Így az identitáskeresés egyben önmitizálási folyamattá válik.

203 Thomka Beáta: Kihátrálás a világból, nyelvből. In: Ex Symposion. 1994. 10–12. 1.

A memoár-regény kimondottan salingeri beütéssel indít: a főhős naphosszat teng-leng a városban, egyedül ill. társaival, lobog benne a falkaszellem, az egyetemet kerüli, de tanáraitól mégis vár valamit, többször rosszul van, felfordul a gyomra, hányingere van, dolgozatot kell írnia (akárcsak Holden Caulfieldnek), birkózik a szobatársával (Holdent is szobatársa, Stradlater veri össze), szörnyen unatkozik és magányos (Holden is ettől szenved), viszolyogtató öregség-élménye van (Holden – Spencer papa, Bub – az öreg Sík), stb.

Ami viszont a referenciális koordinátákban a Végel-mű saját irányát jelöli ki, az a szexuális forradalom következményeinek (Csicsi kurva, Bub makró stb.) és a szociális motívumnak (a pénz kérdése, nyomorgók-burzsujok, a gazdagok – szegények/szolgaivadékok ellentéte²⁰⁴) sokkal erőteljesebb megjelenése. A főhős megállapítja önmagáról, hogy „betegesen szegény”, és úgy érzi, „ideje lenne észrevétlenül átugrani néhány évet”.²⁰⁵ A szex és az ínség kérdése Végel regényét a másik beat-bibliához, Kerouac regényéhez közelíti.

A napokhoz, naptárhoz kötött bejegyzések ilyen-olyan formája a farmernadrágos prózában mint alapkoncepció (Tolnai, Végel, Savić, Kapor) arra hívja fel a figyelmet, hogy e hősök számára az idő érzékelése fokozott jelentőségű, de mivel nem hajlandók beilleszkedni, konformizálódni, ezért nem tudnak vele mit kezdeni, a jelen pillanatnak élnek. „A makró (Bub) csupán a pillanatot tudja megragadni, innen az az eszeveszett, céltalan jövés-menés.”²⁰⁶ Salinger Holdenje, Végel Bubja, Tolnai Mátéja egyrészt aggályosan mérik, felnagyítják-leállítják-felgyorsítják, szentimentálisan mitizálják az időt, saját különleges, „kizökkent” idejüket, sőt, siratják az időt, másrészt kiégett lélekkel odadobják a titkon drágának érzett percet, mert életprogramjuk az, hogy „nem szabad semmit sem csinálni. Mert bármit teszünk, felvállaljuk azt is, amit gyűlölünk.”²⁰⁷ „A makró tehát morális lény, legalábbis abban az értelemben, hogy állandóan érzi magában a morál áthágásának fájalmát.”²⁰⁸ Egyrészt tehát számolják a napokat, másrészt céltalanul lődörögnek a város utcáin, „agyonütik az időt” és el akarnak menni-menekülni-szökni, sőt, eltűnni – egy másik időbe és színtérre. A nemzedék tagjai láznak, provokálnak, kísérleteznek, döntéseket hoznak és döntéseket érlelnek. A narrátor nézőpontja erre a kamaszkor/felnőttkor közti küszöbhelyzetre, fordulatra fókuszál, a szituáció drámaisá-

204 Végel László: Egy makró emlékiratai. Jelenkor, Pécs, 2009. 248., 254.

205 Végel, i. m. 16.

206 Rudaš Jutka: A szellem finom játéka. (Az *Egy makró emlékiratai* Esterházy Péter *Függőjében*). In: Szerk. Virág Zoltán: *Végel-Symposion*. Végel László műveiről. Kijarat Kiadó, Budapest, 2005, 42.

207 Végel, i. m. 199.

208 Szajbély Mihály: Újvidék, hatvanas évek. A farmernadrágos próza magyar klasszikusa, Végel László. In: Jelenkor, 1992. július-augusztus, 633.

gát fokozza: „Az a fontos, hogy agyonütöttük az időt...Mert én fűtülök arra, hogyan érzem magam, fontos, hogy gyorsan múljon az idő.”²⁰⁹

Visszajára fordul a sebesen eliramló idő toposza²¹⁰ (a régi költői sztereotípiá), s a kínos lassúsággal múló üres percek ellen a generáció tagjai látszatcselekvéssel szállnak szembe, hogy felgyorsítsák az időt.

Másrészt a nemzedék időérzékenységének egyik kulcsa az öregedéstől való páni félelem. „Ha lassan múlik, akkor félek, mert attól tartok, hogy öregszek.”²¹¹ Bub szeretne megfiatalodni: „Jaj, ha visszafelé lehetne rohanni az időben, nem bánnám, dagadjanak meg a lábaim.”²¹² Az öregségtől való rettenet – akárcsak Salingernél – itt is az öreg tanárral való szembesüléskor ébred fel, s mindkét regényben sajnálattal vegyül a tanár iránti rokonszenv. Salingernél: „Csak éppen abban az időben túl sokat gondoltam az öregre, és ettől menthetetlenül az jutott eszembe, mi a fenéért is él ez még. Tudniillik már teljesen görbe volt, iszonyúan tartotta magát, és ha a táblánál véletlenül leejtette a krétát, akkor valakinek az első padból ki kellett ugrani, felvenni és a kezébe adni. Szerintem ez rettenetes lehet...Hirtelen pokolian megsajnáltam, de mégsem bírtam maradni, nem bírtam tovább, hogy ennyire más nyelven beszélünk...”²¹³ Végelnél: „Tegnap délelőtt hívtott az öreg Sík. Nem tudom, miért, de amikor meglátom ódivatú szemüvegét, szomorú kis egérbajszát, borzalmas lelkiismeret-furdalás kerít hatalmába...Amikor a fakszon prédikál, akkor biztosan olyan, mint egy pap...Az viszont igaz, hogy az öreg mindenről azt gondolja, hogy úgy van, mint ahogy a könyvekben meg van írva. No, ezzel eleget mondtam. Képtelen észrevenni, mi zajlik körülötte.”²¹⁴ „Az öregnek fogalma sincs a világról.”²¹⁵ „De Hem szerint az öreget azért fizetik, hogy ne nyissa ki a szemét.”²¹⁶

Holden és Bub támasz nélkül maradnak a világgal való küzdelmeikben, midőn felismerik, hogy a látszat/valóság, szó/tett közti határvonal meghúzásában az öregekre/tanárokra (sőt: a könyvekre!) nem számíthatnak, mert azok ítélőképessége/tapasztalatvilága inadekvát.

Az időorientáció nemcsak a jelent veszi célba, mert e hősöknek már van múltjuk, szentimentálisan búcsúzkodnak régi álmaiktól, a tisztaságtól (Csicsi, Bub, Mem), vannak

209 Végel, i. m. 47.

210 Szajbély Mihály, i. m. 634.

211 Végel, i. m. 61.

212 Végel, i. m. 61.

213 Salinger, i. m. 17.

214 Végel, i. m. 48–49.

215 Végel, i. m. 247.

216 Végel, i. m. 247.

elsíratni való régi terveik: „Emlékeztettem a régi szép napokra, amikor elterveztük, hogyha befejezi a képzőművészeti akadémiát, beutazzuk a világot...Igen, összevissza beszélünk, ismételttem meg. Minden elmúlt – tettem hozzá egy kis szünet után.”²¹⁷

Végel regényében ez a távlat, a visszapillantás alapvetően megváltoztatja az alapképletet, fátylat von a harsány színek elé, az útonlevés vad filozófiája, a csillapíthatatlan mozgás szükséglete, a felnőttek világát eltaszító lázadás elé. A nosztalgikus múltíratás ugyanis kibillentí Végel hőseit a beatnikekre jellemző jelen pillanattól, az örök, céltalan, közönyös mozgásból. Önégetők, lázadók helyett máris moralizáló veszteseket látunk, akik *nem rohannak, száguldoznak*, hanem legtöbbször klubban, vendéglőben *ülnek*: „Nem tudom, miért, de néha jólesik valakivel elbeszélgetni arról, ami valaha érdekes volt.”²¹⁸ „Elviselhetetlenül öregnek éreztem magam, rendkívüli módon öregedtem meg.”²¹⁹

Az ellenkultúra hősei rádöbbennek, hogy már kiégtek, ellaposodtak, konszolidálódtak, megromlottak. Csicsi mondja Bubnak: „»Tudod-e, hogy nagyon megváltoztál?«, kérdezte. Mondtam neki, hogy lehetséges. »Valamikor eszedbe se jutott volna ilyesmi. Pár évvel ezelőtt még verted a melled, hányingert kapsz azoktól az emberektől, akik autót meg házat vásárolnak, akik jóra való feleséget találnak, akivel hetente egyszer bebújnak az ágyba. Olyan titkos állapotért lelkesedtél, ami boldogít. Emlékszem, esküdöttél, milyen kevés ilyen ember él, de ezek azonnal felismerhetőek.«”²²⁰

Magatartásuk ellentmondásos – önsíratás, „szentiskedés”, passzív lázadás, unalom, utálkozás, megalkuvás és vád kavarg benne. Bub és legtöbb társa fittyet hány a társadalom normáinak. Igazság és hazugság, tisztaság és mocsok kérdéseit mérlegelik. Tüntető magatartásukat (lézengés, züllés, kocsilopás, szexuális szabadosság, a munkakötelezettségek elhanyagolása, terv nélküli élet) a felnőttvilág is észleli. („Mondja kérem, kivel dacol maga?”²²¹, kérdezi az öreg Sík.) Eközben a szerelem is átalakul, az unalom ellenszerevé degradálódik: „SZERETLEK, MERT UNATKOZOK”²²² – vallja be Bub egy cédulán Tanjának. Másrészt fetiszizálódik az érzelemmentes szex.

A sokféle ellenézés, viszolygás közepette a világ egy alapvető bináris ellentétre, a fiatalok és felnőttek közti szakadékra épül: „Mem, én gyűlölöm a felnőtteket. Esküszöm, hogy beleőrülök, ha nem leszek más, egészen más.”²²³ „Ugye, még gyerekek vagyunk,

217 Végel, i. m. 63.

218 Végel, i. m. 64.

219 Végel, i. m. 122.

220 Végel, i. m. 72.

221 Végel, i. m. 191.

222 Uo. 99.

223 Uo. 65.

Csicsi?”²²⁴ „Itt mindenki papol, mindenki hazudik.”²²⁵ A felnőttek képviselői a regényben a tanárok, a szülők, a mérnök, a városi-polgári réteg (Tanja világa).

Azonban a fiatalok csoportja sem homogén, ellentétes magatartás-képletek születnek. A sorból kihullik Hajdú és a felesége, egy régi barát, a mániákus csaló, „dögkeselyű” Merkurosz, valamint a talpnyaló, hízelgő, buzgó, tehetségtelen, pióca, kullancs G. N.

Hem szintén különleges, „mindig ellenségesen morgott. »A tanárok felveszik a pénzt, és prédikálnak. Legfőképpen a rangos profok öntik magukból a szavakat. Hazudnak. Nincs igazság. Ők is csalnak. Látod, komám, hogy a profok hogy változtatják a véleményüket, gyorsabban, mint a nők a divatot. Csak mi maradunk mindig ugyanazok. Patkányok, nyomorult pincelakók, gyanús padlásszoba-tulajdonosok. Az okosak belőlünk sütögetik a pecsenyéjüket.«”²²⁶

Az unatkozók, semmittevők, paraziták, „modern önromboló”²²⁷, „kitenyésztett reménytelenek”²²⁸, hitetlenek, a „szentis” szeretet nélküli szexet kedvelők²²⁹, a cél nélkül kószálók, a szemétkben süppedők²³⁰, „betegek”²³¹ körében azonban bármekkora is a félrevezetéssel és önáltatással szembeni utálkozás²³², a saját kompromisszumaik miatt fokozatosan gyülemlik bennük a méreg. Pud szerint a főhős, Bub saját nemzedéküket bocsátja áruba²³³, a felnőttek spiclije, kurvája, gyalázat, amit tesz. „De én nem várhatom közömbösen, hogy ki legyen nyírva. Érted? Akkor inkább legyen hülye, bohóc, komédiás”²³⁴ – érvel Bub. A többiek inkább amiatt aggódnak, hogy: „Mindig kitolnak velünk, olcsón adjuk el magunkat.”²³⁵ A felnőtt világ egyértelműen ellenség, amely kihasználja, megveszi, felfalja a fiatalok nemzedékét. „»Nincs irgalom, Csicsi, mindannyiunkat megfojtanak, csak nem vesszük észre«, mondtam neki többször is. »A skalpunkra vadásznak, senki sem sajnál bennünket. Kibasznak velünk«, mondogattam.”²³⁶ A felnőtt

224 Uo. 24.

225 Uo. 215.

226 Uo. 104.

227 Uo. 141.

228 Uo. 94.

229 Uo. 134.

230 Uo. 94.

231 Uo. 79.

232 Uo. 248.

233 Végel, i. m. 18.

234 Uo. 154.

235 Uo. 29.

236 Uo. 61.

társadalom mint rendszer úgy működik, hogy Bub és Csicsi úgy érzik, áldozattá válnak: „Jó. Majd megmondom, miből élsz. Abból, hogy egyszerűen eladod magad. Most éppen egy köztisztletnek örvendő mazochistát elégítesz ki. Ne feledkezz meg arról, hogy tetőtől talpig megvásároltak bennünket...És tudod, hogy én miből élek?...Abból, hogy egy másik köztisztletnek örvendő úriember szolgálatába szegődtem. A picsákat fényképezem. No, ezt csinálták belőlünk.”²³⁷

A vád kényelmes helyzetbe hozza a fiatal hősoket, hisz mentesíti őket a saját magukkal szembeni felelősségtől. Benyomásaik szerint a világban farkastörvények uralkodnak. Kialakul bennük a kíméletlen harc képzete, ami felmenti őket a morális felelősség, a „szentiskedés” alól: „Vagy te nyírsz ki valakit, vagy téged nyírnak ki”²³⁸ – hangoztatja a mérnök, aki senkinek sem hisz. Az árulás, a zsarolás, a makró és a kurva fogalma ezáltal válik elfogadhatóvá a fiatalok nonkonformista világában. A makró mindeközben morális lény, „állandóan érzi magában a morál áthágásának fájdalját”²³⁹, állandóan fél, pl. saját konszolidálódási hajlamától is.

A helyzet további boncolgatása azonban több szempontot von be, árnyalja a képet. Például kisül, az emberek akarják, hogy zsarolják őket. Hogy van sok szociális különbség, réteg: gazdagok és szegények, burzsuj polgárok és csavargók.

Bub, a főhős – Utasi Csaba szerint – kétarcú, aki intellektuálisan nem képes feldolgozni az életet: egyrészt szinte szüzi lázadó, másrészt amorális makró. A regényben egy „hullámvasút-effektus” működik: a hős „egyfelől a jövő felé fordulva, helyzete megoldását siettetné, háborgón, lázadozva, de a teljes konszolidálódás esélyeivel is kacérkodva, másfelől viszont minduntalan a kamaszos, helyenként infantilis ösztönösség felé hátrál. A hullámvasút-effektusok egyik forrását éppen ebben a fundamentális ellentmondásban kell látnunk.”²⁴⁰

Az sem mellékes, hogy Bub, a főhős-narrátor az Apuleius *AranySzamara* óta meghonosodott tanú típusú hős²⁴¹ pozícióját veszi fel, amikor fotósként a mérnök szerelmi légyottjait lesi és képeket csinál, testrészekre fókuszál, kimerevít, kinagyít bizonyos pillanatokot, valósággrézleteket. A leskelődő harmadik (a számár) Bahtyin szerint a hétköznapok, a magánélet pokolként feltárulkozó közegét képes megpillantani, leleplezni. A regény történetében éppen a szélhámos, a csavargó, a kalandor, a szolga, a kurtizán, a

237 Uo. 73.

238 Uo. 108.

239 Szajbély, i. m. 633.

240 Utasi Csaba: Két negatív világ ütközőpontjai. (Végl László: Egy makró emlékiratai). In: Hungarológiai Közlemények, 2000/2. 44.)

241 Vö. Bahtyin, M. M.: A tér és az idő a regényben. In: A szó esztétikája, Gondolat, Budapest, 1976. 289–293.

kerítő, a színész, az uzorás kerül ebbe a leleplező szerepbe. A makró foglalkozásának ez a vonatkozása igen fontos a látszat/valóság közti eligazodásért folytatott nemzedéki küzdelem szempontjából. A korabeli szerb kritika egyenesen a „mozi-szem” technikájára hívja fel a figyelmet: „Végel regénye fakticitásának következetes felhígításával megteremti egy egész csoport fiatal, és gondolom nagyon boldogtalan ember belső kaleidoszkópjának kissé leskelődő, de szabad és tág spektrumú lefényképezését.”²⁴²

A regény szemantikai körei megképződésében alapvető szerep jut a falu-város ellentétnek is, ez képezi tulajdonképpen a konformizmus-nonkonformizmus közti dilemma (földrajzi) alapját.

A többnyire faluról-vidékről jött egyetemista hősök a várost mint kelepccét élik meg.²⁴³ Csicsi írja Merkurusról, hogy visszatért Újvidékre, de nem lesz sokáig maradása, mert a város őt is meghipnotizálta.²⁴⁴ Bub szerint viszont falun kibírhatatlan az élet. „Az ember ül a ház előtt, és bámulja a virágoskertet...Beletunyul.”²⁴⁵ Pud és Merkurosz ugyanis azt tervezik, hogy visszamennek falura földet művelni, vagyis feladják, konszolidálódnak. A város-falu ellentét nem bontakozik ki részletesen a regényben, de egyértelmű a város-élmény mint meghatározó letforma. A regény Újvidék város hű és konkrét topográfiaját nyújtja: vár, Fruška gora, Szabadság tér, klub, katolikus templom, „faksz”, Gurman, Dominó, Akvárium Étterem, Futaki út, Kamenica, Zmaj utca, Báni palota, kamenicai park.

A város-vidék ellentét mellett van még egy menekülési reláció, földrajzi irány a regényben: a tenger (Trogir), ahova Csicsi utazik el egy időre Merkurossal. Felbukkan még egy alkalommal Németország is, ahova vendégmunkásnak (utcasöprőnek) lehet menni innen. (A tenger mint szökésvonal jelen van Domonkosnál, Tolnainál is, Németország pedig Domonkosnál, Gionnál, Végelnél.)

Az ellentétek súlya alatt a főhős gyakran összeroppan. De a távozást, a szökést, az „eltűnést” sokáig nem támogatja. „Csicsi, ez nem megoldás. Jó, itt nekem is felfordul a gyomrom. Mindennap hánynom kell. Én is tudom, hogy tönkrementünk.”²⁴⁶ Bub érzékeny lelkületű, neurózisos, szorong, sír, akárcsak Salinger kamaszhőse, Holden. (Bub: „Ültem a parton, és bámultam a Dunát. Arra jól emlékszem, hogy minden ok nélkül elsírtam magam. Furcsa volt, amikor észrevettem, hogy a könnyeim megeredtek.”²⁴⁷

242 Aćin, Jovica: Metafizika laži Lasla Vegela. In: Delo, 1970/május, 664.

243 Végel, i. m. 142.

244 Uo. 243.

245 Uo. 258.

246 Végel, i. m. 85.

247 Végel, i. m. 189.

Holden: „A hasmenés nem izgatott túlzottan, de valami más is történt. Mikor jöttem kifelé a vécéből, pont az ajtó előtt összeestem. Még mázlim volt. Úgy értem, agyon is üthettem volna magam azon a kövön, de csak az oldalamba estem.”²⁴⁸)

Falu-város viszonylatát illetően a főhős eszmefuttatásaiból kitűnik, hogy (a faluról érkezett magyar egyetemi hallgatók számára) a város az újdonság, a sokféleség, a másság/idegenség, az átalakulás, a fejlődés lehetőségével rendelkezik, kihívást jelent a maga urbánus dzsungelével – minden fanyalgás ellenére. A város lenyűgözi a frissen érkezőket, meghódítása életre szóló feladatként áll előttük. Ugyanakkor a városi lét mint feladat kollektív közösséget, nemzedéket gyúr a fiatalokból. „Irtó jó volt az utcán. A nap meleg sugarai játszottak a bőrömmön. Legalább egy óra hosszat rohangásztam az utcán. Az én utcáimon. Mert csakis az utcákat érzem sajátomnak. Máshol mindig úgy érzem magam, mintha ideiglenesen tartózkodnék ott. De az utcákon éreztem, hogy végleg befogadtak. Szerettem volna hangosan megmondani ezt mindenkinek. Ordítani, hogy tudja meg mindenki, én is élek, éppen ezeken az utcákon, és nagyon jól érzem magamat, ha így rohangászok.”²⁴⁹ Másutt: „Istenem, már napok óta nem láttam a barátait. Az ember behülyül a magányba. Nagyon rossz nélkülük csavarogni. Irtó rossz. Mindig megvigasztal, ha nem vagyok egyedül, ha csoportosan csavargunk az utcán, ha együtt unatkozunk a klubban vagy egy kerthelyiségben. Tegnap hiába kerestem őket... Egy pillanatra megálltam a Szabadság téren, és félttem. Nagyon hiányoztak a barátaim. Csicsi távozása kikészített.”²⁵⁰

Végel *Makrójában* – akárcsak Salingernél – a gyermeki, üde tekintet, a spontán szem nézőpontja nyomán sok minden a feje tetejére áll. Bub számára az a fontos, ami a világban jelentéktelenség: pl. a piros vagy kockás ingek, trikók.

Holdennél ezt a motívumot a Central Park taván úszkáló kacsák képviselik. „Figyeljen csak ide, tudja-e, hogy ott a Central parkban, a kis tóban, kacsák vannak-e? Abban a kis tóban. Nem tudja véletlenül, hova lesznek, mármint a kacsák, ha befagy a tó? Nem tudja? – Aztán már láttam rajta, hogy az esély egy a millióhoz.

Hátrafordult, és úgy nézett rám, mint valami örültre. – Mi a hézag, kispajtás? Ugratni akar?”²⁵¹

Ezek azok a kérdések, amelyek világosan jelzik, milyen óriási különbség van a tiszta gyermeki képzelet- és problémavilág, valamint a felnőttek földhözragadt, pragmatikus gondolkodása között.

248 Salinger, i. m. 196.

249 Végel, i. m. 240.

250 Végel, i. m. 97.

251 Salinger, i. m. 61.

Az esszéizáló 20. századi próza egyik leghatékonyabb eljárása az önreferencialitás. A farmernadrágos regény spontaneitása azonban nemigen tűri az öntükröző intellektualizálást, az önreflexiós megoldásokat. Azon a metanarratív formaötleten túl, hogy az egész mű – egy írói vállalkozás eredményeként – naplót képez, az ilyen típusú szerzői igény a *Makróban* is csak a cselekmény szintjére hozva oldható meg: a regény beépített tükre (önreflexiós vonulata) Merkurosz, aki könyvet akar írni róluk, ezért megfigyeli Bub csoportját, le akarja leleplezni őket, feltárni róluk az igazságot. „Merkurosz azt mondja, hogy nem lesz belőlünk soha semmi, mindannyian betegek vagyunk meg hülyék. Rólad például azt állítja, hogy közöttünk te vagy a legbetegebb... Azt mondja, képtelenek vagyunk normálisan élni. Hogy puhányok vagyunk. Képtelenek vagyunk tiltakozni, mert azt hisszük, hogy már minden elveszett. Pedig tiltakozni kellene. Kiabálni, verekedni, harcolni.”²⁵² „A kitenyésztett reménytelenek csoportja, akik álomba ringatják magukat, s tökéletes ösztönökkel megtalálják egymást.”²⁵³

A fotós makró már említett önreflexiós, leleplező tanúszerpe mellett tehát Merkurosz is kívülálló tanú, akinek a szájába lehet adni az egyébként túlságosan erős önértelmező megállapításokat. A mű a műben poétikája jelenik meg, amikor már nem csak beszédére történik utalás, hanem levél ill. idézetek formájában Merkurosz regényéből vett direkt idézetek ékelődnek be Bub „emlékiratába”.²⁵⁴ Bub Merkurosz mániaikusnak tartja, aki nem tartozik közéjük. Merkurosz az igazi forradalmiságot követeli tőlük. Merkurosz a tengerről épp Bubnak küldi el jegyzeteit (egyik narrátor a másiknak), rábízta kéziratait, eláll tervétől, mert rájön, hogy tévedett, félreismerte őket: „Esztelen viselkedésekben felfedeztem a logikát, a modern önrombolók logikáját, akik vidáman megszenvedik, hogy nincs mit felrobbantaniuk.”²⁵⁵ A kéziratba iktatott kézirat ezekben a részletekben a kettős tükör távlatát teremti meg, a hatványozott önértelmezési igyekezet papírizúvé teszi a regény világát. Az erős kritikai-morálfilozófiai dilemmák közt őrlődő főhős még egy belső etikai megvilágítást kap, a vita hangneme felerősödik.

Bub meggyőződése, hogy nem lehet hinni semmiben, ill. csak a lényegtelen dolgokban. Semmire sincs magyarázata, nem tudja, mit akar, elborítja a félelem, nem tudja, mi legyen vele. „A nagy tolongásban megálltam. De mi legyen velem? Kíváncsi voltam, mi lesz néhány év múlva velem. Toporogjak? Várakozzak? Mire?”²⁵⁶

252 Végel, i. m. 79.

253 Végel, i. m. 94.

254 Végel, i. m. 161.

255 Végel, i. m. 141.

256 Végel, i. m. 274.

A regény, amelynek cselekménybonyolítása nem mentes a logikai-szerkezeti megbicsaklásoktól, végül egy céltalan cél felé vezető szökéssel zárul. Bub meggondolja, feladja (?) magát. Döntéséhez Hem és Merkurosz halála adja a lökést. Hem ugyanis, aki a nemzedék vad vezéralakja, tragikus sorsú, tudatos nonkonformista („Úgy járkál az utcán, mintha viharos tengeren kormányozna egy bárkát.”)²⁵⁷, itt a mű végén önmagát is megsemmisíti, csakhogy a hamis prófétát játszó Merkurosz eltegye láb alól.

Bub elhagyja, elárulja a várost, kiszabadul a város kelepceből („kivonul a társadalomból”²⁵⁸). Feladványát nem képes megoldani, ill. nem úgy, ahogy szeretne volna. A *Makróban* ezzel a megoldatlan vágyképzettel teljesedik ki az Újvidékre koncentráló, urbánus filozófiát teremtő tendencia.

Bub Csicsivel utazik el minden terv-cél nélkül, a tökéletes ideiglenességbe, a „mérték-telen”, „szenvedélyes” és „konok” szórakozás felé. Felejteni és szórakozni akarnak. Ismét szóba kerül a pénz mint alapvető probléma. Sikerül elodáznia a konszolidálódás veszélyét, de az autentikus, szabad, urbánus létforma kialakítása vágy marad.

Ugyanakkor jellemző ellentmondás, hogy a főhős, aki másutt olyannyira hangoztatja a banálissal és szentimentálissal szembeni lázadását, itt a mű végén egészen elérzékenyül az elmúlás, s különösen önnön (!) elmúlása fölött: „Kitekintettem az ablakon. Immár besötétedett. A távolban elárvult fények villogtak. Tekintetemet a fekete földbe fúrtam. Csak ezt akarom még látni. Hogyan falja fel a földet a koromfekete éjszaka. Titokban és vérszomjasan. Ki veszi ezt észre, ha majd nem leszek?”²⁵⁹

A nemzedék szétesik, a feltett kérdésekre nincs konkrét válasz. „A csoport tagjai érzik, egyszer ki kell lépniük saját átmenetiségükből, mert felnőnek. Valóban, egyenként eltávoznak valahova: van aki visszatér a szüleihez, hogy közönséges munkát vállaljon, más írni kezd, van aki lopott autóban leli halálát, van aki – mint a főhős – makróvá válik.”²⁶⁰

A város elhagyása által Bub és Csicsi a városban kierielt magatartásmodell nagyobb térbeni érvényesítését kísérli meg, a város mágneses tere, gyűrűje kinyílik, a „körkörös mozgás”²⁶¹ hosszantivá válik. A hősök a városi körözés, aszfaltkoptatás, kocsmázás helyett a sínek, vasúti kupék körülhatárolhatóbb világába lépnek, s ez a céltalan úti élet valójában a Flaker által is megfigyelt „kudarcélmény-elodázást” és konfliktus elől

257 Végel, i. m. 113.

258 Utasi Csaba: Két negatív világ ütközőpontjai. (Végel László: Egy makró emlékiratai). In: Hungarológiai Közlemények, 2000/2. 44.

259 Végel, i. m. 285.

260 Tišma, Aleksandar: Egy makró emlékiratai. In: Virág Zoltán szerk.: Végel-symposion. Kijárat, Bp. 2005. 14.

261 Utasi Csaba: Két negatív világ ütközőpontjai. (Végel László: Egy makró emlékiratai). In: Hungarológiai Közlemények, 2000/2. 41.

kiterő viszonyt jelenti. Egyes értelmezések szerint mindez infantilis, ösztönös cselekedet, visszahátrálás a kamaszkorba.²⁶²

Bár Bub korábban ezt nem tartotta megoldásnak, most mégis a száguldozás meghatározatlan közegébe menekül. A céltalan mozgás itt továbbra is maga a statikusság, a passzivitás. Magányosabbakká válnak, ketten maradnak, privatizálódnak, a közös életérzés lehetősége csödbe jut (mint ahogy Bub Hemet is azzal vádolta önmagában, hogy megrendezett halála csak az ő magánügye, mivel cserben hagyta őket). Ezzel szét is foszlik, feloldódik a város mint rejtélyes, tömény szimbólum – benne a fiatalok mitológikus közösségével. A város és a nemzedék problémája megoldatlan marad, viszont tartós állapotá, még egyértelműbbé válik az útonlevés mint nonkonformista létmód. Bub és Csicsi ezáltal megőrzik az identitásképzés alapfelételét. Szajbély Mihály Végel László egyik korabeli esszéjének²⁶³ terminusaival élve a regényvégi döntést meghozó Bubot a tudatos nonkonformistákhoz sorolja, aki árulóvá válik, de helyzetét történelmi távlatba képes emelni – szemben az ösztönös árulóval.²⁶⁴

A mű narratív darabosságát alapvetően nem a főhős Beát vagy Csicsit választó szerelmi dilemmája ellensúlyozza a cselekményben. Az alapkérdés, amely kohéziós erőként összetartja a mű fabuláját: a városban mint méhkasban nyüzsgő nemzedék életképességének az eldöntése, tesztelése. A város, ez a zárt tér képviseli azt a mikrovilágot, ahol a nemzedéki élmény megélhető, ahol a bináris ellentétekre, oppozíciókra épülő szenzibilitás kiforthatja magát. Bub alapvető vágya valójában a generáció kollektív kulturális identitásának megragadása, ezt a lehetőséget veszíti el a regény végén. Ugyanakkor igen fontos felismerni, hogy a város nemcsak mint urbánus életmód jelent csábító kihívást, hanem mint meghódítandó idegenség/másság, egy idegen nyelvi-kulturális világtapasztalat elsajátítása. A fiatal nemzedéknek a város kohójában a délszláv kulturális identitás hatását is fel kell dolgoznia.

Weöres Sándor szerint „a makró tévedése, hogy azonosítja a célt, a boldogságot az élvezettel. Pedig a boldogság békés, harmonikus, de nem élvezetes; és az élvezet (pontosabban, az a testi élvezetecsoport, mely a makrót vonzza) diszharmóniát, még kevesebb szomjat okoz, narkózist és utána nyugtalanságot.”²⁶⁵

Míg Salinger esetében a narrátor-főhős maximális érzelmi rezonanciát kíván kiváltani a befogadóból, „Végel fatális távolságtartással szemléli az eseményeket és szereplő-

262 Utasi, i. m. 44.

263 Végel László: Kishitűek, árulók, csavargók. Új Symposion, 1966. 13. sz. 10.

264 Szajbély, i. m. 635.

265 Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz. In: Virág Zoltán szerk.: Végel-symposion. Kijárat, Bp. 2005. 199.

it, akik egy különös impotencia folytán képtelenek megvalósítani önmagukat...A szex gyakorlatilag az önmegvalósítás egyedüli eszköze, a szex fegyver..., hovatovább valamiféle életfilozófia.”²⁶⁶ A narrátor-főhős itt ironikus távolságból figyelni önmagát és nemzedékét – szemben a *Zabhegyezőt* meghatározó megoldással, ahol a hős csupán az opponált világot szemléli kritikusan.

Az irónia/önirónia mint alaphang nem jellemző a farmernadrágos próza nyugati mintáira, ez Végel regényének alapvetően megkülönböztető sarkpontja. A igazi beatnik világérzékelése az önérvényesítésen nyugszik, Végel hőse viszont problematikusnak látja saját tetteit is. Az irónia „teljesen ismeretlen a hasonló tematikájú művekben Magyarországon éppúgy, mint az ún. beat-irodalomban általában. (Emiatt is mondható kissé félrevezetőnek s felszínesnek a mű e csoportba történő besorolása.)”²⁶⁷ Szentesi felhívja a figyelmet a regényvilág ebből keletkező komplexitására, hisz ezáltal nem kizárólagosságot, megkérdőjelezhetetlenséget tételező ellentétpárokon konstituálódik a világkép, a kérdezésmód jóval árnyaltabb. „A regény ezáltal nem egy túlpolarizált világot jelenít meg »szájbarágós«, ugyanakkor elcsépelet frázisként ható életelvek didaktikus tálalásával fűszerezve, hanem minden szinten magát a bizonytalanságot, a definiálhatatlanságot mutatja föl... Így az iróniára mindig jellemző kívülről nem egy heroikus magatartásban, s nem lázadó marginalitásban csúcsosodik ki, hanem a világ megválthatatlanságának tudomásulvételében, sőt saját helyzete korlátozottságának kényszerű elfogadásában.”²⁶⁸ Az elemző szerint a regény a kevert értékszituációk bemutatása által elkerüli a túlzott didaktikusságot, a világfájdalom és az anarchikus lázadás képletének csapdáit. A beatnik mint ironizáló morálfilozófus egy elmélyültebb személyiségszerkezet hordozója. Ugyanakkor a passzív lázadás eszköze éppen a redukált világ láttatása. Végel sajátos elbeszélői nézőpontot alkalmaz, amely csak azt mutatja meg, amit ezek a fiatalok a világból látnak (kamera-szem, lencsehasználat, fotózás, technikai korlátok, keretek), ami és amennyi érdeklő őket, s ez a korlátozott, beszűkített, kifejtetlen, „rövidre zárt”²⁶⁹ létérzékelés már önmagában deviáns, irritáló, „lázadó”.

Šnajder szerint a *Makró* befejezését egy igazi esemény, Hem és Merkurosz halála (gyilkosság-öngyilkosság?) készíti elő a hosszú, meddő lézengés után. Szerinte ez az esemény, fordulat, csattanó „magába foglalja egy egész generáció vereségét.”²⁷⁰

266 Šnajder, Slobodan: A fű csodás zenéje. (Egy makró emlékiratai). In: Virág Zoltán szerk.: Végel-symposion. Kijárat, Budapest, 2005. 18.

267 Szentesi Zsolt: Újvidéki trilógia. In: Virág Zoltán szerk.: Végel-symposion. Kijárat, Budapest, 2005. 79.

268 Szentesi, i. m. 0.

269 Szentesi, i. m.

270 Šnajder, i. m. 20.

A regény konfliktusképletéről Marko Nedić megállapítja, hogy nem konvencionális, mert a fiatalok lázadása nem egyéni, nem konkrét, hanem „egy egész társadalom kerül vád alá indoklás nélkül... a vád és a lázadás nem eléggé motivált a szövegben”²⁷¹, s ez esztétikailag igen kétséges végeredményhez vezethet. A mű rendhagyó narratív megoldásait tükrözik ezek a „kiterő” megoldások, a felsejülő, de nem kibontott motivációs szálak. Az elemzés rámutat arra, hogy a konfliktusokat a narrátor azért nem rajzolja meg részletesen, érvekkel, mert a hősök számára minden eleve adott, unalomig ismert, ezért a válaszként megjelenő dac, lázadás és közöny is csupán a lehetséges, az általánosság, a próbálgatás szintjén artikulálódik.

Jovica Aćin – számunkra a fentiek értelmében elfogadhatatlan – értelmezésében a *Makró* pszichológiai terében az Odüsszeusz-motívum érlelődik, az egész regény az elutazásról szóló döntést készíti elő. A távozással a főhős pontot tesz a hazudozásra, az állandó, kicsinyes kétkedésre, a blöfföléstől való félelemre. „Végel László hazugság-metafizikája abban a tudatos szándékban áll, hogy megteremtse egy kettősséget (duplicitást), amelyet a regény visz bele az életbe.”²⁷²

Aleksandar Tišma felhívja a figyelmet arra, mennyire nagyszerű, hogy a regény hőseiben nincs vidékiesség-komplexus. „A vajdasági irodalmat, a nemzetiségek nyelvén írottat és a szerb nyelvűt is a vidékiesség komplexusa bélyegzi meg: egyfelől az a törekvés, hogy elérje és beilleszkedjen az össz-jugoszláv kontextusba, másfelől hogy helyi színeivel és sajátosságaival hívja fel magára a figyelmet. Végel első művében e komplexusnak semmi nyoma.”²⁷³ Hasonlóképp hangsúlyozza Slobodan Šnajder²⁷⁴ is az urbánus környezet, az aszfalt, a városi legenda irányzatteremtő erejét.

Végel regénye 1969-ben már szerbül is megjelent Aleksandar Tišma fordításában, s abba a kiváltságos helyzetbe kerül, hogy e régió interkulturális kapcsolataiban az odavissza hatás példájává válhatott. Marko Nedić szerint a jugoszláviai magyarok irodalma nemcsak bekapcsolódott a modern délszláv irodalmi áramlatokba (Végel a regénnyel egyidejűleg közli az Új Symposionban elemző esszéit Antun Šoljan *Áruló* c. regényéről), hanem „annak igen jelentékeny részévé vált”²⁷⁵, korszerűbbé tette azt, űrt pótolta. A kritikus előnynek nevezi a vajdasági magyar író hármaskapcsolódását, amely révén beágyazódik a magyar, a délszláv és a világirodalmi kontextusba: „irodalmilag asszimilálják mindazt,

271 Šnajder, i. m. 23.

272 Aćin, i. m. 664.

273 Tišma, Aleksandar i. m. 15.

274 Šnajder, i. m. 16.

275 Nedić, Marko: A lázadás lehetetlensége. (Egy makró emlékirata) In: Virág Zoltán szerk.: Végel-symposion. Kijarat, Budapest, 2005. 21.

ami e három irodalmi folyamatban továbbra is tartós művészi értéket képvisel...Végel László könyve ennek a szellemi nyitottságnak, szabadságnak a példája.”²⁷⁶

A szerb kritikusok – köztük Tišma és Nedić – jelzik, hogy Végel műve paradigmaváltó szereppel bír a (vajdasági) szerb irodalmi kánonban is. Ugyanakkor a többi vajdasági magyar farmernadrágos regénnyel együtt egyedi, különös és posztmodernre mutató jelenség a magyarországi magyar irodalom viszonylatában is. A magyarországi magyar irodalom rövid, de puskaporos levegőjű beat-korszakának képviselői (Csaplár Vilmos, Lengyel Péter) nem tudtak maradandó művet alkotni²⁷⁷, ennél fogva a vajdasági farmernadrágos prózai termés méginkább felértékelődik. A makró-regény esetében válik legnyilvánvalóbbá, hogy a vajdasági magyar irodalom mint impulzusforrás és kánonalakító erő tételezhető a magyarországi magyar és a szerb irodalom vonatkozásában is – kiaknázva a kultúrák közé ékelődés kivételes lehetőségeit.

276 Nedić, i. m. 21.

277 Szajbély, i. m. 625.

Gion-replay

(Szimulálás és újrarájátszás Gion Nándor
Testvérem, Joáb című regényében)

A Gion Nándor prózáírásával kapcsolatban emlegetett fordulat, miszerint kezdetben a regény új technikáival kísérletezett, majd visszakozott, és az 1970-es évektől a realista regény megújított változatának mintáit mutatta fel²⁷⁸, csak bizonyos vonatkozásban tűnhet igaznak, annak ellenére, hogy maga Gion is magáévá tette és hangoztatta (interjúkban trükkösködést, modernkedést emleget). Azok a karakterjegyek („alakteremtő képesség”, „mítoszteremtő mesélőkedv”, pszichologizálást mellőző cselekedtetés/ beszéltetés²⁷⁹) ugyanis, amelyekkel érett alkotásait írják körül, kiválóan alkalmazhatók korai műveire is.

Kihatással lehetett ennek az éles válaszvonalat húzó értelmezői koncepciónak a megképződésére Herceg János anekdotikus megjegyzése is („Reméljük, egyszer még mondani is fog valamit”²⁸⁰), azonban mindezek csak másodlagos, járulékos elemek, és nem tekinthetők megfellebbezhetetlen (különösen nem tudományos) kiindulópontoknak az értelmezés szempontjából.

A szakirodalom arra mutat rá, hogy Gion epikai diskurzusa elüt a realista és a posztmodern irányzattól is, beszédmódjának realizmusa „folytonosan vizsgált és vitatott”²⁸¹, narratív eljárásai nem a valóságanalógia jegyében születnek, hanem egy mitizáló líraiság megemelő szférájában. „Mert Gion Nándor prózája, minden nyelvi szikársága és puritánsága ellenére, lírai próza”²⁸², szögezi le ezt az alapvető esztétikai ismérvet Grendel Lajos.

278 Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Kalligram, Pozsony, 2010. 430.

279 Grendel, i. m. 431.

280 Herceg János: Évek és könyvek. Forum, Újvidék, 1971. 165.

281 Bence Erika: Másra mutató műfajolvasás. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2009. 33.

282 Grendel, i. m. 432.

A *Kételtűek a barlangban* (1968) című regény hősei a farmernadrágos próza kamaszos, túltengő beszédvilágában élnek. A regény téma- és formaötlete Platón *A lakoma* című művére játszik rá, egy híres beszédet idéz mintegy keretként. Ahogy ott, itt is beszédek, beszélgetések hangzanak el, s amiként *A lakomában* hét szónok (Phaidrosz, Pauszaniász, Erüximakhosz, Arisztophanész, Agathón, Szókratész, Alkibiádész) játszsza a főszerepet, itt is hét fiú (Baras, Rozmajer, Salamon, Bresztovszky, Fábián, Ange-li, Szegény Kis Rahmánovics) szerepel. A játék során minden nap más az elnök, aki meghatározza a beszédek témáját – akárcsak Boccaccio *Dekameronjában*. A klasszikus tematikai és formai allúziókkal megpatkolt koncepció – forma és tartalom diszkrepanciájából eredően – parodisztikus hatást kelt. Ugyanakkor az egész mű alaphangja nem a komikus hangszerelésben teljesedik ki, hanem a dacos-cinikus kedvetlenségben és a szembeötlő gondolat- és érzelemszegénységben, ami ezeket a fiatalokat jellemzi.²⁸³ A végeli makróvilág hőseire is ugyanez jellemző: a feltűnően redukált, rövidre zárt percepció. E szándékolatlan hiányos világbefogadás felér egy lázadással, hatása is ezért ilyen nyomatékos. A poént mindkét regényben az egyik társ (itt a Szegény Kis Rahmánovics, Végelnél Tornadosz) halála jelzi a mű végén, ugyanígy a halál generációs élménye Salingernél is kulcsfontosságú (a főhős belebetegszik abba, hogy nem tudja feldolgozni öccse, Allie halálának élményét). A céltalan lézengés és a (sok) üres beszéd egyaránt különös megkülönböztető jegye Végel és Gion hőseinek, adott egy forma, keret, szer-tartás²⁸⁴, amit képtelenek tartalommal feltölteni. A makróvilág csupán a városnak mint konkrét határokkal és utcákkal bíró térnek az útvonalain való kerengés bűvkörében képzelhető el, a barlanglakók pedig lépcsőkre ülve, napirendet kifüggesztve próbálják formailag rendszabályozni (játék)életüket. A játék mint valaminek a szimulálása igen fontos e művészet esztétikai eszköztárának megragadásában.

A *Testvérem, Joáb* már nem diákokat, hanem ifjú munkásembereket ábrázol. Életüket azonban áthatja a játék. Az a „súlytalan különösség”, amire Juhász Erzsébet ráérez, valójában a szimulálásból fakad, abból, hogy e hősök csupán folyamatosan szimulálják, játsszák az életet, a beszédet. Kezdők még, a játék a próbálgatást is jelenti, egyfajta óvatosságot, distanciát, fenntartásokat, külön világot, „ellenkultúrát”.

A regény középpontjában fiatal hősök állnak (Tom, Búr, Fehér Ló), akik valami-kor együtt jártak elemi iskolába, majd hozzájuk csatlakozik a nagypofájú Kovács Pali. Peremfigurák, peremegzisztenciák valamennyien, mint a jeans-próza kívülállói, hisz ironikus kritikával kívülről figyelik a kisváros működésének mikéntjét. Fehér Ló nyuga-

283 Juhász Erzsébet: Szökevény valóság. Gion Nándor prózájából. Új Symposion, 1974/108. 1248.

284 Juhász, i. m. 40.

ti vendégmunkás, ő tehát kétszeresen nomád, még a neve (White Horse Whisky) is a nyugati szubkultúrára utal.²⁸⁵ Barátkoznak, fürdeni járnak, kocsmáznak, korzóznak, rituálészerűen ismétlik ugyanazokat a szokásos dolgokat, s közben egy furcsa stílusú beszédmodort alkalmaznak: egy megegyezésem nyelvet beszélnek, de a gioni megoldás nem merül ki a farmernadrágos próza szokásos szlenges stílushasználatában. A Gion-hősök kissé valószerűtlen stílusára az elharapott, ismétlődő, kisebb-nagyobb körökben visszatérő, s lassan mégis variálódó, görgetett mondatok jellemzőek. Ez a kirívó verbális effektus egy mesterséges kommunikáció hatását kelti. Az újrarendezett párbeszéddek szófukar, tömönatos kérdésekből és válaszokból (vagyis a kérdés kijelentő módú megismétléséből) állnak, ami egyrészt a bensőséges, baráti viszony jele (valamiféle tolvajnyelv), másrészt bábuk beszélgetésének tűnik. A mondandó furcsán, feltűnően információszegény:

„– Estére ünnepeünk – mondta Búr.

– Joáb II.-nél? – kérdeztem.

– Joáb II.-nél – mondta Búr. – Természetesen.”²⁸⁶

A kérdés iskolás, szó szerinti megismétlésének módszere szokatlan a természetes beszédben. Ez és a mondatok szűkszavúsága, valamint a kijelentések rendkívül egyszerű tartalma, majd mindennek számtalanszori ismétlése szinte a fogyatékosok, „redukált személyiségű, anasztéziás, érzéstelenített antihősök”²⁸⁷ világát idézi. Nem csupán a hősök dialógusait jellemzi ez a stílus, olykor maga a narrátori történetmondás is hasonló: „Abban az időben jó néhány szerbet kinyiffantottak a városban, és Milacski Iván is szörnyen meg volt ijedve. De Török Ádám nem nyiffantotta ki Milacski Ivánt...”²⁸⁸

Ezzel a technikával Gion Nándor megemeli a realitás síkját, lebegővé teszi a mű minden referenciális vonatkozását, alakjait titokzatosságba bugyolálja. A korlátozott, kommentár nélküli információadagolás és konstruált beszéd ironikus, külső rálátási pozícióra kényszerít:

„– Tényleg ronda a feleséged? – kérdezte a Kovács Pali a Fehér Lótól.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– De sok pénze van – mondta a Kovács Pali.

– Sok pénze van – mondta a Fehér Ló.

– De szörnyen ronda – mondta a Kovács Pali.

285 Bence, i. m. 38.

286 Gion Nándor: Testvérem, Joáb. Forum, Újvidék, é. n., 14.

287 Elek Tibor: Gion Nándor írói világa. Noran, Budapest, 2009. 53.

288 Gion, i. m. 45.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– Akkor jól van – mondta a Kovács Pali. – Akkor most vacsorázzunk és ünnepeljünk.”²⁸⁹

A hősöknek – a jeans-próza tagadó világába illően – nemcsak a modorát, de a tetteit is valamiféle ernyedétség veszi körül. A fiatal emberek nem heveskednek, hanem flegma iróniával, lassú módszerességgel tárgyalják meg a maguk szűkszavú módján ezerszer is az eseményeket. Az öreg mérleges megfenyítését pl. holnapra halasztják, mondván: „hagyjuk ezt holnapra – mondta Kovács Pali. Ma ünnepeltünk, és ez elég. Holnap is kell valaminek történni. Majd holnap megfenyítjük az öreg mérlegest.”²⁹⁰ Az unalom ellenszere a murik rendezése, a szenzációhajhászás („lesz-e még valamilyen cirkusz”²⁹¹ a játékbábugyár udvarán), a bolti pofozkodás. Elek Tibor szerint „láthatóan tanult Gion a francia új regény részletező tárgyiasságából, de leírásaiban – ezt is jól látja Bori – nem alkalmazza olyan radikalizmussal azt... A láthatón, hallhatón ritkán lép túl, szereplői pszichéjével nem sokat törődik, viselkedésüket, cselekedeteiket mutatja be és párbeszédelteti őket csupán...”²⁹²

A rituáliszerű életmód alapja, hogy Búr mindennap megvárja barátját, Tamást, vagyis az elbeszélőt a városháza előtt két órakor, munka után, és előadja, kit pofozott meg aznap az önkiszolgálóban, illetve egyéb szenzációkat, mint pl. a Fehér Ló megérkezését. Fehér Ló is ismétlődő cselekedetek alanya, minden nyáron hazajön, minden évben eladja a kocsit, mindig hoz White Horse Whiskyt. A szájharmonikás fiú minden reggel átgyalogol a hídon, hogy megvegye ugyanazt az edelt, és minden este szájharmonikázik. Akilev mindennap piszkoskodik, elviszi a negyed kiló kenyeret, de csak tíz dekát hajlandó fizetni. Török Ádám szokásos mondása, amikor időnként beállít az önkiszolgálóba, hogy őneki joga van elvenni azt, „amire éppen szüksége van”. A négy barát közt is állandó szófordulatok rögzülnek: „az a fontos, hogy felvakarj egy rakás pénzt”, „az idén még nem lesz komolyabb balhé” (háború), „szereti a szép épületeket”, „ijesszen rájuk egy kicsit”, rohadat hangulat, rohadat helyzet, szép dolgok stb.

Az ismétlődő jelenetek/játékok egyikét Kovács Pali játssza Opattal, a pincérrel a kocsmában. Kovács Pali „kizsigereli” Opatot a régi gyanús dolgok miatt. Néha nem játssza végig az egész kérdezz-felelünk játékot, csak azt kérdezi áldozatától: „Maga még sohasem rúgott be úgy istenigazából?” A kizsigerelés játék során Opat mindig szolgál-

289 Gion, i. m. 32.

290 Gion, i. m. 37.

291 Gion, i. m. 122.

292 Elek, i. m. 51.

latkészen áll, várja a rendelést, és ugyanazt a mondatot ismételteti: „Tudtam, hogy Opat még mindig a törzsasztalunk mellett áll, és gépiesen ismételteti, hogy »mit parancsolnak vacsorára.«”²⁹³

Mária és Tamás között is folyik egy beszélgetős játék:

„– Ne sírjál – mondtam. – Ha nem sírsz, akkor mesélek neked arról, akit szeretek.

– Az jó lesz – mondtam. – Nagyon jó lesz. Meséljél nekem arról, akit szeretsz.

– Ígérd meg, hogy nem fogsz sírni – mondtam.

– Már nem is sírok – mondta Mária, és mosolygott. Ezt a játékot ő találta ki még régen, és most nagyon örült, hogy ismét mesélni fogok neki arról, akit szeretek. Tényleg nem sírt tovább.

– Rendszerben van – mondtam. – Mit meséljek róla?

– Mindent – mondta Mária.

– Kérdezz – mondtam.

– Hogy hívják azt, akit szeretsz? – kérdezte Mária.

– Máriának hívják – mondtam.

– Szép név – mondta Mária. – Neked is tetszik?

– Nagyon tetszik – mondtam. – Nagyon szép név.”²⁹⁴

Mária másik ceremóniája az együttléteket megelőző „előjáték”²⁹⁵, a riadt vonakodás, a gátlásos kérdések, a szégyenkezésből eredő cselekedetek.

Gion módszere az újrajátszásban teljesedik ki, amikor is hősei a már elmondott dolgokat megismételik, nyomatékosítják, mintha megakadt volna a gramofon.

„– Egyszer majd elmegyünk Szlimákhhoz – mondtam. – Majd ha birkákat vág.

– Mindennap vág – mondta Török Ádám. – Bármikor elmehetünk hozzá.

– Jó – mondtam. – Egyszer majd elmegyünk hozzá.

...

– A napokban majd elmegyünk Szlimákhhoz – mondta Török Ádám.

– El fogunk menni – mondtam.

– Bármikor elmehetünk – mondta Török Ádám, és akkor elváltunk.”²⁹⁶

A gioni replay-technika narratívaszövés helyett egy metanarratív szférát lebegtet meg, amely a hősök és az értelmező között a képzeletiségben indít be folyamatokat. A játék résztvevői érzékelik a játékszabályokat, a kijelentéssorok fölöslegessége egy holtjá-

293 Gion, i. m. 148.

294 Gion, i. m. 89.

295 Gion, i. m. 98.

296 Gion, i. m. 68.

rat-zónát teremt, amikor is a kommunikáció nyelvjátékba, fikcióba fordul át, öncélúvá válik. A fölöslegesen ismételt mondatoknak nehezen értelmezhető szemantikai szerepük van a regény egyébként reálisaként percipiált cselekményszinti világában.

Vajon akkor milyen feladatot töltenek be ebben a különös szövegszervezésben? Gion ezzel a módszerrel valójában a posztmodernizmus nyelvjáték-elméletére utalja befogadóját, e költői retorikával arra irányítja figyelmünket, hogy – a Lyotard-elmélet nyomán – ne a kijelentés igazságára legyünk kíváncsiak, hanem azokra a feltételekre, amelyek meghatározzák egy kijelentés igazságként való elfogadását. A gioni holtjáratoknak talányos valóság hátterük van, túlságosan gépiesek, fennakadt lemezjátszó-effektusként avagy kiégett filmkockaként hatnak. A jelentésképzés ezeken a pontokon valamiféle hiperrealitást hoz létre. A valós beszéd szimulációja ez, annak a beszédnek a színlelése, ami nincs, amit a hősök nem tudnak létrehozni. A kommunikáció e pillanatokban elveszíti realitását, valóságreferenciáit, közvetlen hasznosságát, funkcióját. A kijelentésnek nemcsak a valóságfedezete, de a jelentése is ingoványossá válik. A befogadó tanácstalan marad, ugyanakkor egyre kíváncsibb. Mindez beleilleszkedik Jean Baudrillard szimulakrum-elméletébe, miszerint a posztmodern posztindusztriális termelési folyamatban a tárgy gyártásának fogalma már nemcsak a hasznos, értelmes tárgyakra terjed ki, hanem a szubjektum vágyainak, érdekeinek előállítására is. A posztmodern kor inkább elveket, modelleket hoz létre, „a tény, a tárgy, a dolog másodlagossá”²⁹⁷ válik. A beszédimitáció, a beszédsszimuláció a Gion-regényben a valós, értelmes beszéd elvesztésének a tünete, s valami haszontalannak, fiktívnek a felkínálása.

Hogy mennyire határozott poétikai koncepción nyugszik a mű, bizonyítja a szimulációs játék formáinak számos megjelenése. Egy alkalommal pl. nyílt „színházasdi”, „komédiázás” formáját ölti, a vicc, a paródia egyértelmű vonatkozásrendszerét teremti meg:

„Álltam az asztal mellett, sűrűn pislogtam a Fehér Lóra, és Kovalik hangját utánozva, rekedten azt mondtam neki:

– Szeretném, ha kijönnél velem az udvarra egy kicsit.

A Fehér Ló majd megfulladt a sült haltól, úgy elkezdett nevetni, de aztán elkomolyodott, és az én hangomat utánozva azt mondta:

– Elmondhatod itt is.

– Szeretném, ha kijönnél velem az udvarra egy kicsit – mondtam megint Kovalik hangját utánozva.”²⁹⁸

297 Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris, Budapest, 1997. 258.

298 Gion, i. m. 118.

Tom, a főhős két látogatást tesz Joáb I.-nél. A második látogatás alkalmával megismétlik a ceremóniát, ami már korábban is lezajlott:

„Joáb I. felesége megkérdezte, mit iszunk, én rumot kértem, és most is azt mondtam, hogy az igazi férfiak rumot isznak, és én szeretem utánozni az igazi férfiakat; Joáb I. most is nevetett, és azt mondta, hogy ő is szívesen utánozza az igazi férfiakat, és ő is rumot kér.”²⁹⁹

A replay-technika, az újrajátszás, a kiürült szertartás, a devalválódott beszéd felidézése kiégett filmkockaként lassítja le az elbeszélést.

A játék különféle formái beszéd nélkül is jelen vannak, pl. a főhős utazások alkalmával mindig a települések periferiáját vizsgálva találja ki, milyen maga a település: „Ha a mi városunkba érkezem valahonnan, akkor ugyanezt a játékot játszom, és megpróbálom az idegen szemével nézni az először feltűnedező épületeket.”³⁰⁰

A regény főhősének másik játékos szokása, hogy keresztül-kasul járkal a városban: „Illetve nem is sétálok, mert nem szeretem, ha az emberek azt hiszik, hogy csak úgy, tétlenül, cél nélkül ödögök. Mindig úgy teszek, mintha mennék valahová. Kiválasztok egy hosszú utcát, végigsietek rajta, aztán a párhuzamos utcán visszajövök, majd ismét kiszemelek magamnak egy hosszú utcát, és ott is úgy teszek, mintha mennék valahová... Szeretem, hogyha azt hiszik rólam, hogy elfoglalt ember vagyok, és hogy mindig tudom, hova megyek.”³⁰¹

A szerepjáték, a játék, a megjátszás nagyon fontos, állandó eleme az események feldolgozásának, a tettek tervezésének és lebonyolításának. Még a regény végén is, amikor Akilev rendőrfőnök megszorongatja és spiclijévé teszi Tamást, Tamás megpróbál játszani, ironizálni, de már nem megy: „Kezdetben megpróbáltam játszani még itt a négy fal között is, de aztán én is ellustultam, éreztem, hogy Akilev átlát a bőrömnön, akárcsak én az övén.”³⁰²

A játék, a játszás mint „vészkiárat”³⁰³, menekülési mód, mint virtuális tér tételeződik, ebben a közegben el lehet oldódni a valóság kötelékeitől, kívülre és felülre lehet kerülni, a farmernadrágos prózára jellemző kitéréses konfliktusmegoldást alkalmazni, ezért él vele elsősorban a négy fiatal, de a játékszabályokat átvéve ez a beszédmodor és elvonatkoztatási mód átragad a többiekre is. A gioni replay-technika nem demonstrálja kizárólagosan a fiatalok nyelvi különállását, mint általában a farmernadrágos prózában, itt inkább fokozatos átjárás észlelhető, lassan összemosódnak a határok.

299 Gion, i. m. 145.

300 Gion, i. m. 38.

301 Gion, i. m. 17.

302 Gion, i. m. 168.

303 Gion, i. m. 181.

A kisvárosban másféle egyezményesség is működik, mégpedig a romlott/zsaroló világrend cinkos elfogadása: „A közösség egészét meghatározó/együtt mozgató mechanizmusok működnek közre benne”³⁰⁴, ezeknek pedig a félelem és a hazugság/korrupció a mozgatóereje.

A szimuláció és újrajátszás motívumai mentén haladva fordulatot képező, szignifikáns tünet, hogy a főhős morális bukását a játékra való képességének elvesztése jelzi az Akilevvel lefolytatott beszélgetés során.

A korábbi irodalomtörténeti meghatározások szerint a *Testvérem, Joáb* cselekménye „a főhősnek a munkahelyén és a szerelemben való korrumpálódása történetét mondja el... A közlés közömbösségének a szürkébb színeivel dolgozik, tények közlésére szorítkozik, nem »mesél«, hanem elsősorban tájékoztat...”³⁰⁵ Elek Tibor a főhős érzéstelenített (más)állapotára hívja fel a figyelmet: „Ami meglepő, hogy életének ezeket a fordulatait is szenvtelenül, inkább csak a tényekre koncentrálna, stiláris és nyelvi egyhangúsággal adja elő, különösebben nem viszonyul hozzá sem érzelmileg, sem morálisan. Mintha nemcsak a város, de saját életének is csupán közömbös megfigyelője lenne.”³⁰⁶

A *Testvérem, Joáb* szövegvilágát megközelítve, a szimulált beszéd talányos jelenségéből kiindulva érdekes utat járhat be a kutató. Fokozatosan meggyőződhet arról, hogy Gion „szürkének”, „közömbösnek” (Bori Imre), „nyelvi szikárnak és puritánnak” (Grendel Lajos), illetve „súlytalanul különösnek” (Juhász Erzsébet) minősített közlési stílusát a regényben lappangva munkáló vezérmotívum generálja: ez pedig az ember mint bábu képzelet és a bábuk beszéde.

Ennek a központi motívumnak mint alkotói elvnek nemcsak implicit, retorikai leképezését (az újrjátszást, újramondást és szimulációt) fedezhetjük fel a műben, mert a bábu jele a cselekmény szintjén is markánsan beleíródik a regénybe Török Ádám nagyjelenete által. A közéletől visszavonult, meghasonlott, szűkszavú Török Ádám most egy „szép beszédet” akar intézni a tüntetőkhöz, hogy feloldja azok némaságát és mozdulatlanságát:

„A viaszárga arcú munkások szótlánul álltak a játékbábugyár udvarán, hátukat a falnak támasztották, és nem mozdultak onnan. Hallgattak, maguk elé néztek, és az arcuk csúnyán világított... Ők meg csak álltak ott, mint valami rosszul sikerült viaszfigurák: volt, aki összefonta mellén a karját, volt, aki zsebre dugta a kezét, volt, aki esetlenül a combjához szorította a tenyerét, és egyik sem mozdult, nem is szóltak semmit. Az ég is

304 Bence, i. m. 35.

305 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 221.

306 Elek, i. m. 51.

szürke volt, a nap bújkált a felhők között, és ha néha bevilágított a játékbábugyár udvarába, a mozdulatlan arcok még sárgábbak lettek.”³⁰⁷

Török Ádámnak a szónoki beszédhez játékbábukra van szüksége, ezért kihordat a gyárból sok gumijátékot, Disney-figurákat, Miki egeret, Donald kacsát, Pinocciót, kismalacot, farkast, és a mereven álló munkások lába elé rakatja. A jelenet végén a viaszfigurává merevedett munkások végre megmozdulnak, de csupán azért, hogy a gumibábukat az idealista Török Ádámhoz vágják. Maga a tény, hogy a gyár játékbábukat gyárt, az egész drámai látvány, melyben némaság és beszéd kel birokra a bábuktól övezett emberek között, mindez egyértelműsíti azt a költői víziót, amit a regény minden síkon és minden eszközzel továbbítani akar, aminek alapja a felismerés: *az ember bábu*, akit mások, illetve a körülmények mozgatnak. A megszólalás/beszéd és a mozgás közti összefüggésre ebben a szituációban Hózsa Éva is felhívja a figyelmet: „vajon tekinthető-e Török Ádám valamiféle beszélő hősnek, vagyis olyannak, aki egy adott szituációban beszélni tud, aki egy meghatározott helyzetben/helyzetből el tud mozdulni.”³⁰⁸

Egy másik metaforikus jelenetben a vágóhídi birkák némasága tematizálódik, amikor is az élőlény értelmetlen barommá/tárggyá válik.

Az ember mint bábu metafora a regényben a néma/dermedt tárgy és a beszélő/mozgó élőlény viszonylatát problematizálja.

Azonban bármennyire harsányak és emlékezetesek is ezek a cselekményszinti mozzanatok, a regény valójában retorikai szinten remekel. A hős, aki a kijelentések újrájátszásával a képzelet, a fölény, az értelmezés, a rálátás szabadságához jut, egy-egy pillanatra képes kilépni az egyértelműségek állapotából, s a narratív diskurzus talányos, imaginárius játékerébe jut. A replay-technika a Gion-regény legvirtuózabb nyelvi-retorikai leleménye, amit azonban a szakszerűtlen recepció stilisztikai hibaként, monotonitásként könyvelt el.

A szimulálás, újrájátszás és újramondás mint (meta)narratív eljárás révén lezajlik a hősök alakjának valószerűtlenné homályosítása, a jelenetek filmszerű módon való megakasztása-kinagyítása-kiégetése, a depoetizált nyelv paradoxális lirizáló jelentésképzése, a (verbális) rituálék-szokások bevésése, miáltal érzékelhetővé lesz a korrumpálódási folyamat lassan, de szívósan működő, mindent felfaló mechanizmusa. A mű utolsó fejezetében tömény újrájátszás-effektusok idézik fel visszhangként a már bejáródott lemezt, a kocsmai gramofonos teremben ülve megismétlődik újra minden szoká-

307 Gion, i. m. 124.

308 Hózsa Éva: Idevonzott irodalom. Grafoprodukt, Szabadka, 2004. 68.

sos mondat, játék, de a háttér már nem azonos, az ártatlanság kora elillant, a kontextus megváltozott. Az együttlétek íze jóvátehetetlenül megkeseredett.

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye a szimuláció és újrajátszás módszerének homogenizáló erejével megrázóan képes sugallni az eszménytelenné váló világ élményét.

A domonkosi jeans

Domonkos István: *A kitömött madár* (1969)

Domonkos István *A kitömött madár* című regényében Szergyó (Bobi) és Skatulya Mihály vallomását halljuk, a narrátori kétszólamúság nyomán két hangra írt mű csendül fel. A beszéd-szervező elvek ezzel eleve nem az egyszerű, egyenesvonalú, folyamatos, egytudatú narrativitás mentén keletkeznek, hanem a kettős narrátori perspektíva, az alineáris, zilált történetmondás, az improvizatív élőbeszéd és egy zeneibb, líraibb kompozíció vonzáskörében. Az elemző megközelítés szempontjából a két egyenrangú narrátor szólamának egymáshoz való viszonyítása megkerülhetetlen, ám a műbe kódolt jelentésintenciók csupán roncsolt, rongált, elhomályosított, töredékes interpretációs alakzatokat továbbítanak, s ezek a „hibák” információt hordoznak: a világtapasztalat szövevényességét/töredékességét képezik le.

A szándékosan elbizonytalanított szenzibilitás felé terelt értelmezési lehetőségek során azonban van egy fontos fogódzó, mégpedig az, hogy a hősök mindketten művészek (író és zenész), akik egymás elmosódó hasonmásaiként szemantikai szimmetriákat és aszimmetriákat hoznak létre. Mindkét szólamra az idősíkokat összeolvasztó, szabadasszociációs komponálási mód jellemző – mindkét szólam az álmodozás/képzé-lődés/emlékezés művészi-tudati tevékenysége révén konstituálódik. A két figura össze is „ragasztható”, s ekkor még világosabban rajzolódnak ki az összefüggések, hisz a kétarcú főhős egyik fele most lép be az életbe (írni kezd/elveszíti szüzességét), másik fele most lép ki az életből (meghal), ám e kontrasztos szerveződés szinte láthatatlanul merül a kusza narráció ingoványába.

A hősök a farmernadrágos elbeszélő Flaker által jelölt kétarcúságát is megtestesítik két alakban: Skatulya az infantilis narrátor, a gyermeki percepció képviselője, Szergyó az intelligens elbeszélő, az értelmiségi oldal.

Skatulya saját vallomása szerint soha semmit sem volt képes befejezni, Szergyó pedig semmit sem képes elkezdni. A „nemisége zátonyán”³⁰⁹ fekvő fiatal író önnön nyelvének elégtelenségével, szüzessége miatt „a belsőbe hatolásra képtelen tapintás”³¹⁰ terhével szembesül, halálfélelemben, fizikai rosszulétbe torkollik nála az üres papírral való viaskodás.

Domonkos bonyolult konfigurációjú szövegszervezésének egységesítő motorja ebben a regényben a „rezignált léttudatból”³¹¹ fakadó „nyomozás”³¹² is, amely mindkét hősré érvényes, s még a cselekmény síkján is rekonstruálható a detektívtörténet sémája a drogcsempészet kapcsán. A két hőst ugyanakkor összeköti az egyformán heves kétségbeesés³¹³, a „félelem-fonál”³¹⁴ is.

Domonkos „művészei” valami, főleg önnön esélyeik után „nyomoznak”, vallomást tesznek, beszélnek, írnak, számonkérnek, perlekednek, fecsegnek, kiindulópontokat keresnek. Minden megszólalásuk egy újabb önelemző, identitáskereső nekifutás, idillek keresése. Fabuláris összekötő szál az is, hogy a cselekményvilágban különböző idősíkon, de ugyanazt a nőt, Lujzát szeretik, aki mindkettejüket manipulálja.

A regény első bekezdése egy kinagyított testtöredékre (egész helyett a rész látványára, a külső burokra, a felszínre) hívja fel a figyelmet (mellesleg ez a néhány fejezetkezdő mondat refrénszerűen és variálódva megismétlődik a regény közepén és a végén is): „nézd, mondjuk, a kezét, megmutathatom, bár az utolsó pillanatban is visszaránthatja, kicsúszhat tenyeremből, mint a nedves szappan vagy egy gondosan megtisztított hal.”³¹⁵ Seregi Tamás szerint Domonkos ezzel a fejtegetéssel a higgadt, objektív narratív leírás eszközeinek elégtelenségére mutat rá: „Kezdhethük a testtel, mondja mintegy az elbeszélő, kezdhethük egy leírással, ám nem kell sokáig várni, hogy ennek hiábavalóságára fény derüljön...Mert a tulajdonképpeni érdeke mindvégig e testen való túllépés”³¹⁶ A hős a belsőt, a lélek titkait, az emberi viszonyokat, az illanékony én-t, tulajdonképpen „a mű, a művészet problémáját” kívánja megragadni, azonban a „nyomozás” során képtelen eljutni a felszíntől a mélyig.³¹⁷ Seregi Tamás a külső elégtelenségének és a belső elérhetet-

309 Domonkos István: A kitömött madár. Forum, Újvidék, 1989. 36.

310 Seregi Tamás: A belső érzékről. Domonkos István: A kitömött madár. In: Domonkos-symposion. Kijárat Kiadó, Budapest, 2006. 106.

311 Thomka Beáta: Kihátrálás a világból, nyelvből. In: EX Symposium, 1994/10-12. 2.

312 Seregi, uo.

313 Vö. Orcsik Roland: Selyem, versolajos vízben. (Domonkos István: *YU-HU-Rap*). In: Bárka 2009. 3.

314 Thomka Beáta: Narráció és reflexió. Forum, Újvidék, 1980. 88.

315 Domonkos, i. m. 7.

316 Seregi, i. m. 105.

317 Vö. Seregi, i. m. 106.

lenségének tünetét és szembenállását konstatálja, az érzékelés és a képzelgés pillanatait elemzi, s jut el a kiszorulás, a társadalmon/hazán/otthonon/nyelven/önmagán kívülre kerülés végső gondolataig.

Mindkét hős kétségbeesetten küzd saját identitásának megteremtéséért, a „belülre kerülés” lehetőségéért (Skatulya a létfeltételekért, Szergyó a szerelemért/irodalomért), de vergődésük kudarccal végződik: Skatulyát lelövik, Szergyó szerelme egy évi börtön után valaki mástól terhes. „Az ember (mint örök kisebbség) alapmítosza”³¹⁸, a peremlét-szituáció, a vesztes-helyzet, a világból való kihátrálás, kitántorgás, kimúlás modelljét hordozza *A kitömött madár* is a maga módján, akárcsak a „világköltemény”³¹⁹, a *Kormányeltörésben*. A regény különös perspektíva-tágítással a muzsikus cigány szociális kivettségével rímelteti az értelmiségi-művészi egzisztenciális kivettség-élményt.³²⁰ A műben megjelenik a farmernadrágos próza konfliktusképletére³²¹ jellemző kiterő viszony mindkét fajtája: a térbeli kiterés (Vajdaság-Adria, emigráció) és a szociális kiterés (faluszéle, cigánytelep, adriai csempészbanda, zenész bohémek) is.

A szövegszervezés kihagyásos, enigmatikus technikája folytán sokszor nem tudni, ill. nehezen bogozzható ki, hogy ki beszél, kihez köthető a dialógus. Károlyi Csaba szerint Domonkos prózai műveiben „a világ egyre kuszább, szinte már átláthatatlanul szövevényes voltát érzékelő és valahogy érzékeltetni próbáló történetmondás”³²² válik nyomatékoská. Ő is rámutat a test szerepére, arra, hogy a születés-szerelme-halál meztelensége mennyire alapélménye ennek a viláknak. „Kezdetől fogva jelen van egy furcsa, sokszor túlzottan is frivol, helyenként túl erősen, már-már zavaróan naturalisztikus látásmód...A meztelenség, a testiség, az emberi test biológiai megnyilvánulásai, mondhatnánk: az ember »állati« mivolta fontos témaként szerepel... Ugyanakkor minden, ami testi,...arra szolgál, hogy erőteljes ábrázoláson keresztül végső soron mindig arról legyen szó, ami nem testi. A meztelenség fogalma érintkezik a civilizáción kívüli, pontosabban a civilizáció alatti/fölötti, a civilizációról – az általános emberi elbeszélése érdekében – leválasztott ember ábrázolásával. Tehát ez a meztelenség a születés és a halál, az ember természetéhez tartozásának meztelensége.”³²³ Domonkos reznált/groteszk írói világképében a természettel való egybeolvadás panteisztikus vágya lobog, s ebben a természetközelségben jelen van a halálközelség állapota is.

318 Tőzsér Árpád: Vers a kihelyezett centrumban. In: Domonkos-symposion. Kijárat Kiadó, Budapest, 2006. 95.

319 Balassa Péter: A menekült király, avagy a polgárháború előérzete. In: EX Symposion, 1994/10–12. 3.

320 Thomka Beáta: Narráció és reflexió. Forum, Újvidék, 1980. 86.

321 Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 50.

322 Károlyi Csaba: Meztelen történetek. In: Domonkos-symposion. Kijárat Kiadó, Budapest, 2006. 119.

323 Károlyi, i. m. 118. In: Domonkos-symposion. Kijárat Kiadó, Budapest, 2006. 106.

Domonkos alapélménye a nyelv és a költészet elvesztése³²⁴, a nyelvi megnyilatkozástól, a verstől való irtózás, a nyelv kritikája, a nyelvvel szembeni radikális bizalmatlanság³²⁵. Bori Imre szerint Domonkos „művészregényt írt, főhőse egy burkából kitörni nem tudó művészlélek, aki válságai között vergődve hasonlik meg. Egy a Vajdaságból a tengerpartra vetődött zenész tudatállapotának rajzában az író az otthoni világ visszahúzó erejét ábrázolja...”³²⁶ Nemcsak Skatulya Mihály viseli azonban a műben a művészlét terheit, hanem még inkább a permanens alkotói válságát élő Szergyó, akinek vívódásai metanarratív vonulattá állnak össze a műben. Oldalakon át taglalja az írásra való készülődés állapotát, a „költészet sziszüphoszi ősprblémáját”³²⁷, valóságos alkotáslélektani tünetegyüttest ír körül: „valahányszor írni kezdél, a való világ elviselhetetlenül leszűkül számodra, mint ha a koncentráció, melyet az írás megkövetelt, szemellenző lett volna, a szemedbe csúszott váratlanul, fuldokolni kezdél, s egyszerre ezer dolog kezdett csalogatni a közvetlen környezetedből, melyekre talán sohasem figyeltél volna fel, ha nem veszel tollat a kezedbe, s így a papír órákon át üresen feküdt előtted, napokon és heteken át, ha viszont egy külső inger csábításának engedve egy hirtelen mozdulattal magad elé dobtad a tollat az asztalra, egyszerre nevetethnéked támadt a valóság ugyanazon csonkjai miatt, melyek még alig egy pillanattal előbb csábítottak, és arra kényszerítettek, hogy a tollat letegyed, melyek tehát csakis akkor jelentettek valamit neked, ha a toll a kezekben volt, ha ezáltal a testedben hőmpolygó illúzió sodrába juttattad őket; a valót mindig is túl mélyen akartad megragadni, ott, ahol egyetlen vastag gyökérben végződik, s legtöbbször még e végső gyökéren is túlmentél a tér és idő, a formák alá, a tartalmatlanságba, önmagad alá, egy totális elkeseredésbe, rajongásod intenzitása sokszor addig fokozódott, míg hirtelen minden jelentéktelenné nem vált számodra, s olyankor csakugyan nem tudtad, hogy az írástól való meneküléseddal a lustaságod szolgálod-e, vagy a rajtad kívül és benned végbemenő érési folyamatoknak engedelmessz, melyek nem tűrnek ellenőrzést maguk felett; a valóság hulladékait úgy nyelte el valód, mint a tenger a mindenünnen beleömlő szennyet, új minőségbe semmisítve valamennyit; feneketlennek érezted magad, kontúrok nélkülinek, ott ültél a papír előtt, azonban továbbra is kitartóan, állhatatosan néha vonalat húztál rá, néha kört rajzoltál, aprót a sarkába, néha szervezeted működésének rendellenességeire figyeltél, aztán szíved utolsó dobant, és nem hallottad tovább tompa ütéseit mellkasodban...”³²⁸

324 Vö. Utasi Csaba: Kormányeltörésben. In: Tíz év után. Forum, Újvidék, 1974. 125.

325 Mikola Gyöngyi: Domonkos István hallgatása közben. In: Domonkos-symposion. Kijarat Kiadó, Budapest, 2006. 177.

326 Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum, Újvidék, 2007. 206.

327 Vö. Bosnyák István: A Rátkától az Áthúzott versekig. In: Szóakció II. Forum, Újvidék, 1982.

328 Domonkos, i. m. 63.

Szergyó még azt is áthúzza, amit leír, rossznak találja, de legtöbbször egyszerűen elillannak a szavak: „rendszerint abban a pillanatban, ahogy a papírhoz érintetted kezéd, a két szó, mely oly tisztán csengett bensődben, nyomtalanul eltűnt a feltörő gondolat-csonkok kavargásában... a váratlanul közbejött halálfélelem...”³²⁹

Fontos észrevenni, hogy míg Tolnai és Végel narrátora a *Rovarházban* és a *Makróban* a naplóíró szituációjába helyezkedik, a múlt/félmúlt eseményeit kívánja rögzíteni a papíron, addig Domonkos írófigurája a jelen pillanattal néz farkasszemet, a szó és a jelenvaló dolgok/pillanatnyi empíria közti birkózást figyeli, a nyelv és a valóság kerül mérlegre, végső soron a fikció és a referenciális világ mérkőznek meg az elbeszélő tudatában és testében (lásd: testi reakciók, fuldoklás, szívdobogás, vértululás, fülcsengés). Ugyanakkor ugyancsak érdekes a narrátor felháborodása ama paradoxon kapcsán, hogy a valóság dolgai csak akkor értékelődnek fel számára, csak akkor jelennek meg jelentőségteljesen a szeme előtt, amikor le akarja írni őket – ezáltal tulajdonképpen az írói munka mint hamisítás, mint torzító művelet lepleződik le. Ezért olyan radikális a regény végén a következtetés: „a könyvtárak elé fegyveres őrköt kellene állítani, hogy csak a bénákat, a lelki betegeket, a nyomorultakat engedjék be, a könyvterjesztőket az Interpollal kellene köröztetni, mint a kábítószeres terjesztőit... a sperma végképp a költők agyára fog húzódni”³³⁰ Utasi Csaba idézi Domonkos elméletét, miszerint az írás az élet vérszegény reprimé: „Az, hogy kétszer élsz (ezek szerint a vers második életed), már vigasz, káros ábrándozás, az agy onániája, mint a szerelmi költészet.”³³¹

Míg Domonkos íróhőisének célja az írással az, hogy megfeszített koncentráció és rosszullét árán is, de eljusson a való „egyetlen vastag gyökeréig”, addig Tolnai főhőse nyíltan bevallja a fiktív mese iránti vágyát: „most, hogy a naptáramban a tegnapi napra (augusztus 4.) eső üres rész kitöltésével bajlódom kedvet kaptam a rovarházban tett látogatásom leírásában eltérni a megtörténtektől és úgy folytatni tovább mintha valóban fenn maradtam volna”³³².

A kitömött madár önreflexiók szövege egyben magának az íródo regénynek is tükré, a cselekményt görgetve egyúttal a szöveg értelmezési stratégiájának támpontkészlete.

Mikola Gyöngyi szerint Domonkos nyelvvel kapcsolatos problémája részben etikai, részben ismeretelméleti. Az etikai aspektus Domonkos kétnyelvű/többynnyelvű közegeből fakad; a nyelvi bizonytalanság/létebizonytalanság, az összetett nyelvtapasztalat/

329 Domonkos, i. m. 64.

330 Domonkos, i. m. 202.

331 Vö. Utasi Csaba: A dadogó kiáltás költői hatalma; *Kormányeltörésben*. In: Tíz év után. Symposium könyvek 40. Forum, Újvidék, 1974.

332 Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, é.n. 143.

léttapasztatlat okozza ezt az ambivalenciát. A regényben megjelenő idegen (szerbhorvát, német, olasz, francia) szavak valóban ezt a létvonatkozást, idegen kulturális modellek ütközését hangsúlyozzák. Ugyanakkor ez a nyelvi tarkaság Domonkos számára nem a veszteséget jelenti. „Ekkoriban a szabadság olyan abszolútuma lebegett előtte, miszerint »fajt, nemzet, nyelvet, országot« tetszés szerint kellene választani, s »költöző, nemzetközi, vad szárnyasnak« lenni. Ennek az életmódnak az eszmei vonatkozásai pedig: »Vizes szappannak képzelem magam, amely minduntalan kicsúszik az emberek kezéből, ha megszorítják.«³³³ Domonkost a korabeli recepció a „tág horizontok költőjeként” ünnepli szemben a „szegényes, egysíkú, a templomtoronyig vagy esetleg a tartomány mezsgyéjéig, a legjobb esetben pedig a haza határvonaláig terjedő életszemlélet és életérzés”³³⁴ töpörödött poétáival.

Az ismeretelméleti aspektus viszont az irodalomról szóló irodalom szövegvonulatait teremti meg. „Domonkos nyelvkritikai attitűdjének másik összetevője inkább ismeretelméleti probléma... Képtelenek vagyunk a spontaneitásra, képtelenek arra, hogy ténylegesen azt mondjuk, amit az adott pillanatban gondolunk. Mire kimondjuk, már más gondolunk.”³³⁵ Domonkosnak a spontaneitásra és a pillanat megragadására vonatkozó igénye tökéletesen beleilleszkedik a jeans-próza stílusvilágába. Ebbe a második kategóriába, az ismeretelméleti problémavilágba vezetett be bennünket a regényből vett hosszabb fenti idézet, s hasonló szövegegységek hálózák be Szergyó szolamát másutt is. Az ismeretelméleti aspektus vonatkozásai azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy az író (Szergyó) teste mint valóságra rezonáló hangszertest/mindent elnyelő tenger jelenik meg. A test problémája mint a regény kiindulópontja mélységesen kapcsolódik a nyelv és a művészet elvesztésének problémájához. A kontúrjait vesztett „testben hömpölygő illúziók”, a rajongás „totális elkeseredésbe” fordul, az író a gyökér, a vágyott mélység helyett csupán feneketlenséget érez, forma helyett formátlanságot kap.

A gyöngye költő a történet végén mégsem hagyja magát rábeszélni arra, hogy beálljon a csempészek közé, inkább visszamegy „oda” (haza?), és a verseiből akar megélni. A másik szál szintén az „el innen” felszippanzó élményében varródik el, Skatulya Mihály halál előtti áriája, keserű balladája³³⁶ kiteljesíti a zene-hang-zöreje jeanses disszonanciáját.

A mű szintaktikai/tipográfiai formavilága a ziláltság, a hézagosság, a befejezetlenség eszközeire épít. A központosítás sajátos: csupán a vessző, a pontosvessző és a kérdő-

333 Csányi Erzsébet: Domonkos-tükör. Domonkos István költészetének kritikai megközelítései. In: EX Symposion, 1994/10–12. 21.

334 Vö. Bosnyák István: A Rátkától az *Áthúzott versekig*. In: Szóakció II. Forum, Újvidék, 1982.

335 Mikola, i. m. 176.

336 Thomka Beáta: Kihátrálás a világból, nyelvből. In: EX Symposion, 1994/10–12. 2.

jel segíti az értelmezést, a mondatok kisbetűvel kezdődnek, pont nincs sehol. Skatulya kérdőmondatként, bántó zörejként, disszonáns hangként határozza meg magát, akinek beszédmódja a regényszöveg stílusában tükröződik: „soha semmit sem voltam képes befejezni... én úgy is beszélek, mint ahogy élek, szaggatottan, kihagyásokkal, mindig újabbnál újabb dologba fogva”³³⁷

Thomka Beáta a *Rovarházat* és *A kitömött madarat* együtt vizsgálja, mert szerinte ezekben a regényekben a forma szemantikailag kitüntetett szerephez jutott, végre egyértelművé vált, hogy autentikus regényvilág nem születhet újratelemelt regényforma, radikálisan új formatudat nélkül. Domonkost és Tolnait e felismerések rokon eljárásmodok felé terelik.

Mindkét mű a kontinuitás alapvető hiányát érezteti, eltörli a linearitást a tér- és időkezelés, valamint a logika szempontjából. „*A kontinuitás hiánya* az egyik olyan formai elem, amely egyfelől a kompozíció szintjén érvényesül, másfelől pedig ezen túllépve a mondanivalót, az alapérzést formával is nyomatékosító mozzanatként szerepel. A két regény közös létélménye a folyamatosság megszakadása, a történeti és az egyéni létezés diszkontinuitása, a folyamatosság által létrejövő értékek kiveszése.”³³⁸ Thomka szerint *A kitömött madárban* Domonkos egy építő/lebontó eljárást alkalmaz, asszociációkat hullámztat: a létrehozott értékeket, felmutatott eszményeket, motívumokat, szervesülő részeket, folyamatos történetíveket rögtön lebontja, visszavonja, relativizálja, kisiklatja, megtöri. Így tud elkerülni, romossá tenni bizonyos idejétmúlt, közhelyes, parabolisztikus konstrukciókat (pl. az adottságok és eszmények kontrasztját).

Ugyanakkor a folyamatos előrehaladás helyett kialakul az ingázás poétikája a mű szembeállított pólusai között. „*A kettősséget* a regény minden rétegével szuggereálja: nyelvi és képi szinten, az értékek és az eszmék szintjén, továbbá a belső és külső nézőpontok, grammatikai személyek cserélgetésével.”³³⁹

A folyamatos időmúlást felcserélik a kinagyított pillanatok, összezavart idősíkok, retrospektív vetítés, valamint a redukció. „Az emberi megtapasztalás töredékessé válása prózai vetületben szétforgácsolt, lényegtelenésekre redukált észleleteket eredményez.”³⁴⁰

A beat-irodalom nyelvi-kulturális ellentétezésre épülő menekülés-toposza különleges metamorfózison esik át a Domonkos-regényben. A nyugati beatnikék szédült száguldozása helyett a mozgásvonalakat itt a kenyérkereseti kényszer határozza meg a Vajda-

337 Domonkos, i. m. 179.

338 Thomka Beáta: Narráció és reflexió. Forum, Újvidék, 1980. 85.

339 Thomka, uo. 86.

340 Thomka, i. m. 89.

ság-Adria közti reláción, majd képzeletben az Adria-Nyugat-Európa viszonylatban. Az utazás-toposz a lázadás helyett az ingalét „sehonnaiságának”³⁴¹ jelentésköréhez tapad. Egyrészt, tehát, regionális szemantikai töltetet, elsősorban szociális vonzatot nyer. Másrészt Domonkos hőseinek minden becsvágya a művészlét, írólét elérése, ami Salingernél, Kerouacnál is felbukkan, de nem ilyen kiélezetten: Szergyó szinte ontológiai vajúdásai, Skatulya kétségbeesett epekedése („ott kinn nem leszek muzsikus cigány, ott kinn művész úr leszek”³⁴²) egész lényüket meghatározza.

Más különbségek is vannak. Ellentétben a jeans-próza tipikus hőseivel, akik magatartásuk kiváltó okait nem konkrét társadalmi-szociális determinánsokhoz kötik, hanem egy nagyvonalúbb szabadságkereséshez, itt nyomatékosan megjelenik a szökési kényszer oka: a vajdasági „doh-, penész-, hűgyszagú”³⁴³ cigányputri a velejáró sanszokkal. Juhász Erzsébet szerint „menekülni annyi, mint kapkodva mindig másba és másba belekezdeni.”³⁴⁴ A menekülő nem képes figyelni, mert „a figyelem testi-lelki-szellemi erőnlét kérdése. A menekülő ezzel nem rendelkezhet, mert a menekülés ösztöne minden erőnlétét magába szippantja.”³⁴⁵

Skatulya és Szergyó sorsa is a világba vetettségnek azt a jeans-prózára jellemző állapotát villantja fel, amely nem a hagyományos-konfliktusos összeütközést érleli ki, hanem a kitérő változatot: kilépést-kimenekülést először az adriai szigetlét (a cselekmény helyszíne a Vörös Sziget), a buroklét felé, majd Skatulya esetében a halál, az író-fiatalember esetében pedig egy homályban maradó otthoni világ felé.

A kitömött madárban nemcsak az infantilis és az intellektuális narrátor jelenik meg, hanem a brutális is. Aleksandar Flaker a fekete, sötét, destruktív világképet sugárzó fiatalok dühös magatartását, az idillek sárba tiprását, a csúnya esztétikáját hangoztató szubkulturális törekvéseket, a csúnya női test leírásait, a démoni-bűnös erotikus jelene- teket, a szexről való cinikus narratívákat sorolja ide.³⁴⁶ Tipikus tünet az öregeknek mint viszolyogtató csúfságnak a megjelenítése. Ennek felfokozott, groteszk és morbid kivételése az öregasszonyokkal folytatott szerelmi aktus elbeszélése. Érdekesmód Domonkos és Tolnai regényében is megjelenik ez a motívum.

Tolnai narrátora az állatkerti rovarházban keveredik ilyen élménybe: „van aki lefekvés előtt issza a kávé-t mondta miféle lefekvés előtt kérdeztem dühösen magamban nem

341 Juhász Erzsébet: Skatulya Mihály (posztumusz) levele a szerzőhöz. A hiszékenységről. In: EX Symposion, 1994/10–12. 129.

342 Domonkos, i. m. 186.

343 Juhász, i. m. 129.

344 Juhász, i. m. 128.

345 Juhász, uo.

346 Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 72–82.

képzeli talán ez az öregasszony hogy lefekszem vele vagy igaz miért ne gondolná hiszen én kezdtem el simogatni a fenekét most meg amikor végre úgy látszik begerjed nyavalyáskodom... hajszálon múltott minden nincs kizárva isteni fánkot verhettem volna az öregasszonyból gumibotom közepén mindjobban éreztem a vékony hideg acélrudat abban a pillanatban úgy éreztem hogy még az elefántot is megtermékenyíteném”³⁴⁷

Domonkosnál a brutális narrátor diszkurzusa a részeg „mamával” való találkozás alkalmával teljesedik ki. A húszéves Szergyó emberi/alkotói válsága szüzességéhez kötődik, attól fél, örökre saját „képzelete rabja marad”, „szemlélője önmagának”³⁴⁸. A szüzesség elvesztésének kudarcba fulladó jelenete játszódik le a csöpörgő esőben, a padon, a megvert, sebekből vérző hős és a részeg, rekedthangú, csukló, ijesztően vastag combú nő között. „egy pillanatra hátat fordítottál a nőnek, és a szíjad alatt a nadrágodba nyúltál, a szőrszálak, mint az indák, behálózták hímvessződ, úgyhogy mikor hirtelen dagadni kezdett, erős fájdalom kerített hatalmába, melytől könnybe lábadt a szemed, úgy érezted, mintha millió apró tű szúródott volna beléje, a fejbe, a kopolytúként szétálló gallér alá, megmarkoltad, és lassan kiszabadítottad a szőrszálak közül, szinte ijesztően kemény lett egyszerre, nagyon is jó ismerősök voltatok ti ketten, gyakran nézegetted, mint egy tárgyat, mely mintha nem is hozzád tartozott volna, ágaskodása máskor is csodálatba ejtett már, az erek hálózata rajta, a nagyra tágult nyílás a makkon, néha egyes halfajtákra emlékeztetett, néha kígyóra, néha göcsörtös botra, gyökérre, néha a hangját vélted hallani, mozgott a tenyereden, és mozgását nem tudtad ellenőrizni, tapogattad, szorongattad; mintha nem is a testedhez tartozott volna, oly idegenül félelmetesen hatott a lábaid között, tisztelettel szemlélted, óvatosan bántál vele, mint egy kínai vázával, színe máról holnapra változott a feketétől a sárgásfehéren és halványpirosra át a sötétvörösre, közelebb húzódtál a nőhöz, és egy suta mozdulattal átfogva derekát, megkísérelted a padra fektetni... a szemed behunyva az önkívület határán feküdtél rajta, egyik kezeddal a mellét szorongattad, mely úgy buggyant elő a melltartóból, mint a páragomolyag az edényből, a tűzhelyen, amikor a fődöt felemelik.”³⁴⁹

Domonkos költői szemléletformáinak alakulása folyamán a vers/művészet fetisizálásán, majd defetisizálásán keresztül, a transzcendencia elvesztésével jut el az út, a kaland mint létforma megelégségig. Végel László szerint Domonkost a szemlélődés kaotikus világából az út, a csavargás, a kaland mint létforma vezeti ki a hétköznapi világba. „A kalandor a jelenben kénytelen ugrásait lokalizálni: a hétköznapi kötéltáncosává válik...

347 Tolnai Ottó: Rovarház. Forum, Újvidék, é.n. 141–143.

348 Domonkos, i. m. 155., 156.

349 Domonkos, i. m. 155–156.

Domonkos költészete sajátos módon harcot vív magával a valósággal, de a fantáziával is. E felismerés birtokában egészen pontosan körülírhatjuk a kaland lényegét: Domonkos verse negatívan viszonyul két alapvető pólushoz – a valósághoz és az imaginációhoz.³⁵⁰ Természetesen vonatkoztatható ugyanez prózavilágára is. Mindeközben a humor, a játékosság menti meg ezt a szemléletet a harsány tragikum színeitől, s a groteszk kacaj felé tereli a végkicsengést.

Bosnyák István³⁵¹ jelzi, hogy Domonkos művei annak idején a régi és új művészet-felfogás megütközését váltották ki a jugoszláviai magyar irodalomban; a róla írt soroknak eleve vitajellegük volt.

Domonkos István *A kitömött madárban* felvonultatja a farmernadrágos prózamodell mindahány fontos toposzát, konfliktusképletét, narrátortípusát, formaelvét, poétikai kérdését és nyelvfilozófiai kételyét, de úgy, hogy az a vajdasági magyar ember világának máig érvényes és égető kérdéseként csendül fel.

350 Vö. Végel László: A metafizikától a bele nem egyezés eposzáig. In: A vers kihívása. Symposium könyvek 44. Forum, Újvidék, 1975.

351 Vö. Bosnyák István: A Rátkától az *Áthúzott versekig*. In: Szóakció II. Forum, Újvidék, 1982.

Összegzés

Deltavidék – Vajdaság

A kulturális identitásképzet felnyitása

Az 1960-as években a vajdasági magyar irodalom erőviszonyai átrendeződtek. Megjelent egy népes új nemzedék, amelynek irodalomfelfogása megfordíthatatlan megújító folyamatokat indított be az autentikus írói világkép, a nyelvszemlélet és a formateremtés szemponjtából. Tevékenységük nyomán a szélesebb értelmező közösség számára is kitűnt, hogy a neoavantgárd és a posztmodern felé hatoló létszemlélettel összeegyeztethetetlen a műalkotás, a nyelv, az eszközkészlet hagyományos elgondolása.

Thomka Beáta azonban eme változások kapcsán egy tanulmányában hangsúlyozza, hogy az új szövegszervező elvek nem merülnek ki holmi szövegfelületi, öncélú, látványos formabontásban, nem csupán a „destrukturált szövegfelszint, a szétfröccsentett szerkezetet”³⁵² kell észrevenni, hanem a világlátásbeli elmozdulásokat is.

„Azok a folyamatok, amelyek megelőzték, amelyek következményként vonták maguk után a sajátos rendező elvek érvényesítését, a kifejezéssíkban megmutatkozó újszerű képi-nyelvi megoldásokat, a szemléletmódban, a világlátás és létérzékelés síkján és az esztétikai affinitás területén játszódtak le. Ezekben a dimenziókban következtek be változások, itt jutottak el elbeszélőink rendkívül fontos felismerésekig s ez vonhatta maga után az ábrázolástechnikai, közlésbeli, kompozicionális szintű eltéréseket a megszokott sémáktól. Az emlegetett összetevők együttes jelenléte által prózánkknak ez a vonulata – a megvalósított értékektől és szintkülönbségektől függetlenül – elsőként kockáztatta meg azt, hogy létélményének olyan közlésmódot keressen, amely formailag is hitelesíti, nyomatékossítja, kifejezi, visszaveri az élményből kinövő mondanivalót.”³⁵³

Nyilvánvaló, hogy az új szellemi érzékenységet nélkülöző narráció, amely viszont átvett bizonyos divatos elbeszéléstechnikai újításokat, csupán az epigon irodalom áradatát

352 Thomka Beáta: *Narráció és reflexió*. Forum, Újvidék, 1980. 84.

353 Thomka, uo.

duzzaszthatta, megmaradt a felszínen, nem értette meg igazán a forma problematizálásának okát. Egyrészt tehát a vajdasági magyar irodalomban jelen volt az az anakronisztikus magatartás, amely – egy elavult szövegkultúra miatt – a prózában nem feltételez formaproblémákat, szemben a költészettel, ahol már korábban is igényelték a nyelvi kimunkáltságot.

„A struktúrát nem érzékeljük mindaddig, amíg nem száll szembe más struktúrákkal, illetve, amíg le nem rombolják. Az aktivizálás e két eszköze képezi magának az irodalmi szövegnek a létmódját” – idézi Jurij Lotmant Aleksandar Flaker.³⁵⁴ Flaker az intertextus, a másik műből beemelt szó kapcsán elemzi a szerkezetek ütköztetését. Jelen kontextusban azonban a konvencionális beszédmód és az új közlésformák opponálására vonatkoztatva is találó mindez, hisz a változás akkoriban alapjaiban rengette meg a narratív művekkel kapcsolatos elváráshorizontot a vajdasági magyar irodalomban.

A vajdasági regény alakulástörténetében ez a poétikai szempontból is döntő metamorfózis a farmernadrágos prózahullám részvételével és a 68-as egyetemista-tüntetések világélménye nyomán vált erőteljessé, amely más vonatkozásban is fordulatot jelent, pl. „az európai próza és a felnőtt világ szociális, etikai, morális, pszichológiai struktúráinak tradícióit vitatja el”³⁵⁵, bármennyire is ellentmondásosan teszi ezt. A 60-as évek Vajdaságában az újíto törekvések vonzaskörében létrejövő írói világképek látták magukat abban a „kulturológiai és kommunikációs tükörben”³⁵⁶, amely világszerte hódított. Ugyanakkor meggrajzolják e háttéren a saját vonásaikat. A vajdasági magyar, vagy a horvát jeans próza pl. sokszor sokkal komorabb, mint az amerikai beat-bibliák. Goran Rem szerint „Kerouacnak lebegő atmoszférája van, könnyed, nem feszes, könyve útírajz. Az *On the road* kiváló útírajz, laza szerkezettel, a szereplők ott horgonyoznak le, ahol azt a koncepció megkívánja, azon a helyen, ahol elkapják a ritmust.”³⁵⁷ Megfigyelései szerint az utca és a kávéház ideológiájában olyan ironia bukkan fel, amely nem „a dominancia és a tekintélytisztelet érdekében került előtérbe...A költemények és prózai szövegek beszédalánya egyáltalán nem hisz az autoritásra vágyó szubjektivitásban. Ez a szubjektivitás a marginalitás helyzetében tudja magát. Nem érdekli a középpont. A margó érdekli, nemcsak azért, mert a dolgok peremén van, hanem azért is, mert ez a szituáció egyben határvonalat jelent.”³⁵⁸

354 Flaker, Aleksandar: Proza u trapericama. SNL, Zagreb, 1983. 153. (Fordítás tőlem.)

355 Flaker, i. m. 208. (Fordítás tőlem.)

356 Tájkép repedésekkel. Virág Zoltán beszélgetése Goran Rimmel. In: Tiszatáj, 2005. 6. 103.

357 Tájkép repedésekkel. i. m. 105.

358 Tájkép repedésekkel. i. m. 106.

Bizonyos játékszabályok betartása mellett „lazaság és lendületes kommunikativitás”³⁵⁹ jellemezte ezt az életérzést, amely helyi színezettel, de egyként megjelent a régi Jugoszlávia nagyobb szellemi központjaiban. Tolnai Ottó legendás Zágrábba szökése az 1960-as évek elején, aminek oka az Új Symposion miatti rendőri fenyegetettség volt, tulajdonképpen kiteljesítette ezt a meglévő régióközi hatást, tagköztársaságok közti kommunikációt, az együvértartozás eszméjét, közös kulturális identitást. Vallomása szerint „Zágráb Sinkó Ervin és Miroslav Krleža városa volt, másrészt feltűnt egy nemzedék, a Krugovi folyóirat alkotógárdája, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Slavko Mihalić, Tomislav Ladan és Slobodan Novak nemzedéke, akikhez én nagyon kötődtem. Kritikusként, fordítóként is elsőrangúak, többnyire angol szakosok voltak, Eliotot, Poundot fordítottak, s már rögtön Kerouacot.”³⁶⁰

A „kis” és „nagy” irodalmakról, nagyságról/fontosságról, mennyiségi/minőségi értékekről, mentális sztereotípiákról, európai összhangzatról, kultúrák tündökléséről és hanyatlásáról, az irodalomról mint egy nemzet szellemiségének reprezentációjáról értekezve Viktor Žmegač³⁶¹ négy operatív, de nem kizárólagos fogalmat vezet be a pontosabb körülírás érdekében: az életkor, a folytonosság, a paradigmaticusság és a primordialitás fogalmát. Az *életkor*, a régiség szerinte fontos kultúrtörténeti tényező, de nem feltétlen garanciája egy irodalom rangjának. A szellemi *folytonosságnak*, kulturális identitásnak is nagy beceje van, a történelem során sérülhet ez a törekeny képződmény. A *paradigmatikus* fogalmat azok az irodalmak érik el, amelyek folyamatosan, vagy egyes időszakokban mintaszerű képviselőket tudtak biztosítani egy régiók feletti szellemi standardnak. A romantikától kezdődően jellemzi az európai irodalom dinamikáját, a modern szerzőket a *primordialitás* kritériuma, amely a szellemi kultúra fejlődését az eredetiség elvétől, a nagy alkotóegyéniségek ösztönző erejétől teszi függővé (T. S. Eliot elmélete). „A nagy egyéniségeken keresztül... irodalmi törekvések, kísérletek elgondolások fejtik ki hatásukat, melyek képesek arra, hogy egy adott időszakban domináns szerephez jussanak, és a környezetben, ahol megjelennek, biztosítsák maguknak az említett primordialitást.”³⁶² A domináns szerep kisugárzó hatása távoli térségek irodalmi alakulásfolyamatait is befolyásolhatja, az újjító kreativitás a korszak védjegyévé válhat. Az alkotói modell ösztönző kisugárzása valóban „nagyságot”, felettes rangot biztosíthat bármely irodalomnak,

359 Tájékpépedésekkel, i. m. 106.

360 A vörös és a fehér számár, avagy a határzónák intenzivitása. Tolnai Ottóval beszélget Virág Zoltán. Forrás, 2006/2.14.

361 Viktor Žmegač: Irodalomtörténeti paraméterek és a horvát irodalom. A „kis” és a „nagy” irodalmak. Tiszatáj, 2005/6. 14–20.

362 Viktor Žmegač, i. m. 20.

nemzetnek, térségnek, s a kisugárzásnak ez a lehetősége egyben a provincializmus terhétől való megszabadulásra is esélyt ad. E negyedik kategória révén Žmegač a centrum-periféria elmélet berögzültségeit is hasznavehetetlenné teszi.

A farmernadrágos próza a korszak védjegyeként éppen ennek a modellkánonnak a működéséről, távoli térségek szellemi megtermékenyítéséről, egy alkotói modell (és semmiképp epigon átvétel) alkalmazásáról tanúskodik.

Szajbély Mihály rámutat arra, hogy Magyarországon az 1960-as években inkriminált irányzatnak tartották a beat-mozgalmat. A „kádári konszolidáció rózsaszín ködben úszó magyar valóságában”³⁶³, amely hamisságát illetően kísértetiesen hasonlított az amerikai beat táptalajára, a kötelező ideológiai felsorakozás értelmében életidegenként és epigon utánzásként bélyegezték meg azokat a gyér kísérleteket, amelyek hazai talajon születtek a jeans-próza hullámai nyomán. „A magyar irodalom beat-korszaka elmúlt anélkül, hogy akár csak egyetlen jelentős művet is a világra segített volna. Nem is tartott soká az egész, úgy öt-hat évig talán, de ezalatt annál puszkaporosabb volt körülötte a levegő. 1967-ben jelent meg *Üvöltés* címmel az amerikai beat-irodalom magyar nyelvű antológiája, melynek rongyosra olvasott példányai (Kerouac *Úton* című regénye mellett) alapvetően meghatározták a tengerentúli mozgalomról kialakult magyarországi képet. Nagyjából párhuzamosan tűntek fel a híres-hírhedett csellengő hősök az akkor induló fiatal írók első novelláiban, okot adva arra, hogy sokan a magyar viszonyoktól idegen életérzés és problémavilág gyökértelen adaptációjáról beszéljenek és epigonizmust kiáltsanak: »A divat-irányultság és a naturalizmus kísértése egyként tapasztalható veszély.« (Nácsa Klára, *Valóság*, 1972. 8. 88.)... S akik megértéssel közeledtek Csaplár Vilmos, Munkácsi Miklós vagy éppen Lengyel Péter akkori írásaihoz, azok sem érvelhettek igazán a művek esztétikai értéke mellett, inkább csak a belőlük kicsendülő életérzést igyekeztek érthetővé tenni (Örkény István, *Valóság*, 1972. 9. 81–82.)... A házibulis, spleenes világ mögött persze valódi élmények, a kádári konszolidáció kiábrándítóan hazug hétköznapi álltak. Az inkriminált irányzat talán legjellegzetesebb képviselője, Csaplár Vilmos meggyőzően bizonyította ezt...”³⁶⁴ A továbbiakban Szajbély arra a „paradox” helyzetre hívja fel a figyelmet, hogy a magyar nyelvű farmernadrágos prózának mégis van egy, a mai napig érvényes esztétikai jegyeket felmutató megvalósulása, mégpedig Végel László makróregénye. Az irodalomtörténeti kontextusok, szövegmezők, prózatörténeti ívek fokozatos kirajzolódása nyomán azonban joggal állítható, hogy a vajdasági magyar irodalom egész

363 Szajbély Mihály: Újvidék, hatvanas évek. A farmernadrágos próza magyar klasszikusa, Végel László. Jelenkor, 1992/7–8. 625.

364 Szajbély, uo.

sor jelentős prózaművet tud felmutatni ebből az időszakból, Gion, Tolnai, Domonkos regényei, kisregényei a modellkánon olyan megvalósulásai, amelyek a délszláv irodalmak és a magyar irodalom összefüggésében is előremutatóak.

Ennek a hibriditás iránt nyitott viszonyhálónak a működéséről Thomka Beáta ír többször is: „Ebben az időben a jugoszláviai szellemi élet a magyarországinál frissebbnek, nyitottabbnak, termékenyebbnek bizonyult. A nyugati eszmék és ízlésáramlatok, irányzatok és törekvések előbb hathattak a szerb, horvát, szlovén kultúrára, s ezek közvetítésével az itteni magyar irodalomra is. A figyelem tehát afelé a közeg felé irányult, ahonnan az akkori fiatal értelmiség saját eszméléséhez több ösztönzést kapott. Többek között ezzel is magyarázható egy igen rugalmas kapcsolat megteremtése olyan jugoszláviai műhelyekkel, folyóiratokkal, csoportosulásokkal és szerzőkkel, akik a hazai anyanyelvű kultúra maradiságával és bezártságával szemben erjesztő impulzusokkal szolgáltak.” Mindez nyilván összefüggésben van azzal is, hogy a modernitás feltételei között menthetetlenül megjelentek a globalizálódási törekvések, s felgyorsultak a művészeti ösztönző/kisugárzó hatás-cserefolyamatok.

A neoavantgárd progresszív és szubverzív reflexei, a konceptualista művészeti törekvések önértelmező/teoretizáló eszközformái, a későmodern irodalmi képletei a nyelv és kultúra vonatkozásában releváns fordulatot eredményeztek a vajdasági magyar irodalomban.

Az Új Symposion-mozgalomban megjelenik a másság és az új iránti totális nyitottság programja a „determinisztikus vonzatú hagyományfelfogás”³⁶⁵ helyett, még ha többszörös meghatározottságot hirdető elméletekről volt is szó.

Így lehetett rálelni arra a sajátos kulturális identitásképletre, amely áthidalta a peremkultúra korábbi értelmezéseiben jelentkező lesújtó mozzanatot, miszerint a peremkánonja – a régióval szemben – nem rendelkezik történelmi tudattal. Szeli István a periféria-centrum pólusai között elképzelt honi kisebbségi irodalmi létmódban a hagyománytalanság és a gyökértelenség által táplált permanens válságérzet meglétét ismeri fel. Míg az olyan határon túli régióban, mint Erdély, megvan az esély a történelmi tudat kialakulására, addig az utóállamhoz ragasztott csonka periféria mindenféle centrum nélkül marad.³⁶⁶

Vajdaságban a határszituáció metaforizálódik, a határok elmozdulása mint élmény leülepszik, elsődlegesen lehúzó erővel bír, de az 1960-as években e traumát már más

365 Lábadi Zsombor: A lebegés iróniája. Sziveri-szinopsis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 7.

366 Szeli István: A peremkultúra élettana. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993.

helyzettudat keretében kezdik feldolgozni. Az élmény nyomában más határvonalakról is fellibben a függöny, új szellemi kisugárzó központok válnak láthatóvá, a határok lebegtetése egy szabadságképzetbe is átfordíthatónak tűnik.

A vajdasági léttapasztalatban lecsapódó sokféle idegenség-élmény egy fokozott intellektualizmust, önreflexióst tudatműködési készséget, a plurális nyelvhasználat párhuzamos tükörfjátékait fejlesztette ki. Ez az attitűd eleve ignorálta a kisebbségi író frusztrált missziós szerepeit, mert becsvágya sokkal nagyobb volt: a teljesség, a szabadság, a „modernség luxusa”³⁶⁷.

„A jugoszláviai magyar irodalom esztétikai nagykorúságát”³⁶⁸ éppen ezzel az önértelmezési fordulattal, egy többtudatú kognitív érzékenység kialakításával tudta kivívni. Az interkulturalitás mint létközeg szüntelen átjárást jelent, a másság applikatív mozzanatát, a kívülállás és a bennefoglalás dialektikáját, az otthonosság-érzés és az egzisztenciális idegenség közti ingajátékot, egy különlegesen mozgékony, fluid és szellemileg épp kérdésessége miatt vitalizálódó kulturaközi kontextust, tudati-egzisztenciális elkülönböződést. „A peremen lévő nyelv tudja, hogy a dolgoknak mindig van egy másik párhuzamos neve.”³⁶⁹ A 60-as években elindított radikális szellemi orientáció olyan nyelvi/kulturális hatásrendszereket, (ön)interpretatív kereteket hozott mozgásba, amelyek a peremlét összetevőit, alapképleteit korszerűsítette az új kommunikációs-információs társadalom, a tömegkultúra, a globalizálódás kisugárzó mechanizmusait érzékelve.

Ebben a szövevényes feltételrendszerben jelennek meg Tolnai Ottó *Rovarház*, Gion Nándor *Testvérem, Jóáb*, Domonkos István *A kitömött madár* és Végel László *Egy makró emlékiratai* című regényei által a farmernadrágos próza esztétikai valóságelsajátítási módozatai – sajátosan sarkítva a vajdasági magyar regényvilágban egyébként is olyannyira ismerős peremfigurákat, pikareszk hősöket, és megteremtve irodalmi identitás-tudatunk új esélyeit.

367 Tolnai Ottó nyilatkozata. In: Csorba Béla-Vékás János: A kultúrtantati visszavág. (A Symposion-mozgalom krónikája, 1954–1993) Magánkiadás, 1994. 161.

368 Podolszki József: Vidékiesség, jugoszlávság, európaiság – harc az autonóm irodalomért. Új Symposion, 1975/117–118. 8.

369 Végel László: Gyökerek az idegenségben. Peremvidék – kisebbség – irodalom. Forrás, 2003/11. 53.

Szemelvények

J. D. Salinger

Zabhegyező

(The Catcher in the Rye – 1951)

(Részlet)

Egészen keskeny folyosó vezetett a múmiákhoz. A folyosó fala olyan kövekkel volt kirakva, amiket egy fáraó sírjából hoztak, meg minden. Elég kísérteties volt. A két srác nem élvezte valami nagyon. Egészen közel jöttek hozzám, amelyik nem beszélt, az belekapaszkodott a kabátujjamba. – Menjünk – mondta a bátyjának. – Már láttam. Gyerünk. Hé! – Megfordult és kistartolt.

– Beijedt, és elhúzta a csikot – mondta a másik. – Szia! – Ő is kistartolt.

Egyedül maradtam a sírban. Élveztem valahogy. Olyan szép és békés volt. Aztán hirtelen, nem fogod kitalálni, mit láttam a falon. Egy másik „... meg!”-et. Piros krétával írták, pont a fal üvegrésze alatt, a kövek alatt.

Ez a baj az egészben. Azért nem talál az ember szép és békés helyet, mert egyáltalán nincs is. Talán azt hiszed, hogy van, de aztán, mikor egyszer odakerülsz, ha nem figyelsz egy pillanatig, besurran valaki, és felírja, hogy „... meg!” – pont az orrod alá. Próbáld meg egyszer. Azt hiszem, ha meghalok és bedugnak a temetőbe, lesz sírkövem, meg minden, és ráírják: „Holden Caulfield” – meg aztán azt is, hogy mettől meddig éltem, akkor közvetlen alatta lesz, hogy „... meg!”. Ez fix.

Mikor kijöttem a múmiáktól, vécére kellett mennem. Hasmenésem volt, ha tudni akarod az igazat. A hasmenés nem izgatott túlzottan, de valami más is történt. Mikor jöttem kifelé a vécéből, pont az ajtó előtt összeestem. Még mázlim volt. Úgy értem, agyon is üthettem volna magam azon a kövön, de csak az oldalamba estem. Mégis rém furcsa volt, hogy utána jobban éreztem magam. Tényleg. A karom fáj, amire ráestem, de már nem voltam annyira kábult.

Körülbelül tizenkettő múlt tíz perccel, ezért visszamentem, megálltam az ajtónál, és vártam Phoebét. Elgondoltam, hogy talán most fogom utoljára látni az életben. Valakit a

rokonaim közül, úgy értem. Talán még látom őket, de évekig nem. Mikor már harmincöt éves leszek, de csak akkor, ha valaki megbetegszik a családból, és a halála előtt látni akar. Elképzelttem, milyen lenne, ha akkor betoppannék megint. Az anyám pokoli ideges lenne, sírna és könyörögne, hogy ne menjek vissza a kunyhómba, de én mégis visszamennék. Irtó hidegvérrel csinálnám. Megnyugtatnám, aztán átmennék a szoba másik végébe, és pokoli hidegen rágyújtanék. Kérném, hogy látogassanak meg egyszer, ha van kedvük, de nem erőltetném, vagy ilyesmi. Azt viszont meg fogom engedni, hogy Phoebe a nyári szünetben meg a karácsonyi szünetben és a húsvéti szünetben meglátogasson. És D. B.-nek is meg fogom engedni, hogy egy időre eljöjjön hozzám, ha szép, nyugalmas helyen akar írni, de filmet az én kunyhómban nem írhat, csak elbeszélést meg könyveket. Lesz egy olyan szabály nálam, hogy senki se játszhatja meg magát, ha meglátogat. De ha mégis megpróbálja, akkor tovább nem maradhat.

Egyszer csak az órámra néztem a ruhatárban: fél egy múlt öt perccel. Kezdtém izgulni, hátha az az öreglány azt mondta a másiknak, hogy ne adja oda Phoebének a cédulámat. Félttem, hátha azt mondta neki, hogy égesse el, vagy mit tudom én. Tényleg marhára izgultam. Phoebét tényleg látni akartam, mielőtt nekivágok az útnak. Például a karácsonyi pénz miatt is, meg minden.

Végül is megláttam a szélfogó ajtó üvegén át. Azért vettem észre, mert az én hülye szarvaslövő sapkám volt a fején – tíz kilométerről meg lehet látni.

Kimentem, és indultam elébe, lefelé a lépcsőn. Nem értettem a dolgot. Egy nagy bőröndöt cipelt. Jött át a Fifth Avenue-n, és vonszolta magával azt a fene nagy bőröndöt. Alig bírta. Mikor közelebb értem, láttam, az én régi bőröndöm, még a whootoni időkből. El nem bírom képzelni, mi a fenét akar vele. – Szia – mondta, mikor közelebb ért. Egész kivolt attól a hülye bőröndtől.

– Már azt hittem, nem jössz. Mi a franc van abban a kofferben? Nincs szükségem semmire. Úgy megyek, ahogy vagyok. Még azokat a bőröndöket se viszem magammal, amik az állomáson vannak. Mi a francot hoztál ebben?

Letette a bőröndöt. – Az én ruháimat. Veled megyek. Mehetek? Jó?

– Mi? – Majdnem összeestem. Esküszöm, majdnem. Hirtelen szédülni kezdtem, és azt hittem, megint elájulok, vagy mit tudom én.

– A hátsó liften hoztam le, hogy Charlene ne lássa. Nem nehéz. Csak két ruha van benne, a papucscipóm, a fehérneműm, zoknik meg egy-két dolog. Emeld meg. Nem nehéz. Emeld csak meg... Nem mehetek veled, Holden? Nem? Na!

– Nem. Fogd be a szád.

Azt hittem, egyből kinyúlok. Nem kellett volna azt mondani, hogy fogja be a száját, meg minden, de azt hittem, megint elájulok.

– Miért nem? Kérlek, Holden! Nem csinálnék semmit, csak mennék veled. A ruháimat se viszem, ha nem akarod, csak...

– Semmit se viszel. Mert nem jössz. Egyedül megyek. Szóval fogd be a szád.

– Kérlek, Holden! Hadd menjek! Nagyon, nagyon... még csak észre se...

– Nem jössz! Most már fogd be a szád. Add ide azt a bőrröndöt. – Elvettem tőle a bőrröndöt. Majdnem megütöttem. Egy-két másodpercig kedvem lett volna szájon törülni. Tényleg.

Elkezdett bóggni.

– Azt hittem, játszol az iskolai darabban, meg minden. Azt hittem, te leszel Benedict Arnold abban a darabban, meg minden – mondtam. De nagyon undokul. – Mit akarsz? Nem akarsz szerepelni, az istenfádat? – Ettől még jobban bögött. Élveztem. Hirtelen azt akartam, hogy bögje ki a szemét. Majdnem gyűlöltem. Azt hiszem, főleg azért, mert ha eljön velem, nem lesz a darabban.

– Gyere. – Indultam vissza a múzeumba. Kigondoltam, mit csinálok. A bőrröndöt, amit magával hozott, beadom a ruhatárba, aztán háromkor, iskola után, kiveheti. Tudtam, hogy nem viheti magával az iskolába. – Gyere már – mondtam.

De nem jött fel velem a lépcsőn. Nem akart jönni. Én azért felmentem, felvittem a bőrröndöt, beadtam a ruhatárba, aztán újra lementem. Még mindig ott állt a járdán, de mikor odaléptem hozzá, hátat fordított. Ehhez nagyon értett. Nagyon tud hátat fordítani, ha akar.

– Nem megyek sehova, meggondoltam. Szóval hagyd abba a bögést, és fogd be a szád. – A röhejes az volt, hogy mikor ezt mondtam, már egyáltalán nem bögött. Mégis mondtam. – Na, gyere, visszakísérlek az iskolába. Na. Elkéssel!

Nem akart felelni se, semmi. Meg akartam fogni a kezét, de nem hagyta. Akárhogy kerülgettem, mindig hátat fordított.

– Ebédeltél? Már megebédeltél? – kérdeztem.

Nem akart felelni. Csak annyit csinált, hogy levette a piros szarvaslövő sapkát, amit én adtam neki, és egyszerűen a képembe vágta. Aztán újra hátat fordított. Majd a falra másztam tőle, de nem szóltam semmit, csak felvettem a sapkát a földről, és zsebre vágтам.

– Na, gyere. Elkísérlek az iskolába.

– Nem megyek vissza az iskolába!

Erre nem tudtam, mit mondjak. Csak álltam ott pár percig.

– Vissza kell menned az iskolába. Akarsz játszani a darabban, nem? Te akarsz lenni a Benedict Arnold, nem?

– Nem.

– Dehogynem akarsz. Hát persze, hogy akarsz. Na menjünk! Először is nem megyek sehova, mondtam már. Hazamegyek. Rögtön hazamegyek, amint te visszamész az iskolába. Először elmegyek az állomásra a bőröndjeimért, aztán egyenesen...

– Mondtam már, hogy nem megyek vissza az iskolába! Csinálhatsz, amit akarsz, de én nem megyek vissza. Szóval fogd be a szád! – Ez volt az első alkalom, hogy nekem azt mondta: „Fogd be a szád!” Iszonyúan hangzott. Istenem, iszonyúan. Rosszabb volt, mintha káromkodott volna. Még mindig nem nézett rám, és hiába próbáltam a kezem a vállára tenni vagy valami, nem engedte.

– Ide figyelj! Akarsz sétálni? Akarsz az állatkertbe jönni? Ha megengedem, hogy ne menj vissza ma délután az iskolába, hanem sétálunk egyet, akkor abbahagyod ezt a marhaságot?

Nem válaszolt. Megismételtem. – Ha megengedem, hogy lógj ma délután az iskolából, és sétálunk egyet, akkor abbahagyod ezt a marhaságot? És holnap elmész az iskolába, és jó kislány leszel.

– Talán igen, talán nem – mondta, és azzal átrohant az úttesten, körül se nézett, jön-e valami. Néha tisztára bezsong.

Nem mentem utána. Tudtam, hogy ő jön majd utánam. Elindultam hát az állatkert felé, az utca park felőli oldalán, és elindult ő is a másik oldalon. Egyáltalán nem nézett felém, de tudtam, hogy a szeme sarkából figyel, merre megyek, meg minden. Szóval így mentünk egész úton az állatkertig.

Egyetlen dolog zavart csak, mikor jött egy emeletes busz, és nem láttam, hol van. De mikor az állatkerthez értünk, átüvöltöttem neki:

– Phoebe! Bemegyek az állatkertbe! Gyere, hallod?

Nem nézett rám, de tudtam, hogy hallja. Mikor indultam lefelé a lépcsőn a bejárat felé, hátrafordultam, és láttam, hogy jön át utánam, meg minden.

Alig lézengtek az állatkertben, olyan egy tetű nap volt, csak a fókák medencéje körül álltak páran. El akartam menni mellette, de Phoebe megállt, és jelezte, hogy figyelni az etetést. Halat dobált nekik egy tag. Visszamentem. Gondoltam, jó alkalom lesz kibékölni vele, meg minden. Odamentem, a háta mögé álltam, és a kezem a vállára tettem, de egy mozdulattal kicsúszott a kezem alól. Mondtam, hogy nagyon undok bír lenni, ha akar. Ott állt, amíg a fókákat megetették, én meg álltam mögötte. Nem tettem még egyszer a vállára a kezem, vagy ilyesmi, mert még képes lett volna nekem ugrani. Furák a gyerekek. Meg kell gondolni, mit csinál az ember.

A fókák után sem akart közvetlenül mellettem menni, de már nem húzódott olyan messzire. Ő a járda egyik szélén ment, én a másikon. Ez sem volt valami nagy szám, de mégis jobb, mintha egy kilométerre megy tőlem, mint az előbb. Felmentünk a kis

dombra, néztük a medvéket egy ideig, ámbár nem sok a néznivaló rajtuk. Csak egy volt kinn, a jegesmedve. A másik, a barnamedve, benn rohadt a barlangjában, és az istennek se jött ki. Csak a fenéke látszott. Mellettem egy cowboy-kalapos kis srác álldogált, egész a fülére csúszott a kalap, és egyfolytában nyafogta: – Apu, hívd ki! Apu, hívd ki! – Phoebére néztem, de nem nevetett. Tudod, milyenek a gyerekek, ha duzzognak. Nem nevetnek, vagy ilyesmi.

A medvék után kimentünk az állatkertből, végimentünk a park egyik kis útján, s áthaladtunk az egyik, olyan vévészagú kis aluljárón. Ez vezetett a körhintához. Phoebe még mindig nem szólt hozzám, se semmi, de már ott jött mellettem. Megfogtam az övet hátul a kabátján, csak úgy, de nem hagyta. – Vedd le rólam a kezed, jó? – Még mindig duzzogott, de már nem annyira, mint az előbb. Egyébként egyre közelebb jutottunk a körhintához, már hallani lehetett azt a hülye zenét, amit mindig játszik. Az Ó, Marie-t játszotta. Az én sráckoromban is az Ó, Marie-t játszotta, vagy ötven éve. Azért klassz a körhintákban, hogy mindig ugyanazt a dalt játsszák.

– Azt hittem, a körhinta télen zárva van – szólalt meg Phoebe.

Ekkor szólalt meg először. Biztos megfélekedezett róla, hogy haragudnia kellene rám.

– Talán mert karácsony van – feleltem.

Erre már nem szólt semmit. Biztos eszébe jutott, hogy haragudnia kell rám.

– Felülsz egy menetre? – kérdeztem. Tudtam, hogy felül. Mikor még kis girnyó kölyök volt, és Allie, D. B. meg én jártunk vele a parkban, megveszett a körhintáért. Nem lehetett róla lekaparni.

– Túl nagy vagyok – mondta. Azt hittem, nem is fog válaszolni. De válaszolt.

– Nem, nem vagy túl nagy. Menj csak. Megvárlak. Na menj. – Éppen odaértünk. Egy-két kis krapek ült rajta, inkább olyan egész kicsi, és egypár szülő várt kinn, ültek a padokon, meg minden. Odamentem a pénztárhoz, vettem Phoebének jegyet, aztán odaadtam neki. Akkor már szorosan mellettem állt. – Nesze – mondtam. – Várj egy percig, itt van a többi pénzed is. – Vissza akartam adni a többi pénzt is, amit kölcsönadott.

– Tartsd csak magadnál. Vigyázz rá helyettem – mondta, aztán gyorsan hozzátette: – Légy szíves.

Hervasztó, mikor azt mondják az embernek: „Légy szíves.” Úgy értem, ha Phoebe vagy valaki. Pokolian lehervasztott. Azért visszatettem a pénzt a zsebembe.

– Nem akarsz te is fölülni? – kérdezte. Olyan furcsán nézett rám. Szemmel láthatóan nem haragudott már túlságosan.

– Talán a következő menetben. Majd nézlek. Megvan a jegyed?

– Meg.

– Na, akkor menj. Itt leszek a padon, nézlek. – Odamentem és leültem a padra, ő meg felszállt a körhintára. Körülsétált. Úgy értem, először körbejárta, aztán ült csak fel az egyik nagy, ütött-kopott barna lóra.

Aztán elindult a körhinta, én meg figyeltem, hogy forog körbe-körbe. Talán csak hat vagy hét gyerek ült még rajta, és most a Cigarettafüst-öt játszották. Állatian megrázták a számot, röhejes volt. A gyerekek mind szerették volna elkapni az aranykarikát, Phoebe is, már attól féltem, leesik arról az átok lóról, de nem szóltam, és nem is csináltam semmit. Az a helyzet a kis srácokkal, hogy ha el akarják kapni az aranykarikát, hagyni kell őket, nem kell semmit se szólani. Ha leesnek, hát leesnek, de az nem jó, ha az ember szól.

Mikor lejárt a menet, Phoebe leszállt a lóról, és odajött hozzám. – Most te is gyere egyszer.

– Nem, én csak nézlek. Jobb lesz, ha csak nézlek. – Adtam neki még a pénzből. – Tessék, vegyél még egypár jegyet.

Elvette a pénzt. – Már nem haragszom rád – mondta.

– Tudom. Siess, mindjárt újra indul.

Hirtelen megcsókolt. Aztán kinyújtotta a kezét, és azt mondta: – Esik. Kezd esni.

– Tudom.

Aztán – és ettől majd a falra másztam – benyúlt a kabátzsebembe, kihúzta a piros szarvaslövő sapkát, és a fejembe nyomta.

– Neked nem kell? – kérdeztem.

– Egy darabig rajtad lehet.

– Jó. De most siess. Lekésed. Nem kapod meg a lovad, vagy mit tudom én.

De csak ott ácsorgott mellettem.

– Komolyan mondtad? Tényleg nem mész el sehova? Tényleg hazajössz utána? – kérdezte.

– Haza – mondtam, és úgy is gondoltam. Nem hazudtam neki. Tényleg hazamentem utána. – De most siess! Indul!

Elrohant, megvette a jegyet, és még épp idejében fel tudott kapaszkodni. Aztán megint körbesétált, amíg meg nem találta a lovát. Felszállt, integetett, én meg visszaintegettem.

Öregem, marhára kezdett ömleni az eső. Mintha dézsából öntötték volna, esküszöm. A szülők, a mamák és mindenki a körhinta eresze alá állt, hogy el ne ázzanak, csak én maradtam még egy jó darabig a padon. Csuromvizes lettem, főleg a nyakam és a nadrágom. A sapka tényleg sokat segített, mégis bőrig áztam. De nem izgatott. Hirtelen olyan átkozottul boldog voltam, ahogy Phoebe ott körbe-körbe forgott. Majdnem üvöltöttem, olyan átkozottul boldog voltam, ha tudni akarod az igazat. Nem tudom, miért. Csak

mert olyan átkozottul helyes volt, ahogy ott körbe-körbe forgott a kék kabátjában, meg minden. Istenem, bárcsak ott lettél volna!

HUSZONHATODIK FEJEZET

Ez az egész, amit el akartam mondani. Elmondhatnám talán még azt is, mit csináltam aztán, mikor hazamentem, hogyan betegedtem meg, meg minden, milyen iskolába megyek jövő ősszel, ha innen kikerülök, de ehhez már nincs kedvem. Tényleg nincs. Ez a téma jelen pillanatban nem nagyon érdekel.

Nagyon sokan, főleg ez a pszichoanalitikus pofa itt, azt kérdezik, igyekszem-e beilleszkedni az ottani rendbe, ha jövő szeptemberben visszamegyek az iskolába. Ez olyan hülye kérdés, szerintem. Mert honnan tudná az ember, mit fog csinálni, amíg meg nem csinálta? A válasz: sehonnan. Én azt hiszem, igyekszem majd, de honnan tudjam? Esküszöm, hülye kérdés.

D. B. nem olyan rémes, mint a többiek, de ő is rengeteget kérdez. Múlt szombaton ájtött autón, azzal az angol pipivel, aki az új filmjében játszik, amit most ír. Eléggé megjártotta magát a pipi, de azzal együtt nagyon jó bőr. Egyébként mikor elment megkeresni a női vécét, valahova a fenébe, a túlsó szárnyra, D. B. megkérdezte, mit gondolok erről az egésze-ről, amit most neked is elmondtam. Nem tudtam, mi a frászt feleljek. Ha tudni akarod az igazat, nem tudom, mit gondolok róla. Sajnálom, hogy annyi embernek elmeséltem. Csak azt tudom, hogy mindenki hiányzik nekem, akiről meséltem. Még például Stradlater és Ackley is. Azt hiszem, még az az átkozott Maurice is. Röhejes. Soha senkinek ne mesélj el semmit. Ha elmeséled, mindenki hiányozni kezd.

GYEPES Judit fordítása

Jack Kerouac

Úton

(On the Road – 1957)

(Részlet)

11

A Remi Boncoeurrel megbeszélte találkozót kerek két héttel késtem el. A buszúton Denvertől Friscóig nem történt semmi említésre érdemes, ha az nem, hogy a lelke végig a busz előtt járt. Cheyenne-t láttam megint, ezúttal délután, majd átvágtunk a hegyláncon Nyugatnak – a Vízválasztón Crestonnál léptünk át éjfélkor, és hajnalban érkezünk Salt Lake Citybe – alig látszott hihetőnek, hogy Dean itt született a locsolóautók városában –, a perzselő napon Nevadán robogtunk át, és Renót, hunyorgó kínai utcácskáit sötétedéskor értük el. Fölfelé tartottunk a Sierra Nevadának, fenyők, csillagok, friscói regényekről beszélő hegyi kalyibák közé. Egy kislány hátul egyre sírta az anyja fülébe: – Anyuka, mikor érünk már haza Truckee-be? – Jött Truckee is, a kislány hazája, majd lefelé ereszkedtünk Sacramerito lapályának. Eszméltem, hogy Kaliforniában vagyok. Pálmaillatú meleg levegő csapott meg – vagy csókolt inkább –, és már láttam is a pálmákat. A Sacramento beépített folyója mentén haladtunk az autósztádán fölfelé a hegyeknek megint, majd le, és egyszerre, szürkület előtt kitérult Frisco hatalmas öble álmos fényfüzéreivel. Az Oaklandi Öbölhídon aludtam el Denver óta először, és csak a végállomás fékcsikordulása ébresztett rá, hogy háromezer-kétszáz mérföldnyire vetődtem nénikém patersoni házából. Mint valami megviselt kísértet, úgy szálltam ki a Piac utca és a Negyedik utca sarkán, és előttem álltak Frisco sívó hosszú utcái ködben-fehéren a trolivezetékekig. Botorkáltam néhány sarkot. Szakadt csavargók tarháltak volna le a Misszió utca és a Harmadik utca sarkán. Zenét hallottam valahonnan. Fog ez még tetszeni nekem, biztattam magam, csak előbb hadd találom meg Remi Boncoeurt.

A Gyárváros, ahol Remi lakott, barakktelep volt valójában, a haditengerészet kikötőmunkásainak épült a háborúban, fákkal borított mély völgy szorosban, kintinokkal,

kincstári borbély- és szabóműhelyekkel. Úgy hírelt, Amerika egyetlen városa, ahol fehérek és feketék jókedvükből élnek együtt. A hír igaznak bizonyult, mert ilyen kirobbanóan jókedvű városkát azóta sem láttam. Remi kunyhójának ajtaján kirajzszögezett cédula fogadott, legalább háromhetes:

Paradicsom Sal! (nagy, nyomtatott betűkkel)
Ha nem vagyunk idehaza, mássz be az ablakon.

Remi Boncoeur

Az írást többször megverte az eső. Be is másztam, és Remi ott feküdt a barátjával, Lee Ann-nel az ágyon, azon, amelyet egy kereskedelmi hajóról lopott, mint utóbb elmondta. Elgondoltam, hogyan ereszt le éjnek éjjelén kereskedelmi hajójáról a fedélzetmester egy ágyat az alatt veszteglő csónakba, és hogyan jut ki a hullámokkal győzködvén a partra vele. Remi Boncoeurt jól jellemzi ez a kép.

A San Franciscóban történetkebe azért bonyolódok bele, mert végzetetlen eseményláncolat. Remi Boncoeurrel hosszú évekkel azelőtt találkoztam még gólyakoromban, de igazán nem a múltunk, hanem a volt feleségem fűzött össze bennünket. Remi fedezte fel. Bejött egyszer a hálóterembe, és így szólt hozzám: – Kelj, Paradicsom, a felejthetetlen mester szólít! – Kiszórtam az aprót a földre, amint a nadrágomat rántottam. Délután négy tájt volt – naphosszat csak aludtam gólyakoromban. – Jól van, ne szemetelj azért. A világ legbeleválóbb kis csajkását fedeztem fel, és még ma este megjártatom az Oroszlán Barlangjában. S már vitt is, hogy bemutasson. Egy hét múltán már én jártam vele. Remi jóképű, nyúlánk, barna, francia fiú volt (mint valami húszéves feketéző Marseilleből), és francia lévén amerikaiban beszélt az amerikaiánál, angolsága, franciasága egyaránt tökéletes volt. Választékosan öltözött, bár kissé diákosan, észbontó szókéket szedett fel, és szórta a pénzt. Soha nem vetette a szememre, hogy a nőjét lecsapom a kezéről – éppen ez abroncsolta barátsággá a cimboraságot. Ragaszkodott hozzám a gyerek, Isten tudja, miért.

Amikor ezen a reggelen Gyárvárosban rátaláltam, látnom kellett, hogy a nyomor himbálja, mint akárhányunkat húszas éveink derekán. Hajóra várt egyvégtében – hanem hogy közben legyen miből megélnie, őrszolgálatot vállalt a barakktelepen. Kardos nője, Lee Ann naponta leápolta.

Kuporgattak héthosszat, aztán szombat este együtt elvertek ötven dollárt. Remi rövidnadrágot és hetyke katonasapkát viselt a kulipintyó körül, Lee Ann meg becsavart hajjal járt-kelt, közben köszörülték a nyelvüket egymáson. Ennyi rossz szót én még életemben nem hallottam. Hanem szombat este egymásra mosolyogtak, és úgy indultak be a városba, mint a sikerre vergődött filmcsillagok.

Remi felébredt, ahogy az ablakon másztam befelé. Dörgő kacagása szinte megsüketített. – Háháhá! Paradicsom csakis utasítás szerint jár el, bemászik az ablakon! De ha utasítás nincs, elmarad két hétig! – Hátba vágott, oldalba bökte Lee Annt, nekidőlt a falnak, és úgy nevetett, hogy a könnye csorgott, és dőngette az asztalt, hadd tudjon a völgy az örömről. – Háháhá! – visszhangzott a Gyárváros. – A halhatatlan Paradicsom!

Egy Sausalito nevű halászfalucskán jöttem át, s valahogy ez böffent ki belőlem elsőnek: – Biztosan sok olasz él Sausalitóban.

– Biztosan sok olasz él Sausalitóban! – harsogta Remi. – Háháhá! – A mellét verte, végigdőlt az ágyon, kis híján le nem hengeredett a földre. – Hallod, mit beszél Paradicsom? Hogy sok olasz élhet Sausalitóban! Háháhá-há! Hú! Ha! – Belevörösödött a nevetésbe, akár a cékla. – Kicsiklandozol a világból, Paradicsom! Ha az ablakon át, de itt vagy végre! Láttad, Lee Ann, hogy kecmergett be? Háháhá!

A legfurcsább az volt, hogy Remi szomszédjában lakott egy Mr. Snow nevű fekete – de az, ha nekifogott örülni, még nagyobb ramazúrit rendezett. Ha a vacsoránál jött rá, mert a felesége mondott valami semmiséget, hát egy idő múltán felkelt, mert nyilván fulladozott, kilépett az ajtón, hahotázott az égre, dőlt neki a szomszéd falának megrészegülten, majd körbetáncolta a Gyárváros sötét utcáit, úgy kukorékolt fel öröme Szerzőjének. Hogy a vacsoráját elköltötte-e utoljára, nem tudom. Lehetséges, hogy Mr. Snow féktelen öröme ragadt Remire, pedig a vállán hordta rendőri munkájának és Lee Ann zajos szerelmének terhét. Láttam mindjárt, hogy lesz min mulatnom nekem is Friscóban.

A helyzet így alakult: Remi a szoba végében hált az ágyukban Lee Ann-nel, nekem az ablak alatti hencser jutott. Átnyúlkálnom tilos volt, Remi nyomban a lelkemre kötötte: – Nekem nehogy helytelenkedjete a hátam mögött! A felejthetetlen mester nem felejt. Az aranyköpés tőlem, minden jog fenntartva. – Jobban megnéztem Lee Annt. Mézszínű közép-európai szépség volt, de a gyűlölködő szeme perzselt. Szíve vágya az volt, hogy gazdag emberhez menjen feleségül. Oregoni kisvárosból származott ide, és bánta a napját is, amikor Remivel összekeveredett. Remi az egyik nagy rongyázó szombatján ráköltött száz dollárt, és Lee Ann azt hitte, telérre lelt. Megragadt itt a kulipintyóban, mert jobb nem akadt aztán se, Friscóban dolgozott, és a távolsági buszhoz kellett kigyalogolnia a keresztútra naponta. Soha meg nem bocsátott érte Reminek.

Megbeszéltük, hogy én maradok a kulipintyóban, és írok egy elsőpró sikerű elbeszélést a hollywoodi filmiparnak, Remi pedig, mint valami ezüsthárfával, elröpül vele a felhők felett a rendeltetési helyére, aztán meggazdagszunk mindannyian. Vele tart Lee Ann is, Remi majd bemutatja egy régi cimborája apjának, aki híres filmrendező és W. C. Fields bizalmasa. Így aztán az első héten ki sem mozdultam, csak írtam bánatos elbeszélésemet New Yorkról, úgy, ahogyan az hitem szerint egy hollywoodi rendező ínyére

lehetett. A baj csak az volt, hogy bánatosra sikeredett nagyon. Remi elolvasni nemigen bírta, azonmód vitte Hollywoodba néhány héttel később. Lee Ann a szemét rá nem vetette volna a kéziratra. Elég volt neki minket utálni. Sok vigasztalan órán löktem a kávékat a gallérom mögé, és írtam keservesen. Végül megmondtam Reminek, hogy ez nem élet. Állás kell nekem. Már a cigarettájukra szorultam. Remi homlokára árnyat vetett a család – lehetetlen pillanatokban lepte meg mindig. Aranyszívű gyerek volt.

Elintézte, hogy az ő állásához hasonlóhoz jussak, a telep őrségébe. A hivatalos részletek tisztázása után, bármennyire meghökkentett, alkalmaztak is a csirkefogók. A helyi rendőrség főnöke iktatott be. Karszalagot és gumibotot adott, ezzel megtett a rendőrség kötelékébe tartozó őrszolgálatosnak. Elgondoltam, mit szólna Dean meg Carlo meg Gőboly Lee a tisztemhez. Tengerészkek nadrágot kellett hordanom fekete zekémhez és rendőrsapkámhoz. Két hétig Remi kihízott nadrágjában harangoztam, akár Chaplin, mert Remi nem győzött zabálni unalmában. A zseblámpáját meg a 32-es automata-pisztolyát is odaadta.

– Honnan szedted? – tudakoltam.

– Múlt nyáron lefelé a Partnak leugrottam a vonatról a nebraskai North Platte-ban, hogy a lábam kinyújtóztatom, hát mit látok a kirakatban, mint ezt az ügyes kis jószágot. Beugrottam, megvettem s még elértem a vonatot.

Mikor cserébe én is megajándékoztam volna egy történettel North Platte-ról, hogy a surmók kocsijáról hogyan ugrottunk szét whiskykeresőbe, megdöngette a hátamat, és biztosított, hogy a legmulatságosabb fickó a világon mégis én vagyok.

Derengő zseblámpafénynél felkapaszkodtam a völgy déli falán, feljutottam a Friscónak tartó kocsik országúti áradatába, odébb a nyakam kockáztatásával megint leereszkedtem, és egy szakadék fenekére jutottam, kis tanyaházhoz a patak mentében, ahol minden áldott éjjel megugatott a kutya. Majd gyors menet következett az ezüstösen poros úton, Kalifornia tinta-árnyékú fái alatt – aki a gyengébb eresztésű vadnyugati filmek közül egyet látott, mondjuk a Zorro jelét, az ismeri az utat. Ilyenkor elővettem a pisztolyt, és cowboyost játszottam a sötétben. Majd újból megmásztam egy dombot a tengeren túlra induló építőmunkások barakktelepéig. Átutazóban voltak, legtöbben Okinawa felé várták a hajójukat, és többnyire türelmetlenül, mert a törvény elől bujdosnak. Jöttek hétpróbások Alabamából, New York-i csellengők, de mindenfelől csakis a sepreje. S mivel tudták mind, milyen lesz egy évet lehúzni Okinawában, ittak keményen. Az őrszem dolga volt, hogy a körmükre nézzen, szét ne szedjék már a barakkokat. Őrszobánk a főépületben nem volt egyéb, mint deszkával és üveggel elrekesztett kalitka. Itt ültük körül az egyik redőnyös íróasztalt, ásítóztunk, pisztolytáskákat húzogattuk a derékszíjunkon, az öreg zsaruk meg történetekkel tartottak bennünket.

Ha magamat meg Remit nem számítom, zsandárlelkű banda volt, borzalmas. Remi a kenyerét kereste, akár jómagam, de ezek azt nézték, kit kísérhetnek be, és milyen dicséretet akaszthatnak le érte a városi rendőrkapitánytól. Hírlett, hogy aki havonta egyet legalább őrizetbe nem vesz, azt szélnek eresztik. Reménytelenül tekintettem a sorsom elébe, de egyéb nem történt, mint hogy részeg voltam én is, akár a többiek, mikor a pokol elszabadult.

Azon éjjel magam voltam szolgálatban hat óra hosszát – mint egyetlen zsarú a szemhatáron –, és a barakkokban mintha azt vették volna a fejükbe, hogy betörülköznek mind. Úgy ittak, akár a matrózok horgonyszedés előtt. Az őrszobán ültem, lábam az íróasztalon, s egy kalandos Kék Könyvet olvastam Oregonról meg az északi vidékről, amikor arra ocsúdtam, hogy a csöndes éjszakában nagy a sürgés odaki. Kimentem, s láttam, hogy minden barakkban ég a világ, kiáltoznak, és üvegek csörömpölnek. Most ugrik a majom a vízbe, gondoltam. Fogtam a zseblámpámat, odamentem a legzajosabbakhoz, és bekopogtam. Valaki megnyitotta az ajtót egy araszra.

– Mi kell?

– Én vagyok a szolgálatos őrszem, és azt tanácsolnám, hogy ne verjétek az illemt ilyen hangosan – mondtam, vagy valami ehhez hasonló bölcsességet. Az orromra csapták az ajtót. Bambán bámultam a fáját, mint valami vadnyugati film seriffje, és úgy döntöttem, itt az idő, megmutatom, ki a jani. Megint bekopogtam. Ezúttal kitérték az ajtót. – Hallgassatok ide – mondom –, nem azért, hogy zavarogjak, de engemet csapnak el, ha ekkora itt a zaj.

– Ki vagy te?

– Én vagyok az őrszem.

– Sose láttunk.

– Tessék, itt a karszalagom.

– Mit keres a pisztolytáska a seggeden?

– Nem az enyém – mentegetőztem. – Úgy kértem kölcsön.

– Igyál meg egyet velünk, rakom a füledbe! – Megittam kettőt, ha már.

– Semmi hiba, gyerekek? – kérdeztem. – Ellesztek szépen, békével? Mert én fázok ki az alakulattól, ha nem.

– Ne izguljál, öcsi – csitítottak. – Járd csak le a többi barakkot is, aztán fordulj vissza, ha megszomjazzál.

A többiben is hasonló szerencsével jártam, és eláztam, akár a többiek. Hajnalban aztán énnekem volt a dolgom, hogy a lobogót felhúzzam egy tízőles árbocra – de ezen hajnalban fordítva lengett, úgy tértem nyugovóra. Mikor este szolgálatba álltam, a hivatásosak morcosan üldögéltek az irodában.

– Mondd csak, öcskös, mi volt az a ricsaj itt az éjjel? A völgyön túl a házakból mindenfelől panaszt tettek.

– Nem is tudom – mondom –, de most mintha csönd volna.

– Mivel az éjszaka kiadták a hangjukat. Teneked kellett volna a rendet tartani. A főnök tevégetted eszi a kefét. Aztán még valami. Tudod-e, hogy az országzászló fordítva felhúzásáért börtön jár?

– Fordítva felhúzásáért? – rémüldöztem, mert persze nem készakarva tettem. Oda se néztem, úgy húztam fel hajnalonta.

– Abbezony – állapította meg az a dagadt dekás, aki huszonkét évig volt őr az Alcatrazban. – Börtön jár az ilyesmiért. – A többiek borúsán rábólintottak. Közben meg nem emelték volna a betonseggüket. Büszkévé tette őket a pecéri állapot. Tudtak a fegyverrel bánni, és megbeszélték a tapasztalataikat. A legszívesebben keresztüllőttek volna valakit. Gyanítom, hogy Remit meg engemet.

A pókhasú alcatrazi börtönőr hatvan körül járt már, és hiába volt nyugdíjas, nem szakadhatott ki ebből a légkörből, amely tapló lelkét táplálta. Minden áldott este a 35-ös Fordján érkezett szolgálattételre, percre pontosan bélyegzett, és leült a redőnyös íróasztalához. Kínos aprólékosággal töltötte ki azt az űrlapot, amelyet mindannyiunknak ki kellett tölteni naponta – őrzáratok ideje, mi történt meg a többi. Amint azzal elkészült, hátradőlt, és belefogott emlékezéseibe. – Ott kellett volna lenned, amikor vagy két hónapja Lórúgással (egy másik, fiatalabb zsernyák, aki texasi lovas csendőrnek készült, de pillanatnyilag be kellett érnie e szerényebb hivatallal) őrizetbe vettünk egy ittas egyént a G-barakkban. Barátom, vérben gázoltunk. Akár átviszlek ma este, és megmutatom a foltokat a falon. A másik pofont a polgár mindig a faltól kapta! Először Lórúgás adott neki, aztán én, és mire végeztünk, előállítható volt. Fogadkozott égre-földre, hogy kinyír bennünket, ha szabadul. Harminc napot kapott. Azóta, tessék, eltelt hatvan nap is, mégsem jelentkezett. – Ez volt a történet csattanója. Visszajönni nem mert, hogy kinyírja őket, úgy megagyalták.

A vén zsarú édesdeden emlékezett tovább Alcatraz rémségeiről. – Kincstári rendben vittük a népet reggelizni, akár egy század katonát. Nem vétette el ott a lépést egy se! Azt látni kellett volna! Dobszóra ment minden. Huszonkét esztendeig szolgáltam ott, de egyszer nem kerültem szorult helyzetbe. Tudták a nehéz fiúk mind, hogy nálunk nincs kecmec! Akik a gyepplőszárat egyszer eleresztik, azok szoktak bajba kerülni. Például te. Ahogy elnézlek, igen kesztyűs kézzel bánsz te a jónéppel. – Kiemelte a pipát az agyari közül, és merően rám nézett. – Majd megadod az árát, meglásd.

Már törleszteni, gondoltam magamban, de neki csak annyit mondtam, hogy Isten engem nem rendőrnek teremtett, úgy látszik.

– Lehetséges, mégis hozzánk jelentkeztl. Azért legfőbb ideje, hogy eldöntsd, vagy szar, vagy kalaposinas, mivel így nem jutsz semmire. De ha azt tekinted csak, hogy amire felesküdtél, az a kötelességed, akkor is megvan a miheztartás. Rendnek muszáj lenni.

Erre már nem tudtam, mit mondjak. Igaza volt. A legszívesebben felszívódtam volna az éjszakában, hogy a végére járjak, mi okosabbal keresi kenyerét ez az ország.

A másik zsaru, Lórúgás, szálas, inas alak volt, a fekete haját kurtára nyírva viselte, s a nyaka idegesen rángott – mint az olyan öklöző, akinek a szél összekuszálta a kesztyűjét. Régimódi texasi lovas csendőr módjára öltözött, revolvere a térdét verte, úgy lógott a töltényekkel megtűzdelt derékszíján, másik oldalán kurta bikacsök – fityegett rajta mindenfelől valami. Olyan volt, akár a két lábon járó kíznókamra. Éppen csak a csizma hiányzott, de a fényes cipőjével, hetyke kalapjával, hanyag zekéjével azt is kipótolta. Fogásokat mutogatott nekem – alám nyúlt, ahol elágazok, és megemelt. Ha az erőnket összemérjük, ilyen fogással én földobtam volna az emeletre, de nem akartam összeverekedni vele. Ilyen szivarral csakis lövöldözés lehetett a vége. Márpedig löni nálam jobban lőhetett, mert én nem játszottam pisztolyokkal soha életemben. A töltögetésétől is irtóztam. Ez a Lórúgás pedig az előállítás vágyától égett. Egyik éjszaka, mikor mi ketten voltunk szolgálatosak, egyszer csak kivörösödött pofával állít be az őrszobára.

– Beszéltem, hogy ne verjék a tamtamot, de ezeknek hiába a szó. Beszéltem még egyszer. Nálam két szép szó után elfogy a cérna. Gyere, előállítjuk őket.

– Hadd próbálkozzak meg – ajánlottam. – Beszélek én a fejükkel.

– Azt már nem. Két szép szónál több nem kell. – Sőhajtottam. Mit volt mit tenni, megközelítettük a rendbontók barakkját. Lórúgás kitarta az ajtót, és beszólt, hogy jöjjenek ki libasorban. Kínos jelenet volt. A fülünk is belevörösödött. Ez Amerika. Ki-ki teszi, amit elvárnak tőle. Mi bűn van abban, ha összezárt emberek italozással és hangoskodással csapják agyon az éjszakát? Lórúgás azonban bizonyítani akart, és vitt engemet is, nehogy el találják kenni a száját. Mert ezektől kitelt volna. Testvérek voltak, alabamaiak. Bekísértük őket az őrszobára, Lórúgás elől ment, én hátul.

Az egyik gyerek azt mondja nekem: – Szólj már rá a mirelitfűlű pojácára, hogy ne szívóskodjon, mert utoljára kiadnak rajtunk, és nem jutunk el Okinawába.

– Majd beszéllek vele.

Az őrszobán meg is próbáltam, de Lórúgás megemelte a hangját, és vörös füllel szavalt, hogy jól hallják mind: – Tőlem szép szót kétszer hallanak csak!

– Üsse kő – mondta az alabamai –, legföllebb oda az állás! – Lórúgás erre nem is szólt, csak kitöltötte az őrizetes űrlapokat. Végül egyet vett csak őrizetbe közülük, és kihívta érte a járőrökcsit a városból. Jöttek is, és vitték. A többi testvér mogorván elszéledt. – Lesz kapsz a mamától odahaza – beszéltek egymás közt, majd az egyik visszasompoly-

gott hozzám. – Mondd meg ennek a texasi vadtuloknak, hogy betakarjuk csúnyára, ha a bátyám holnap estére vissza nem kerül. – Jóakaratóan tudattam Lórúgással az üzenetet, de nem szólt rá. Az alabamait simán elengedték, és nem lett a dologból semmi. A társaságot hajóra tették, jöttek helyettük más bumburnyákok. Ha Remi Boncoeurt nem tekintem, két óra hosszát meg nem maradok az állásban.

Szerencsére vele sok szolgálati éjszakát töltöttünk kettesben, s ilyenkor nem volt ok az unalomra. Első őrjáratunkat megtettük szép kényelmesen az esti órákban. Remi mindenütt végigpróbálgatott minden ajtót, mert azt remélte, egyszer nyitva talál egyet. – Évek óta az jár az eszemben – ábrándozott –, hogy egy kutyát kitanítok, és nekem mást ne tegyen, csak járja a barakkokat, és zsebelje ezeket a rossz hordárokat. Zöldhasúakra idomítanám. Szagolni se szagolhatna mást, hogy a szimat az orrában maradjon, Bémalléros Dezső, a műszaki blöki. – Remi tele volt eszelős tervekkel. A kutyát is hetekig hallottam tőle. Egyszer aztán talált egy nyitott ajtót. Nekem nem tetszik az ilyesmi, hát megindultam a folyosó túlsó végének. Remi halkán benyitott, és a barakktelep főgondnokával került szemtől szembe. Nem szívelték pedig egymást. Azt mondja nekem egyszer: – Hogy hívják azt az orosz író, akiről annyit áradozol... Amelyik újságpapírral bélelte a cipőjét, és a szeméten talált köcsögkalapban járt? – Némi tódításokkal visszhangozta, amit Dosztojevszkijről hallott tőlem. – Az! Dosztijovszkij! Erre a főgondnokra se lehetne más nevet ragasztani! Ilyen pofával csak Dosztijovszkij lehet az ember! – Hát éppen Dosztijovszkijnál talált nyitott ajtóra. Dosztijovszkij aludt, mikor azt hallotta, hogy valaki motoz a kilincsen. Azonmód pizsamában felugrott, s mikor az ajtót kitérte, kétszer rondább volt a szokásosnál. Remi agyonbarázdált, élemedett, dühös arcba bámult.

– Mi ez itt?

– Csak néztem, hogy nyitva van-e, mert azt hittem, a... a... a takarítókamra. A felmosóröngyöt keresem.

– Hogy értve?

– Hát...

Odaléptem, és beleszóltam: – A felső csarnokot valaki összeróka. Föl kell törülni.

– Ez nem a takarítókamra. Ez az én szobám. Ha még egyszer ilyesmi történik, kivizsgálatom a dolgot, és maguk röpülnek. Értjük egymást?

– Ha egyszer fönn rókázik valaki... – próbálkoztam.

– A takarítókamra lentről, az alsó csarnokból nyílik. Onnan – mutatta, aztán várt, amíg előkerítjük a felmosóröngyöt, és kárvallottan felvisszük az emeletre.

– Fene a fejedet, Remi – mondom –, ha nem szarba rántasz, akkor hányásba. Miért nem férsz a bőrödbe? Hogyhogy neked csak a lopáson jár az eszed?

– A világ az adósságait sose törlesztheti nálam. A felejtetetlen mester nem felejt. Ha így beszélsz velem, egykettő Dosztijovszkij lesz a neved.

Remi megmaradt kamasznak. Valamikor Franciaországban, árva kisdíák korában úgy érezte, hogy mindenéből kiforgatják – nevelőszülei becsapták az iskolába, és ott felejtették, majd tanári sanyargatások során egyik iskolából a másikba vándorolt, és éjjelente az utcákat róttta, úgy szerkesztett átkokat ártatlan szótárából. Örökké azt tervezte, hogy megfizetett a világgal bajaiért, de a bajoknak vége-hossza nem akart lenni.

A kantin volt a nagy fogásunk. Körülnéztünk, nem figyelnek-e, kivált pedig, ha valamelyik zsarú kollégánk nem les-e ránk, aztán leguggoltam, Remi ráállt a vállamra, úgy húzódkodott fel. Belökte a felső ablakot, mert afelől tettünk, hogy esti zárásnál soha be ne reteszeljék, bemászott, és a gyúróasztalra huppant. Én valamivel fürgébb voltam, magam felhúzódkodtam, és beugrottam egyenesen a fagyaltgép elé, és nekiláttam gyermekkori álmom megvalósításának. Lekaptam a csokoládéfagyalt fedelét, könyékig ereszkedtem a tartályba, a dorongra rásodortam a fagyaltból, és nyalogatni kezdtem. Majd a parféra buktunk rá. Némelyikre csokoládéöntetet eresztettünk, másra málnát, úgy zabáltuk. Aztán a konyhát kutattuk ki, hűtőszekrényeket nyitogattunk, hogy lássuk, mit vihetnénk haza. Akárhányszor a marhasültből is letéptem, szalvétába csomagoltam, úgy tettem zsebre. – Truman elnök a lelkünkre kötötte – hangoztatta Remi –, hogy csökkentsük megélhetésünk költségeit.

Egyik éjjel sokáig gyertyáztam, amíg Remi benn egy nagy papírdobozt megtöltött. Hanem a doboz nem fért ki az ablakon. Reminek át kellett szerveznie a csomagolást. Később éjszaka, amikor letette a szolgálatot, és én maradtam csak az őrszobán, furcsa dolog történt. Őrjáratra indultam a völgy régi ösvényén, mert azt reméltem, hogy egyszer látok én is szarvast (Remi látott, mert ezen a vidéken akadt vad még 1947-ben is), és egyszer csak nagy zihálásra-szuszogásra lettem figyelmes. Azt hittem már, nem is szarvas, hanem rinocérosz közeledik felém a sötétben. A pisztolyomhoz kaptam. Ingatag testű, hatalmas fejű alak bukkant elő a derengésben. Észbe kaptam, hogy csak Remi lehet a dobozzal. Nyögött a hatalmas súly alatt. Kulcsot kerített a kantinhoz, és az ajtón hozta ki a teljes zsákmányt. – Azt hittem, otthon vagy, Remi – szoltam rá. – Mit ügködsz még ilyenkor is?

– Megmondtam számtalanszor, Paradicsom – feddett –, hogy Truman elnök a lelkünkre kötötte: csökkentsük megélhetésünk költségeit! – Azzal szuszogva eltűnt a bozótban, a kalyibánkhöz vezető dimbes-dombos úton, de valahol félúton elrejtette a dobozt, és visszajött. – Nem bírom magam, Sal. Szétosztom két dobozba, aztán segíted hazahozni.

– Csakhogy én szolgálatban vagyok!

– Majd én ügyelek, amíg te hazatérsz a magadéval. Ügyeskednünk kell. – Megtörölte izzadó arcát. – Húha! Hányszor mondjam, Sal, hogy a cimborák egy kenyérre dolgoznak. Nem foghatod a könnyebbik végét. A Dosztijovszkijok, a dekások, a Lee Annek, aki csak rossz fej itt nyüzsög, az mind az irhánkra pályáz. Ne hagyjuk megteveszteni magunkat. Egy se úgy fázik, ahogy reszket. Légy résen! A felejthetetlen mester sem felejt.

Egyszer aztán kiböktem: – Mikor hajóznak el innét? – Tíz hete üztem már akkor a rendőri ipart, hetente ötvenöt dollárt vágtam zsebre, és a nénikémnek elküldtem belőle legalább negyvenet. Közben egyetlen estét töltöttem San Franciscóban. Életem összeforrt a kalyibával, Remi és Lee Ann huzakodásaival, a barakkok közti éjjeli őrzáratokkal.

Remi eltűnt a másik dobozért, aztán együtt küszködtünk hazáig a hátahoporjás Zorro-ösvényen, végül mérföldnyi kaptatás után leraktuk a szerzeményt Lee Ann konyhaasztalára. Lee Ann felébredt, és megdörzsölte a szemét.

– Tudod, mit kötött a lelkünkre Truman elnök? – Lee Ann majd kibújt a bőréből örömeiben. Akkor eszméltem, hogy Amerika minden polgára tolvajlásra született. Vérszemet kaptam én is. Már az ajtókat próbálgattam, nincs-e nyitva egy. A többi zsaru gyanakvoán figyelt bennünket, mert látták, hogy a szemünk se áll jól – ösztönük megsúgta nekik, miben sántikálunk. Sokéves tapasztalatuk csalhatalatlan volt.

Napközben kijártunk a hegyekbe, és megpróbáltunk pisztollyal foglyot lőni. Remi odalopózott három lépésre az egyik csicsergő madárhoz, és rásütötte a harminckettesét. Elhibázta így is. Hahotája megrázta Kalifornia erdeit, talán a teljes Amerikát. – Itt az ideje, Sal, hogy elmenjünk a Banánkirály hódolatára.

Vasárnap volt, kivakaróztunk, és kiálltunk a keresztúti buszmegállóhoz. A busz bevitt San Franciscóba. Kószáltunk az utcákon. Remi hahotája harsogott mindenfelé. – A Banánkirályról írsz elbeszélést – parancsolt rám. – A felejthetetlen mester nem felejt el, ha megpróbálják hintába tenni. Különben a Banánkirály az életed témája lesz. Ott trónol. Íme. – Egy sarki banánárus volt a Banánkirály. Ránéztem, s elunatkoztam. Remi azonban egyre bökődött, verte bele az orromat a felfedezésébe. – Az olvasóközönség a színes történetekre bukik, amelyet a Banánkirály kínál. – Megmondtam neki, hogy füttyülök a Banánkirályra. – Ha a Banánkirály jelentőségét be nem tekinted, egy színes az újságnak nem telik tőled – hangoztatta.

Kinn az öbölben elrozsdált régi teherhajó billegett, bójául használták. Remi annyira meg akarta nézni, hogy egy délután Lee Ann uzsonnát csomagolt össze, csónakot béreltünk, és kieveztünk. Remi szerszámot is hozott. Lee Ann pucérra vetkezett, és kifeküdt napozni az úszóhídra, én meg a tatról lestem. Remi rögtön lement a kazánház patkányfészkébe, és kopácsolni kezdett. A rézburkolatot fessegette volna le, ha már rég el nem vitték volna. Beültem a pusztuló tisztí ebédlőbe. Gyönyörűen felszerelt ódon hajó volt,

csupa berakott famunka és beépített tengerészláda, Jack London San Franciscójából maradt. Elámolyodtam, az ebédlőasztalon játszó napsugáron. Az élestárban patkányok kotorásztak. Valamikor kék szemű hajóskapitány költötte el az ebédjeit itt.

Csatlakoztam Remihez a hajó hombárjában. Minden mozdíthatót megmozgatott. – Sehol semmi. Azt hittem, rézbányára bukkanok, de ha nem, legalább egy-két csavarkulcs akad. Ezt a hajót a tolvajok már kibeletzték. – Az öbölben ringott évek óta, s a tolvaj kéz is ki tudja, hol száradt már.

– De szívesen hálnék ezen a hajón – mondom Reminek –, amikor a ködök bejönnek, és a hullámok döngésében nyiszorog!

Remi elbámult. Nőttem a szemében. – Öt dollárt kapsz tőlem, Sal, ha megteszed! Nem félsz, hogy a régi kapitányok szelleme hazajár belé? Nemcsak öt dollárt adok, hanem összecsomagolok a vállalkozásodhoz élelmet, pokrócot, gyertyát.

– Felcsapok – mondtam rá. Remi szaladt tudatni az újságot Lee Ann-nel. Én is szaladtam volna, hogy egyenest a lába közt kössek ki, de tudtam, hogy a felejtethetlen mester nem felejt, ezért csak a szemem sarkából figyeltem.

Sűrűbben járogattam be Friscóba, és emberileg mindent megtettem egy tisztességes tüffentés érdekében. Hajnalig fűztem egy minnesotai szökét a park padján, sikertelenül. Csira, az akadt volna. Valahányszor egy kocsmá végében megkörnyékeztek, az orruk alá toltam a pisztolyomat, úgy érdeklődtem: – Tessék? Nem értettem jól. – Persze megugrottak. Magam sem tudtam, miért vagyok ilyen goromba. Ismertem én csirákat országszerte. Talán San Franciscó-i magányosságom nyomott meg, talán a fegyverviselés. Legalább csirariogatásra legyen jó a pisztoly. Máskor ékszerész kirakata előtt mentem el, s az jutott az eszembe, milyen jó volna kilőni az üvegét, kiszedni a legszebb gyűrűt-karkötőt, s vinni futvást Lee Ann-nek. Sejtettem, ha itt nem hagyom San Franciscót hamarosan, megzavarodok.

Hosszú leveleket eresztettem meg Deannek és Carlónak valahová a texasi öbölbe, mert ott hédereztek tanyáján. Válaszuk úgy szólt, hogy jönnének ők is San Franciscóba, mihelyt az ilyen-amolyan dolguk végére jártak. Közben itt a hármunk talpa alatt megindult a föld. Jöttek a szeptemberi esők, sokasodtak a leápolások. Remi elrepült Lee Ann-nel Hollywoodba, vitték a búval írt filmforgatókönyvemet, és persze sikertelenül tértek meg. A híres rendező részegen fogadta őket, meg se nézte a kéziratot. Malibu Beach-i villájában elidőztek egy darabig, aztán összekaptak a vendégek előtt, és hazarepültek.

Az ajtót a lóverseny tette be. Remi fogta a megtakarított pénzét, vagy száz dollárt, kiöltöztetett engem is a régi ruháiba, karjára fűzte Lee Annt, úgy mentünk át az öblön az Aranykapu lóversenyterre Riclynond közelében. Jó szívének jellemzésére elmondom, hogy egy hatalmas papírzacskóba belerakta zsákmányolt élelmiszereink felét, és elvit-

te Richmondba egy özvegynek, aki a miénkhez hasonló barakktelepen lakott, libegő nagymosások közepette. Vele tartottunk. Rongyos gyerekek ténferegtek mindenfelé. Az özvegy hálálkodott. Remi a hajós bátyját ismerte valahonnét. – Szóra sem érdemes, Mrs. Carter – háráította el a köszönetet urasan. – Kerül még, ahonnan ez jött.

Az özvegytől mentünk tovább a lóversenyre. Remi mindjárt húszdolláros tétéken kezdte, és a hetedik futamra nem maradt egy vasa. Akkor még rátette az utolsó két dollár konyhapénzünket, és elvesztette azt is. San Franciscóba stoppal kellett visszajutnunk. Megint ott lengettem az útfélen. Jól öltözött úr állt meg értünk a csicsás kocsiján. Én telepedtem mellé. Remi nagy rabló mesével próbálkozott, hogy a lelátón elhagyta a tárcáját. – Valójában – igazítottam ki – a lovin hagytuk a pénzünket, de úgy határoztunk, hogy a veszteségeket megelőzendő ezentúl bokinál fogadunk, igaz, Remi? – Remi fülig vörösödött. Jótevőnk végül megvallotta, hogy a lóverseny tisztviselője. A finom Palace Szállónál tett ki, mi pedig néztük, amint eltűnt a csillárok alján, emelt fővel, kibélelt zsebbel.

– Böhö! Bruha! – harsogta Remi az estéli utcán. – Paradicsom a lóverseny tulajának kocsijába száll, és megfenyegeti, hogy eztán csak bokikkal kezd. Lee Ann, Lee Ann! – S fogdosta, gyomrozta közben. – Ilyen mulatságos polgárt nem látott a világ! Biztosan sok olasz él Sausalitóban! Bruhuhu! – Átölelt egy lámpaoszlopot, úgy hahotázott.

Lee Ann olyan pillantásokat vetett ránk azon este, hogy az eső is eleredt. A házban nem maradt egy cent. Eső dobolt a tetőn. – Egy hétig el nem áll – jegyezte meg Remi. Letette a gyönyörű öltő ruháját, és ott állt megint a rongyos rövidnadrágjában, pólóingében és hetyke sipakjában. Szomorú, nagy gesztenyeszeme a padlódeszkákon vándorolt, pisztolya ott hevert az asztalon. Mr. Snow eget verő öröme az esős éjszakában is idehallatszott.

– Fáraszt már ez a seggfej – bökte ki Lee Ann, de látszott rajta, hogy nem ez lesz az utolsó szava. Remit kezdte pisztergálni, amint a kis fekete kontókönyvében tanulmányozta adósait, főként tengerészeket. A nevük mellé piros tintával szitkokat írt. Reszkettem attól a naptól, amikor majd én is közéjük kerülök. Az utóbbi időben annyi pénzt küldtem a nénikémnek, hogy élelemre alig költöttem többet négy-öt dollárnál. Sovány vásárlásaimat aztán Truman elnök szellemében egészítettem ki. Remi is úgy érezte, hogy a háztartás költségeiből nagyobb rész illetne, ezért a szépen tételezett fűszeresszámlák kutyanyelveit a fürdőszoba falára aggatta mostanában tanulmányozás és tudomásulvétel végett. Lee Ann pedig azt a gyanút táplálta Remi ellen, sőt ellenem is, hogy dugdossuk előle a pénzünket. Hűtlen elhagyással fenyegetőzött.

Remi a száját biggyesztette. – Hová mégis? – vetette oda. – Jimmyhez – szólt a válasz.

– Jimmyhez? A lovi pénztárosához? Hallod ezt, Sal? Lee Ann a lovi pénztárosát babonázná meg! Azt ajánlom, a seprűd nyergeld meg, ott még hasznát veszed. A lovak sok zabot megettek a héten az én száz dollárom árán!

Szemlátomást romlott a helyzet. Az eső szakadt. A barakk főbérője Lee Ann volt. Így aztán kiadta Reminek, hogy szedje a betyárbútort, és takarodjon. Remi nekifogott a csomagolásnak. Borzadón néztem sorsom elébe az esőmosta kulipintyóban ezzel a sárkánnyal. Beavatkozással próbálkoztam. Akkor Remi meg találta taszítani Lee Annt, Lee Ann pedig a pisztolyért kapott. Remi nekem lökte oda a pisztolyt, azzal, hogy dugjam el. Nyolctöltényes tár volt benne. Lee Ann sikoltozott egy sort, aztán felkapta esőkabátját, és nekivágott rendőrért a csatakos éjszakának – mégpedig ki másért, ha nem alcatrazi barátunkért? Szerencsére nem találta odahaza, és bőrig ázva jött meg. Fejemet térdem közé ejtve gubbasztottam a sarokban. Kellett nekem háromezer mérföldre elbitangolni hazulról? Mit keresek itt? Hol lesz majd gyötrött lelkemnek nyugovása?

– És tudd meg, te személtláda – fűzte tovább a szót Lee Ann –, hogy ma este utoljára suhantottam tojásos velőt meg tárkonyos bárányt a belednek! Annak a világnak vége, hogy csak dagadsz, mint barátban az alleluja, és pimaszodsz el a szemem láttára!

– Így is jó – mondta Remi csöndesen. – Így is jó. Tudtam én, amikor összeálltunk, hogy nem lesz csupa szép álmom és rózsás csók az életem. Nem is csalódtam. Megpróbáltam a kedvedben járni... a kedvetekben... de hiába. Elárultatok – állapította meg, s a panasz szívéből szakadt. – Azt hittem, elválhatatlanok leszünk. Próbálkoztam mindennel. Elrepültem Hollywoodba. Salt beszereztem a rendőrséghez. Álomszép ruhákat vettem neked. San Franciscóban a legjobb társaságokban forgattalak meg. Ti pedig, ti pedig rácáfoltatok legvérmesebb reményeimre. Nem mintha hálát vártam volna. Egy barátságot azonban elvárok tőletek, s ez lesz az utolsó. Nevelőapám látogat el San Franciscóba jövő szombaton. Arra kérlek benneteket, fogadjuk együtt szombat este, és tegyünk úgy, mintha oly szépen élnénk, ahogyan leveleimben ecseteltem. Vagyis szombat estére te légy a szívem választottja, Lee Ann, te pedig, Sal, a lelkem barátja. Már elgondoltam, honnan kölcsönzök száz dollárt az alkalomra, mert teszek felőle, hogy nevelőapám jól mulasson, és ne aggodalmakkal telten térjen meg San Franciscóból.

Elcsodálkoztam. Úgy tudtam, Remi apja jó hírű orvos, bécsi, párizsi és londoni gyakorlattal dicsekedhet. – Csak nem akarod azt mondani – néztem rá –, hogy száz dollárt rákölténél? Hiszen zsebre rak, te meg csak az adósságot gyűjtöd a fejedre!

– Tudom – válaszolta Remi megtörten. – Kérésem tehát változatlanul az, hogy igyekezzetek tisztességesen viselkedni előtte, mintha semmi baj nem volna, hadd vigyen magával jó emlékeket az öreg. Én tisztelen és becsülöm a nevelőapámat. Fialat feleségével jön ide. Meg kell tennünk minden tőlünk telhetőt. – Remi olykor feddhetetlenül viselkedett. Le is vette a lábáról Lee Annt, bár megfordulhatott a fejében, hogy ha a fia nem vált be, hátha az apja beválik.

El is érkezett a szombat este. Addigra kiléptem a rendőrség kötelékéből, épp egy sóhaj-tással azelőtt, hogy kilöktek volna, mivel nem állítottam elő elég rendbontót – azért úgy

intéztem, hogy ez legyen az én utolsó szombat estém is itt. Remi meg Lee Ann fölment a szállodai szobába az öreg üdvözlésére, én meg lenn maradtam a bárban, és az útra szánt pénzből becelekedtem. Jóval később felmentem utánuk. Az előkelő, szálás, csiptetős nevelőatyá nyitott ajtót. – Hogy vagyunk, Monsieur Boncoeur? – lelkendeztem franciául. – Je suis haut! – amivel azt akartam mondani, hogy magas a kedvem, de persze az öreg nem értette. Remi elvörösödött, és láttam, hogy elárultam megint.

Remi finom éttermet nézett ki az alkalomra, az Alfréd-félét az Északi Parton, el is vert benne jó ötven dollárt, amíg megetetett és megitatott mindnyájunkat. Hanem a baj még csak eztán szakadt a nyakunkba. Mert íme, ki nem ül Alfréd bárpultjánál, mint az én derék Roland Major barátom! Nemrég érkezett Denverből, és mindjárt fogott állást az egyik San Franciscó-i lapnál. És máris becelekedett. Borotválkozásra sem jutott ideje. Odarontott és megdöngötte a hátamat, éppen amint a poharam emeltem volna, majd bevágódott Boncoeur doktor mellé a kárpitozott ülésre, és a levesén áthajolva magyarázott nekem. Remi vörös volt, akár a cékla.

– Nem mutatnád be a barátodat, Sal? – érdeklődött halvány mosollyal.

– Roland Major, a San Franciscó-i Árgus munkatársa – hazudtam fapofával, de Lee Ann szeme pillantása kis híján felnyársalt.

Major a möszjő fülének fordult. – Hogy tetszik a középiskolai franciatanítás? – bögte bele.

– Bocsánat, én nem tanítok franciát.

– Pedig kinézem magából! – Meglátszott, hogy kötekszik. Akár szemére lobbant-hattam volna, hogy a mi készülő estélyünkbe is beleköpött Denverben, de megbocsátottam neki.

Úgy eláztam, hogy megbocsátottam az emberiségnek is. A möszjő fiatal feleségének szép álmokat és rózsás csókokat meséltem. Kétpercenként ki kellett robbanom a klotyóra, méghozzá Boncoeur doktoron át. Szemmel láthatóan pusztult a világ. A San Franciscó-i szép napoknak befellegzett. Kinéztem Remiből, hogy többet szóba nem áll velem. Kár pedig, mert én igaz barátja voltam, s azon kevesek közül való, akik nagyra tartották. Évek is beletelhetnek, amíg ezt a vacsorát megemészti. Elgondolni is iszonyú volt, hová jutott a barátságunk azóta, hogy leveleimet írtam neki Patersonból, és a feléje vezető 6-os utat kinéztem Amerika autótérképén. Most pedig a végére jutottam Amerikának is – lábam alól elfogyott a földje –, és csak visszafordulhattam. Mentettem a menthetőt, nagy vargabetűt terveztem Hollywoodba, majd vissza Texasnak, hogy öbölbeli barátaimat meglátogassam – aztán záróra.

Majort kilökték az Alfrédből. Mivel addigra megvacsoráztam, csatlakoztam hozzá magam is – azaz Remi ajánlotta, hogy akár tarthatok vele. Így aztán elindultunk Majorrel korhelykedni. A Kondérba telepedtünk be, és Major ilyeneket mondott:

– Te Sam! Nem tetszik nekem az a langyos gyerek ott a pultnál! – De fennhangon.
 – Nem-e tán, Jake? – csodálkoztam rá.
 – Sam – azt mondja –, én odamegyek, és leterítem.
 – Netene, Jake – mondtam, híven a Hemingway-forgatókönyvhöz. – Innét is belé-
 eriszthetel. – Megint csak kipenderítettek minket.

Remi meg Lee Ann még aludt reggel, amikor megálltam a kulipintyó közepén, s bánatosan néztem azt a nagy halom szennyest, amit majd Remivel kellett volna kimos-
 nunk a Bendix-gépen hátul a színben (derűs multságunk volt a mosás a színes asszo-
 nyokkal, Mr. Snow eget verő öröme közepette), és akkor úgy döntöttem, eltakarodok.
 Aztán kiléptem a tornácra, és meggondoltam. – Nemaddiga – mondtam. – Hiszen
 megfogadtam, hogy el nem megyek, amíg arra a csúcsra fel nem hágtam. – A völgy
 túlsó felén emelkedett, messzi el lehetett látni róla a Csendes-óceánon.

Így aztán maradtam még egy napot. Vasárnap volt. Fojtó meleg telepedett a vidékre.
 A nap már háromkor vöröslött. Akkor indultam neki a csúcshoz, és négyre fel is értem.
 Az út mentén kaliforniai nyárfák és eukaliptuszok merengtek. A csúcs felé elfogytak a
 fák, csak kő meg fű maradt. A hegy part felőli lábán csorda legelészett, s lejjebb meglát-
 tam a Csendes-óceánt kéken, hatalmasan, amint tolta nagy fehér falát, mesebeli krump-
 liföldjében kélt San Franciscó-i ködét. Egy óra múltán bedől a köd az Aranykapun és
 fehérbe öltözteti a regényes várost. Ilyenkor a szerelmes fiatalember szíve csücskével
 megindul lassan fel a fehér ösvényen, miután egy palack tokajit a zsebébe süllyesztett.
 Ilyen város Friscó. A fehér kapufélfákat szép asszonyok támasztották, úgy várták az
 urukat haza – hogy az Embarcaderóról, a Piac utcáról, a Coit-toronyról és tizenegy
 nyüzsgő dombjáról ne is szóljak.

Tekergettem a nyakamat. Mintha álomba szédültem volna innen a szirtről. Ó, hol
 az én szívem csücske? – gondoltam el, és tekingettem mindenfelé, mint ahogy tekin-
 gettem már lenn is, a laposabb világban. Most pedig már itt állok Amerika rendíthet-
 len rögének legszélén. Valahonnan messzi mögülem a szédült New York hányja barna
 porfellegeit. A keleti tájban barnaság és szentség uralkodik – Kalifornia fehér, akár a
 kitergetett nagymosás, és az esze nem több, mint a mosónéjának. Legalábbis akkor
 így gondolkodtam.

BARTOS Tibor fordítása

Manzárd

(Mansarda – 1962)

(Részlet)

VISSZATÉRÉS

Késő ősszel tértem vissza a manzárdra. Izgatottan kapaszkodtam fölfelé a lépcsőn, mindenféle kagylóval meg egzotikus növények magjaival tömött nehéz hátizsákomat úgy vonszoltam magam után. Mindenkinek hoztam ajándékot: Eurüdikének delfinfogakból készített nyakláncot és egy mandragóra nevű kagylót, Igornak preparált koponyát Egyenlítő-Afrikából, az öreg házmesternének pedig hétszínű gyékényszőnyeget.

– Ezt magának hoztam, Vén Banya – mondtam neki. – Lábtörlőnek használhatja.

– Hol csórta? – kérdezte zordan.

Nézte a szivárvány játékát a gyékényen.

– Az egyik bennszülöttől kaptam. Tam-tamnak hívták. Viszonzásul elszerettem azt asszonyát.

– Szégyellje magát – mondta.

– Na bumm – rándítottam meg a vállam. – Hát Bakkecske hol van? Biztosan nem tanulta még meg, hogy halkán járjon a folyosón, és lábat töröljön az ajtó előtt.

– Az kicsoda? – bámult rám.

– Igor – magyaráztam. – A manzárdról. Bölcs Bakkecske.

– Jaaa... az. Tudja, leköltözött az elsőre. Most dolgozik valamin. Azt mondja, regényt ír. „De minek járnak magához ezek a nők” – kérdem tőle. Azt mondja: „Ezek a modelljeim.”

– No nézd csak! Még ki kell dobnom!

– Csak vigyázzon, hogy ne én dobjam ki magát, kedvesem! – vakkantott a házmesterné.

– Úgy gondoltam – mondtam békülékenyen –, innen kell kidobnom. Mi az ördögnek van nekem szükségem erre a Mesehősre?

– Ne mondjon ilyent rá. Tehetséges.

– Honnan tudja? – kérdeztem.

Rücskös arca lila-piros színt öltött.

– Én is, tudja, ilyen... modell vagyok – felelte majdnem súgva.

– Modell?

– Az. Ebben a dologban, amit Igor úr ír, házmesterné leszek.

– Hát most is az!

– Persze, de Igor úr azt mondja, hogy a regényben én leszek a házmesternék *prototípusa*. Én mint én, plusz a többiek.

– És hogyan csinálja ezt Igor úr? – kérdeztem kíváncsian és irigyen. – Hogyan fabrikál magából *prototípust*, amikor maga máris az? Csak nem áll neki modellt meztelenül?

Eltűnődött egy kissé, aztán vállat vont:

– Én hiszek Igor úrban. Olyan kedves és olyan tehetséges.

Amikor kinyitottam jó öreg manzárdom ajtaját, mellbe vágott a húgy- és penészszag. Igor fekete nadrágja meglibbent a szögön; összereztem. Nem könnyű dolog lógva látni a legjobb barátunkat. Még jelképesen sem.

Egyébként – az első tekintetre – semmi sem változott.

A falról elszálltak a darvak. A vadgalamboknak se hírük, se hamvuk, csak a masztodonok és a sárkányok pöffeszkedtek a helyükön. A foguk iszonyúan megnőtt.

– Na lám – szólalt meg váratlanul a hátam mögött Igor. – Amint látod, öregem, semmi sem változott.

Összeöleleztünk.

– Honnan ez a szag? – kérdeztem.

– A patkányméregtől – válaszolta. – A repedésekben rohadnak a rovarok meg a patkányok.

– Szellemes! – kiáltottam. – Hogyan jutott ez eszedbe?

– Megint gúnyolódsz.

– Hoztam neked valamit – mondtam, a veszekedést kerülve. – Várj egy pillanatig. Kiborítottam a kagylókat a szoba közepére; a holdfény kristályfényvel sugárzott belőlük.

– Mi az ördögnek kell ez neked? – kérdezte Igor.

– Hogyhogya mi az ördögnek?

– Ez közönséges kagyló!

Akkor fölvettem az egyik legszebb és legcsengőbb, éjjeliedény nagyságú kagylót, és a füléhez szorítottam.

– Hallgasd – biztattam. – Hallasz-e valamit?

Szeme lassan megtelt könnyel és szégyennel. Talán büntudattal is.

Madárfej, megöltelek volna, ha következetes maradsz önmagadhoz! Így mit csináljak? Teljes következetlenséggel tűröm baráti jelenlétedet és segítségedet.

Fülkagylójáról alig tudtam letépni a kagylót.

– Tessék, itt egy zsebkendő – mondtam –, szipogd ki magad. Ez képmutatás és európaiság. Szentimentális lettél.

– A regény miatt – hüppögött.

– Milyen regény miatt? – kérdeztem csodálkozást színélve. – Csak nem hagytál föl az asztronómiával?

Zavartan válogatni kezdte a kagylókat.

– Nem – mondta. – Tudod, öregem, szerelmes lettem...

– Gratulálok. Nagyon jó. Nincs ok a sírásra.

– Olyan a hangja, mint a holdfény a Delfin-öbölben.

Meghökkenem. Honnan tud ez a Delfin-öbölbeli orgiáimról? Aztán észrevettem hátizsákomon a Tam-tam Bár címkéjét.

Elnevettem magam.

– Még csak ez hiányzott! Hogy te is szerelmes legyél! Ki fogja józanul figyelni a holdfogyatkozást meg a csillagsereget? Valóságos pokol lesz.

Túlságosan fáradt és izgatott voltam ahhoz, hogy még aznap este fölkeressem Eurüdikét. Egyébként is kellemetlen szokás ez nálunk Európában, hogy csak este nyolcig illik látogatóba menni. Tekintet nélkül arra, hogy holdtölte van-e vagy fogyó hold.

Nadrágom fölakasztottam a szögre, az Igoré mellé, drága trópusi takarómból tisztességesen kikeféltam a homokot, majd kiráztam belőle a csillagport. Később lábat mostam, és lefeküdtem álmodni. Elegendem volt a prózából.

– Kalandor – mondta a lány.

– Eurüdiké! Eurüdiké!

Beálltak az őszi esőzések.

Karomban vittem a sötét utcákon. Magasra tartottam a sár fölött...

– Mindig ugyanaz vagy, te drága – mondta a lány.

Közeledtünk a töltéshez, ahova folyvást vonzott bennünket valami. Az emlékek. És az avarhalom a töltés tövében.

Lefektettem a levélágyra, és már emlékeztem az ölelésére. A szemére. Az illatára.

– Megkeményedett a kezed, drágám.

– Az evezőtől – magyaráztam. – A széltől.

Nem, nem szóltam semmit. Belélegeztem a mellét, vakon.

Másnap egy kicsit rendbe tettem a padlásszobát, és megint elővettem a lantomat. Egész délelőtt a húrokat javígtattam. Távollétemben megbetegedett, megsüketült. Biztosan simogatásnak érzi, ha ujjam karcsú nyakát érinti.

Miért szomorkodna egyébként?

Néhány türelmes órámba telt, míg rátaláltam régi rezonanciájára és régi hangjára. Egyszerre csak – szinte önmagától – kibuggyant belőle igazi hangja; sötét belsejéből, mint óriási kagylóból, gyöngyök gurultak szanaszét.

Akkor mintha kopogtak volna; egy pillanatra megálltam.

– Abbahagyja már végre? – kiabált a házmesterné; kulcsosomójával dörömbölt az ajtón.

– Már befejeztem – mondtam. – Bocsánat.

– Tőlem nyúzhatja, ameddig csak akarja. De a lakók panaszkodnak, hogy ebéd után nem tudnak aludni a maga furulyájától.

– Lant – helyesbítettem.

– Jó, lant – enyhült meg.

Megittam a keserű gyógyteát, és megettem fél csomag vajjas kétszersültet. S mert nem játszhattam, belevetettem magam a hintaszékbe. Szunyókáltam így vagy egy fél órát, aztán a mennyezetet, pontosabban Venus combját bámultam. Előkelő térde fölé vadhússzerű fekete foltot rajzolt a nedvesség. Oldalamra fordultam, és rágyújtottam.

Közben megérkezett Igor.

– Bocsáss meg – mondta –, fölébresztettelek.

– Ül le. Csak bóbiskoltam.

– Jó – és leült az ágyra. – Meg szeretnék kérni valamire.

– Mondd csak... befürödtél vele?

– Honnan tudod? Talán a házmesterné mondta?

Elnevettem magam.

– Megéreztem – feleltem. – Egyenesen a csillagokról estél rá.

– Mókás kedvedben vagy – fintorgott Igor. – Nekem meg ég a talaj a talpam alatt.

– Hányadik hónapban van? – kérdeztem.

– A másodikban.

– Most mit csinálsz, Bakkecske?

Megrántotta a vállát, és fölnezt a mennyezetre. Így fogta át tekintetével Isten a világot az utolsó napon, a teremtés hetedik napján.

– Nem tudom – mondta. – Ezért jöttem hozzád.

– Írd meg a regényt – tanácsoltam.

– Adj egy cigarettát. Ideges vagyok.

– Nesze!

– Meg kell vallanom valamit – folytatta, miután rágyújtottunk. – Csak félre ne érts!

– Hallgatlak.

– Elkezdtem. A regényt.

– És? Csak folytasd!

– Nem erről van szó. Hanem arról, hogy nem tudom, milyen legyen a befejezés.

Nem tudom, mi lesz ennek az egésznek a vége... Pénzem meg nincs abortuszra.

Egyszerre megértettem a helyzet komolyságát.

A lány bele is halhat – töprengtem. – Kislányt szülhet. De abortálhat is.

Úristen, mennyi lehetőség!

De neki abortálnia kell.

Ráadásul nagyon sürgősen. Különben – itt egy új személy.

Félek, Bakkecske, Tökfej, Bölcsem. Kutyafej, Igorom-szamaram, nagyon félek, hogy *hős lesz belőled.*

Mi lesz veled, ha nem szerzel pénzt? Fölvágsz, hogy rettenthetetlen vagy, mártír, Don Juan, pórul járt lovag, érzelmeid áldozata, bájkúnár, élvhajász, garázda, huligán, atya, férj, polgár, adós, házafél, társadalmilag sértett, politikailag reakciós, frakciós, összeesküvő, lealázott és megalázott, bosszút forraló, társadalomból kitzasztott, megtagosított, nyomorult, kiherélt, átkozott költő, a szegények és árvák gyámolítója, patrónus, könyörületes alak – egyszóval, valami ilyesmi... *regényalak*, hős, talán – *típus* is.

Hidd el, ki sem mondanám többé a nevedet.

Eh! Bár kifizethetném öreg lantom árából azt az abortuszt!

De ezért az árért még a legutolsó külvárosi bábaasszony sem piszkítaná be a kezét.

Itt olyan gyakran esik az eső, és záporozik a holdfény.

Ölelj, Eurüdiké!

Danilo Kiš: Manzárd

Te sem vagy mindig ugyanaz, te, aki Eurüdiké alakjában éledsz szavakból, árnyékból, fátyolból. Hangod pazarul és halkán ömlik el a külvárosi ablakokon, kéken, mint a homály. A holdfényben olyan zengő lesz, mint a hárfa, mint...

A padlásszobában pedig, esténként, amikor meztelen a melled, a hangod simogató, csoda, lila virág.

VÁRI Gerda fordítása

Amikor a tök virágzik

(Kad su cvetale tikve – 1968)

(Részlet)

Amúgy meg, különben, amennyit javultam a kötelek között, és amennyivel komolyabban vettem a bokszot, annyival piáltam egyre többet. Az öregem melózott, a bratyó a pártbizottságban dolgozott, nekem is volt állásom: így a pénzzel nem volt gondom. A diplomata raktárból láttam el magam. A vállalatban, a Janko Lisjakban, én voltam a kedvenc. A legfiatalabbak közé tartoztam ugyan, a műhelyben mégis először brigádvezető, aztán meg a főnök helyettese lettem. Azért, ha kellett, neki tudtunk ám gyürközni. Azok a csibészek meg úgy hallgattak rám, mint valami öregre. Azt szoktam ilyenkor mondani: „No, apuskáim, ezt be kell fejezni, addig nincs haza, míg csak kész nincs.” És maradtak. Gond egy szál se. A dirim el nem mulasztotta volna a meccsemet. Mondogatta mindig: „Ljubo, kell-e szabadnap a tréningre? Kell-e kapucédula? Csak szólj.” Én meg a munkaidő kellős közepén vállamra kaptam a táskámat: „Tréningre megyek.” – Aztán meg valamelyik pinkóval irány a Száva vagy a mozi.

Testvér, hogy imádtam a csajokat! Mivel esténként korán kellett lefeküdnöm, általában nappal vittem őket az erdőbe. A troliról hazaugrottam a felöltőmért: volt egy világos, különleges felöltőm, csak arra szolgált. A csajt meg hagytam az utcán, ott várjon. És amíg keresztülsétáltunk Dušanovacon, a haverok csak vihorásztak: „Veréb elővette a fehér felöltőt!”

A csajok – ördög tudja miért – futottak utánam. Általában eggyel komolyan jártam. Rá vigyáztam, közben meg mindet megdöftem, amelyik csak a kezem ügyébe került. De két-három hónap után aztán őt is meguntam, megdugtam és továbbléptem: találtam egy másik komolyat. Hét szüzem azért így is megvolt. Én magam sem tudom, miért ragadtak rám ezek a vakegerek.

A dušanovaci alakokkal jól megvoltam: én nem bántottam őket, ők sem engem. Sokan közülük szurkoltak nekem. De sokan gyűlöltek is. Épp a csajok miatt. Tényleg nagylegények voltak, szó se róla, mindnek volt saját csaja. Ám amíg egész Belgrád az enyém volt, az ő mozgásterük igencsak szűk volt: Dušanovac, az Auto-komanda, Voždovac, egy-két pipi a Zvezdaráról, akiket gyorsan meguntak, két-három csaj a Kalenićről – és ez minden. A karaburmaiakkal hadban álltak, oda nem volt bejárásuk, a Slavija meg számukra túlságosan is nagy volt, szertefolyt, nem volt egy meghatározott gyülekezőhely, így ott nem találták fel magukat. A Vöröskereszt környéke meg valahogy túlságosan is úrias volt. A csajokat többnyire csak egymás között cserélgethették, az meg nem igazán jó dolog: miféle fazon az, hogy a csajszit, akivel jársz, már három csibész is megdugta az utcából?

Az ötvenes években Stole Apaš a csúcson járt.

Sötétbőrű, nem túlzottan szép legény volt. Sűrű, sima fekete haja mindig jól fésülve, pedig a fríze valahogy mindig a homloka közepénél kezdődött.

Ritkán nézett az ember szemébe: tekintetével mindig keresett valamit maga körül, úgy tett, mint akit a legkevésbé sem érdekel az, amiről beszélsz. Eléggé alacsony is volt, öltönyben – úgy tűnt – semmi különös. De ha nekivetkezett, a Száván, nem tudta nem eleget csodálni. Izom izom hátán, mind vékony és mindegyik a helyén. És – elegáns, mint egy csaj: széles és erős volt vállban, a derekát meg majdhogynem át tudta fogni az ujjaival. Karjai – alkarja, könyöke, felkarja – kitetővél. Legtöbb csaját is a Száván csípte fel. Hol heccből, hol meg fogadásból, egyhuzamban akár háromszor is átúsztatta alá.

Akkoriban olyan huszonhat körüli volt. A többi sráchoz hasonlóan ő is dolgozott valahol, géplakatosként, de úgy tűnik, ott is gyakran veszekedett, oda is csapott; ezért aztán gyakran cserélgette a vállalatokat. Nem lehetett tudni pontosan, hol is dolgozik. A mutterjával élt, akinek volt valami csekélyke nyugdíja; a fizujából tán egy petákot sem adott haza. Jobb lábszárán egy különleges szíjon, bőr tokban egy fényes, borotvaéles kést tartott. De csak ritkán használta. A bokszt mellett dzsúdóból is összeszedett néhány fogást: összeakaszkodni vele olyan volt, mintha kígyóval viccelődnél, biztos lehettél benne, hogy másnap szülőanyád sem fog rádismerni.

Ez pedig csak valamilyen ficsúrral történhetett meg: Apašba általában senki sem kötött bele, inkább volt ő az, aki összeakaszkodott másokkal. Hiszem, hogy akkoriban csak azt nem tángált el, akit nem akart.

Akkoriban Dušanovacon nagy divatja volt elverni valakit, csak úgy.

Ha sehol sem volt tánc, nem kezdődött pókerjátzsma, sehol a közelben nem tűnt fel új hús, amikor már minden filmet megnézték, a társaság a piacnál vagy a mozinál ütötte

agyon az időt. Valaki aztán azt mondta: „Gyerünk, kalapáljunk el valakit!” „Gyerünk” – mondták. Ha a moziig nem találkoztak egyetlenegy ismeretlennel, a város más részéből való sráccal sem, vagy ha nem tűnt fel egy pasas olyan csajjal, aki előtt érdemes lett volna őt megnyúzni, vagy legalább egy kicsit megpuhítani, akkor általában a trolibusz-megállóban várakoztak.

Két-három kiskölök közvetlenül az oszlop mellett ácsingózott. Amikor a troli megállt és az utazóközönség kezdett leszállni, belekötöttek valamelyik öregbe, meglökték, anyázták, vagy valami hasonló. A dušanovaciak már ismerték ezt a trükköt: lenyelték a sértést és igyekeztek minél előbb elkotródni. A kevésbé avatottak viszont megkergették a kölyköket, fülön csípték őket, vagy adtak nekik egy nyaklevest. Ekkor a társaság, a látszat kedvéért, a védelmükre kelt. Ha a pasas valamilyen öreg nyugdíjas vagy puhány alak volt, Stole Apaš el sem mozdult a fal mellől. Csak szemlélte a történéseket és egy gyufaszálat rágcsált. Ha viszont a kuncsaft tiszt, vagy valamilyen fiatalabb nagyképű alak volt, aki nem hagyta magát, ő maga is közbeavatkozott. Emberük aztán kiterülve ott maradt a földön, ők meg heccelődve továbbálltak. Később Stole azt mondta: „Most pedig alvás, holnap melózni kell.” Szétszéledtek és mindenki ment aludni.

Az ötvenes évek tájékán csajhiány érződött Dušanovacon. Persze, azért nem szűköltünk. Csakhogy kezdetben a csibészekkel még a gimis lányok is elmentek, egynéhány egyetemista csaj is horogra akadt – igaz ők már ritkábban – aztán meg minden, ami hajdanán ért valamit, egyszerre csak elromlott és már csak a kurucok maradtak körülöttük.

Akkor tértek át a kor újabb trükkjére. Négyen-öten fölszedelőzködtek és átmentek a Zvezdarára, vagy a Hajd parkba; ez egy kihalt erdőcske volt Dušanovac felett, itt rajtuk kívül más még fingani sem mert. Nézelődtek, és ha észrevettek egy szebb macát, aki kicsit beljebb a pasijával kamatyol, a hapsit elkergették, a csajt meg mindahányan megketytyintették. Ha a pasas erősködött és verekedni támadt kedve, összeverték, aztán ketten lefogták, a többiek meg a szeme láttára mentek végig a csajszin. A csajok meg annyira megijedtek, hogy általában maguk kínálkoztak fel. Amikor pedig már mindennek vége volt, a pasinak azt szokták mondani: „Faszikám, hogy te milyen önző vagy! Itt a bigéd, ha már annyira akarod. Egyébként meg jó a csaj. Vigyázz rá.” És otthagyták őket.

De szerettek volna saját, állandó csajt is, akik hasonlítottak volna valamire, nem mint azok, akik mindig velük tartottak. Így aztán csoportokba verődve eljárogattak a táncmulatságokra a városba – a Lolára, az Indexbe, a kalenići Božidaracra, a Zvezda kalemezdáni kosárpályájára.

A Lolában és az Indexben nemigen tetszett nekik a léggör. Valahogy mindig nagyon sok volt a pasi és kevés a csaj. Amelyik még szabad volt, nem ért sokat, de tette is magát:

füstösökkel nem állt szóba. Ami meg ért valamit, az már foglalt volt; az egyetemisták meg nem voltak olyan naivak, hogy könnyen hagyták volna őket veszni. A csibészek néhányszor balhét csaptak, kétszer-háromszor valakit gyorsan megadusztáltak, aztán leléptek. Később aztán, amikor a baromficsősök észrevették őket, és amint megjelent Stole Apaš vagy Mita Maki, kiabálni kezdtek: „Itt vannak!” – majd tíz-egynéhányan lerohanták őket. És bármennyire is jó volt Stole, Maki és a többi, kétszer-háromszor ők húzták a rövidebbet. Nem voltak azok valami nagy verések, mint ahogyan ők szoktak elkalapálni másokat, de minden egyes alkalommal jócskán kaptak a pofájukra, aztán meg még szökniük is kellett. A legvégén meg, mindezek után a tetejében nem volt kin bosszút állni: hol tudsz nyakon csípni egy ügyefogyott egyetemistát, akit nem is ismersz, hacsak nem vársz rá valamelyik otthon előtt? Ott meg – egyáltalán nem volt kellemes ténferegni. Meg egyébként is: a srácok igencsak óvakodtak a nagy balhéktól, így például a katonaságot sohasem bántották.

A Božidaracon sem lehettek igazán formában; Dušanovac nincs olyan messze, hogy ne hallatszódjék, mit is csinálnak ezek. Ott azért néha még sikerült valakit elcsípni; de azért vigyáztak, hogy túlságosan ne kompromittálják magukat. Meg egy s más még mindig megtehettek a Zvezda pályáján.

Mi is ott ütköztünk meg aztán egymással, Apaš és én.

MÁCSAI Tibor fordítása

Bora Ćosić

Családom szerepe a világforradalomban

(Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji – 1970)

(Részlet)

Anyám születésnapom alkalmából azt mondta a többieknek: „Fogjunk össze és vegyünk neki órát, töltőtollat vagy nadrágot!” A többiek azt mondták: „Mire föl fogjunk össze?” Anyám azt mondta: „Akkor jó!” Ezért aztán születésnapomra egy kockás füzetet kaptam, amelyen az állt: „A matematikai tudományok szorgos tanulójának, hogy még jobb lehessen!” Anyám azt mondta: „Szegény gyerek!” Voja Bloša azt mondta nekem: „Gyere, kereskedjünk zsilettekkel!” Mire én azt mondtam: „Jobb szeretem a Nagy Van-t olvasni, vagy valami mást!” Nagypám azt mondta: „Víz megy a térdedre!” Anyám erre azt válaszolta: „Még mindig jobb, mint ha kerékpározna, aztán a villamos alá esne és meghalna!” Vaculic így szólt: „Korábban orvos szerettem volna lenni, most legszívesebben színész lennék!” Én azt mondtam: „Aleksandar Jevtović, a barátom, aki sok remek előadást tartott és szervezetünk titkára volt, rendezőnek szegődött el az egyik színházba!” Nagypa azt mondta: „Le a kalappal!” Vaculic azt mondta: „Még nem tettem le arról, hogy irodalmi munkásságot folytassak, és előbb-utóbb megpróbálok regény formájában mindent elmondani a nép harcáról!” Majd azt mondta: „Valakinek tartania kell a lobogót!” Meg azt is mondta: „Te viszont, te építsd ki a magad útját a legnagyobb magasságokig, amennyire csak tudod!” Anya a csészéjében holmi lovas meg naplementét vélt felfedezni, de nem tudott magyarázatot adni ezekre a történésekre. Volt egy barátom, aki dadogott. Anyám azt mondta: „Az mind a háborútól van!” Nagypa azt mondta: „Nem, hanem az apja tábornok volt, meg a nagypaja is!” Vaculic azt mondta: „A fiatalokon áll a világ!”

Anyámat ismét elfogta az őszi szomorúság. Anya először hallgatag volt, aztán meg robbant. Anya minden újságot úgy mesélt el, mintha valamilyen tüzesetről mesélne. Anya

előadta a szomszédban történeteket, álmait meg minden mást, mire nagypapa megkérdezte: „Hol van tűz?” Lakott egy férfi az alattunk levő emeleten. Pizsamában kiállt a balkontra, és elkiabálta magát: „Monitorok!”, vagy „Világvége!”, vagy valami hasonlót. Mi meg akkor a sarki fényt, kísérleti légítámadásokat meg egyebeket néztünk. Mindez korábban történt. Anya most Daroslava asszonyosság legújabb szeretőjéről beszélt meg a lovasokról, akik álmában szoktak megjelenni, de a vége ugyanaz volt. A nagybácsi azt mondta: „Láttam apádat, istenuccse, még csak nem is köszön az utcán!” Anya mondta: „A saját kezemmel kötöttem neki pulóvert, tettem tönkre a szemeimet, és ez érte a hála!” Anyám mindenkinek mindenféle pitét sütött, pulóvereket kötött és verseket írt az emlékkönyvekbe, minek fejében különböző tréfás gúnyneveket ragasztottak rá, fakígyót dugtak az ágyába, és azt mondogatták neki: „Miért nem találsz magadnak egy férfit?” Anyámat gyakran hívták szembekötősdit játszani, a játékban mindenki levette a szemkötőt, és figyelték anyát, amint vakon lépked, és dönti fel a bútordarabokat. Anya a hamis részeg-játékot szerette a leginkább, amely tele volt tántorgással. Ebben nagynénik, nagybácsik és még mások is részt vettek. Korábban apám mindezt némi megvetéssel szemlélte, most viszont ez egyfajta emlékezés volt rá. Nagypapa nem értette, mi is a lényeg, azt hajtogatta: „Egy citromsavas víztől?” Elijas Alhalel elvtárs azt mondta: „Ha ezt a megboldogult Vuksan látná, igencsak megrökönyödne!” Vaculićnak meg továbbra is hullott a haja, anya meg azt mondta: „Megmutatta a háború előtti fényképét, amelyen, mint az erdő, olyan sűrű volt a haja: fésű nem járta át!”, meg aztán, hogy: „Ez az átkozott háború!” Megjött Sándor, egyik rokonunk, és azt mondta: „Hol vannak azok a szép idők, amikor egy speditőr bőrt vittem ki a németek orra előtt, és egymillióért adtam el!” Mire a nagypapa: „Még mit nem!” Némely dolgok már régen véget értek, mások meg éppen csak hogy kezdődni készültek.

MÁCSAI Tibor fordítása

Egy Ana feljegyzései

(Beleške jedne Ane – 1972)

(Részlet)

XXIV. FEJEZET

Amelyben Ana tovább mesél Szule úrról, Ada Ciganlija-i haverjáról, mivel egyáltalán nem képes leállni, ha ezt az élő fenomént kezdi leírni, bármit is gondoljanak erről azok, akik szeretik a pergő cselekményt és az egybefonódó történéseket. Ennek a fejezetnek az Olvasója, igyekezete jutalmául – ingyen és bérmentve – megkapja a történetet Zoki lakásának őrzőiről.

Így van ez, Ancsikám – mondogatta volt Szule úr –, számomra a nép, a vallás, a børszín és a pénz egyáltalán nem játszik szerepet, amikor a barátságáról van szó!

Eme állításának illusztrálására kebelbarátját, egy vérbeli törököt, Totunbei Fadil Zoglut, a bitolai török helyőrség parancsnokának közvetlen leszármazottját említette, aki iránt a legtisztább gyűlöletet kellene éreznie, tekintettel az ötszáz éves maltretírozásra és hasonló fazonokra. És mi lett? Totunbei Fadil Zoglu, akivel Szule a Kalemegdánon ismerkedett meg, ahova turistaként látogatott, megismerni az egykori Török Birodalom hatalmasságát, s aki első pillantásra megtetszett neki, öt perccel később meg már isten tudja hogyan, de tegeződtek meg minden.

Szule állítása szerint Totunbei Fadil Zoglu egyszerűen elsírta magát a boldogságtól, hogy végre módjában áll megismerni a legfajtisztább szerbet, méghozzá a Dorcolról, akiről a legszebb véleménnyel van.

– Annyira szerettem volna már megismerkedni az Önök bátor népének legalább egy képviselőjével, amelyről olyan sokat hallottam apámtól és nagyapámtól! – mondta akkor Totunbei Fadil Zoglu, aki Szule társaságában a Korán szabályai ellenére kapható volt másfél liter vörös eltüntetésére, természetesen a saját zsebéből.

Elmondta még, hogy sokat hallott a szerbekről, mindig is csodálta őket, csak sehogyan sem ment a fejébe, hogy egész történelmük során miért voltak olyannyira kegyetlenek a szegény törökökkel szemben; vagyis, hogy miért húzták őket karóba, miért csapták le a fejüket, ami Totunbei Fadil Zoglu szerint teljesen primitív, mivel nagyon tud fájni!

Most aztán Szule csodálkozhatott, majd zavarában, minden ok nélkül, egyszer csak azt kiáltotta:

– Mosson fogat a JAT repülőivel!

A török meg anyjára esküdözve közölte, hogy ezt még a török gyerekek is tudják, mert minden szépen le vagyon írva az első osztályos olvasókönyvekben.

Ekkor aztán Szulénál elszakadt a film! „Aha, ez tehát a történelem!” – gondolta magában, majd később, amikor kettesben voltunk, azt mondta:

– Ezek szerint, Ancsikám – mondta –, ők is ugyanazokat a fazonokat tanulják, mint mi, csak fordítva! Eh, csak hogy tudd, ez teljesen sokkolt! Hagyományos képzésem tehát hajítófát sem ér, a tetejében meg még az is kiderül: mindenki valahogy úgy érzi, neki van igaza! Eh, hát, drága Ancsikám, nem lehet mindenkinek igaza! Ebben van a fazon! Itt nincs semmi logika! Még a gyerekek is ráállnak, hogy rablók legyenek, amikor rabló-pandúrt játszanak, hát nem? A nép egésze meg mindenképpen bölcsebb kellene hogy legyen a saját gyerekeinél!

Szule akkor este annyira meg volt rázva ettől a meglepő felfedezéstől, hogy a döbbenettől leitta magát a sárga földig, és csak másnap reggel ébredt fel, hol másutt, mint – a borbély székében. Hogyan is jutott oda, maga sem tudta! A lényeg, hogy a borbély a beretválást követően megpaskolta az arcát, felébresztette és megkérdezte: „Egy kis szeszt?” – amire a szigetbéli Szule csak úgy kapásból:

– Nehogy már, még hogy szeszt üres gyomorra! Adj ásványvizet!

Nem tudom megállni, hogy el ne pletyizzek egy történetet Zoki lakásáról, amelyet egy nyáron bátran őrzött Szule uraság és személyesen az öregem!

TÖRTÉNET ZOKI LAKÁSÁNAK BÁTOR ŐRZŐIRŐL

Van egy haverunk, Zoran a neve, de mi csak Zokinak hívjuk. Nos, ez a Zoki egy borzasztóan szórakozott muksi, olvasta egyszer az újságban, hogy nyaranta a tolvajok feltörik a kégliket, és hatalmas mennyiségekben elcsakliznak, amit csak érnek. Így aztán, mielőtt nyaralni indult volna, Zoki szépen apámnál hagyta a kulcsokat, hogy néha nézzen rá a kérésre, és hogy öntözze meg a virágokat. A szellőztetésről nem is beszélve! Minthogy azonban Zoki, akárcsak az egész város, jól tudta, hogy mennyire szellebélelt, ha praktikus dolgokról van szó, ezért kulcsokat hagyott Szule uraságnál is, hogy nézzen már rá a lakásra. Emberünk úgy gondolta: mindkét alak roppant kelekótya, és ha az

egyik el is felejt elmenni, a másiknak talán csak eszébe jut majd! Aztán szépen elutazott a tengerre, olyan nyugodtan, hogy annál nyugodtabban már nem is lehet. Majd szétvet a nevetés már annak csak a gondolatától is, hogy kikre bízta a házat!

Az öregem amúgy viccből elkezdte esténként körbejárni Zoki kéglijét. Azonnal gyanússá vált neki, hogy – ahányszor csak eljött megöntözni a virágokat – látja, hogy azokat épp megöntözte valaki. Akarom mondani, ezt még ő is észreveszi, hiszen szó szerint vízben úszott a terasz. Ismerem ám én ökelmét: ilyen esetekben általában arra gondol, hogy esett az eső, amíg ő ebéd után durmolt, és számára ez teljesen normálisnak tűnt. Hé, elfelejtettem mondani: az öregem egyáltalán nem tud különbséget tenni a krizantém és az édeskáposzta között. Ennyi! Mellesleg, az öregnek még valami gyanús lett: egyre csak fogyott az ital Zoki bársekreányéből. Az még hagyján, hogy megiszik öt-hat pohárával a TADZSIKSZADVIN-SZOVHOZFEJBEVÁG-ból, de másnap úgy tűnik, hogy őflaskaságában a pia már közelebb van az aljához. Emberünk, megjíedvén, hogy lebukik, hozzáöntött egy kis vizet. Ugyanezt tette a szigetbéli Szule is, így aztán a TADZSIKSZADVIN-SZOVHOZFEJBEVÁG tényleg gyorsan veszített a minőségéből. Egyszerűen, ahogy telt-múlt a nyár, a magas szín(t)vonal (az üvegekben) mind mélyebbre süllyedt.

Aztán egy csendes augusztusi esten öregem elindult, hogy kívülről a virágokat, belülről meg önmagát öntözze meg. Zoki háza meg a régi időkből származott, két bejárattal, gondolom, egyik a vendégeknek, a másik meg a cselédeknek, mert olyan időkben épült, amikor az emberek még találtak maguknak bejárónőt. Így aztán bement ő a főbejáraton, ugyanakkor meg Szule berobogott a hátsó ajtón. Szule sötétben volt, merthogy a rolók le voltak engedve.

Az öregem valami gyanús zajt hallott, és lekuporodott egy fotel mögé. Szule úgyszintén. És elkezdődött kettejük hitchcocki rejtőzködése és hadakozása Zoki szobáin át. Keresik egymást, közben meg kéri az Istent, nehogy találjanak valakit, mert akkor meg mit csinálnának?

Végül az öregem Szule irányába repíti azt a kínai vázát, amelyért Zoki még egyszerűlt anyját is agyoncsapná, annyira imádja. A szigetbéli Szule a fotel mögül az öregem felé dobja a telefonkészüléket, azt a régi stílusút, amely Olaszban is háromszázezer lírába kerül! Az öregem sem volt rest, a tolvaj felé hajította a verseci asztali lámpát, egy muzeális értékű remekművet, Szule pedig válaszként a fotel felé taszította a kerek díványt. Hát ez a négy személyes heverő – naná hogy – eltéveszti az öregemet, és a kristályüvegű ajtón keresztül a turáni figurákat tartalmazó üvegvitrinben landol.

Az öregem számára már csak a színes televízió maradt...

És mikor már nem találtak semmit, amit el lehetett volna választani a padlótól, mindketten előbújtak fedezékükből, hogy pusztá kézzel vívják meg a döntő csatát. Megál-

lapítják, hogy ismerik egymást, sőt, hogy a legjobb haverok! Ezután összeölelkeznek, összevissza csókolják egymást, majd pedig két hatalmas csattanás hallatszik – a kő akkor esett le a szívükről! Elvonulnak Zoki bárszekrényéhez, hogy a nagy ijedségre egy-egy TADZSIKSZAVDIN-SZOVHOZFEJBEVÁG-ot öntsenek le a torkukon.

Képzeljék csak el, mekkora profik: mindent, amit csak értek, szétverték, kivéve a flaskókat, amelyek mindkettőjük számára szentek voltak.

Nos, nagyjából ez lenne a szigetbéli Szule portréja! Értik most már ugye, hogy micsoda csávó is volt ő?

Összes tudása, tehetsége, ötven életéve alatt gyakorolt nyolcvannégy mestersége mellett Szule arra a kérdésre, hogy mi a foglalkozása, velősen csak annyit válaszolt: lakó!

Furcsa, ugye? Ilyen foglalkozással még biztosan nem találkoztak, he? De ez a szigetbéli Szule egyszobás kéglijére teljes huszonhét évet várt, noha született belgrádi; gondolom, ennyi ideig kilincselte a különböző községekben, írta a kérvényeket, könyörgött, fohászkodott, meg úgy általában – mindent csinált; vagyis életének legszebb éveit erre a huszonhárom négyzetméteres kéglire fecsérelte. És ha ma megkérdik, mivel foglalkozik, nagyon egyszerűen fog válaszolni: „Lakom.”

Oh, Istenem, hát ezt is lehet?

Mellesleg, természetesen soha semmit nem sikerült megvalósítania, úgy értem, bejelentenie összes korszakalkotó találmányai közül. Ez az első eset, hogy valaki feljegyzí sarkalatos gondolatait, ötleteit. Egyesek állítása szerint a szigetbéli Szule valójában egy kicsit begolyózott attól, hogy várta a lakást, ami, nyugodtan állíthatom, a legaljasabb inszuniáció (sic!), vagy hogy is mondják!

Eszembe sem jutott elhinni ezeket a hazugságokat, mert különben hogy bízhattam Szuléra egy nagyon felelős kötelességet: hogy elmenjen a szülői értekezletre, és ott eljátssza saját apámat.

Gyorsan rávettem erre. „Miért is ne” – gondoltam. Amúgy dekoratívan őszes, jobb lábára kicsit sántít, bőr kabátjában, szinte tudósi arcával arra született, hogy eljátssza az öregemet, akit abban az iskolában egyébként sem láttak soha.

Szule természetesen ráállt: szeret beszédet tartani, amúgy meg nem adatik meg neki gyakran, hogy három havernál többet összeszedjen egyszerre, a szülői értekezlet meg ideális hely a lelkizésre. Csupán egy lényeges kérdés merült fel:

„Szabad-e ott dohányozni?”

Amint sikerült meggyőzőnöm arról, hogy szabad, elhárult az utolsó akadály is.

Azon a nevezetes napon aztán, közép-európai idő szerint pontosan tizenkilenc órakor, megtöltöttem Szule zsebeit cigarettával és gyufával, majd elvezettem az iskolám elé. Megmutattam neki az ajtót, és megígértem, hogy amíg csak bent lesz, szorítani fogok érte. Szule elköhintette magát:

– Ne izgulj, gyermekem! Minden úgy lesz, ahogy lennie kell! – mondá, majd eltűnt a felvilágosulás és a kultúra ama szentélyében.

Az egész történetet csak utólag, ollóval, ragasztóval sikerült rekonstruálnom a legkülönbözőbb szemtanúi beszámolók alapján, azok részéről, akik nem mulasztották el, hogy mindent részletesen elmagyarázzanak nekem. Olyan részletesen, apámnak legyen mondva, hogy az elkövetkezendő kétszáz darab évben az osztályomnak még csak a közelébe sem mehetek!

Megbízható szemtanúk szerint Szule uraság egy ideig hallgatta, miről is megy a csevely, majd a padban szundított egy rövidet, utána kivonult a katedrához, előtte azonban még osztályfőnöknőmet elküldte egy kancsó vízért.

És még azt is mondta:

– Ez most el fog tartani, csak hogy tudják: de aztán nehogy nekem bárki is leléceljen!

Ekkor aztán személyesen bezárta volt osztályom ajtaját, és hozzálátott emlékezetes beszédéhez. Mit is mondott először?

Hát azt mondta:

XXV. FEJEZET

– Csak semmi tolakodás, kérem! – kiáltott fel e krónika szerzője, amelyet kizárólag az olvasók szórakoztatására ír, mielőtt még nekilátott volna átgépelni egy Ana autentikus feljegyzéseit. Ennek a kislánynak köszönhetően a szigetbéli Szule fejest vetette bele magát az összes szónokról és szónoklatokról szóló könyvbe, miközben az író mindörökké kihullott az úgynevezett komoly irodalomból.

Nagykövet úr, hölgyek és urak, elvtársak és elvtársnők, tanárasszony, kedves vendégek és a tisztességes intelligencia többi képviselője! Tényleg sértő, ha az intelligencia egyik részét tisztességesnek nevezik, a másikkal meg feltételezik, hogy tisztességtelen, még mielőtt bármit is tett volna, ami ellentmond e szabad ország hatályos törvényeinek, de erről majd máskor! Kedves uraim, drága hölgyeim, én ma este maguk között nem látok egy parasztot sem, de még egy tisztességes, kérges kezű halászt, borászt vagy kovácsot sem! A városi köztisztaságiak képviselőjéről nem is szólv! Valahogy nagyon finomak a hölgyek és urak! Látom, szépen vannak felöltözve, és arról is meggyőződhettem, hogy szépen is tudják kifejezni magukat: minden második szavuk – idegen eredetű! Ami a bagót illeti: csupa „Kent” és „Maró Bóro” (biztosan a Marlboróra gondolt!), sehol egy „Drávaság”! Istenemre, a maguk gyerekeinek sikeres szülei vannak! Mindent elcsaklítottak, amit csak elemelni lehetett. És most, hölgyek és urak! Látom e fiatal hölgy előadásából (ekkor Szule gálánsan kezét csókol az oszinak), mondom, az előadása szerint, amely-

ben nem akart szülői önértékbe, mit ne mondjak, hiúságukba gázolni, hogy a maguk gyerekei – tiszta kretének! (Mozgolódás az osztályban.) Mit tanulnak itt ők, hölgyek és urak? Newtonról, akinek az alma a fejére esett, arról a hogyishívjákról, aki azt állította, hogy a Föld forog, arról a nőcsábász Archimédeszről, aki ki sem jött a fürdőkádjából, és mi történik, hölgyek és urak? Az amerikai ócskavasba dobják azt a repülő, amelyik még fel sem szállt, hölgyek és urak, mert már elavult és semmit sem ér! A maguk gyerekei tehát késnek! A maguk gyerekei nem követik a tudományt! Nem ismerik a legújabb felfedezéseket! Hogy akarnak befurakodni az életbe, hölgyek és urak, ha még a tudomány néhány alapvető törvényszerűségét sem ismerik? Hogyan viselkednek az atomok elemei, amikor az atommagot bombázzák? Eltalálják, de hogyan? Miből készül a santung? Hogy jött létre az organdi? És mi történik a fűszerpaprikával megszórt zsíros kenyérral, ha kiesik az ember kezéből? Vajon melyik felére esik, hölgyek és urak, melyik felére? Ez itt a kérdés! No de hagyjuk, hiszen velük minden O. K. – ezek a maguk gyerekei, kivéve az én Annámat, azaz a saját lányomat. Ezek szerint ő lázadó? Róla adták le a drótot, mi? Jól kezdik, istenemre, ezek a taszterek, jól, szó se róla! Szépen fognak előrehaladni az életben! Nézzék meg egy kicsit jobban Ancsikát – saját gyermekemet! Már háromévesen pénzt keresett. Mégpedig énekléssel a „Három fűrt”-ben! A vendégek egy-egy tízest adtak neki, csak hagyja már abba! Aztán tankönyveket árult, előkelő kutyusokat sétáltatott, újságoknak írt, apróhirdetéseket állított össze... Azt akarom ezzel mondani, hölgyek és urak, hogy ő már egészen kicsi korától keresett magára, vagyis a rágóra meg hasonló fazonokra. Igen, a zsozsóról van szó! Mi? Hogy először gimnázium, aztán egyetem, katonaság vagy férjhez menés? De hogyan? Harmincévesen kezd el keresni? Nagyon jól tudják, hölgyek és urak, hogy az amerikai milliomosok csemetéi nyolcévesen újságot árulnak, tizenöt évesen meg önálló üzletet vezetnek! Hát, talán a milliomosoknak több pénzük van, mint maguknak, fizetésből élő mamlasz hivatalnokai ennek a világnak! Most meg a mi Ancsink – lázadó! A rendszer: Auróra cirkáló, vagy mi? Az akasztottak lázadása? Rendben. De, kérdezzük csak meg magunktól, mit is jelentenek a maguk pisis kritériumai? Strébereket csinálnak a gyerekekből! Te, kicsi... (Ekkor Szule bizonyos Kokanhoz, a rangos összejövetelel részt vevő osztályképviselőhöz fordult.)

– Te kicsi, tűnés kifelé és mozijegyekkel üzérkedj, hogy legalább valami haszon legyen belőled! Valahogy, my son, korán elkezdted konferenciázni! (Szünet – Kokan elhagyja az osztályt. Szule uraság meg utána ismét bezárja az ajtót.) Mert, mi is van, kedves hölgyek és urak? Köztudott, hogy minden zseni, szabály szerint, a legrosszabb diák volt! Vegyék csak az én példámat, és eljutnak az egész probléma legfontosabb pontjához! Miért szétszórt a mi Anánk? Befelé tartva, láttam ám a maguk örökösait: istenemre, szó se róla, elegáns gyerekek! Csak érdekelne, honnan van maguknak annyi

pénzük ezekre a cuccokra? Ez itt a kérdés! Normálisak maguk? Hogyan fognak öltözködni, ha egyedül kezdenek el dolgozni, és megszokták ezt a nívót? Becsületszavamra, öldökölni fognak az utcán, mondom maguknak, csak hogy megszerezzék a legújabb tavaszi surranókat! Íme, példaként az én szélkabátom! Tudják mennyit fizettem érte 1947-ben? (Szule leveti a kabátot és felmutatja az auditóriumnak.) Két tízest! És már akkor a magam ura voltam, ahogy mondani szokás! És még mindig olyan, mint az új, nézzék meg jól! A maguk gyerekein meg, jól láttam, nincs semmi, ami száz darab alatti. Most aztán nézzék meg! Hát milliomosok maguk? Nem. Biztosan hallottak a megboldogult Luka Čelovićról, aki amakkora épületeket hagyott a házára meg a Belgrádi Egyetemre, nyugodjon békében! (Szule keresztet vetett a ledöbbsent társaság szeme láttára.) És mit csinált ez a Luka Čelović? Üres babot evett, hús nélkül, úr létére! A kávé meg cukor nélkül itta, mert lent a Bristolban olcsóbb volt. Ha nem hiszik, kérdezzék meg bármelyik nyugdíjas pincért, aki a Bristolban gürizett, a Karadorđevo utcában, aztán meglátják, mit fognak mondani! A maguk örökösei meg csak whiskyt kérnek! O. K. Eljön az idő, amikor csak flemmeket kapnak majd tőlük, jól jegyezzék meg, mit mondom! Hát a heti zsebpénzük már most több, mint ennek a szerencsétlennek a fizetése! (Széles mozdulattal Szule az oszimra mutat.) Hát, akkor hogy fogadjanak neki szót? Meg miért nézzenek fel azokra a szerencsétlen költőkre, akik korrektorként döglődtek a tüdőbajtól a belgrádi nyomdák pincéiben, ha már a városuk tele van parfümökkel meg ikebanákkal? Ha nem kapnak naponta pénzátomlesztést, a trafikosokat fogják gyilkolászni egy csomag füstszűrőért. Maguk meg mit tesznek ez alatt az idő alatt? Bámulják a televíziójukat. Csak vigyázzanak, nehogy elromoljanak, mert akkor nem tudnak majd miről beszélni, a saját gyereküket meg villanytelepi pénzbehajtonak nézik, ha egyszer váratlanul megpillantják őket az ebédőjükben. Maguk csak szunyókáljanak, aztán meg az ünnepekre irány Temesvár, ott játsszák meg az idegent bős autóikkal, amelyeket még nem is törlesztettek teljesen. Krétára élnek! Politikával foglalkoznak, saját házuk meg romokban hever! Szégyen gyalázat! Akarják tudni, hogy én miként tekintek ezekre a dolgokra? Nem? Nem érdekel – a kulcs úgyis nálam van! Aki akar, meghallgat, aki nem, ezt a részt nyugodtan áthalhatja!

Tehát, ami engem illet, saját magam fizetem a cigimet, a fröccsömet és a naftát a csónakomba! Csak hogy tudják! Az újságokat kizárólag akkor olvasom, mielőtt a rostély alá gyűjtanék. Abból is csak a képregényt, a gyászjelentéseket és a meterológiai (sic!) jelentést. . . Hogy lekopogjam! (Szule háromszor megkoppantja a fát, majd feledékenységekben azt mondja: „Tessék!”, de senki sem jön be, merthogy a tanterem ajtaja még mindig zárva.) Ami engem illet, hölgyek és urak, én mindig így élnék, ahogy most, bármelyik folyóról is legyen szó: Száva, Szajna, Néva vagy Nílus! Aztán meg itt van még, hogy is

mondják maguk, a nemzeti hovatartozás kérdése? Nos, nálam így állnak a dolgok: ha véletlenül meglátok a parkban egy finom kislányt, ahogy ül a parkban és könyvet olvas, vagy bármit, nem fontos, de ha azt látom, hogy milyen szépen ül és olvas, és ha ehhez a lányhoz odamegy valami mániákus bunkó zsiros hajjal, nagy kockás nadrágban és elkezdi letámadni, én azonnal elindítom az Ada Ciganliján jól ismert „tigrismancs-ugrás” horgomat, még mielőtt egyáltalán megkérdezném, hogy melyik az a szerencsés nemzet, amelynek (villamosra váró) soraihoz tartozik. Mert miért is? Azért, mert imádom a lányokat, akik csendes magányukban a parkban ülve könyvet olvasnak, és gyűlölöm a bunkó, nagykockás-nadrágos mániákusokat! Maguk most mondhatják rám, hogy a szellem arisztokráciáját pártolom, én meg kapásból azt válaszolom, hogy minél több hozzám hasonló lesz a világon, a nép is annál jobb minőségű lesz, értik? Valami balfácán, nem emlékszem már ki, azt mondta, hogy „az ember a bárónál és afölött kezdődik”. Én meg inkább azt mondanám, hogy Hemingway alatt csak ostobák, orangutánok és bitangok találhatóak, és hogy számomra ez az egyedüli világfelosztás. Érthető voltam, vagy térjek rá a kokikra? Na, gyere csak te, a második sorból, te, aki alszol – szólította ki Szule uraság az egyik bóbiskoló szülőlt. – Saját szavaiddal mondd csak el, miről is beszéltem? Nem tudod? Alszol, mi? Aztán meg, ha feleltetek, majd az lesz, hogy „Fájt a fogam!”

Tehát, hölgyek és urak, érkezik egy új generáció, amelyik nem túri a családokat! – kiáltotta el magát hirtelen Szule. – Mi? Hogy ők is meg fognak öregedni, akárcsak mi? Ki mondta ezt? Senki? Jól van. Természetesen meg fognak öregedni, de ők, hölgyek és urak, úgy élnek majd, ahogy kell: gyereket nevelnek, almás rétest készítenek, vízisíelnek, meg mit tudom én még, mit – mondta Szule látnokian –, és nem fogják szakadatlanul masszírozni a szegény népet olyan boldogító megoldásokkal, mint amilyenekkel bennünket masszíroztak egész életünkben. És elmondhatom, hogy azok a gyerekek, akikről szó van, biztosan udvariasabbak lesznek, mint én, meg maguk, akik most itt ülnek ezekben a padokban. Mert, mit is tettünk mi a hozzátartozóinkkal, a kedvesekkel és drágákkal? Ahol la, a kalemezdáni padokon kókadoznak öregjeink, mint valami vén elefántok! Nem mernek hat előtt hazamenni! Megtiltották nekik a menyek! Fogadás van náluk. Gin-tonicot szolgálnak fel! (Ha Szule bármit is gyűlöl a világon, az mindenképpen a gin-tonic: látni sem bírja!) Nagyon adakozóak vagyunk öregjeinkhez, hölgyek és urak! Összes humanizmusunkat ősz fejükön töltjük ki. Így aztán például az első háború veteránjai, minél kevesebben vannak, annál nagyobb kedvezményeket kapnak. Ma bemehetnek bármelyik üzletbe, kedvezményt kapnak a kondi-rugókra, a szárnyashajókra, bokszesztyűre, hanglemezeire, kozmetikára és sportkocsira. Úgy hallom, készül egy törvény, amely a balkáni háborúk résztvevői számára egy-két éven belül ingyenes belépést biztosít a táncmulatságokra, a tašmajdani műjégpályára, mindenki kap két

ingyen menetet a vidámparki körhintán meg a kedvezmények széles skáláját. Mit tettek faterjaikkal és mutterjaikkal? Mivel számomra nagyon gyakorlatiasnak tűnnek – mondta az arcukba Szule –, maguk már tudják, miként hasznosítják őket. Jól ismerem magukat! Hacsak nem dugják be őket valamilyen öregek javítóotthonába, ahol olyan jó nekik (hallottam ezt valamilyen nap a villamoson). „Nincsenek egyedül, van kivel beszélgetniük, aranyos kis szobában nyolcadmagukkal laknak, minden csupa tisztaság! Épp két évvel ezelőtt voltunk apukánál, és ő dicsekedett vele, hogy milyen jól érzi ott magát!” Ha tehát ily módon nem szépítik meg utolsó napjaikat, és nem ütnek agyon két legyet egy csapásra, felszabadul a spájz is, ahol szegények aludtak, meg még meg is spórolnak pénzt valamilyen újabb szolgáltatáscsomagra, meg vigyáztatják velük a csemetéket, amíg meg nem nőnek, aztán meg: „Mars kifelé, vén szaros!”

Istenemre, csodálom magukat! – mondta még a szigetbéli Szule.

Hogyan sikerül mindez maguknak? Jegyet foglaltak a legfontosabb bemutatókra, asztalt foglaltak a legdrágább éttermekben, repülőjegyet mit-tudom-én-hová, borjúhúst a hentesnél, első sort a lelátón, sőt, sírhelyet az Újtemetőben. Mesterkedéssel elintézték az állások várják a gyerekeiket! Csak egyvalamiről feledkeztek meg: bebiztosítani magukat a különböző kalandorok ellen, akik magukat is meg örökösüket is kihajigálják majd mindenhol, ahova csak kirakták a FOGLALT táblát! Nem, nem! Istenemre, elfoglalták Belgrádot! Ez ténykérdés. Amerre elhaladtak, ott fű nem nő! Elnézem magukat, ahogyan minden szombaton és vasárnap házasodnak városszerte, és ahogyan végigrobog az utcákon az esküvőjük... Dudálnak csak, dudálnak! Ki bír magukkal? A bírságot a helyszínen kifizetik. Ahelyett, hogy a város enné meg magukat, maguk eszik meg a várost! A községekből falusi vásárt csináltak: már csak a körhinta és a céllövölde hiányzik, hogy teljes legyen a kép! Meg kell mondanom, az esküvőik maximálisak! És ami a legfontosabb, ezzel még nem elégedtek meg. Nem álltak meg a harmonikáknál és a csörgődoboknál. Sokkal messzebbre jutottak a vasútállomás melletti kocsmáknál, amelyekkel először ismerkedtek meg, amikor Belgrádba jöttek. Ma meg, istenem, olyan klubokban nősítene, férjesítene, amelyekből erre az alkalomra kidobálják az irodalmárokat! Egy kicsit sem lennének meglepve, ha egyszer csak gyerekeik a Szerb Tudományos Akadémia dísztermében ülnék meg esküvőjüket! Istenemre, nem! Hiszen, testvérek, meg tudjátok fizetni, hát miért ne? Hiszen ömlesztve vehetik meg a szegény akadémikusokat életműveikkel együtt! Hé, maguk, autófényező, szervizesek, olajozómunkások, vállalkozók, kárposok, külkereskedők, vulkanizálók, virágkötők, potyalesők és bunkók – magukhoz beszélnek! Ha lenne a kezemben egy pohár vörös, magasba emelném az egészségükre, de így csak vízzel tehetem! Nos, hát akkor egészségükre, az új oligarchiánkra és devizaszámláikra, emelem poharam svájci és felsőhídi titkos aranyukra, Duna melléki telkeik-

re, erdeikre, barokk kilincseikre, szaunáikra, amelyekben izzasztják magukat, ahelyett, hogy ezt a műhelyben tennék, takaros út menti kávézóikra, képgyűjteményükre, whiskeyjükre, amelyhez úgy jutottak el, hogy a mezei pálinkától indultak, angolpázsitjukra, pedig egy szó, annyit sem tudnak angolul! Igyunk műanyag szökőkútjaikra, kandallóikra és holland csillárjaikra, könyv nélküli könyvtáraikra, zongoráikra, amelyeken nincs ki muzsikálna, emelem poharam magukra, e város megszállóira, olajozómunkásokra és fényezőkre: ha egyszer kinyújtóznak, legalább lesz mit magukkal vinniük a másvilágra! Jó maguknak!

Végezetül, kedves hölgyeim és uraim – mondta Szule –, elérkeztünk ahhoz a bizonyos esethez, amikor a kis Ancsi a millióból egyetlenegy dolgot rontott el azok közül, amelyeket önmaguknak terveztek el és foglaltak le – győzelmet a Belgrádért vívott csatában. Mi történt? Örököseiknek tartalékolták még a hősök szerepét is, Ancsinak meg nem marad más, mint a svábokat játszania! De mi is történt? A kis Ancsi nem lenne az, ami, ha belement volna a világ Önök által diktált felosztásába. Fellázad és a maguk fenntartott hősei – puff, bele a dézsába!

És amikor fejtetőre állította a FOGLALT világfelosztásukat, elkényeztetett osztálytársnői persze, hogy összecsinálták magukat a nagy szabadságtól! Mert, mi is van, kedves hölgyek és urak? Gyerekeiket már megszoktatták rá, hogy az ég sityakja alatt mindehütt megtalálják a nekik kijelölt asztalok számát! Aztán a gyerekek összetrottyintották magukat, amikor a jó öreg Ancsi... Mi? Hogy a lányom? – döbrent meg Szule uraság. – Méghogy Ancsi a lányom? Hát ő a szigeti haverom! Azóta ismerem, hogy ekkorka volt... Meg aztán, különben is, fontos az, hogy ki kinek az apja és az anyja? Ők a mi gyerekeink, hát nem? Hát a gyerekeik aztán teljesen összecsinálták magukat, amikor a kis Ancsi a már foglalt asztalhoz ült, amelyen le volt már foglalva a győzelem is, aztán a táblácskát meg egyszerűen kidobta az ablakon. És – másnap beköpték! Azt mondták, mindennek ő az oka! Most meg nézzék csak meg, mit fognak csinálni!

– Én megyek!

A szemtanúk állítása szerint Szule az ablakhoz ment, kinyitotta, és elmondta búcsúüzenetét:

*A szívembe zártalak,
Nem tudsz kijönni onnan,
A kulcsát elhagytam,
Nem tudom, hol van.*

Azután meg a kulccsal a zsebében kiugrott az ablakon (a tantermünk az alagsorban van), mert észrevette, hogy a szülők eldöntötték: megverik.

– Csáó, és ne hajoljanak ki az ablakon! – kiáltotta a pázsitról a bezárt osztálynak. Kint jobb a levegő! (Normális, hogy kizárás előtti tantestületi megrovóban részesültem, így aztán tanulmányaim hátralevő részét csöndes katicabogárként töltöttem, bátran hordozva magammal az első osztályban magaviseletért kapott nullámat.

XXVI. FEJEZET

Ha figyelmesen félretartják bal fülüket, kedves Olvasók, hallani fogják, amint a krónika legrövidebb fejezetében gyorsvonat sípol, a kis Anához vezetve az ő Michelinjét, aki a katonaságból tér haza. A belgrádi vasútállomás hatos peronján várakozva Ana Csárli nevű kandúrja fülébe suttogja e kötet utolsó monológját, amely kizárólag az Olvasók szórakoztatására íródott. Az Egy Ana feljegyzései utánnyomásának kizárólagos jogát az írón kívül fenntartja még magának a New York Times „Distributed By King Features Syndicate” és az Ana-jelenség Kutatóintézete – London, Carnaby Street 167.

Ha jól belegondolok, Csárli, én mindenkit túljátszottam és túléltem. Figyelj csak: Napóleont is, hisz mit ért neki az a sok Szent Ilona meg a többi fazon, meg Nagy Sándort és Fjodor Saljapint, aki azt a sok operát éneкли, amelyekben ő volt a fő, és amelyekben azt a sok virágot kapta. Még őt is, Csárli, még őt is! (És hol van XIV. Lajos, Csárli, hol van: őt is, Csárli, még őt is! És mit ér neki az a sok stílus, Csárli, mit ér, amikor olyan halott, hogy holtabb már nem lehet, Csárli, és mit ér mindaz a szegény XIV. Lajoskának, mikor én ma úgy érzem magam, mint Tizennegyedik és fél Lajos!

És minden mást is túlélünk Csárli, azokat is, akik már nincsenek, életművük meg, mintha élne!! Ők meg mindahányan vannak, lecsereálnék a még élő életművüket, csak hogy egy kicsit olyanok legyenek, mint én, vagyis élők! Csárli, én őket is, őket is! Nézd csak meg ma a híres Brigitte Bardot-t, Csárli: mi haszna van az egészből, amikor tőlem annyival idősebb? Mit ér neki az a sok film, sok szerelem, Csárli, amikor most én vagyok soron, Csárli, ő meg csak öregszik és azt már nem tudja megakadályozni, mert abban már nem segít a gyógyszertár sem, hiszen erre a betegségre nincs gyógyszer! Fiatalabb vagy Brigittke nénétől, Csárli, íme, nézd meg, a nyakamon sehol egy ránc, a fogaim fehérek, vékony vagyok, akár egy zsilett, istenemre, a bőröm rózsaszínű, Csárli, ha nem hiszed, nézz meg, ha nem hiszel nekem: Brigittke néni sötét napszemüvegben lófrál, csak hogy ne látszódjanak szeme alatt azok a csúnya párnák.

Oh! Csárli, de még milyen szívesen fizetne pótdíjat a korkülönbségért, Csárli, ha ez lehetséges lenne, de őt is, Csárli, őt is letudtuk!

És mit ér nekik az a sok kastély, az a sok festő, aki a mennyezetüket festette meg, az a sok titkár, akik lapoztak helyettük, míg az iratokat firkantották alá, meg nyújtották a nyelvüket, hogy ezek ráragaszthassák a borítékra a bélyeget, az a sok interjú, sofőr,

kertész, képgyűjtemény; mit ér nekik a magánstrandjuk: minden nélkül maradtak, mert oda nem vihettek magukkal semmit, és most másvalakit keresnek és kergetnek a tuskó körül azon a strandon, mit ér nekik az a sok kíséret és testőr, motoros az autójuk előtt, a biztonságiak – vajon mitől védik őket? Oh! Oh! Csárli? Attól a dologtól még senki sem tudta megvédeni magát! Mindegyiket túljátszottam és túléltem: tizennyolc éves vagyok, és ha holnap eldobom a kanalat, Csárli, ha ez már holnap megtörténne, akkor is túléltem őket, umtat-ta, umtat-ta! És mégsem fognak utolérni sosem, hogy azt mondják: te vagy a fogó! Sem Greta Garbo, a sok pénzével, sem Marlene Ditrich – mit ér nekik az egész? – de Ava Gardner sem fog utolérni soha többé, sem Elizabeth Taylor, még ő sem, hiszen már különben is nagymama, meg még görbék a lábai is.

Sem Viktória angol királynő, sem az orosz Katarina, sem Madame Pompadour, sem Esther Williams, sem Joliot-Curie, sem Grace Kelly, Csárli, még ő sem, hiszen őt is, sem az öreg Pearl Buck, sem Daphne di Mori, sem Jane Austen, sem a Brontë nővérek, hiszen Emilyt és Charlotte-t, őt is, őket is, Csárli, sem Simone de Beauvoir, sem Marija Dombrowska, sem Gertrude Stein, sem Agatha Christie, sem François Sagan, sem ő, mert Csárli, őt is – közülük már egy sem érhet utol, mert még az összes mélyen tisztelt hölgy, leszbikusok és zsarnokok, szüfrazettek és masszírozók után fecsegek, hiszen egyikük sem (jól tudom, Csárli), csak mert a dolgok úgy rendeződtek, hogy teljesen ok nélkül vagyok boldog, mert ma délután háromkor megszűnt a fogfájásom, mert itt töltöm az időm a hatos peronon, és várom az én Michelinemet, aki már robog felém a távolból, s vele véget ér ez a regény, és egy másik, egy vadi új, egy felvágatlan veszi kezdetét!

És íme, Csárli, figyelj csak, Csárli: az összes háború, győzelem és vereség, kulcsátadás, földrengés, árvíz, pestis és kolera, tűzijáték, koronázás, itt meg ott elveszített és megnyert csata, ennek vagy annak a meghódítása, emberi lépések után a Holdon és a holdfényben, zászlófelvonás és levonás, sírángozás és felfordulás, díszlövés és állami himnusz után, mindenek után Csárli, én odamegyek egy kiskocsit toló emberhez, és azt mondom neki, Csárli, mindenek után, ami előttem történt, azt mondom:

– Kérek egy törökperecet, de ropogós legyen!

Hé, erről még nem is meséltem!

MÁCSAI Tibor fordítása

Andrija Kurandić szerelmei

(Ljubavi Andrije Kurandića – 1972)

(Részlet)

A vastag füzetet a közepén nyitottam ki, és jókora betűkkel, mindkét lapra írni kezdtem: Drágáim, amikor ezt olvassátok, én már nem leszek az élők között.

Valami nincs rendjén ezzel a világgal: amikor megteremtették, valami óriási mulasztás történt. Számomra nincs benne hely.

Ebben a pillanatban bukik le a nap a vlasovói hegyek mögött. Reggeli megnyúlt sugarai már nem fogják felébreszteni egy álomba merült fiatalember arcát.

Ő már nem lesz többé!

Mert megöl az a nagy szívem.

És végül: a Veliki vlas csúcsán temesetek el, ahonnan jól látszik Raška földje és a távoli Kopaonik.

Andrija

A kinyitott naplót az asztal közepén hagytam, úgy, hogy bárki is lépjen be a szobába, rögtön megakadjon rajta a szeme.

Kétközben voltam, hogy Marijának írjak-e búcsúlevelet.

Nem, mondtam magamnak. Neki kell megéreznie, mit jelent az, hogy: soha többé!

Azután levetkőztem, és Randija ismételt csodálkozására (tán csak nem még valami népgyűlésre, kérdezte), megfürödtem a pléhteknőben. Majd levágtam a körmeimet, a lábamon és a kezemen egyaránt.

Miután megfürödtem, felöltöztem, amilyen szépen csak tudtam. Minden tiszta és új volt rajtam: a harisnyától a gatyáig, a nadrágtól a pulóverig.

Amíg Randija az istálló körül ólalkodott, áttúrtam blúzainak és zugainak minden rejtékét. Az egyikben találtam hatszázharminc dinárt, amit el is vettem.

Betértem a kamarába, jókora darabot szeltem az egyik sódarból, amely a gerendáról lógott (ezt Rađija a Demeter-napi szlavára tartogatta, ha valamilyen rangosabb vendég érkezne), bedugtam a pulóver alá, és titokban kiosontam.

Raška felé indultam. Mögöttem kocorászott Liso, a házieb. Előkotortam a sódart, és beleharaptam: csak nagy kínnal tudtam megtépni a kemény és száraz húst.

Liso csöndben nyüszített, a szemembe nézve, mintha csak a falatokat számolta volna.

Még néhányszor beleharaptam a kemény húsba, aztán a többit egyenesen Liso szájába dobtam.

Ez, öregem, a búcsúnknak szól! mondtam a kutyának, amely ezzel a királyi csemegeivel bevette magát az erdő sűrűjébe, hogy nyugodtan megehesse.

Köszöntem a parasztoknak, akikkel útközben találkoztam. Tudtam, hogy holnap arról mesélnék majd, miként találkoztak velem, s hogy milyen udvariasan köszöntem nekik, no meg hogy senkinek eszébe sem jutott volna, hogy milyen szörnyűsége készülök. Tudtam, hogy a legapróbb részletekig leírják majd a külsőmet, megkísérelnek majd visszaemlékezni mindenre, amit mondtam volt, hogy aztán utólag akár a megjelenésemben, akár a beszédemben felfedezzék a halált, ami a fejemben lakozott, s amit ők vakon nem vettek észre. És tudtam azt is, hogy mindenféle hülyeséget kigondolnak majd, amit aztán kényükre-kedvükre kiszínezhetnek.

Amikor a temető mellett haladtam el, egy kicsit megbántam, amiért úgy döntöttem, hogy a Veliki vlason temessenek el, és nem a bódítóan illatozó orgonák és nőszirmok közé, Proka nagyapám mellé. Sok kínlódással és fáradsággal jár felmászni a Veliki vlasra. És még a fiúk sem kaphatnak majd gyakran össze a síromon, mosolyogtam keserűen.

De többé ő már nem leszen!

A nagy eperfán két, esőtől és naptól kifakult gyászjelentés állt. Ez egy kicsit mellbe vágott: az enyém friss festékkal itt áll majd néhány napig, aztán meg vagy a szél, vagy a rosszcsont kölykök letépik, és a porba szórják.

És kész, vége.

Mato forrásánál teleittam magam vízzel, ami nagyon jólesett a sós hús után. A vidéken azt mondogatták: *Aki csak egyszer is iszik Mato forrásvizéből, az Raškát sohasem feledi el.* Ez rám nem vonatkozott: ennél a forrásnál annyi vizet ittam, Raška mégsem nőtt a szívemhez. Sokkal inkább a környező fenyvesek súlyos illata.

Amikor Raškába értem, bátran elstéltam Gula és barátai mellett. Elhatároztam, hogy kockakövel homlokodon dobom, ha valamelyikük bármit is mondani merészel rám. Ehelyett észre sem vettek, fontosabb dolguk is volt annál, semmint velem tréfálkozzanak.

El kellett döntenem, hogy hogyan s hol vetek véget életemnek.

Felakaszthattam volna magam a házam előtt álló diófára, ez azonban két okból sem tetszett: először is láttam egy akasztott embert, és ami nagyon az emlékezetembe véső-

dött, az az, hogy hogyan folyt a megboldogult nyála, amit a berezelt parasztok letörölni sem mertek, amíg a hatalom meg nem jelent, a másik meg, hogy a diófa nem volt szembetűnő helyen, márpedig én a világ szeme láttára akartam megölni magam.

Elmentem a raškai hídig. A víz sekély volt és átlátszó: a vízből éles kövek álltak ki, amelyeket zöld alga nőtt be.

Csak le kellett volna ugrani, és fejjel eltalálni a sziklát. Nagyon egyszerű! Csak el kellett döntenem, és azt mondanom: egy, kettő, három, és a mélybe vetnem magam, mint amikor egy-kettő-háromra egy nyárfáról ugrottam az Ibar folyóba, csukott szemmel, igencsak szorongva. Gondolkodás nincs: egy, kettő, három – és kész. Igaz ugyan, hogy ha a sziklához vágódok, az nagyon fog fájni, sokkal jobban, mint amikor a nyárfáról ugráltam a mély vízbe.

És mi van, ha nem találok el a követ? Csak összetöröm, megnyomorítom magam, a halálom meg lassú és nehéz lesz.

A hídról a vasútállomás felé vettem az utam. A peronról, a többi néptől elkülönülve néztem a síneket, amelyeknek rozsdás volt az oldaluk és fényes a lapjuk. Egy mozdony épp tolatott. Csak bámultam a hatalmas kerekeket, amelyek alatt remegtek és behajoltak a sínek.

Oda, a kerekek és a sínek közé kellene, hogy kerüljön a testem. Csak annyit mondok: egy-kettő-három és nincs tovább.

Kész, vége.

Nézegettem a kormos földet a vágányok között, amely tele volt piszkos papírral és szeméttel, valószínűleg az utasok után maradt ott. És azon az undorítóan koszos földön kellett volna, hogy folyjon a piros vérem és az a kifinomult, hatokos agyam.

Valószínűleg az az állomás, ahol Anna öngyilkos lett, Obiralovka, sokkal szebb volt, mint a raškai, gondoltam.

Mielőtt visszatértem volna a városba, a trafikban megvettem a legolcsóbb zsilettet. Az árus, rám sem pillantva, azt adta, amit kértem.

Esze ágába sem jutott, hogy zsilettel meg is ölhetem magam. Ha pedig Rist kértem volna tőle, behalt volna, csakhogy ne lásson, mondtam magamban.

Leszállt az éj.

Elöttem a sötétség és semmi más.

Elmentem a *Motelbe*, ahol vadul szólt a harmonika, és üvöltött az énekesnő.

Leültem az első üres asztalhoz, és odaintettem a pincért.

Mennyibe kerül egy liter bor?, kérdeztem.

Ötszáz, válaszolta.

Hozz egy liter vöröset meg egy poharat!, mondtam neki.

Szódát is kérsz?, kérdezte tőlem a pincér.

És az mennyi?, érdeklődtem.

Kétszáz, mondta a pincér.

Nem kell szóda, mondtam.

És akkor belém hasított a felismerés: miért ne hozzon? Akár sült malacot is rendelhetnék, anélkül, hogy fizetnék. Mit bírnak velem?

Hozz szódát is!, kiáltottam a pincér után, aki a söntés irányába tartott.

Rágyújtottam, ki tudja hányadszor aznap. Csak úgy zsongott a fejem. Néztem a vendégeket. Beszélgettek, nevetgéltek, ittak, cigiztek, bámulták az énekesnőt... Némelyikük futó pillantást vetett rám, anélkül, hogy különösebb figyelmet fordított volna rám.

Arra gondoltam, hogy Randija éjfélől aggódni kezd, hogy hol vagyok. Hajnalban felébreszti majd testvérét és elküldi Raškába, hogy a rendőröknél és az éjjeliőröknél érdeklődjön, hallottak-e véletlenül valamit egy vlasovói maturánsról.

Aki akkorra már nem lesz.

A pincér meghozta a bort és a szódát. Bort öntöttem magamnak, és megittam néhány kortyot: nem igazán ízlett. Szódát nyomtam a borba, és beleszürcsöltem. Most meg savanyúnak tűnt.

Kezdtem rosszul érezni magam a sok elszívott cigarettától.

Arra gondoltam, jobb lenne, ha letennék szándékomról és visszamennék Vlasovóba. Akkor meg minek öltöztem ki? és mi van, ha a testvérem bement a szobába és elolvasta a levelem a naplóban? És mi van, ha Randija észrevette, hogy eltűnt a pénze és a sódar is?

És ilyen bénán hogy kerüljek ismét Marija szemei elé? Nem lehet, hogy ne érezze, mit jelent a soha többé. Mert ő már nem lesz soha többé.

És amikor az énekesnő elkezdte, hogy „*Édesanyám, mért szültél a világra...*”, és valahol pohár tört, valaki meg elüvöltötte magát, színültig megtöltöttem a poharamat borral, és egy hajtókára leöntöttem a torkomon, majd elindultam a klozet felé.

A klozet ajtaját nem lehetett bezárni, ezért háttal kitémasztottam.

Már vagy tízszer voltam abban a klozetban, de sohasem néztem meg alaposabban. Az alacsony mennyezetről egy kis, piszkos izzó világított egy fémrácson keresztül. A falak, a köldököm magasságáig, nedvesek voltak a vizelettől, emiatt a vakolat néhol megrepedett, levált. A nedves sáv fölötti részt, egészen a mennyezetig, ismeretlen raškai festők és írók firkálták össze fantáziadús erotikus rajzokkal és bölcs gondolatokkal. A külső falon egy kis ablak volt, betört üveggel, amelyen keresztül látszott a sötét égbolt Raška felett. A víztartály rozsdás volt és ragacsos, a víz lehúzására pedig a kar és a lánc helyett egy vastag huzal szolgált, amelynek éles volt a hegye. A nedves betonpadlón, amely szaros volt a lyuk körül, régi újságok és mindenféle papír feküdt.

Egész életemben nem vettél észre... kornyikálta az énekesnő.

Ismét összetört egy pohár.

Kibontottam a zsilettet. Mindkét felén azt írta: Mikron. Made in Yugoslavia.

A zsilett élet bal kezemen a legvastagabb vénára helyeztem, háromujjnyira a tenyeremtől. Kellte ez nekem? Egy-kettő-három!, mondtam, és szememet behunyva gyengéden meghúztam a zsilettet.

Rövid, éles fájdalom figyelmeztetett arra, hogy megvágtam a bőrt.

A sebből előbukkant egy nagy, sötét vércsepp.

A zsilettet a klozet lyukába dobtam. Arra számítottam, hogy sugárban fog ömleni a vér, de az csak lassan csordogált, szinte cseppenként.

A tenyerem nedves lett ettől a meleg, sűrű folyadéktól.

Nagyon nevetségesnek éreztem magam.

Néhány csepp vér a padlóra és a cipőmre csöppent.

Hát, Andrija, mondtam magamnak, ezek életed utolsó pillanatai. Ilyen csak egyszer adódik az ember életében – és soha többet! Mindent, amit magad körül láatsz, utoljára látod! Mindent, amit hallasz, mindent, amit érzel, mindent, amit gondolsz – utoljára teszed!

(És akkor, költőm és szerelmi írnokom, arra gondoltál, hogy az elbeszélésben a „tudatfolyam” csak akkor alkalmazható sikerrel, ha a hős drámai helyzetben találja magát – mint most te, aki egy koszos klozetben haldokolsz. Abban az esetben a hős minden egyes jelentéktelen megfigyelése és gondolata rendkívül érdekessé válhat.)

Én meg a betört ablakon keresztül a sötét eget néztem Raška felett! Meg a piszkos falakat, mindenféle rajzzal és irkafirkával (amelyek közül a következő bölcsességen akadt meg a szemem: *Itt még a legbátrabbaknak is megcsuklott a térdük.*). Meg a rozsdás, éles végű huzalt, amellyel a vizet húzták le. Meg Gina Lollobrigida képét egy összetaposott, szaros újságlapon.

Hallottam, amint az énekesnő azt harsogja: *Fiúgyermeket szültél, kedves édesanyám.* És hogy csörömpölnek a földhöz vágott poharak. És ahogyan az állomáson zakatol a mozdony. És láttam, ahogyan a vérem cseppenként a betonra hull.

Meg éreztem a klozet lyukából kiáradó szörnyűséges büzt. Meg a rosszulletet az elszívott cigarettáktól.

Arra gondoltam: sötét a föld, sötét az ég. Előbb-utóbb a legbátrabbak is összezsuklanak. A drót olyan éles, hogy átvághatnám vele az ereimet. Mindannyian megtaposva, összeszarva végezzük. Hát kellett ez neked, Andrija?

Ekkor az ajtónak ment egy bőrkabátos alak. Meginogtam, és a fal felé ugrottam.

Bocs, öcsi! Meglódultam, mint az ökör, mentegetőzőtt.

Andrija Kurandić ebben a pillanatban nem rejtegette vérző kezét, pedig megtehetette volna.

Az alak észrevette vérző tenyeremet, aztán meg a véres betont.

Mi van a kezeddal, öcskös, kérdezte tőlem.

Megakasztottam a dróttal, mondtam, és fejemmel a víztartály huzalja felé böktem.

Nagyon?, kérdezte tőlem.

Semmiség, mondtam, elővettem a zsebkendőmet, a sebre helyeztem, és kiléptem a gyanakvó bőrkabátos ember mellett.

Beléptem a terembe, bal kezemmel a nadrágzsebben. Amikor az asztalomhoz értem, észrevettem, hogy a bőrkabátos ember kijött a klozetből, és többekkel összesűgva tekintével felém bökött.

Fizetek!, hívtam magamhoz a pincért.

Ő épp egy asztalt takarított. Nem volt neki sietős.

Fizetek!, kiáltottam el magam.

A pincér odajött és azt mondta:

Hétszáz.

Ilyen sok? Látod, hogy még fél üveggel sem ittam meg?!, mondtam, mivel a zsebemben nem volt több hatszáz dinárnál (harmincat a zselettért adtam).

A te dolgod, hogy nem ittad meg a bort. Engem egy teljes palackkal terhelnek, mondta a pincér, akinek megakadt a szeme a zsebemben tartott kezemen.

Észrevettem, hogy a bőrkabátos ember és barátai felálltak az asztaluktól, és megindultak felém.

Itt van hatszáz, tettem az asztalra a pénzt, és az ajtó felé rohantam.

Hallottam, ahogyan valaki azt kiabálja, hogy állítsanak meg, de nem tudtam, hogy a pincér volt-e, vagy a gyanakvó bőrkabátos alak.

A híd irányába rohantam, a zsebkendőt még mindig a sebre szorítva.

Úgy száz lépés után, amikor meggyőződtem róla, hogy senki sem fut utánam, megálltam és megnéztem a sebet: még mindig vérzett. Kivettem egy cigarettát, és az egész dohányt rászórtam a vágásra. A sebet becsavartam a zsebkendővel, amelyen a csomót a fogaimmal szorítottam össze. Lépésben mentem keresztül Raškán, majd az utolsó városi házak után ismét futni kezdtem. Megálltam Mato forrásánál, lemostam a tenyeremről az alvadt vért, és megerősítettem a zsebkendőt. Majd ismét futni kezdtem.

Százlépésnyire a háztól megkönnyebbültem. A házban le voltak oltva a fények – vagyis az enyéim nyugodtan aludtak.

A sötétből előugrott Liso, a mellemre ugrott és megnyalta a kezem, nyilván hálából a sonkáért, ami a fontosabb vendégek helyett az ő szájában kötött ki.

Berohantam a szobába. A napló úgy állt ott, ahogyan hagytam. Eloldoztam a zsebkendőt. Beleragadt a sebbe. Amikor leszedtem róla, az ismét vérezni kezdett.

Lementem a pincébe, a sebet kimostam jó erős pálinkával, majd beszórtam habszegfűporral, amit Stevan mindig tartott otthon, hogy legyen mivel elállítania a vérzést. És akkor megtaláltam Randija régi kendőjét, és jó szoroson betekertem vele a megvágott kezem.

MÁCSAI Tibor fordítása

Konstantin Gorča

(1975)

(Részlet)

Volt egy dédanyám, (úgy rémlik) Konstadin anyja – egy öreg, fekete fejkendőbe burkolózó parasztasszony. Egyedül élt egy út menti rozszant kalyibában, az utazás és a haladás ősi boszorkányaként. Mondják, hogy a férjeit idegen csavargók s koldusok közül válogatta, majd elemészttette, és a falusi temetőben el is temette őket. Egy egész sor – elhanyagoltságukban igen, de időrendben nem – egyforma, síremlék nélküli sír volt a bizonyosság szerelmeiről és sötét hatalmáról. Tágas méhéből – mintha csak a šumadijai termőföld mélyéből bújtak volna elő – számos fiú és lány jött a világra, aztán meg sorra születtek az utódok, másod-, harmad- és negyedízigen. Mára szétszóródtak a nagyvilágban. Szó szerint is visszavonhatatlanul elvesztek ebben a hatalmas, kibogozhatatlan gombolyagban – általában mit sem tudva egymásról. De mindegyikük arcán ott díszelgett ősanyjuk horgas orra a fajtabeli hovatarozás jeleként.

Mondják, hogy már régen kinőttek második fogai is. Mintha csak fémből lettek volna, amelyekkel fiatalasszonyosan szakította el a cérnát, amikor az öltözékét foldozta. Valami kis nyugdíjat is kapott (ami minden egészséges és erős szerb nagy-nagy álma), nem tudni kitől és mire föl: halott, avagy élő után-e. Lassanként eloltogatta a parasztasszonyok zsarátnokait, különbséget tett munka- és munkaszüneti napok között, megkülönböztette a jót a rossztól. És tartotta magát a naptár piros betűihez. *Láthatóan igyekezett uralkodni, hogy tudásával és sejtelmességével maga alá rendelje az egyébként zavaros törzsi akaratot. Imáival és kuruzslásával szerette volna elkerülni vesztünket-pusztulásunkat, bajainkat. Ebben sikerrel is járt, de csak rövid időre: amíg vér folyt, amíg betegségek pusztítottak. A túlélők azonban mind kevésbé tisztelték elveit, termékenységét. Szemének fehérje a kilátástalanságot tükrözte. Meg voltunk bélyegezve. El voltunk átkozva.*

Lelki élete – tegyük kezünket a szívünkre – a babonaság, a vadság és a természet-imádat furcsa keverékéből állt. Pogány optimizmusból, következetes pravoszláv hitből és anyai gyanakvásból. Minden volt abban, de ez a tarkaság egy erős egésszet alkotott, olyan volt, mint a nagy kínai fal. Olyasvalamivé állt össze, ami tele volt lyukkal és ürességgel, és mégis áttörhetetlen és ellenálló: szívós a halhatatlanságig és rugalmas a bölcsességig. Gyermekai – és azok gyermekei – gyanakodva és mély félelemmel kerülgették. Mint egy ősi méhkirálynőt – pedig a családot már régen szétzavarták, a kaptárt meg kifosztották. Mint valami egyszemélyes földalatti szekta papnőjét, aki még a szlávok előtti időkből maradt itt. Illír, trák és kelta idők tanújaként: a vidám többistenhívők korából. Olyan pontként, amelyen az egész világ nyugszik.

Amikor láthatatlan anyám – önszántából-e, vagy kötelességtudatból – terhes volt velem, dédanyám tévedhetetlen és köztudottan jó emlékezete felmondta a szolgálatot, eltévedt a múltban. Mint egy sötét erdőben. Belegabalyodott tizenkilencedik századi jelentéktelenségekbe, butaságokba, akárcsak egy állat, amely hátrafelé halad, s egyre kisebbé válik. Soha nem ismerte el egyik ősem létezését sem – mivel mi kerültünk sorra. Teljesen kitörölt bennünket a megkövült valóságból. Úgy tűnt, két egymással nem érintkező síkban élünk: az egyik a megkérdőjelezhetetlen, amelyet ő és mitikus tudata határozott meg. A másik meg egy gyanús, hipotetikus, a végsőig bizonytalan sík volt, amellyel névtelenségre és alaktalanságra voltunk ítélve, mintha csak egy kiömlött anyag lettünk volna. A negatív kisugárzásra bízva.

Engem – mivel generációmban én voltam az első – valahogy méltányolt. Mondhatni elismert, de valahogy furcsán, felemás módon. Úgy bánt velem – elvszerűen és ésszerűtlenül –, mint valami félteteremténnyel, féllénnyel. Félvalósággal. Olyasvalamiként, amit el se végy, de ott se hagyj. Mint egy bábót. Úgy kezelte. Még akkor is, amikor már felnőttem, eldurvultam, megcsontosodtam és megnyúltam – mármint a térben, mivel az ő lételeme, tulajdona az idő volt, ezért dédanyám az iránt érdeklődött, hogy vajh megszülettem-e, illetve mikor születek már meg. A kíváncsiság minden látható jele nélkül, pusztán az adat kedvéért kérdezte – az ebédről és a drágaságról folytatott beszélgetések között. Somfavesszőből készült, kopott fogantyújú botjára támaszkodva. Fogakkal teli száját járattva, mintha folytonosan valami láthatatlan, de eszenciális dolgot rágcsált volna. Valami életet adót. Persze ki nem ejtette volna akkori nevemet, amelyet bejegyeztek a keresztlevelembe és az iskolai naplókba – no meg talán még máshova is. Ki nem mondta, valószínűleg nem is tudta. A szüleim révén azonosított, mint valamilyen mellékes, jelentéktelen következményt. Josif és asszonya majdani kölykeként. Engem valóságomban talán sohasem látott, pedig a többi rokonnal együtt én is meglátogattam. Lukács-napján. Karácsonykor. Húsvétkor és Nagyboldogasszonykor. Számára fejlődé-

sem valahol embrionális fázisomban megrekedt, és a többi epikus, mellékes emlék közé került. Mint egy elhagyatott múzeum legeldugottabb sarkában meghúzódó tárlóban felejtett dolog. A por mindinkább belepte egzisztenciámat, fojtogatott.

A háború után halt meg – vagy ha lehet így mondani, lehelte ki a lelkét. Néhány évvel később, amíg távol voltam és szenvedtem. Amíg egy kikopott szirthez voltam láncolva, s amíg a madarak tépkedték a májamat. A hírt csak hat hónappal később tudtam meg, egy közbeszúrt mondatból, amely valakinek a cenzúrázott levelében maradt benne. Egy gyengécske, hajszálvékony jelzésből, egy érthetetlen metaforából, amely azonnal kilombosodott a fejemben. Mint egy bekapcsolt áramkör. Megértettem, ámbár semmi sem volt bizonyos, hiszen valamiféle átmeneti időben tántorogtunk. Egy iszapos, köztes időben, amely elárasztott és betemetett bennünket. *Tudattalanul – hiszen ki voltam téve a nemlét szenvedélyes, rádiumos sugárzásának. A genetikai mutációnak valahol a tudat legalsó küszöbe alatt. Kicserélték a csontvelőmet – hogy a vérem ne váljon vízzé. Látszólag kicserélték a tudatomat, egész belsőmet, mint egy kísérleti patkánynak. Dédanyám átengedett a növekedésnek, a burjánzásnak – a törzsi törvényeken kívüli fejlődésnek.*

Azt mondják, hihetetlenül megráncosodott. Furcsamód összement, mint a mesében. Egy kis fateknőben feküdt, törülközőkkel betakarva. Hóna alatt fogva vitték ki a napra. Nem evett semmit, csak egy kis mézet a kaptárból, igazi akácmézet. Szívószállal itta a vizet, talán két-három cseppet. Vak volt, néma és süket, teljesen érzéketlen, noha a szíve, ha lassan is, de dobogott. Csak az ajkát mozgatta – hangtalanul.

Amikor már az is megnyugodott – amikor már a méz a kiskanálon, a víz meg a szívószálban maradt – eltemettük a falusi temetőben. A jeltelen sírok kellős közepén. Egyenlőként az egyenlők között. Koporsója akkora volt, mint egy gyermeké. Könnyű, átítatva száraz, ősi illatokkal, amelyekkel átfolyt a nyugalomba, az üdvösségbe. Mint az óbor a kancsóba a masszív hordókból.

MÁCSAI Tibor fordítása

Árulók

(Izdajice – 1961)

(Részlet)

Egyik reggel az öreg megpróbált fölkelni az ágyból, de már nem volt hozzá ereje. Szédülés környékezte, alattomos fejfájásra panaszzkodott, és ismét ledőlt. Hanyatt feküdt, teljesen mozdulatlanul, és egész nap titokban a gondolatain mosolygott, amelyek félig lezárt szemhéja mögött gomolyogtak. Hordtam neki az ételt, de mindent elutasított, csak legyintett hosszú sárga kezével, nem nézett a szemembe, hanem egy téren kívüli pont-ra meredt. Folyton szomjúság gyötörte, vizet kért, de ahogyan ránézésre meg tudtam állapítani, nem volt lázas.

Másnap még sápadtabb volt és nyugodtabb, a hangja is elerőtlenedett; orvost hívtam. Az öreg mosolygott, azt mondta, hogy semmije sem fáj, nincs semmiféle panasza, nem óhajt szakorvosi vizsgálatra befeküdni a kórházba. Az orvos tehetetlenül széttárta karját, vitaminokat írt föl, kalóriadús ételeket, feketekávét és mérsékelt borfogyasztást javasolt, majd távozott. Azzal a szándékkal tértem vissza az öreghez, hogy megszidom, amiért nem akar kórházba menni, de miután pillantásom összetalálkozott mosolygós, félig lehunytt, megértést, sőt mondhatnám, derűt sugárzó tekintetével, elálltam ettől.

Szinte meg sem mozdult többé. Keze élettelenül és pergamentszerűen hevert a takarón. Csak két dolgot követelt: italt és a jelenlétemet. Nem elégedetlenkedett, nem zsörtölődött, nem nyűgösködött, de boldog mosolya, tehetetlen elégedettsége mindazzal, ami körülvette, zarnokibb volt minden követelőzésnél. Az ágya mellett ültem, és hallgattam szüntelen egyhangú, alig hallható mormolását. Beszélt, beszélt, fáradhatatlanul és érthetetlenül; szemlátomást csak az volt a fontos, hogy valaki hallgassa, nem az, hogy hallja és meg is értse. Így virrasztottam napokig fáradtan és álmosan sárgás arca mellett, amely nappal áttetsző volt és meggyötört, éjjel kísérteties a vibráló gyertyafénynél. Feküdt; fokozatosan hült ki; az ősz télbe hajlott. Senki sem érkezett. Semmit sem tehettem érte.

Amikor meghalt, szinte megkönnyebbülést éreztem.

Nem, nem örültem annak, hogy meghalt, de a betegágya melletti végtelen és reménytelen üldögélés után a halála körül támadt élnökség olyan volt, mint valami óriási változás; mintha fölgülemlett energiáim szabadultak volna föl. Valahol gondolataim mélyén föllélegeztem. Mintha irdatlan szakadék fölött átfektetett hosszú és veszélyes pallón keltem volna át.

Két napig teljesen lefoglaltak a temetkezés körüli formalitások: valakinek el kellett végeznie; úgy látszik, mindnyájan azt várták, és egészen természetesnek vették, hogy én végezzem. A part és a sziget között sűrűn közlekedtek a csónakok, a halottkémeket, temetkezőket és rendőröket szállították. Én fogadtam, én kísértem ki őket, mint a házigazda, egy sor kérdésre válaszoltam, amelyekről egyébként fogalmam sem volt, adatokat találtam ki, a bürokráciával vesződtem. Kik a legközelebbi rokonai? Az elhunyt utolsó állandó lakóhelye, mielőtt erre a szigetre költözött? Kire hagyta tulajdonát? Tudomásom van-e bármiféle okmányról, amely erre vonatkozólag fölvilágosítást adna? Ki fizeti a temetkezési költségeket? Hol vannak a társadalmi biztosításról szóló igazolásai?

Mindig úton voltam a város és a sziget között. Hivatalról hivatalra kilincseltem, igazolásokat kértem, kérdőíveket töltöttem ki, megfelelő koporsót és olcsó virágot kerestem, asszonyokat, akik lemossák és fölöltöztetik. Határoznom kellett, hogy pappal temessék-e és melyik pappal. Nem tudja, milyen vallású volt? Furcsa! Talán római katolikus. Mondjuk, római katolikus. Nem volt semmiféle kívánsága arra vonatkozólag, hogy hol temessék el és miképpen? Nem. Korát nézve logikusnak találnám, ha pap temetné. Maga kije volt neki? Senkije. Nagyon furcsa? Senkije?

Senkije. Egy ember, aki saját sorsának egy részét temeti.

Sietve kellett elrendeznem a papírjait, hogy átadjam a hatóságoknak megőrzésre: a személyi igazolványát, munkáltatói igazolványát, a megsárgult fényképeket. Megtartottam magamnak egy zsinórral gondosan átkötött levélcsomót és két füzetet, melyet teleírt apró, olvashatatlan betűivel. Ezeket a leveleket Vivienne küldte vissza neki, amikor nélküle utazott el Amerikába, s bár szélük megsárgult és elkopott, még olvashatóak voltak. A füzetek befejezetlen *Önéletrajz* át tartalmazták, rendetlenül, kuszán, töredékesen. Itt a szigeten írta, hosszú szünetekkel és kedvetlenül, és annál nagyobb szüneteket tartott, minél inkább közeledett a vég. Föltételeztem, hogy ez nem fogja érdekelni a hatóságokat. Szentségtörésnek tartottam volna, hogy valaki tiszteletlenül és megértés nélkül lapozgasson bennük; úgy éreztem, tartozom neki annyival, hogy magammal vigyem, eldugjam vagy megsemmisítsem ezeket a leveleket.

Óráig kellett vitatkoznom egy fölfuvalkodott és pedáns alakkal, aki a szigeti szállót kezelő vállalat képviselőjeként jelent meg, s tisztázni kívánta, hogy az öreg halála után

minden rendben maradt-e? – ki garantálhatja ezt? –, mi módon végezzék el a leltárt, hogy a szálló őrzését az új alkalmazott átvehesse. Szóval, egy percnyi időm sem maradt búslakodásra vagy gondolkodásra, nem adhattam át magam a halál áldott hangulatának. Nem volt időm, hogy csodáljam vagy megvessem az öreg emlékét. Hálát éreztem a halál iránt, amiért nem egyszerű.

Kora délután volt a temetés, abban az időben, amikor legkevesebb a nép. A koporsó után csak én mentem, meg egy két-három névtelen, feketébe öltözött asszony, amilyen talán minden időben minden temetőben akad. Meglehetősen hideg, éles szél fújt; mindnyájan hallgattunk. Az asszonyok fekete kendős fejüket lehajtva ájtatosan imádkoztak. A pap elmormolt néhány érthetetlen szót a sírgödör fölött, hivatalosan felém biccengett, és sietve távozott. A halottasház körül nagyobb embercsoport gyülekezett, valami nagyobb és fontosabb temetésre.

Tíz perc alatt minden befejeződött. A sírnál csak én maradtam és a közönséges, puha fából faragott kereszt. A keresztre fekete festékekkel az a fölírás volt ügyetlen betűkkel odamázolva (én állítottam össze a temetkezési vállalat poros asztalán): *Itt nyugszik Ivan Bribirac, horvát festő, 1886–1953*. Hamarosan lemossa majd az eső, a puha fa megrepedezik, megszurkül, a szavak értelmetlenekké válnak, s a név elveszíti minden jelentését. Vállat vontam.

Végre visszatérhettem a szigetre; rettenetesen fáradtnak éreztem magam.

Egy ideig az üres épületben bolyongtam, saját lépteim visszhangját hallgattam. Rájöttem, hogy valami örökre elveszett, de furcsa módon most nem törődtem ezzel különösképpen. Vágyam támadt, hogy lefeküdjek, és jól kialudjam magam, aztán mindent újrakezdek.

Mindenesetre semmi okom sem volt már, hogy ezen a szigeten maradjak. Most, hogy ilyen nyugodtan és szinte elégedetten mérlegeltem ezt, nevetségesnek éreztem, hogy egyáltalán föl is merült bennem ez a gondolat. Csodálkoztam magamon: mit kerestem itt egyáltalán? Még szerencse, hogy ilyen gyorsan befejeződött. Fölmentem a szobámba, és módszeresen összecsomagoltam dolgaimat. Miközben útításkámba rakosgattam a könyveket és papírokat, kezembe került Bribirac *Önéletrajza*. Átfutottam, a bevetetlen ágyszélén ülve, a hideg szobában, amelyre máris úgy néztem, mintha elhagytam volna. Amit olvastam, olyan távoli és idegen volt, mintha valami más világból és más időből származna. Eltettem az *Önéletrajzot* meg a leveleket is, becsuktam a táskát, és kimentem, hogy utoljára szétnézzek a szigeten.

Már egészen besötétedett; a szél is fölerősödött. Úgy rémlett, mintha a fenyők ágai, a hullámok, a szél, a felhők, az egész éjszaka egyetlen egységes kilátástalan örvényben kavarnának. Körülöttem minden száguldott, mintha a föld, az ég és a tenger helyet

cserélt volna. A hajladozó, nedves cserjékbe kapaszkodva leereszkedtem a meredek ösvényen a mólóhoz. A hullámok apró éles vízcsöppek záporát zúdítták rám.

Veszélyes volna ilyen időben átkelni a csatornán – gondoltam. Megpróbáltam tekintettel áthatolni az örvénylő sötétségen, hogy megállapítsam, milyen lehetőség van az átkelésre. De akkor halványan elmosolyodtam e gigászi, pokoli katlan láttán, amely évszázadokon át gomolygott előre, hogy ide érjen, énelém, s fölforrjon itt a szemem előtt, mintha az előadást csak nekem szánták volna. Tehetetlennek éreztem magam, de tudtam, hogy a magam csekély elszántságával mindenképpen átjutok, bármilyen időben is.

Mert olyan családfa végtelen láncolatába születtem, amelyben nemzedékről nemzedékre öröklődött a meggyőződés, hogy valahol mindig van olyan élet, amely más, mint ez; nem jobb, nem szebb, csak más – talán éppen ilyen kicsiny, éppen ilyen értelmetlen, de olyan élet mégis, amelyben számunkra is akad hely. Ha nem tetszik az életünk, ha megelégtünk és megutáltuk, ha magányosak vagyunk, elveszettek, rémültek – keljünk át, testvérek! Mindig marad bennünk annyi erő, hogy eggyel tovább lépjünk, egészen az utolsó lépésig. És még ha minden lépéssel ugyanazt az utat tesszük is meg, még ha ebből a pokolból csak egy másikba menekülhetünk is, míg a világ világ, mindegy; mégiscsak ilyen világban születik az ember, ilyen világban él.

Már megint elvágтам minden köteléket: ismét úton vagyok, menekülök. Elöttem a sötét, nyugtalan tengerre rátelepült végtelen idő, amelyben számomra lehetséges volt minden, ami ember számára egyáltalán lehetséges; ezernyi út és ezernyi mód állt előttem, hogy változtassak életemen.

VIDOVITY Erzsébet fordítása

A bátorság jobbik fele

(Bolja polovica hrabrosti – 1972)

(Részlet)

– Már csupán egy fésű hiányzik a fejed búbjáról, olyan, mint Carmené.

– Hát te mit keresel itt?

– Harisnyát akarok venni, pontosabban zoknit.

Az Anitával való kaland időnként egész testemet átjáró, súlyos idegességbe torkollott. Ha jobban belegondolok, bármilyen könnyelműen és önfejlően bocsátkoztam is a közönségekbe, legalább olyannyira meg is ráztak, s talán erre kerestem ésszerű magyarázatot. Leggyakrabban attól félttem, hogy teherbe esik a partnerem, vagy legalábbis erről győzködtem magam, aztán meg úgy véltem, hogy ezzel kimondhatatlanul ártottam neki, hogy letéritettem az igaz útról. Végső soron meg rettenetesen tartottam azoktól a kötelezettségektől, amelyeken a nő inszisztálhatott volna. Most valahogy ilyen értelemben ettem magam. Unfairnek tűnt Zita, a néne iránt, aztán meg, ha meg ráadásul megbolygattam Anita viszonyát a férjével, nem kellene netán kártérítést fizetnem? Ellenpontként jelentkezett az iránta érzett vágy. Ösztönösen szerettem volna megszökni, ami általában azzal végződött, hogy kocsiba ültem, nyugat felé indultam az autópályán, majd letértem Sveta Nedjelja felé, hogy aztán a Rakov-patakon át a károlyvárosi úton visszatérjek Zágrábba. Üdítőleg hatott rám, hogy a károlyvárosi úton észak felé haladva úgy éreztem magam, mintha egy hosszú, tengerparti utazásról térnék haza: íme, lassan körvonalazódik a város, a Sljeme alatti házak sora, aztán megyünk tovább, és már itt is a villamos, a sok felüljáró.

Nyomasztott, hogy a Mishima fordításáért járó tiszteletdíjat sehogy sem tudom behajtani, a pénznek meg rohamosan csökkent az értéke. Aztán eljött az a bizonyos péntek, amikor a folyószámlaosztály tudakozóján egy női hang azt kérdezte: „Hogy is hívják?” Ez azt jelenti, hogy jött valami. És tényleg! Megjött a tiszteletdíj a Mishimáért, meg még

egy, amelyre nem is számítottam, talán a Szkopjei vagy Prištinai Rádiótól, valószínűleg lefordították egyik rádiójátékomat. Mindjárt jobban éreztem magam, és úgy döntöttem, meglepem magam valamivel, veszek magamnak valamit. Valamilyen tudatalatti óhajom lehetett, mármint, hogy vegyek valamit, valamilyen dolgot, pénzért. Végül aztán úgy tűnt, semmire sem vágyom jobban, mint nagyobb számú zoknira. Eldöntöttem, hogy veszek hat párat, a jobbából, még ha drágábbak is. Elmentem a Namába. Az emeleten Anitát pillantottam meg. A pulton turkált az áru között. Őszintén megörült, amikor meglátott. Az ördögbe is lelkiismeret-furdalásom összes szenvelgésével! Ebben az egyszerű prózai, üzleti környezetben minden rendben lévőnek tűnt. Nem voltak fekete-fehér álmok, és a pokoli erkölcsi felelősség Damoklész kardját sem éreztem a fejem felett.

– Nos, hogy tetszik? – kérdezte vidáman, minden hátsó szándék nélkül. Egészen tetszetős trikók között válogatott, spanyol behozatali cucc, potom áron adták. Abban volt a pláne, hogy egy kis dísz volt rajtuk – holmi aranyos virágok, toledói kardok, többnyire valami spanyolos, eléggé ízlésesen behémezve a mell vagy a gallér tájékán. Mellé re terítette a pólót. Jól állt neki, talán mert fekete volt, s ez még egy összekötő kapocs Spanyolországgal.

Éreztem, amint kissé elfog a szégyen, hogy épp harisnyát vásárolok. Ha azonnal zoknit mondok, valamivel jobb lett volna. Ő haverian fogadta a dolgot.

– Megyek veled, csak fizetek. – Három trikót vásárolt. – Ismerek jó harisnyamárkát, vettem már belőle, nos, a férjemnek. Igen tartós. És a színe is tetszetős.

Vittem a csomagját a trikókkal. Ő ismerte az utat a harisnyaosztályra, fontoskodva lépkedett, de úgy, mintha valamilyen csibésztséget művelne, közös huncutságunk valamelyikét, ami megkülönböztet bennünket a kereskedő lányoktól, meg az egész világtól. Rövidre fogva: hat párat választott ki, a kakaósínűtől a csokoládébarnáig, csupa barna árnyalatot.

– Ismét divatos a barna, öregem! Ne gondolj most az uniformisokra, amelyekből igencsak kijutott a te idődben.

– Most éppen hol laksz, a nénikédnél vagy az apádnál, anyádnál, vagy a férjednél?

– Ne is kérdezd! A nénikémnél és anyámnál.

Ne is kérdezzem? Valami titok lapul a bokorban. Nem arról van-e szó, hogy egy időre visszatért a férjéhez? Egyértelműen féltékeny voltam.

Leolvasta rólam. Savanyú képet vághattam.

– Kell, hogy legyen valami rend körülöttem, te parázna! És ne izzadj már annyira.

Tovább járkáltunk a Namában, mintha háztartási eszközöket vásárolnánk. Valójában semmit sem vettünk. Végül aztán a Lebinacon keresztül kijöttünk a Dugára.

– Igyunk meg valamit! Áldomást a vásárra.

– Rendben.

A büfét stílusosra tervezték, faburkolattal, rusztikus asztalokkal, padokkal, de mindent tönkretettek a méregzöld, lila és sárga rekeszekkel, amelyekben a palackozott sört hordták szét. Hát igen, a csapolt sörnek már nyoma sincs. Pontosabban újból bevezetik, de hogyan! Emlékszem a poreči söntésre, ahol mindenk fölé magasodva uralkodott egy veszélyes bomba, ráadásul a hegyében nyomásmérő, amitől úgy nézett ki, mint egy hosszúorrú Küklopsz-robot. A gáz emögött jutott be a fém hordóba, és csapokon hajtotta ki a sört. Istenem, hát nem lehetett volna az egészet a pincébe dugni!

– De elgondolkodtál. Valami hézag van?

Elnevettem magam.

– Túlságosan is bonyolult. Mit iszol?

– Vinjakot.

– Én vodkát.

– Vodka nincs, fiatalúr!

– Akkor egy vlahovot.*

Megérintettem a kezét, először véletlenül, majd megfogtam a bicepszét. Úgy fogadta az érintésemet, hogy felizgultam.

– Hihetetlen, mennyire fel tudsz tüzelni! Ahogy hozzád érek, máris kívánlak.

A vinjakját kortyolgatta.

– Zita el van ragadtatva a kirándulástól.

– Mondom, felizgatsz.

– Hogy szórakoztok? Bolondoztok?

– Egyszer el kell jönnöd velünk.

Hazudtam. A csapatot nem lehetett bővíteni, még akkor sem, ha maga az atyaúr-isten jelentkezne is.

– Nem tartozom én közétek.

– Igaz, az sosem sül el valami jól, ha valaki – nos – avatatlanul csöppen bele.

– Nem vagyok avatott?

– Ugyan már, tudod, miről beszélek.

Elindultunk a Felsővárosba, ittünk még egy kicsit a Tavernában, aztán a múzeumkapun át leereszkedtünk a Szófia útra. Kéz a kézben sétáltunk, közben a csomagokkal bajlódunk. Mind beljebb jutottunk az erdőbe, majd az egyik kanyarban eszeveszetten csokolózni kezdtünk, a csomagok meg szerteszt gurultak a vöröses és még meglehetősen nedves úton. Szemérmetlenül simogatott, én meg azt hittem, megáll a szívem. Álltunk, körülöttünk a csomagok: trikók, harisnyák, fülbevalók, fémpénzek, töltőtoll, szemüveg.

* Šibenik környékén gyártott gyomorkeserű. A gyár első tulajdonosa Roman Vlahov volt.

– Akkor, kész? Megyünk haza? A következő találkozásig?

Megvárta, hogy összeszedjem a csomagokat és a többi kacatot.

– Hallod? – kérdeztem guggolva, majd úgy néztem rá, hogy elvesztettem az egyensúlyomat, és a nedves sóderra tottyantam. Szívből elnevette magát, mint a kisgyerek, ha bohócot lát, akinek leesik a nadrágja (a gatyája meg csíkos). Átvette a csomagokat, amíg felemelkedtem.

– A nénikével bezzeg képes vagy értelmiségi dumcsit folytatni.

– Veled erre nincs időm. Néhány napot egymásnak kellene szentelnünk.

– És mitől félsz?

Mitől félek? – Nem vagyok az az alak, akihez érdemes volna kötődni.

– Mondjuk azt: nem vagy olyan ember, aki kötődni akar. Valamivel pontosabban: úgy félsz ettől, mint a tűztől.

– Hát igen – vallottam be, mint akit tetten értek.

– Mintha én akarnálak. Mármint lekötni.

Hallgattunk egy ideig. Ő közben cipője talpát a kanális szélébe tisztogatta.

– Menjünk. Anyám úgy gondolja, hogy valamilyen satuban kell tartania, ha már nála vagyok. Ismered, nem?

Elgondolkodtam. Igen, az lehetett az édesanyja, Zitánál jóval idősebb, aki egyszer egy zsúron süteménnyel kínálgatott, és megtiltotta, hogy leoltsuk a lámpát, amíg zálogosdit játszunk.

Megbeszéltük, hogy másnap este találkozunk. Autóval mentem érte. Csámborogtunk mindenfelé, megálltunk, miközben más autók fényei villámként ragyogtak be bennünket. Köröztünk és köröztünk, eljutottunk valamilyen magaslatra, ahol a fények úgy szóródtak szét, mint a csillagok a csendes tó vizén. A távolban közlekedő autók fényszórói új horizontokat mutattak meg. A madarak bizonyára odúikban bújkáltak. Világosan kivehető volt a szeme, talán mert annyira fehér volt. A köztünk lévő titkok száma minden másodperccel tovább apadt. Ha sorba raknánk őket, úgy jó négy óra jönne ki.

Anita, rám sem pillantva, gyermekien erélyes mozdulattal elővette gyékényszatyrából a jól ismert paksamétát. – Intellektuális étek a következő alkalomig – mondta kerek kis hangján.

Majd minden összekeveredett, összerosódott, de volt a dolognak valamilyen ritmusa, és úgy tűnt, soha korábban nem éltem kiegyensúlyozottabban. A zöld szakállú szerzetesek már hetek óta mind ritkábban jelentek meg álmomban, a narancssárgás vagy lilás szakállúakról nem is szólva, még ha cárok és királyok is voltak. Eltűntek a kényszerképzetek, a kínos emlékek haláltáncai, amelyek a jövőbeni tervek csontvázaival öltöttek kart karba. A külső történések körtánca, a történéseké, amelyek ugyancsak cifrák voltak, de épp valós

létüknek köszönhetően kevésbé kínosak, kimosták az agyamat, azután meg viszonylag rendszeres és intenzív szexuális életemet is, már ha az utóbbi időket vesszük.

A történet tehát túlvilági fázisába jutott. Be kell vallanom, érdekelt, hogy a néni milyen *dénouementre*** jutott, mert ez, sejtettem, a befejező rész lesz. Észrevettem, hogy a lapok száma valamivel kevesebb, ennek valami oka kellett, hogy legyen, történt valami, vagy valaminek történnie kell. Egyedül voltam a házban, nem gyújtottam fényt, hanem csak járkáltam a szobákban. A sötétben minden nagyobbknak tűnt. Aztán kimentem, sört és csevapocsicsát rendeltem, egyszerre tört rám az éhség és a szomjúság.

MÁCSAI Tibor fordítása

** Végkifejlet.

Testvérem, Joáb

(1969)

(Részlet)

12

– Holnap elutazik a Fehér Ló – mondta Búr. – Estére búcsúestet rendezünk Joáb II.-nél. Nagy murit csapunk, legalább olyat, mint amikor a megérkezését ünnepeltük.

– Volt bent az üzletben ma délelőtt? – kérdeztem.

– Kicsoda? – kérdezte Búr.

– A Fehér Ló – mondtam.

– Igen – mondta Búr. – Bejött az üzletbe, és azt mondta, hogy holnap elutazik.

– Mindig ilyen hirtelen szokott elutazni – mondtam. – Nem szól semmit, aztán egy szép napon bejelenti, hogy holnap elutazik.

– Igen – mondta Búr. – Mindig így csinálja.

– A kocsiját nem adta el? – kérdeztem.

– Nem – mondta Búr. – Azzal utazik vissza Németországba. Csodálom, hogy nem adta el; amikor megérkezett, meg mertem volna esküdni, hogy el fogja adni a kocsiját.

– Biztos nincs szüksége pénzre – mondtam.

– Biztos – mondta Búr.

Hazafelé mentünk, két óra után, szép, napos idő volt, de a nap csak hidegen világított, és Búr meg én zsebre dugott kézzel ballagtunk egymás mellett. Az utóbbi napokban nem történt semmi említésre méltó az önkiszolgálóban, és Búr nem tudott miről beszélni nekem. Török Ádám, amióta azt a nagy botrányt megcsinálta, be sem nézett hozzájuk, Joáb I. felesége is ritkábban járt vásárolni, az egykori híres futballista pedig már több mint három hete nem jelentkezett.

Egy évvel ezelőtt Búr főleg az idénymunkásokkal volt elkeveredve, azok ilyenkor készülődtek hazautazni a hegyekbe, sokat loptak az önkiszolgálóban, és Búr nagy élvezettel

pofozta őket, és sokat mesélt róluk. Ebben az évben azonban nem jöttek az idénymunkások, és Búr nem tudott miről mesélni nekem, így hát örült, hogy a Fehér Ló elutazását elsőnek közölheti velem. Én is örültem, hogy végre van miről beszélgetnünk.

– Szép napot választott a búcsúesthez – mondtam.

– A Fehér Ló? – kérdezte Búr.

– A Fehér Ló – mondtam.

– Egész biztosan szép, csillagos éjszaka lesz, és mi jól fogjuk érezni magunkat – mondta Búr.

– Mindig így szokott elutazni – mondtam. – Egy szép napon csak bejelenti, hogy holnap utazik.

– Ma reggel Akilev behívatta a rendőrségre – mondta Búr. – Két óra hosszáig nyomorgatta.

– A Fehér Lovat? – kérdeztem.

– A Fehér Lovat – mondta Búr.

– Mit akart tőle? – kérdeztem.

– Érdeklődött, hogy milyen üzleteket csinál a Fehér Ló itt nálunk. Meg hogy hallott-e arról a robbanásról a belgrádi vasútállomáson.

– És mit mondott a Fehér Ló? – kérdeztem.

– Nem tudom – mondta Búr. – Nagyon dühös volt, amikor bejött az üzletbe. Azt mondta, hogy két óra hosszáig nyomorgatta őt Akilev, és hogy ő holnap visszautazik Németországba.

– És ma este nagy murit rendezünk – mondtam.

– Igen – mondta Búr. – A Fehér Ló nagy búcsúestet akar rendezni.

– Minden évben így csinálja – mondtam.

– Akkor ma este fél hétkor találkozunk Joáb II.-nél – mondta Búr.

– Rendben van – mondtam. – Ott leszek pontosan fél hétkor.

– A Fehér Ló majd szól a Kovács Palinak is – mondta Búr.

– Kovács Pali egész biztosan el fog késni – mondtam. – Nem emlékszem, hogy valamikor is időben érkezett volna valahova.

Búrék háza elé értünk, megálltunk a kapu előtt, és ő azt mondta:

– Nagy murit rendezünk estére.

Látszott az arcán, hogy őszintén örül ennek.

– Természetesen – mondtam. – Szervusz.

– Akkor fél hétkor Joáb II.-nél – mondta Búr.

– Rendben van – mondtam. – Szervusz.

– Szervusz – mondta Búr, és bement a kapun.

Én zsebre dugott kézzel lépkedtem tovább a vásártér felé, és arra gondoltam, hogy tulajdonképpen jó is ez így, hogy a Fehér Ló ilyen hirtelen elutazik, legalább nem lesz időm kikérdezni az üzletei felől, és Akilev sem nyomorgat majd engem miatta. Ha nem utazna el ilyen gyorsan, egész biztosan kifaggattam volna mindenféléről, és kénytelen lettem volna mindent elmondani Akilevnek. Egyszóval, örültem, hogy holnap elutazik a Fehér Ló, és a búcsúestnek is örültem. Jókedvűen értem haza, és ebéd közben megmondtam az apáméknak, hogy holnap elutazik a Fehér Ló.

Ebéd után lefeküdtem aludni, és öt órákor ébredtem fel, amikor már sötétedni kezdett. Nagyon megrövidültek a nappalok, öt órákor már sötétedni kezdett; ha ilyenkor kinéztem az ablakon, csak a gyümölcsfák vaskos, egymásba fonódó, csupasz ágait láttam, a kert mögött a vásártér beleolvadt valami közönyös sötétszürke gomolyagba, ami még az életkedvemet is magába szívta, ezért most elhatároztam, hogy holnaptól kezdve mindig felgyújtom a villanyt, mielőtt elaludnék, így azután, ha felébredek, világos lesz majd a szobámban, és akkor talán nem rohasztanak le annyira ezek a délutáni alvások.

Felgyújtottam a villanyt, azután visszafeküdtem még az ágyba, lehunytam a szememet, a szemhéjaimon keresztül is éreztem a sárga villanyfényt: színes karikák forogtak a villanyégő körül, de még ez is sokkal jobb volt, mintha abban az átkozott félhomályban ébrednék, amikor csak az ablak körvonalai látszanak, és az ablaküvegen keresztül a gyümölcsfák furcsa, kopasz ágai.

Fél hatkor felkeltem, megborotvátkoztam és megmosakodtam, tiszta fehér inget húztam fel és a sötétbarna öltönyömet: annyit igazán megérdemel a Fehér Ló, hogy az ünnepi alkalmakra tartogatott öltönyömben menjek el a búcsúestre. Igaz, akkor már elhatároztam, hogy hamarosan csináltatok magamnak még két-három sötét színű öltönyt, úgyhogy a meglevő sötétbarna ruhámat most már hordhattam kevésbé ünnepélyes alkalmakkor is.

Pontosan hatkor indultam hazulról, és pontosan fél hétkor érkeztem Joáb II.-höz, amint azt meg is ígértem. Búr és a Fehér Ló már ott ültek a gramofonos teremben a törzsasztalunknál, a Kovács Pali pedig ezúttal is késett, mint mindig.

Kezet fogtam a Fehér Lóval, mintha isten tudja mióta nem láttuk volna egymást, és azt mondtam neki:

– Szervusz, Ló.

Ő pedig azt mondta:

– Szervusz, Tom.

Rumot ittak, és nekem is rumot rendeltek. Leültem és megkérdeztem a Fehér Lótól:

– Holnap utazol?

– Igen – mondta a Fehér Ló. – Elutazom holnap.

- Akkor ezt megünnepeljük – mondtam, és felemeltem a poharamat.
- Természetesen – mondta a Fehér Ló. – Minden évben meg szoktuk ünnepelni.
- Kihallgatáson voltál ma Akilevnél? – kérdeztem.
- Igen – mondta a Fehér Ló. – Két óra hosszáig nyomorgatott az az állat.
- Mit akart tőled? – kérdeztem.

– A fene tudja – mondta a Fehér Ló. – Egész idő alatt csak ült egy széken és vigyorgott. Kérdezgetett, hogy mennyi pénzt szoktam elkölteni itthon, és hogy mire költöm el a pénzt. Meg a belgrádi bombarobbanást is emlegette, és megkérdezte tőlem, hogy vannak-e jugoszláv ismerőseim Németországban. És állandóan vigyorgott, és mozdulatlanul ült a széken. Én meg csak álltam előtte, mint a hülye, és nem tudtam, mit kezdjek a kezeimmal meg a lábaimmal.

- Biztosan rohadtul érezted magad – mondtam.

– Nagyon rohadtul – mondta a Fehér Ló. – Elsőáldozós koromban éreztem magam ilyen rohadtul.

- Elsőáldozós korodban? – kérdezte csodálkozva Búr.

- Igen – mondta a Fehér Ló. – Emlékeztek még arra, amikor elsőáldozók voltunk?

– Emlékszem – mondtam. – De arra már nem emlékszem, hogy hogyan éreztem magam.

- Csak arra emlékszem, hogy sokan voltak a templomban – mondta Búr.

– Ez az – mondta a Fehér Ló. – Rengetegen voltak a templomban, és a hátunk mögött álltak, és nekünk nem volt szabad hátrafordulni. Csak a papot nézhettük, aki buzgón tevékenykedett ott előttünk. Közben az a rengeteg ember alattomosan felemészttette az összes levegőt a templomban. A hátunk mögött álltak, nem láttuk őket, de én éreztem, hogy szép lassan felemészti előlünk az összes levegőt. Mi tátoztunk, emlékszem, örült hányingerem volt, a kis Hodonicki Oszkár pedig összeszarta magát ott mellettem. Esküszöm nektek, összeszarta magát. Nem emlékeztek erre?

- Nem emlékszem – mondtam.

- Én sem emlékszem – mondta Búr.

– Pedig pontosan így volt, esküszöm nektek – mondta a Fehér Ló. – Soha életemben nem fogom elfelejteni. Azt hittem akkor, hogy egész biztosan el fogok ott pusztulni.

- Mi köze ennek Akilevhez? – kérdezte Búr.

– Pontosán ilyen rohadtul éreztem magam ma délelőtt Akilevnél – mondta a Fehér Ló. – Álltam ott előtte mozdulatlanul, és úgy éreztem, hogy rengeteg ember áll a hátam mögött, akik szép lassan felemészti előlem az összes levegőt. Pedig csak mi ketten voltunk ott, Akilev meg én. Ő ült a széken mozdulatlanul és vigyorgott, én meg álltam előtte, és nagyon rohadtul éreztem magam.

Ekkor megérkezett a Kovács Pali, és rögtön elmesélt egy viccet az új párttagok tömeges felvételéről. Búr meg én nevtünk, és a Fehér Ló is velünk nevetett.

Kovács Palinak is rumot rendeltünk, és akkor ő azt mondta:

– Legalább harminc teherautó ment az előbb keresztül a városon. Katonákat vittek észak felé. Figyelmeztetni kellene Opatot, hogy rúgjon be úgy istenigazából.

– Hagyd a fenébe Opatot – mondtam. – Nem muszáj minden este nyomorgatni.

– Az idén még nem lesz komolyabb balhé – mondta a Fehér Ló. – Hallottam én már egyesektől odakint, hogy ti tulajdonképpen ügyesen tevékenykedtek. Hatalmas kölcsönök Nyugaton. Komoly összegek. Így kell ezt csinálni. Ha az egyik oldalon fenyegetnek, gyorsan adósodj el a másik oldalon, és a hiteleződ majd vigyáz rád, hogy élve maradj. Manapság csakis így lehet megélni.

– Nagyon lesújtóan hangzik – mondta a Kovács Pali. – A leglesújtóbb azonban mégis az, hogy ezúttal igaza van ennek a rohadt kapitalistának. Vagy nem vagy rohadt kapitalista?

– Nem – mondta a Fehér Ló. – Nem vagyok rohadt kapitalista.

– Híd alatt alszol és lyukasak a cipőid? – kérdezte a Kovács Pali.

– Igen – mondta a Fehér Ló.

– Akkor jól van – mondta a Kovács Pali. – Majd küldünk neked minden hónapban szalonnát és kenyeret. Poste restante.

– Köszönöm – mondta a Fehér Ló és nevetett.

– Ünnepeljünk – mondta a Kovács Pali. – Végre megszabadulunk ettől a rohadt csőlakótól.

Rumot ittunk, hallgattuk a lemezeket, legtöbbet Tom Jonesot, a Kovács Pali vicceket mesélt, mi nevtünk, különösen a Fehér Ló nevetett sokat. Joáb II. is bejött a gramofonos terembe, végigment az asztalok között, mosolyogva köszönt nekem; az utóbbi időben nagyon barátságosan viselkedik velem. Azóta, hogy Török Ádámtól visszaoptam neki a pénzét. Most is tele volt vendéggel Joáb II. kocs mája, a teremben rétegekben úszott a cigarettafüst, de mi észre sem vettük, hangosan beszélgettünk, és jókedvünk volt. Sok rumot megittunk akkor este.

Kilenc óra körül az asztalunkhoz hívtuk Opatot, hogy vacsorát rendeljünk. Kovács Pali most sem bírta ki, hogy ne nyomorgassa meg egy kicsit.

– A Fehér Ló holnap elutazik – mondta Opatnak. – És maga még mindig nem árulta el neki, hogy hogyan is sebesült meg a lába.

– Ez a szomorú igazság – mondta a Fehér Ló. – Pedig azért jöttem, hogy végre megtudjam, hogyan is sebesült meg Opat a háborúban.

– Mit parancsolnak vacsorára? – kérdezte Opat.

– Lehet, hogy nem is volt a háborúban – mondta a Kovács Pali a Fehér Lónak.

– Lehet – mondta a Fehér Ló.

– De a háború után mégis rendőrfőnök lett – mondta a Kovács Pali.

– Mit parancsolnak vacsorára? – kérdezte Opat.

– Opat semmit sem akar nekünk elárulni – mondta a Fehér Ló.

– Szörnyen titokzatos ember – mondta a Kovács Pali.

– Mit parancsolnak vacsorára? – kérdezte Opat.

– Magának nincs szíve – mondta neki a Kovács Pali. – A Fehér Ló holnap elutazik, és maga még nem árult el neki semmit.

– Ez a szomorú igazság – mondta a Fehér Ló. – Úgy látszik, kénytelen leszek jövőre is eljönni ide, hátha akkor megkönyörül rajtam ez a titokzatos ember.

– Mit parancsolnak vacsorára? – kérdezte Opat.

– Halat – mondta a Kovács Pali, és Opatra mosolygott.

– Négy adag sült halat? – kérdezte Opat.

– Igen – mondta kedvesen mosolyogva a Kovács Pali.

Vacsora után vörös bort ittunk, a Fehér Ló mesélt nekünk a gépkocsijavító műhelyéről, azt mondta, hogy az idén már huszonöt munkása van, és hogy jövőre valószínűleg már harminc munkással fog dolgozni. Aztán az elutazásáról beszélgettünk, azt mondta, hogy Zágrábon keresztül utazik, és lehet, hogy holnap Zágrábban marad, és csak holnapután megy tovább. Elhatároztam, hogy ezt megmondom Akilevnek. Majd azt fogom neki mondani, hogy egész este faggattam a Fehér Lovat, de ő csak annyit volt hajlandó elárulni, hogy a holnapi napot Zágrábban tölti.

Éjfélig maradtunk Joáb II.-nél. Akkor a Fehér Ló kifizette a vacsorát meg a rumot, meg a vörös bort, aztán elbúcsúzott Joáb II.-től és Opattól.

Opatnak azt mondta:

– Ígérje meg nekem, hogy jövőre nem lesz ilyen titokzatos, mint az idén.

– Kocsival utazik? – kérdezte Opat.

– Igen – mondta a Fehér Ló.

– Szerencsés utat – mondta Opat.

– Köszönöm – mondta a Fehér Ló. – Ígérje meg, hogy jövőre nem lesz ilyen titokzatos.

– Szerencsés utat – mondta megint Opat.

– Köszönöm – mondta a Fehér Ló, és akkor kimentünk az udvarra.

Szép, csillagos éjszaka volt. A szél most nem fúj, a folyó simán és mozdulatlanul állt a két part között, mintha egy pillanatra megkapaszkodott volna a saját medrében. A folyó vize is tele volt csillagokkal. Tiszta és átlátszó volt a levegő, úgy éreztem,

hogy most nagyon messzire el tudnék látni, ha nem lennének körülöttem a házak és a gyárépületek.

– Szép estét választottál a búcsúzásra – mondtam halkán a Fehér Lónak, aki mellett állt, és a folyóba szórt csillagokat nézte.

– Igen – mondta szórakozottan a Fehér Ló. – Szép estét választottam.

Búr és a Kovács Pali távolabb álltak tőlünk, feléjük néztem, aztán megfogtam a Fehér Ló karját, és megkérdeztem tőle:

– Voltál Joáb I.-nél?

A Fehér Ló rám nézett, és azt mondta:

– Voltam.

– Sikerült üzletet kötni? – kérdeztem.

– Sikerült – mondta a Fehér Ló. – Azt mondtam Joáb I.-nek, hogy te beszéltél rá az üzletre. Nagyon jó véleménnyel van rólad. És a felesége is azt mondta, hogy kedves fiú vagy.

– Az a fontos, hogy sikerült üzletet kötnötök – mondtam.

– Igen, az a fontos – mondta a Fehér Ló.

– Mennyi pénz kell egy komoly vészkijáráshoz? – kérdeztem.

– Te is vészkijáratot akarsz építeni magadnak? – kérdezte a Fehér Ló.

– Mindenkinek szüksége lehet vészkijáratokra – mondtam.

– Sok pénz kell hozzá – mondta a Fehér Ló. – Igyekezz minél több pénzt felvakarni.

– Igyekszem – mondtam.

Ekkor a fiú szájharmonikázni kezdett a folyó túlsó partján. Csodálkozva néztünk a régi strand felé, és a Kovács Pali azt mondta:

– Mi baja van ennek a fiúnak? Azelőtt nem szokott ilyen későn szájharmonikázni.

– Török Ádám szereti hallgatni – mondtam. – Lehet, hogy ő kérte meg a fiút, hogy szájharmonikázzon.

– Napok óta nem láttam Török Ádámot – mondta a Fehér Ló.

– Nem jár többé Joáb II.-höz – mondta Búr. – Amióta elzavarták a padlásról, nem jár Joáb II.-höz, sem az önkiszolgálóba. A fiú visz neki is minden reggel kenyeret és szalonnát.

– A borbélyhoz jár? – kérdezte a Kovács Pali.

– A borbélyhoz elmegy minden reggel – mondta Búr.

– Meg fognak gebedni a télen azokban a kabinokban – mondta a Fehér Ló.

– Lehet, hogy nem is olyan rossz hely az – mondtam. – Török Ádám rengeteg birka-bőrt meg báránybőrt vitt oda, azzal melegíthetik magukat a télen.

– A fiú már kihúzott egy telet valamelyik kabinban – mondta Búr.

– Lehet, hogy nem is olyan rossz az, ha az ember kabinokban lakik – mondta a Kovács Pali.

– Én nem szeretnék ott lakni – mondta Búr.

– Lehet, hogy nem is olyan rossz az – mondta a Kovács Pali.

– Szépen szájharmonikázik a fiú – mondta a Fehér Ló.

– Az sem rossz – mondtam. – Ha az ember szépen szájharmonikázik.

– Az sem rossz – mondta a Kovács Pali.

– Különösen itt a folyó mellett – mondtam. – Itt messzire elhallatszanak a hangok.

Egymás mellett álltunk Joáb II. udvarában, Búr, a Kovács Pali, a Fehér Ló meg én, és hallgattuk a szájharmonikázást. Néztünk a régi strand felé, ahol már sűrű nád nőtt a víz fölé, és most eltakarta előlünk a szájharmonikázó fiút és Török Ádámot.

Aztán egyszerre csak abbamaradt a szájharmonikázás. Mi azonban még mindig a régi strand felé néztünk, nem mozdultunk, és nem szóltunk egymáshoz egy szót sem. Sokáig álltunk így csöndben, ott Joáb II. udvarában, tiszta és átlátszó volt a levegő, nagyon messzire el lehetett volna látni, ha nincsenek körülöttünk a házak meg a gyárépületek, meg a sűrű nád a folyó túlsó partján.

– Verjük meg az öreg mérleget – mondtam.

Mind a hárman egyszerre fordultak felém, úgy néztek rám, mintha mély álomból ébresztettem volna fel őket.

– Az öreg mérleget? – kérdezte Búr.

– Az öreg mérleget – mondtam. – Ledisznózt bennünket, amikor a Fehér Ló megérkezését ünnepeltük.

Most már magukhoz tértek.

– Így igaz – mondta a Fehér Ló. – Ledisznózt bennünket, pedig mi jót akartunk neki.

– Meg kell fenýíteni az öreget – mondta a Kovács Pali. – Okvetlenül meg kell fenýíteni.

– Okvetlenül meg kell fenýíteni – mondta Búr is, és izgatottan összedörzsölte nagy, barna kezeit. – Hogy ez nekem nem jutott eszembe.

– Remélem, hogy ott találjuk a tejsarnok ajtajában – mondta a Kovács Pali.

– Ha csak egy kis szerencsénk van, akkor ott találjuk – mondta Búr.

Kimentünk Joáb II. kocsmájának az udvarából, siettünk le a dombról, alig vártuk már, hogy a korzóra érjünk. A korzó sarkán megálltunk, és a tejsarnok felé néztünk.

Az öreg mérleges ott aludt a tejsarnok ajtajában, Joáb I. dolgozószobájának az erkélye alatt.

Tolnai Ottó

Rovarház

(1969)

(Részlet)

jadranska slobodna plovidba – split

makarska stiže 26. u quebec – split stiže 25. u livorno – omiš stiže 25. u las
palmas – alka u port sudanu – bol u veneciji – luka botić stiže 25. u veneciju –
jadro u assabu – jelsa u trstu – konavli stiže 30. u pirej – marko marulić na putu
za d'ibouri – mosor u splitu – natko nodilo stiže 5. u beirut – pirot na liniji za
grčku i tursku – solin u rijeci – varaždin na putu za port sudan – vareš na liniji
za port sudan – zemun u crnom moru – zenica stiže 28. u trst – šolta u cochinu
– uskok na putu za crveno more

atlantska plovidba – dubrovnik

banija u rosariju – baranja u pločama – beograd

már az ebédről jöhetett visszaadtam neki a hippy sálat azt mondta megtarthatom ha tetszik tetszik mondtam de csak az ő nyakán és különben is másképpen kellene öltözködnöm ehhez a sálhoz ez a fakó kubai katonaing nem megy nem szabad keverni a stílusokat ja mondta te azok közül a kínapárti srácok közül vagy akik zsákból varratják az ingeiket ez nagyon tetszik nekem szívesen csinálnék rólatok egy kisfilmet mondjuk kezdhethnénk éppen úgy is hogy ott fekszel a homokon a hajadban kis hullámok fentről a bástyáról felvételeznének és úgy néznél ki mintha a víz dobott volna a partra aztán meg az egész film alatt futnátok a többi sráccal mindig a fal előtt a film végén kivégeznének benneteket természetesen a fal előtt a golyók lekasználják azt a kis ecetfát is ne felejtset el mondtam a jövő héten megyünk kuglófot enni nem lenne jobb ha a kuglófévésre csinálnál filmet tudod a csoportunk ezeregy frakcióból áll minden frakció más és más zászlót nemzetiszínű légycsapót lobogtatna az egyik kubait a másik albánt a harmadik cseh-szlovákokat igaz a kínai frakció a legerősebb

a televíziót néztem (időgép)

új képet szögeztem a falra (olasz női lapból téptem ki sztalin lenin trockij és külön kamenyev) dávid színes napoleonja mellé átléptem a megfojtott galambot

a lemez mint a fekete rétestészta eltakarta a rádiót (új rejtkehelyet kell keresnem pisztolyomnak)

este ismét a fején volt a sapka nekidőlt a hársfának szép szép mondtam semmi kifogásom a női rendezők ellen de csak akkor vagyok hajlandó szerepelni abban a filmben ha egymás kezét fogva egyszer mi is elszaladunk a fal előtt nevetett tulajdonképpen még csak egy napja ismertem (azelőtt csak úgy látásból meg egyszer mellette ültem a film-múzeumban ha jól emlékszem a falusi lelkész naplóját néztük és összeért a könyökünk) de a szép fehér nadrágon keresztül már látom a kis felemelt kehely kék kocsonyáját

tojást kell vennem a piacon azt mondják nagyon olcsó és minden reggel kikeverni egyet

új helyet kell keresnem a kulcsnak ezután nem fogom a lábtörlő alatt hagyni

az utolsó összejövetel (vajon valóban komoly volt-e vagy csak gyerekes megjátszása a nagy összejöveteknek a gyerekek megcsodálták a léggömbömet

az orrszarvút el nem tudták képzelni mi az a kicsi piros kukac a zsinór végén elnevettem magam egy kislány franciasapkájáról szakítottam mondtam jézus egész idő alatt a naptáramat forgatta tanulmányozta titkon az arcát figyeltem a gyerekek a filmvetítőgép körül szorgoskodtak ezt nem olyan régen vezették be jézus egész idő alatt nem szólt semmit néha úgy tetszett mosolyog de aztán hirtelen ismét kihűlt az arca (egyedül jézus tudja olvasni a kézírásomat) összecsukta és a tényérrózsa-halomra dobta anélkül hogy felém nézett volna intett a gyerekeknek hogy hallgassanak a könyvespolcra leemelt egy fekete kötésű könyvet lapozott keresgélt benne majd olvasni kezdett

no

igen az ilyesmi előfordul de elég ritkán és roppant nehézségek árán az önmegettartóztató élet minden keserve ellenére is általában sokkal több kedvelője volt az itálnak mint ennek a dolognak elég nehéz volt asszonyhoz jutni meg kellett találni a megfelelő időt helyet előre megbeszélni mindent kitűzni a találkozás időpontját de még ennél is bajosabb volt egy magányos zugot találni s ráadásul meglehetősen nagy összeggel megnyerni az őrség jóindulatát később mégis alkalmam nyílt hogy tanúja legyek szerelmi jeleneteknek emlékszem egy ízben nyáron hármásban dolgoztunk az irtis partján valamilyen fészkerben s tégláégető kemencének gyújtottunk alá emberséges örök voltak velünk végül megjelent két susogó ahogy a foglyok nevezték őket nos hol késnek ilyen sokáig tán csak nem zverkovéknál voltak fogadta őket az a fogoly akihez jöttem s aki rég várta őket én késtem tovább ült a szarka a kerítésen mint amennyi ideig én ott ültem náluk válaszolta vidáman a lány úgy hiszem ez volt a világ legmocskosabb teremtése csekundának hívták a kétgarasos jött el vele őt már szinte leírni sem tudom régen nem láttuk egymást folytatta a fogoly a kétgarasoshoz fordulva mintha lefogyott volna ammá meglehet azelőtt olyan kövér voltam mint egy asztag most meg vékony vagyok akár a kóró még mindig a katonák után járnak dehogy biztosan a rossznyelvek híresztelik rólunk de különben miért ne tennék ha beleroppan is a bordám akkor is jó katonát szeretni hagyják a katonákat minket szeressenek van nekünk elég pénzünk a teljesség kedvéért képzeljék el a jelenetet őrizet alatt levő félig borotvált koponyájú bilincsbe vert fegyencekkel

a gyerekek törögettek én is amikor senki sem nézett oda magamhoz vettem a naptárt azon gondolkodtam vajon a tégláégető kemencében is szeretnek-e a tücskök meg akartam kérdezni jézustól de egyszor sem nézett felém intett márknak hogy kezdődhet a vetítés a filmet mao maratoni úszásáról a kínai követségről szereztük júdás állandóan kuncogott nem is gondoltam hogy ilyen alacsony termetű jegyezte meg nagy komolyan lukács a törpe kurafi akinek kakaókabátját hála istennek végre sikerült elvesztenem

jakab az időt stoppolta **jézus** példamutató átszellemült arccal figyelt kezeivel szabályos úszómozdulatokat tett mintha nem tudtuk volna róla hogy fejsze nagy dolog ez mondta mózes csak kár hogy nem éjszaka úszott az öreg faszi éjszaka lehűl a víz szólt közbe józsef kínában nem mondta mózes nem szólalt meg határozottan jézus éjszaka nem lett volna semmi effektusa publicitása a dolognak nem láthatták volna az újságírók viszont az imperialisták és a revizionisták ráfogták volna hogy csalt hogy a sötétben békaemberek tartották a lábát de azért biztosan nappal is úszkáltak alatta körülötte békaemberek mondta lukács az természetes mondta márk különben az imperialisták és a revizionisták krokodilusokat engedtek volna a folyóba nagy dolog ez nagy dolog ez ismételte mózes jézus eltökélte megtanul úszni a szünetben míg márk a tekercset cserélte és a gépet hűtötte jézus felém fordult egy jó készülő afrikai buliról értesültem mondta jól tudom milyen fázós vagy és hogy még kályhát sem szereltél a szobádba de oda már mindenképpen pornográf naptárt vigyél magaddal hosszú rozsdás túvel kezdte piszkálni a fogait ez azt jelentette befejezte márk eloltotta a villanyt mintha már kissé jobban hullámozna jegyezte meg judás úgy látszik őt is magával ragadta a páratlan esemény mintha most rövidebb lenne a haja mint a múltkori filmen ott a pekingi díszemelvényen mondta lukács az úzás előtt biztosan borbélyhoz ment ne hülyülj szólt rá jézus ez nem sportfrizura hogy nézne ki az öreg amerikai úrhajós frizurával imperialista frizurával nem szeretem az ilyen izléstelen beköpéseket mindjárt emelkedik a gyomrom igaza van jézusnak mondtam nagyon komolytalanul viselkedtek ajánlom vegyük jegyzőkönyvbe hogy annak aki hülyül tűt vágunk a hátába szavaztunk elfogadtuk nagy dolog ez szólalt meg elsőnek mózes csak

kár hogy nem éjszaka úszott az öreg **faszi** örült üvöltés hallatszott a sötétben jézus mózes hátába vágta rozsdás tűjét nézzétek meg mondta jézus egyszer sem dugja vízbe az arcát persze hogy nem mondta jakab istentelenül komolyan ha vízbe rejtené az arcát ha csak egy pillanatra a vízbe rejtené az imperialisták és a revizionisták felröhögnek mondván kifulladt a vén tökös örült üvöltés hallatszott a sötétben jézus jakab hátába vágta rozsdás tűjét majd tovább piszkálta a fogát így sokkal nehezebb úszni mondta

judás meg fog bénulni az öreg biztosan hetekig lepedőben fogja forgatni az öregasszony örült üvöltés jézus judás hátába vágta rozsdás tűjét mit csinálhatnak a halak kérdeztem de nem mert válaszolni senki és folytatnom kellett sárba fúrták a fejüket vagy a farkát kerülgetik mielőtt még befejeztem volna a mondatot előrevettem magam de egyszerre két tű is a lapockám közé szaladt jajgatva hemperegtem milyen fürdőnadrágja lehet kérdezte jakab vártunk de az üvöltés elmaradt aztán kapcsoltunk csak jézus büszke

a fürdőnadrágjaira szerintem folytatta jakab tudálékosan hosszú flanell üvöltés szerintem meztelen úszik mondta júdás üvöltés szerintem lótuszvirágos mondta józsef taps bekente-e magát valamivel mielőtt begázolt a folyóba kérdezte valaki láttam már maratoni úszókat azok vastagon lekenték magukat mondta márk lepörgött róluk a víz mint a kacsákról talán egy pöttyös bögréből kacsaszírt kent a hátára majd a bögrét a folyóba dobta mondta valaki nehezen lehetett felismerni a hangokat mert a tütől való félelem megváltoztatta őket pedig hány szegény kis kínai gyerek kenhette volna meg száraz kenyerét a maradék zsírral üvöltés mit hülyéskedtek kínában nincs is kacsa mondta júdás hát a kínai kacsa kérdezte józsef az japán kacsa válaszolta júdás nincs az öreg kiáltott fel kétségbeesve jakab a végtelen szürke vízen néha csak kis fekete pont látszott vagy még az sem ha elülről fölvételezték nagy kopasz homloka elmosódott a hömpölygő szürkeségen ezt a hömpölygést a vetítés csak fokozta hogyhogy nincs kérdezte jézus jakab felé fordítva fejét hogyhogy nincs nem tudom jakab hogyan képzeled te el az ilyesmit pedig hát ha valakinek akkor neked tudnod kellene hiszen te az egyetemista válogatottban pólóztál mit gondoltok tagja lehet a kínai válogatottnak jakab milyen a kínai pólóválogatott kérdezte mózes fogalmam sincs mindenesetre nem élvonalbeliek az öreg biztosan csak tiszteletbeli tag habár nincs kizárva eljár az edzésekre hiszen nem ugorhatott bele csak úgy a sárgaságba sokáig kellett neki tréningeznie képzeljétek el ha most mondjuk a francia nép levetkőztetné de gaulle-t és beledugná a szajnába taps könnyű de gaulle-nak mondta józsef még ha a fenékre merülne is az orrán egész nyugodtan lélegezhetne milyen naivak vagytok ti képzőművészek vágott közbe lukács de gaulle-nak nem is olyan hosszú az orra csak a karikaturisták nyújtották meg hogy is nézne ki egy ilyen óriás ember pisze orral megvan megvan ugrott fel jakab ott van most már látom nagy dolog ez nagy dolog ez ismételtette mózes és azt sem szabad elfelejtenünk hogy kínának van a legnagyobb forradalmi hagyománya mondta jézus ez a végtelen hömpölygés a két évezred parasztfelkelései a nagy menetelés

naivak vagytok

ha azt hiszitek hogy csak úgy kedve kerekedett az öregnek úszni egyet ebben a sárga mocsokban a nagy hagyomány folytonosságát jelképezi ez és nem is kis kockázat szólt helyeslően valaki meghülhetne és aztán hogy festene ha elkezdené tüszögni nagy fehér zsebkendő t lobogtatni a díszemlvényen az imperialisták és a revizionisták azt hinnék megadta magát én azt hiszem kezdte elgondolkodva józsef mao nem fehér zsebkendőbe törli az orrát én azt hiszem vörösbe üvöltés kezdjük ott hogy mao

nem is szokott taknyos lenni mondta márк tréningezni biztosan éjszaka tréningezett mondta mózes nagy dolog ez nagy dolog ez tette gyorsan hozzá azt hiszitek brezsnyev le bírna dörgölni egy ilyen távot hol lehet a szürke zubbonya meg a micije ott szaladhat vele az öregasszony a parton mit gondoltok mao még mindig csalja az öregasszonyt üvöltés a la manche átúszása semmi ehhez képest ahogy márк felgyújtotta a villanyt

lehunytam a szemem

(közvetlenül az összejövetel előtt ismét találkoztam vele ott volt a kísérője is de úgy tettem mintha meg se láttam volna ne felejtjük el mondtam nevetve a jövő héten kuglóf kifűzte indián táskáját és három piros körte alakú gyertyát tartott elém már láttam a kis cukrászda tükreiben ahogy egyenként meggyűjtja őket két kis szeletet vág a kalácsból) egyforma tekercsek kérdezte jézus körülbelül mondta márк indulhatunk csönd indulunk én mindig sokat fürödtem de egyszer sem fuldokoltam mit akartál ezzel mondani kérdezte valaki közvetlenül mellettem semmit hangzott a válasz ha semmit akkor jól van nem lehetne egy kicsit lehalkítani a zúgást nem máskor jobb masinát is adhatnának különösen ha ilyen végtelen filmet kell végignézni nem kell nem muszáj mondta jézus akit fáraszt az elmehet mit szólnátok ha nektek kellene úszni én a hátamon úsznék mondta lukács üvöltés én kutyázva üvöltés azt hiszem a pillangó lenne a legmutatósabb üvöltés mit gondoltok bír-e még kupakolni az öreg gladiátor üvöltés lehet rajta mentő-öv vagy a fürdőnadrágja van felfűjva üvöltés (vigyázva visszatette a piros körtéket a táskába megcsókolta a homlokomat és intett a kísérőjének) mit gondoltok húzhattak ki célszalagot fenét miféle célszalagot húztak volna ki a cél az hogy ez a hömpölygés ez a mindent elsodró hömpölygés az egész népre átragadjon az egész népet magával sodorja hogy kína maóval ússzon érted értem kivettem a naptáromat és a vetítógép egyik részén kiszűrődő fény mellett jegyezni kezdtem a gyerekek még semmit sem tudtak a naptáromról tehát nem tanúsítottak érdeklődést piszmozgásom iránt a folyó sima volt a fejeit mintha márványból vésték volna ki mennyit nyomhat az öreg pojáca üvöltés

1	dollár
50	forint
2500	dinár
5	márka
10	drahma
100	líra

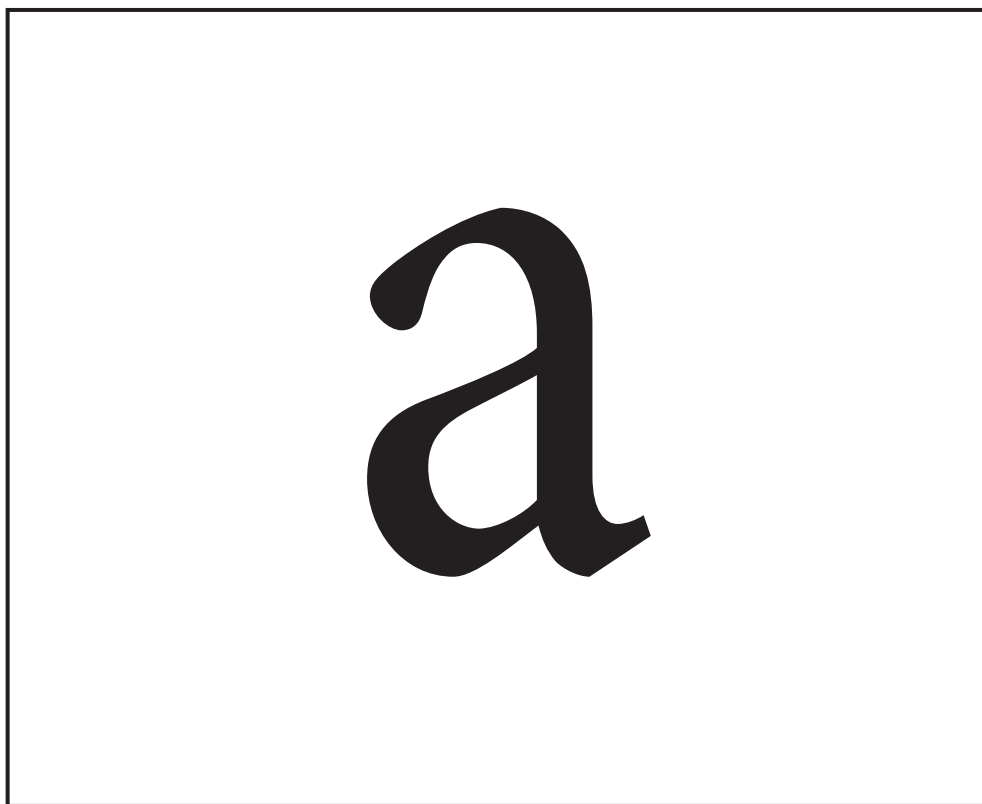
1 pár fekete bokszbőr cipő
 1 tányér baklava
 3 szál szegfű

jézus a vállam fölé hajolt vigyázz súgta afrika aztán valóban r o v a r h á z lesz valóban nem sikerült senkit sem megtaszítanod de mondtam azt a piros franciasapkás kislányt ne mondd valóban haja mint az arany homok szétfolyt a frissen nyírt pázsiton sapkája valahogy a kezem ügyébe került és vigyázva nehogy észrevegye letéptem a kukacát te máté szólt ijedten jézus talán csak nem volt kiskorú ó nem de még friss volt egészen friss még nem volt semmi bűze ég ég kigyulladt mi mi mi gyulladt ki kaptuk fel a fejünket jézussal megpörkölődik a folyó az öreg víziló kigyulladt a film mondta márk felcsapva a villanyt ki kell nyírni egy darabot ez nem tiszta ügy mondta lázár az öreg biztos alámerült vagy kifulladt ne hülyéskedjete mondta márk rossz a gép már meg is van mehetünk tovább hogyan lehet az hogy semmi fáradtság sem látszik rajta fasza gyerek ki gondolta volna látjátok mondtam én most itt van saját szemetekkel láthatjátok (a víz áttörte a szoba falát naptárom fedelét) legalább egyszer kiemelné a kezét talán valami kötélbe kapaszkodik üvöltés ahogy visszarántotta a hosszú rozsdás tűt vékony fénysugár esett jézus kezére ujjai véresek voltak odahajoltam hozzá hogy vannak a patkányaid kérdeztem három is magával vitte a tűt mondta a napokban majd eljövök hoz-

zád kedvem van már ismét lövöldözni egy kicsit a múltkor jól ment egyet sem vétettem el azt hiszem most már kimászhatna mondta nagyot ásítva lázár talán csak nem fogja reggelig vitetni magát a vízzel reggel munkába kell mennem nem jöhet ki mondta lukács miért kérdezte jézus biztos elvesztette a gatyáját üvöltés az utolsó nagy keleti bölcs nem véletlenül kövérek a maratoni úszók mikor etetik már meg elég sok energiát veszthetett már szájába üthetnének egy tojást fenét a kínaiak nem ugrálnak a tojásért egy marék rizsért most sokat adna az öreg nincs kizárva egy egész királyságot utána mindjárt gyorsabban menne az egész (akkor össze kell szednem a trikóimat és el kell vinnem kimosatni nem ártana egy-két újat is vennem sarumon is elszakadoztak már a szíjak és rövidnadrágom sincs az egyik kirakatban láttam parafasisakot hülye voltam hogy nem vettem meg azt a rézkeretes napszemüveget belmondónak is olyan van) érdekes maót még sosem láttam napszemüvegben pedig nem fog jól tenni a szemének a víz felszínéről visszaverődő fény nézd csak valami árnyékot látni nincs kizárva napernyőt tartanak fölé inkább a filmesek csónakja lehet a kamera árnyéka vagy repülőgép árnyéka feltehetőleg bombázók kísérik hálókkaal keríthették el ezt a folyórészt el tudom képzelni már alig várja hogy hazamenjen és letusoljon a kínai folyókban nagyon sok a hordalék gyerekek én azt hiszem fogadásból csinálta az egészet valamelyik tábornokával fogadhatott vagy a feleségének akarta megmutatni hogy még mindig legény a talpán üvöltés azt nem a folyóban szokták megmutatni üvöltés (jézus ördögien kezelte a tút élvezet volt nézni már szép kis kecskeszakálla nőtt mindig biztattam növeessen szakállt mindig megfogadta

de aztán sosem lett belőle semmi) a maratoni úszóknak mint **a** halottaknak megnő a szakálluk én azért azt hiszem mondta józsef ho si minh komolyabb szivar mao dalival kezd konkurrálni ez egy komoly happening üvöltés nézzétek géme borotválja-e a hóna alját érdekes lesz néhány év múlva megtudni a nagy úzás kulisszatitkait mintha nem is lenne teste mintha csak egy műanyag labdát sodorna a víz üvöltés könnyen meglehet kezeslábasban van lúdbőrzik üvöltés márk hány tekercs van még hajolt előre júdás három-négy felelte márk de legtöbb öt persze ez még nem az egész mondta jézus mit gondoltok bagózik az öreg nem hiszem mert egy komoly bagós nem bírná ki ilyen soká inkább ópiumot szívhat átlátszó csövön és senki sem láthatja és nagy víziói vannak üvöltés elég nagy víziói vannak ópium nélkül is hiszen nem látjátok nektek fogalmatok sincs arról hogy mit néztek csak szartok versenyeztek melyiktek tud nagyobb sületlenséget beköpní helyett hogy koncentrálnátok jakab vacak pohara körül tudtok koncentrálni itt viszont ahol komoly dologról van szó nem lukács nagy komolyan felemelte a kezét szót kért ha jól látom vatta van a fülében mondta a hullámzó vászonra mutatva üvöltés nem vatta lehet az mondta józsef a vatta az elázik inkább parafadugó üvöltés jézus felüvöltött lebukott a székről valaki hátba szúrta pedig meg se szólalt a fogsorát a parton

hagyhatta üvöltés behunyta a szemét a reflektorok zavarják nézzétek milyen tömeg gyűlt össze hányadán is állunk a kínai nők emancipációjával virágcsokrokat dobálnak felé a gyerekek térdig begázolnak a vízbe milyen mély lehet a jangce az lenne a legjobb vicc ha nem is lenne lepő melyik tengerbe ömlik ez az epe remélem a tengeren nem fogja folytatni nincs kizárva ha egyszer ilyen lendületet vesz az ember nehéz fékeznie ha kimászik sikamlós lesz mint a hal el fogják ejteni a fogdmegjei pikkelyei nőnek olyan lesz mint egy fogatlan sellő üvöltés nézd mosolyog mosolya átterjed a hullámokra a tömegre ránk (naptáromra valahogy hidegre kellene tennem a kísézőjét amikor utoljára találkoztam velük a hippy sál a kísézője nyakán volt a sállal kellene megfojtani a fal előtt mondjuk így is kezdődhetne a film habár mondtam már neki jobban szeretném ha a kuglófévest vennénk szalagra azzal a sok kis tükörrel ott a cukrászdában orson wellsi effektusokat lehetne elérni) ez nem mosoly te süket rántotta vissza a helyére márk nem látod hogy ismét kigyulladt a szalag felgyújtották a villanyt tányérrózsáért nyúltak már összeragasztotta a szalagot indulás öreg alligátor mondta nagyot üvöltve hogyan lehetséges az hogy még mindig nem fogta

meg a görcs a bokáját bezzeg pióca nélkül nem fogja megúszni üvöltés mi most tulajdonképpen a kínai falat nézzük az hullámszik azon les ki ő ne gyerekeskedjete a kínai falon nincs ablak a proletárok tudják hogy az élet legmagasztosabb célja szolgálni kína és a világ lakosságának többségét s harcolni a kommunizmus teljes győzelméért kínában és az egész világon mi most tulajdonképpen a kínai falba verjük a fejünket üvöltés a felvételezők hogy cserélhették a tekerceket felváltva dolgozhattak habár különben nem sok munkájuk akadt épp hogy csak tartani kellett a kamerát néha egy kis száguldó partszegély bodros felhőcske (hogy összeráncolta a homlokát ahogy ott a parton a homokban fölém hajolt és azt mondta mintha a víz dobta volna ki mindig megcsodálom fehér pulóverét haját a másik part felé fújta a szél mint maneken is dolgozik) szerencse hogy nem hord copfot meg fogja-e írni a tapasztalatait nincs kizárva egész könyvet fog írni azt hiszem taktikailag nem rossz úgy védekezni a sárga veszedelem ellen hogy magad is sárgává leszel persze tudom ez korántsem olyan egyszerű a második világháború tapasztalata de nézd azt a partról induló árnyékot nem vízibolhák azok megeszi a fene mi lesz az öreggel olajat kellene önteni a vízre és meggyújtani

a nagy vízibolha egyetlen példányának utódai egy hónap alatt a 30 milliót is elérnék ha mind életben maradna így hát nem csoda hogy nyaranta a tócsák vízibolha-népessége alaposan megnövekszik a közönséges vízibolha is olyan tömegben jelenhetik meg hogy élénkörösre festheti a pocsolyák vizét az ilyen túlnépesedés aztán elfajulási jelenségek kialakulásához vezet

náluk a sárga szín a gyász színe is gyászszalag a föld karján ez már a túlvilág túlvilági mosoly valaki tányérrózsáért nyúlt elszórt néhány szemet kint csillogó kardjaikkal a kakasok hasogatni kezdték a nehéz sötét függönyt enyhe kanyar gyönyörű lesz majd a folyó ha feljön a hold

jakab meséli milyen finoman magyarázta meg márk az improvizáció lényegét az úgy van mint amikor felveszel egy követ hogy elüss valamit s már amint eldobtad érzed találni fogsz és valóban a kő célba is talá

1

Domonkos István

A kitömött madár

(1969)

A VÁLASZ

18

tudom, ó, nagyon is jól tudom, Norvo, te most azt gondold magadban, hogy én egy közönséges szószátyár vagyok, tudom, hogy gyávának tartasz, tudom, hogy meg vagy győződve róla, hogy én csak azért dumálok annyit, mert félek, tudom, hogy gerinctelennek tartasz, seggnyalónak, megbízhatatlannak, árulónak, egy cigánynak a sok közül, de én mondom neked, hogy semmiben sem különbözök másoktól, se jobb, se rosszabb nem vagyok náluk, az úgynevezett tölteléknél, azoknál, kiket a háborúban a nagy lyukak betömésére használnak, azoknál, kikkel a háború után hatalmas gödröket ásatnak, csatornákat, kutakat, tárnákat, azoknál, akik most is földet talicskáznak a téglagyárakban, vagy homokot, a zsákolóknál, az utcaseprőknél, a pályamunkásoknál, meg mit tudom én, kiknél, az ördög sem lenne képes számon tartani őket, annyian vannak, az én egész életem egyetlen hosszú, megválaszolatlan kérdő mondat, mintha csak süketnémák között éltem volna, mintha csak egy hang lettem volna, mely nem illett az akkordba, egy diszsonáns hang, egy zörej, hogy így mondjam, igen, egy bántó zörej, mely sehova sem illett, érted? látod, nem válaszolsz, mit mondjak, miről beszéljek? olyan a fejem, mint egy zsigbásár, már abban is kétkedem, hogy beszélék-e vagy csak tátogok, mint a halak az akváriumban, üss pofon, Norvo, rúgj belém, Norvo, hallod, süsd el ezt a vackot a fülem mellett, eressz egyet a homlokomba, istenem, miket beszélék, nem akarok meghalni, hallottad, hogy a Madanca felakasztotta magát? egy hete sincs, hogy Ballát eltemették, együtt jártunk iskolába, sohasem gondoltam volna, hogy túl fogom élni őket, és ezt talán annak köszönhetem, hogy soha semmit sem voltam képes befejezni, soha semmit, érted, gyermekkoromban se, később se mind a mai napig, én úgy is beszélék,

mint ahogy élek, szaggatottan, kihagyásokkal, mindig újabbnál újabb dologba fogva; hat évvel ezelőtt egy tyúkólat kezdtem építeni otthon, egyszer majd befejezem, fajtyúkokat akartam nevelni, abban az időben sokan összeszedték magukat ezzel, éppen a sarat tapostam egy délután, a csizmám minduntalan beleragadt a sárba, fél lábon ugráltam a gödör körül káromkodva, amikor a sógorom kanyarodott be az udvarba egy vadonatúj kerékpáron; hát te mit csinálsz, Mihály? kérdezte, miközben zsebkendőjével a kormányt törölgette; tyúkólat, mondtam; nevetni kezdett: talán csak nem fajtyúkokat akarsz nevelni te is? miért ne, kérdeztem, mi van ezen nevetnivaló? a szomszéd éppen a napokban vett egy tehenet, és tudod-e, miből? tojásokat árult; hát nem hallottad, mondta a szavamba vágva, hogy járvány pusztít a tyúkok között; milyen járvány? kérdeztem, miközben összeszorult a torkom; azt én nem tudom neked pontosan megmondani, mondta a csengőt megnyomva, valami pestisféle, tyúkpestis, ha nem hiszed, menj ki a piacra, annyi ott a vágott csirke, mint csillag az égen, mi otthon már két hete csak tyúkpaprikást eszünk; Teréz, Teréz, kiáltottam be izgatottan a konyhába, hallottad, mit mondott a Jani? kiűtött a tyúkpestis, na, mi az, ne pityeregi, hisz még nem vettük meg a tyúkokat... még ugyanaznap este elhatároztam, hogy nem is fogjuk megvenni őket, és hogy órát fogok javítani; látod, Mihály, ezt a kerékpárt? kérdezte a sógorom, miután leültünk a küszöbre; vadonatúj, miért nem kísérelsz meg te is órát javítani; órát? kérdeztem ijedten, én nem értek az órákhoz; ne legyél maradi, Mihály, mondta a sógorom, a mi korunk a technika kora, és ezért felejtse el a tyúkokat, kezdj el órát javítani, én is egyedül kezdtem, előbb a nagyobbakkal kezd, a faliorákkal, figyeld meg, hogyan működnek, szedd szét őket, igen, ez fontos, ugyanúgy, mint a puskát, egészen apró darabokra, és aztán rakd össze az egészet, minden az emlékezeten múlik, minden alkatrésznek megvan a maga helye, és ezt észben kell tartani, az ujjaid legyenek könnyűek, gyufaszálakkal gyakorlatozzál, a kéznek nem szabad remegnie, vegyél egy tükröt, és állj ki a napra, a fényt irányítsd a falra, kezdetben ugrálni fog a falon, de ez ne vegye el a kedved, igen, a látás, majdnem elfelejtettem, nagyon fontos szintén, zsilettpengéből finom csavarhúzókat lehet készíteni, nagyítót majd én adok, aztán később majd rátérhetsz a csörgőkre, a csörgőórák ugyanolyan alapon működnek, mint a faliorák és a karórák, karórákat azonban ne vállalj sohasem, nem kifizetődők, én nagyon jól keresek, igaz, hogy én az órák mellett fésűkkel is foglalkozom, gyönyörű fésűket készítek alumíniumból, örökösök, az én fésűim nem törnek el a farzsebben, ha az ember leül; kezdetben késnyelekkel is foglalkoztam, gyönyörű késnyeleket készítettem polivinilből, meg kalitkákat közönséges drótból, de ma már egyik sem kifizetődő, a kalitka se, a késnyél se, a mellékkeresetem nagyobb már, mint a fizetésem a gyárban, két év alatt annyira összeszedtem magam, hogy kerékpárt vettem, liszt, krumpli állandóan van a házban, és minden máso-

dik reggel cukros tejet iszunk valahányan reggelire; Mihály, mondom, nem fogod megbánni, kezd el rögtön, kezd még ma este; és én el is kezdtem, Norvo, vacsora után; Teréz, mondtam a feleségemnek, ha jól emlékszem, nekünk egyszer volt egy csavarhúzónk; mit akarsz avval, mondta a feleségem, az akkora, hogy szemet lehetne lapátolni vele, meg rozsdás is; én azt kérdeztem, hogy hol van? mondtam; nem tudom, ki tudja, mondta Teréz, nem adta kölcsön valakinek? én? te, te; nagyon is jól tudod, hogy én még egy tűt sem adok ki soha a házból, mondtam dühbe gurulva; hát a mákdarálót azt ki adta oda? mondta, csípőre téve a kezét; nekem ne tedd csípőre így a kezed, ha velem beszélsz, mondtam, az asztalra ütve; azt hiszed, hogy nem tudom, kinél van a mákdarálónk? mondta elvörösödvé; mit akarsz a mákdarálóval, én a csavarhúzót keresem; úgy, mondta, szemöldökét összehúzva, úgy, hát akkor csak pakold ki az egész házat, a szekrényeket, és hordj mindent a Selem Rozihoz, annak jobban kell, vagy azt hiszed, hogy nem tudom, kihez jársz, oda, ahova a kocsmáros is, a Stevo, meg a kedves barátod, a Tumbász, meg a többiek, a fél város; én a csavarhúzót keresem, Teréz, mondtam, eléje állva, és ha nekem még egyszer kiejted annak az asszonynak a nevét a szádon, akkor... beléptem a szobába, és becsaptam magam mögött az ajtót, leakasztottam a faliórát, és az asztalra tettem; megbolondultál, Mihály, mit akarsz avval az órával? látod, Teréz, mondtam, nyugalmat erőltetve magamra, én jót akarok, én mindig is csak jót akartam, akkor is, mikor loptam, akkor is, mikor öszülő fejjel bölgőzni tanultam, akkor is, amikor gombostűket árultam meg tollseprűt a vásáron, akkor is, amikor szentképeket kezdtem festeni, akkor is, amikor ócskavasat gyűjtöttem, akkor is, amikor a dalárdába jártam, neked akartam jót, nem magamnak, neked meg a gyerekeknek, azt akartam, hogy egy kicsit mi is összeszedjük magunkat, ez volt az egyetlen célom, emlékszel még a cipőtisztító szalonra, hát nem volt az jó ötlet, mások megvalósították az én ötletemet; azt az órát tedd vissza a helyére, Mihály, azt az órát én nászajándékba kaptam, annak az órának semmi baja, tönkre akarod tenni? nem akarom tönkretenni, mondtam, csak meg akarom nézni; mit akarsz megnézni? kérdezte; a belsejét, mondtam; Mihály, mondta, megfogva a karom, te hiszel a Janinak? miért ne hinnék, mondtam, semmi sem lehetetlen, bölgőzni is egyedül tanultam, ha arra vártam volna, hogy valaki megtanítsa, akkor még mindig gombostűt árulnék, ki tanított festeni? senki, a szent sírt mégis, lám, hogy eltaláltam, azon a képen minden hasonlított, a kis Jézus, igaz, kissé ráncosabbra sikerült, mint az igazi képen, meglátod, Teréz, hogy én még sokra viszem ebben az életben, mondtam neki; még manapság is, Norvo, elfog néha a lelkesedés, vérhullámok öntik el a fejem, amikor arra gondolok, hogy mi minden lehetne belőlem, például orvos, női, női belgyógyász, jól hangzik nagyon, női belgyógyász, még ha százszor tudom is, hogy soha semmi sem lesz már az enyém, de talán ez így is van rendjén, nem futotta többre az erőmből, túl messzi-

ről jöttem, mélyről, lekéstem a rajtot, minden irányba szaladtam egyszerre: előre, hátra, oldalra, le-fel, hallásom is van, ritmusérzésem is, és mégis állandóan úgy érzem, hogy valami hiányzik ahhoz, hogy jó zenész lehessek, nem az iskola, nemcsak az iskola, valami más, nézd meg a karom, nézd meg a nyakam, a lábam, prima minőség, és mégis az maradtam, ami voltam, egyetlen tervemet sem voltam képes valóra váltani, ugyanott állok, ahol kezdetben is, nem mondom, néhány apróságra azért szert tettem, a villanyborotvám például a legjobb márka: Braun, de otthon még mindig csumával fűtünk egész télen, de otthon a szobánk földes, a falak nedvesek, ha a reklámokat nézem néha a tévén, a feleségem jut eszembe, aki az én élő mosógépem, teljesen automatikus, és száraz kenyérré, bablevesre meg káposztafőzelékre jár, a feleségemre, aki kávédaráló is egyben, habverő, gramofon, rádió, autó, motorcsónak, gyorsforraló, gáztűzhely; ugyanakkor a kölcsönkérésben olyan gyakorlott vagyok, hogy az ismeretlenek is készségesen nyúlnak a pénztárcájuk után, ha az utcán vagy a kocsmában leállítom őket; miért nem írsz slágerokat, mint a Tumbász, mondta a főnök a minap, akkor nem kell majd kölcsönkérned, meggazdagodsz, mint a Bojan Adamič; meg is kíséreltem, de a sláger, Norvo, nem bírja az olyan embert, aki limlommal van tele, tollseprűkkel, öreg esernyőkkel, gombostűkkel, rongypokrócokkal, cipőkefékkel, fakanalakkal, és az olyant se, aki olyan leveleket kap hazulról naponta, mint én: a tető beázott, a víz ráfolyt a szekrényekre, a fiadat kidobták az iskolából, javítóintézetbe kerül, a lányod másállapotos, vigyen el az ördög benneketek, mindnyájatokat vigyen el az ördög, elegendem van belőletek, engem hagyjatok békében, ne engem okoljatok, én megtettem a magamét, többre nem vagyok képes, többre nem, a sláger az a selymet szereti, Norvo, a könnyű borokat, a gyümölcsöt, a halat, a tiszta gatyát, a finaszket az ágyban, a szagos szappant, egy-két hét még, Norvo, és vége itt a bálnak, és én már most rettegek, ha arra gondolok, hogy haza kell majd mennem, hogy itt kell hagynom ezt a szigetet, ezt a szállodát, ezeket az embereket, akik oly távoli országokból érkeznek ide, hogy egyszer-kétszer megmártásuk az ülepüket a vízben, van neked fogalmad arról, hogy mennyibe kerül egy repülőjegy? azon a pénzen, amit ezek a jegyért leguberálnak, én fél évet kihúznék családotul, nézd meg a nőjeiket, becsület-szavamra, ha néha fent aludtam egyiknél-másiknál, miután elaludtak, én nemegyszer felkeltem, és sorba megszagolgattam a ruhadarabjaikat, a pulóverüket, az ingjüket, a bugyijukat, a cipőjüket, mintha nem is emberek lennének, Norvo, szagtalanok, érted, nincs szaguk, egyszerűen nincs, mintha más bolygóról érkeztek volna, olyan finomak, kivétel nélkül, egész patikát hordoznak magukkal a táskájukban, zsirokat, krémeket, mit tudom én, nálam otthon minden húgyszagú, minden, a szoba, a konyha, a gyerek, az asszony, az ágy, a lepedők, húgyszagú meg izzadságszagú meg penészszagú, érted? káposztaszagú, babszagú, különösen télen, amikor betömök a réseket az ajtó alatt

és az ablakokon, amikor a levegő felmelegszik a szobában; nézd csak meg őket, hogy hogy öltözködnek, az én fürdőgatyám négyéves, ezek meg kettőt-hármat hoznak magukkal, és ha kijönnek a vízből, cserélik őket, mindnek két-három töltőtolla van, aranykeletes szemüvegüket a strandon felejtik, a napszemüveget, a napolajat, a napernyőt, a légmattacokat mindenféle színben, a törülközőket kinn hagyják éjszakára a strandon, szigony, uszonyok, gumiruha, oxigénpalack

francia gumicsónak, Avon

svéd motor, Penta

fűjtató

benzintartály, piros, kék

matrózzsák, vízhatlan

parafanyelű kések, a vízben nem merülnek alá

dobozok, norvég horgokkal

francia nejlonszinegek poliviniltokban

szétszedhető horgászbotok, szintén tokban

gázrostély

hordozható hűtő, benne hússzeletek, üvegek, dingács

meg egy koffer evőeszközökkel, tányérokkal

táskarádió, Blaupunkt, gramofonnal, hosszú-, közép- és rövid hullám, URH, a basszust

fantasztikusan adja

fényképezőgép, Kodak, színes filmmel

kamera, japán

lencsék bőrtokban

teleobjektív

gázöngyújtó, Ronson

cigarettek, LM, Chesterfield

holland szivarok

szivarkák, Van Baars, Bellmann, fél kofferra való üres dobozt gyűjtöttem a fiamnak

újságok, Die Zeit, Elle

könyvek

puska bőrtokban

autó, Mercedes, BMW, Opel stb.

térképek, prospektusok a hátsó ülés fölött

szerszámláda csavarhúzókkal, fűrészszel, kalapáccsal, harapófogóval

gyógyszerek fejfájás ellen, az alkohol okozta mámor ellen, ragtapaszok, étvágygerjesztő

tabletták, szem- és fülcsöppek, vatta, csipeszek, ollók, ollócskák, fásli, jód

iránytű
vízálló karóra
sör konzervdobozban
tácsvő
élő kutya, a lélek csak hálni jár bele, farka alatt a farán védőpánt
élő majom, Miki, lop
fehéregerek műanyagból, szaladnak
szellentő párnák, ha az ember rájuk ül, szórakozásra
kőtojás, szórakozásra
kő kockacukor, szórakozásra
hordozható rulett, öt ezrest vesztettem
kártyák, meg kell tanulnom kártyázni
ízesítőanyagok fantasztikus üvegekben, néhányat sikerült begyűjtenem
tömény szesz, gyűszűnyi üvegben, kóstoltam
jojó
hulahoppkarika
műanyag kígyók, ijesztgetésre
műanyag béka, a levesbe
méretre készült kondomok
pornográf képek
műanyag lokni, olyan, mint egy bulldog
műanyag csaj, lábmelegítő
riasztópisztoly
meztelen, néger nő, kulcstartó
háromdimenziós képek, hergelő mókusok, kecskék, tehenek, kínaiak, a nő a hintán ül
üvegharisnya
halcsontos melltartó, kettőt beszereztem a feleségemnek
amerikai kalocsni, elegáns
érmek
karperecek, nyakláncok
ezüstnyelű hajkefék
mackó, mézzel tele
szagtalanító szobor, a fejével meg kell dörzsölni a hónod alját
arany zsebóra
klarinet igazgyöngyökkel kirakva, nyakkendőű
pingponglabdák, rakettek

tollaslabda
Nivea-labda
gumilabda
hashajtó csokoládé
alkoholos csokoládé
hátvakaró
hálósák
fürdősapka
körömrészelők
bajuszkötők
hajfestékek
bőrkötések noteszok
kulcslámpa, beszereztem, nálunk nem kapható
összecsukható japán esernyő
guruló házikó az autó mögé kötve, klozettel
miniatűr adó-vevő
elektromos masszírozó
hajszárító
ventilátor, elemes

nem, én nem megyek haza az idén, Norvo, én ugyanazt fogom tenni, amit a főnök, kiszemelek egyet ezek közül a kisasszonyok közül, találok magamnak egy olyat, akiben még maradt egy kis nedv és annyi erő, hogy a lábát a magasba tudja emelni, és őszre szépen átlépek vele a határt, még csak jelentkezni sem fogok az asszonymnak, senkinek, érted, ezt a munkát még végigcsinálom, mert kell a pénz, van néhány komolyabb adósságom, és aztán a vizontlátásra, via Jesenice, a többiek után, ott kinn nem leszek muzsikus cigány, ott kinn művész úr leszek, mert mi vár rám itt, két-három év múlva egy zenekarba se vesznek fel, nagyon elszaporodtak a kölyökzenekarok, haza majd csak akkor jövök, ha összeszedtem magam, mint a többiek, házat fogok venni a tengerparton, csónakot, halászgatni fogok, szőlőt nevelek, esetleg privát kocsmát nyitok, majd meglátjuk még, a Jócó, a szaxofonos negyvenéves elmúlt már, amikor kiment, és mi baja van most? saját kocsma van Münchenben, és őszre elkészül itt is a szállodája a tengerparton, szerencséje volt, olyan nőt vett el, aki értékelni tudta az ágyban, és lassan mindenét ráíratta, a Madanca fivéreknek Ausztráliában juhfarmjuk van, helikopterral terelgetik a nyáját, és mik voltak addig, míg itthon voltak? muzsikus cigányok, cirkuszosok, külvárosi macskanyávoztatók, részeges tolvajok, Fifi, az a görbe lábú dobos írástudatlan volt, amikor kiment, és tudod, kit vett el feleségül néhány évvel ezelőtt, a genfi főrendőrfelügyelő

lányát, Zókinak divatszalonja van Karlsruheban, el tudod te ezt képzelni? Benedek egy svájci esernyőgyáros lányát vette el, Nemecek Egyiptomban tekintélyes gyümölcskereskedő, a Tumbász, igaz, megjárta; nem, semmi sem lehetetlen, Norvo, én döntöttem, ebben a pillanatban döntöttem el, hogy menni fogok, hiszem, hogy néhány év múlva itt is sok minden meg fog változni, néhány évvel ezelőtt még gondolni sem lehetett arra, hogy az ember külföldre menjen, és ma nyitva vannak a határok, de én nem várhatok már tovább, érted? én nem várhatok, négy-öt év múlva öregember leszek, és semmiről sem akarok lemondani, semmiről az égvilágon, én a hajrára tettem fel mindent, és titokban azt remélem, hogy ott kinn valahol, egy városban, az utcán vagy egy moziban vagy egy táncchelyiségben egyszer mégiscsak találkozni fogok veled, Lujzával; ha jobban meggondolom, nincs is más vágyam tulajdonképpen, mint találkozni veled még egyszer, egyszerűen látni szeretném, érted, Norvo, látni őt, és nem a külföldet, a fene tudja, mi van velem, tudom, hogy mire gondolsz, Norvo, tudom, lehet, hogy igazad is van, lehet, hogy én képtelen vagyok felismerni azt a korcs kis élőlényt magamban, a szemétdombok között, mely hetek óta nyugtalanít, lehet, Norvo, mit gondolsz? menjek? válaszolj valamit, csak egy szót, egyetlen szót, és maradok, zenekart alapíthatnánk mi ketten, a főnök őszre elmegy, ez a sziget egy örökös hely, az igazgató kedvel bennünket, egyszer már említette, hogy télre is szívesen szerződtené bennünket, veled szeretnék dolgozni, aláírnánk a szerződést, találnánk egy jó trombitást, egy fiatal trombitást, lehozhatnád a feleséged ide, meg a gyerekeidet, idővel talán lakást is vehetnénk benn a városban, egyelőre még elég olcsók, megtelepedhetnénk, itt nincs se por, se légy, se szúnyog, a levegő egészséges, halászni járnánk, vagy szereznénk egy teherautót, és nyaranta gyümölcsöt, dinnyét, salátát, paradicsomot szállíthatnánk ide Vajdaságból, ilyesmivel fantasztikusan lehet keresni, mindössze minimális alaptókéra van szükség, de ha mi ketten összefognánk, ez nem lenne probléma, ott fenn jól lealkudnánk az árakat, a paraszt örülne, hogy egyszerre megszabadul az árutól, a felvásárló központok amúgy is csak zsarolják őket, és itt az egészet jó pénzért eladnánk, de ha ilyesmihez nincs kedved, csinálhatunk mást, kocsmát nyithatnánk magyar specialitásokkal, telkekkel spekulálhatnánk, sétahajóvá alakíthatnánk egy öreg halászhajót, Norvo, válaszolj valamit...

... egy őszi reggelen, Norvo, mondd, hogy fogjam be a pofám, mondd, hogy... mondd, hogy... egy őszi reggelen, még koromsötét volt, nem, koromsötét volt, amikor hazafelé indultam, de... a legkisebb fiam, igen, a Misi, Norvo, ezt még elmondom, mielőtt a csónakba ülnék, hazafelé tartottam a bögővel a hátamon egy lakodalomból, amikor egy nagy csapat gyerek fogott hirtelen közre, az apraja a nadrágom szárába kapaszkodott, a nagyobbak a karom rángatták, négykézlábra ereszkedve átbújtak a lábam között,

kénytelen voltam megállni, letettem a bőgőt a földre és ráültem, szótlánul szemügyre vettem őket, szutykos, rongyos, mezítlábas, sovány gyerekhad állt körülöttem, a kezüket nyújtották felém, pénzt követeltek, hagyjatok, mondtam, nincs nálam aprópénz, de nem tágitottak, tudták, hogy honnan jövök, és azt is, hogy nem vagyok józan, kisvártatva annyira felbátorodtak, hogy turkálni kezdtek a zsebeimben, lekapták a fejemről a kalapot, és elszaladtak velem, belerúgtak a bőgőmbé, néhányszor szétcsaptam köztük a kezemmel, elhessentettem őket, mint a legyeket, de a következő pillanatban már ismét rajtam voltak, ekkor már láttam, hogy tréfáról szó sem lehet, négy suhanc állt a gyermekhad mögött, cigarettázva, káromkodva bátorították a gyávább kölyköket, felálltam, hogy majd továbbmegyek, de egy maszatos kisfiú állt utamba, karjaiban egy elgyengült, koszos kutyát tartva

bácsi, mondta, vedd meg ezt a kutyát

óvatosan körülnéztem, a gyerekhad kört képezett körém, csendben és elszántan álltak, készen arra, hogy a legkisebb mozdulatomra is szétugorjanak, az egyik suhanc faron billentett egy vézna fiút, aki leghátul állt, és nem mert a közelembé jönni

nem kell mindjárt betojni, Marci, mondta neki a suhanc, aki faron billentette

és mennyit kérsz ezért a kutyáért? kérdeztem meg a gyerektől, a hangom akaratom ellenére is megremegett, nem néztem a kutyát tartó gyerekekre, a négy suhancot igyekeztem szemmel tartani, nyugodtan álltak, unottan szinte, mintha semmi közük nem lett volna az egészhez, de abból, ahogy a cigarettájukat szívták, időnként hegyeset köpve maguk elé, következtetni lehetett arra, hogy idegesek, és hogy mindenre elszánták magukat

öt ezrest, mondta a gyerek, felém nyújtva a kutyát

öt ezrest ezért a sündisznóért? mondtam meglepetést színlelve; a gyerekek kuncogni kezdtek; nem, én akkor már inkább egy tehenet veszek

öt ezres, mondta ismét a gyerek, s félénken a négy suhancra nézett; azok hallgattak, körülnéztem az utcán, hogy nem jön-e valaki, a gyerekek követték tekintetemet

nem gondolod, hogy egy kicsit sokat kérsz? kérdeztem a gyerektől

ez egy fajkutyá, válaszolta

ez? kérdeztem, a kutya lekonyuló fülét a mutató- és a hüvelykujjam közé fogva, milyen fajtához tartozik, angol telivér, lipicai, muraközi, yorkshire-i, berkshire-i, angóra?

ez egy fajkutyá, mondta a gyerek, ismét a suhancokra nézve, azok összenéztek

mi az, hogy angóra? kérdezte meg az egyik gyerek, nadrág nem volt rajta, öltözéke egy klottgatyából, egy pár térdig érő csizmából és egy olajos munkászubonyból állt

egyiktek sem hallott még az angórakutyákról? kérdeztem; csend lett; csodálom, pedig akkora tojásokat tojnak, mint egy-egy görögdinnye, a háború előtt sok volt belőlük errefelé, de a német fasiszták mind kiirtották őket, a szőrükből fogkefét készítettek,

a bőrükből csizmát, a csontjukból fésűt, a beleikből húrokat; újra körülnéztem az utcán, de még mindig kihalt volt és csendes, a négy suhanc néhány lépéssel közelebb lépett, zsebre tett kézzel szemléltek, félni kezdtem, körülbelül húszezer dinár volt a zsebemben, a házukban már napok óta nem volt kenyér

a háború előtt az apámnak két angórakutyája volt, mondta ekkor a csizmás, s mocs-
kos öklével megdörzsölte az orrát

na látod, mondtam, te jó fiú vagy, hogy hívnak?

Oszkárnak, mondta a gyerek

biztosan szépen kukorékoltak azok az angórakutyák, azért tartotta őket az apád, az angórakutyák ugyanis gyönyörűen kukorékolnak, szebben, mint a kakasok, mélyebben, és nem reggel, amikor még mindenki alszik, hanem este, elalvás előtt, ha teleették magukat herével, igen, az angórakutya nagyon szereti a lóherét, de megeszi a palacsintát is természetesen, legjobban azonban a kölnvizet kedveli, a kölnívíz a mindene, már messziről megérzi a szagát, és olyankor olyan hangot hallat, mint mikor a bicikligumiból kihúzzák a szelepet, a látása azonban gyenge, kár, nagyon fél a tulipánoktól a virágoskertben, ha tulipánnal álmodik, ijedtében felmászik a paradicsomkaróra, és csak krítyog, hogy az ember megsajnálja, sajnos, ez nem angórakutya, ha az lenne megvenném

ez részeg, mint a tök, mondta az egyik suhanc, újabb cigarettára gyújtva

rádásul döglött is, mondtam, s ismét meghúzgáltam a kutya fülét; ezért sokalлом az árát, mert döglött, ha százszor fajkutya is; az arcok elkomorultak körülöttem, a gyerekek a kutyát nézték

Jack, tedd le azt a kutyát a földre, szólalt meg a cigarettázó suhanc; a másik három néhány lépéssel ismét közelebb jött hozzám, a gyerek szófogadóan lehajolt, és a földre tette a kutyát, lógó nyelvvel, csukott szemekkel feküdt előttem, két hátsó lábával rúgott időnként egyet-egyet; a cigarettázó suhanc a gyerekek közé lépett, karjával ellökdöste őket maga elől, és a kutya fölre hajolt, hosszasan szemlélte, majd váratlanul felegyenesedett, és kétszer hasba rúgta az állatot, a rúgásokra a kutya megmozdult, szemét kinyitotta, aztán lassan, meg-megroggyanó lábakkal talpra állt, a hátán rángott a bőr, még mielőtt azonban bárki bármit is szólhatott volna, ismét elterült a földön, és ezúttal, úgy látszott, végérvényesen, lábaival a levegőben kalimpált, alig hallhatóan nyüsztített

megdöglik, mondta a csizmás, s nagy érdeklődéssel hajolt föléje

nem döglük meg, mondta a gyerek, aki eladásra kínálta

megdöglik, mondta a csizmás

nem döglük meg

megdöglik

nem döglük

megdöglik

nem

igen

nem

fogadjunk, hogy megdöglik

nem fogadok, nem fog megdögleni, Lordi, Lordi

rögtön megdöglik

Lordi

látod, hogy megdöglik, a csirke is így rángatja a lábát, amikor levágják a fejét

Lordi, Lordi

egyszer fejbe vágtam egy nyulat egy téglával

én egyszer négy kismacskát fojtottam bele egy vödör vízbe

én egy egeret a vályúba, az egérfogóval együtt nyomtam a víz alá

én egy ürge lábára drótot csavartam, és belelógattam a kútba

én egy öreg kandúrt az eperfára kötöttem, és tüzet raktam alá

én újságpapírra csaltam a hangyákat, és aztán a papírt meggyújtottam

én egy verébnek kinyomtam mind a két szemét, megvakult, és nekirepült a falnak

én egyszer beleszúrtam a késemmel a kisborjú hasába, észre se vette

én a télen egyedül szúrtam le egy kismalacot

én kitepdestem a lepkék szárnyait

én a szitakötőkét

én a legyekét

én egy galambnak kitekertem a nyakát

Lordi, Lordi, mondta a fiú elpityeredve

arrább, Jack, szólt rá a suhanc, mit csikorogsz mindjárt; öngyújtót vett elő a zsebéből, meggyújtotta, és a hosszú, kék lángot a kutya orra alá tartotta, mire az állat nagyot rándult

él, mondták kórusban a gyerekek; a suhanc ekkor ismét az állat orrához közelített a lánggal

él, mondták ismét a gyerekek

na, mit szólsz hozzá? kérdezte a suhanc, zsebre vágva az öngyújtót; szétvetett lábakkal állt meg előttem; ide azzal a pénzzel, mondta, meddig várjunk még?

fáradtan ültem a bögön, hányinger gyötört, szemügyre vettem egyik-másik gyereket, de nem ismertem fel őket, szemem előtt összefolyt az arcuk, részeg voltam, de nem annyira, hogy ne éreztem volna a veszélyt, nem annyira, hogy ne lettem volna tudatában annak egész idő alatt, hogy a fiam is köztük van, az én fiam, a Misi, felismertem

a hangját, Norvo, felismertem; ezek mégsem gondolhatják komolyan a dolgot, nem, nem, hajtogattam magamban, rám akarnak ijeszteni, hisz a fiam is köztük van, az én pénzem az övé is, azok négyen is biztosan tudják, hogy a fiam köztük van, ismernek, de közben az egész egyre nyomasztóbban nehezedett rám, mint egy álom, igen, pontosan úgy éreztem magam, mintha álmodnék, és minden igyekezetemmel azon voltam, hogy felébredjek, Miska, mondtam halkán, gyere ide, kisfiam, nézd csak, mit hoztam neked a lakodalomból, egy pulykacombot, hol vagy, kisfiam, Misi, Misó, te hóhányó, micsoda tréfa akar ez lenni, az apádat akarod kifosztani, ezt a bögőt összetörni, a hangszer, ostobák, ostobák, fordultál a négy suhanc felé, itt fosztogattok a külvárosban, itt, ahol senkinek semmiye, miért nem mentek a belvárosba, a kertvárosba, a fővárosba, a nyaralóhelyekre, a szállodák elé, a bárók elé, a parkolóhelyekre; amikor én a ti korotokban voltam... hirtelen elhallgattam; annak a tudata, hogy a fiam ott van a közelemben, abban a bandában, mely minden igyekezetem ellenére már a következő pillanatban ki fog fosztani, le fog ütni, úgy hasított belém, mint egy éles kés, mintha egy rozsdás drótkéfért forgattak volna az agyvelőmben, fáradt voltam: amikor én fiatal voltam... ismételttem meg előbbi szavaimat, ezzel nem azt akarom mondani, hogy most nem, igen, sajnós, még most is... ezeknél a szavaknál három ezüstkanalat húztam elő a zsebemből, látjátok, mondtam, a kanalakat a fejem fölé emelve, tudjátok-e, hogy mennyit ér egy ilyen kanál, na, látjátok, azt akarom mondani, hogy a kutya, a kutya, a kutyát igen... a négy suhanc mellém lépett

ne szelelj, apus, mondta az egyik

csend legyen, kiáltotta el magát az öngyújtós suhanc; a gyerekek elhallgattak, tisztuljatok innen, értitek, oszolj; a gyerekek ijedten szétugrottak

ide figyelj, fordult felém, mi nem érünk rá, mennyi pénz van nálad?

és a kanalakat is, csicsa, a kanalakat is

ennyire emlékszem, Norvo, a gégémre ütöttek, összeestem, és aztán minden úgy volt, mint abban a mesében vagy filmben a Gulliverrel, képtelen voltam megmozdulni, a testemet, a karjaimat, az arcomat, a lábamat ellepték az apró emberkéek, segélykiáltásaimat senki sem hallotta, s most is, Norvo, nem olyan-e itt minden, mint egy vacak álomban, ezek a tar sziklák, ez a súlyos bögőtök a hátamon, ez az ócska pisztoly az ingem alatt, a te szótlanságod, a feladat, amely vár ránk, ez az egyre jobban sűrűsödő sötétség; remélem, megtaláljuk a csónakot, az előbb, amikor elcsúsztam; elhatároztam, hogy nem is kelek fel, hogy ott maradok, ahol voltam, hova a francba menjek? itt maradok, és kész, mondtam magamban, lerúgom magamról a nadrágot, ezt a lucskos inget, gatyát, és lemegyek a partra fürödni, összefogdosok néhány rákot a sziklák között, szétverem ezt a tokot, tüzet rakok, és megsütöm a rákokat, hova a fenébe mennék? Norvo, most

jut eszembe, hogy én nem tudok autót vezetni; csuda rafinált dolog az ébredés egy-egy vacak álom után, az ébredés mindennek a végén, az egy átkozottul rafinált dolog, mint a gombás rántotta vagy a selyemharisnya, felébredsz, és néhány pillanatig még lúdbőrös háttal figyeled, amint eszeveszetten nyargalnak utánad; Norvo, eddig még egyszer sem volt ilyen sötét a vízen, nem látlak, istenemre mondom, nem látlak, tudom, hogy itt ülsz velem szemben a csónakban, de nem látlak, szerencsénk van, nehezen fognak észrevenni bennünket, én nem értem a főnököt, miért küldött ki bennünket ma éjjel, amikor tudja, hogy a rendőrség is kinn lesz a vízen; azt akarja, hogy elfogjanak bennünket? az a két-három zsák cigaretta nem ér meg annyit; nem gondolod, Norvo, két-három zsák cigarettát nem érdemes kockáztatni, én kereken kijelentettem neki, hogy nem megyek; nem megyek, mondtam, minek küldesz, ha jól tudod, hogy a rendőrök is kinn lesznek; ha láttad volna, Norvo, hogy mennyire fellátott; menni fogsz, mondta, menni fogsz; akkor merült fel bennem a gyanú, hogy hátha nem is cigaretta van azokban a zsákokban; te mit gondolsz, Norvo? a cigaretta az nem olyan értékes dolog, még ha amerikai is, én azt mondom, hogy azokban a zsákokban más valami van, hogy nem jutott eszünkbe eddig soha, hogy felnyissunk egyet? mit fogunk csinálni, Norvo, abban az esetben, ha észrevesznek bennünket? te tudsz úszni? én nem tudok, kapcsold csak ki a motort egy pillanatra, mintha motorzúgást hallanék a város irányából, hallod? Norvo, hallod? nem hallod? most? mit csináljunk, meg kell gyújtanunk a zseblámpát, különben nem látjuk meg a zsákokat a vízen, hallod? szerencsére nem is sejtik, hogy a mi motorunk kétszer olyan erős, mint az övék, ha a közelünkbe érnek, csak rákapcsolunk, nem hiszem, hogy lőni fognak, te mit gondolsz, Norvo? én nem hiszem, miért, miért lőnének? nem vagyunk mi gengszterek, nem igaz, Norvo, ha álljt kiáltanak, egyszerűen megállunk, állj, állj, itt az egyik zsák, nézz körül, a másik kettőnek is itt kell lennie, gyere, segíts kihúzni, nézd, amott a másik kettő is, szerencsénk van, átkozott szerencsénk van, úgy, tudod mit, én felbontom az egyiket, megnézzük, mi van benne, van zsebkésed, hagyd, ne keresd, sikerült kinyitnom, te, Norvo, mi van ezekben a dobozokban, nézd csak te... ez... Norvo, ne hagyj magamra, én nem tudom kezelni a motort, én nem ugorhatok utánad, nem tudok úszni, ki gondolta volna, hogy lőni fognak, ki gondolta volna, felszólítás nélkül. Norvo, ne ússz el, hé, emberek, megbolondultatok, mit lövöldöztök, halló, itt Skatulya Mihály, igen, a zenész a szigetről, a nagybögős, ne játsszanak, mert még véletlenül eltalálnak, és csavarják már el azt a reflektort, mert semmit sem látok, nevetségesek, Norvo, miért nem hagyják abba a lövöldözést, kapcsold be a motort, és húzzuk meg a csíkot, Norvo, hallod, minek kellett a vízbe ugornod, én fáradt vagyok, olyan fáradt vagyok, hogy csak ásítózom, igen, így jobb, fekve, így sokkal jobb, ezek a vacak reflektorok, semmit se látok, nevetségesek, éveket vártam erre a szélre, a biztonságom... ha elhull a hajam, parókat

veszek, lehet-e fürödni parókában, lehet-e fészülni, lehet-e mosni; ha a fogaim kihullanak, műfogsort tetetek, rám férne már egy új öltöny is, a kalocsnikat megveszem attól az amerikaitól, kapcsolódj ki százötven csomóval óránként, sétabotot kell majd szerez-nem, hányfajta motorkerékpár létezik a világon, keresztény zenészek, Norvo, F-dúrban vagyunk? largo, grave, adagio, andante, andantino, vivace, vivace, animato, animato, animato, te öreg, te szabad, esténként, amikor feljön a hold, csendes éj, régen játszottuk, Norvo, csendes éj, a gyöngyhalászok dala, oh, seniorita, esküvői harsonák, minden asszonyt szeretek, tengerészvalcer, tempó, tempó, a mi hazánk, menüett, hét gyönyörű lány, táncjáték, glory, glory, alleluja, mi zenészek vagyunk, te, mi, ismét karácsony van, kedves ismeretlen, nem vette észre, amikor az utcán az egyik pillanatban kicsúszott a zsebéből a pénztárcája, a paraszt és a szarka, fekete Rudolf, santa Lucia, kedvesem, engedd meg, hogy így szólítsalak, kedvesem, de lehet, hogy csupán egy álom vagy, melyet itt álmodok a tenger partján, hirtelen dolgozni szeretnék ismét, Lujza, minket egymásnak teremtettek, ezt a levelet egy olajfa árnyékában írom, tulajdonképpen semmit sem tudok rólad, mint ahogy a dal mondja, ki vagy te, meglehet, hogy férjed van, gyerekeid, ne válaszolj a levelemre, egy hétig várok még, és akkor utánad megyek, minden este érkezik egy vonat, olyankor amikor csukják az üzleteket a városban, kedves Lujza, engedd meg, hogy így szólítsalak, hallom a lépteidet a lépcsőn, melyen a madarak járnak, a meleg kezed, a meleg kezed, szeretlek, Skatulya Mihály, Vörös-sziget, Szabadság Szálló, várom leveled, remélem, hogy soraim egészségben találnak, játszani a színekkel, ez igen, kék és zöld együtt, ezt sokáig nem mertük, a háború előtt

Skatulya Mihály

Skatulya Mihály

Skatulya Mihály

egymás mellett lenni, aludni, beszélni, együtt ébredni, sohasem érek oda, éveket vártam erre a szélre, beilleszkedni a nő nemi szervébe, olyan, mint egy filteres pipa, bundás kenyér, inkább méreggel ölj meg, mint cukorral, kedvesem, engedd meg, hogy kedvesemnek nevezzelek, tegnap benn voltam a városban, és azt mondták, hogy Mama-íába utaztál, ne haragudj, hogy elolvastam azt a levelet, melyet a főnöknek írtál, kedves néger nő, a neved elfelejtettem, kár hogy a hajó rögtön másnap továbbindult, kedves néger nő Gambiából, enso domanding, enso domanding, így mondják, megjegyeztem, kérek tüzet, enso domanding, olyan fekete vagy, a diót is összetörnéd a combod között, a diót is. Amáliának ötvenezerral tartozom, nem szabad elfelejtenem megadni, a Tumbász feleségének hússzal, Röszlernének szintén, ötven meg húsz az hetven, meg húsz az kilencven, nem is olyan borzasztó, holnap van a húzás, ha megnyerem a tízmilliót, ha megnyerem, érzem, hogy megnyerem, autót veszek, egy Volkswagent, megjavíttatom a

tetőt, kipadlózatom a szobát, befejezem a tyúkólat, parizert veszek vacsorára, meg májas hurkát, veszek egy százhatvan literes frizsidert, és telerakom sörrel, tehát

frizsider

villanytűzhely

porszívó

villanyvasaló

kávédaráló

új tányérok

új fazekak, lábosok

új kések, kanalak, villák

új mákdaráló

új húsdaráló

új feketekávés csészék

új likőröspoharak

istenem, a televíziót majdnem elfelejtettem

új rádió

futja-e majd minderre? olyan álmos vagyok; Norvo,

hideg a víz? mit szólnál hozzá, ha kártyabarlangot nyitnánk elektromos kártyakeverőkkel? kedvesem, Lujza, ne haragudj, hogy így szólítalak, én megmondtam szépen, hogy ne utazz Mamaiába, most hogy akarsz visszajönni? hogy? erre válaszolj, a címem

SKATULYA MIHÁLY

SKATULYA MIHÁLY

SKATULYA MIHÁLY

SKATULYA MIHÁLY

VÖRÖS-SZIGET

SZABADSÁG SZÁLLÓ

JUGOSZLÁVIA

EURÓPA

akkor nézzük csak

frizsider

villanytűzhely

porszívó

frizsider

villanytűzhely

porszívó

frizsider

villanytűzhely
porszívó
frizsider
villanytűzhely
porszívó
frizsider
villanytűzhely, porszívó, frizsider
frizsider
 porszívó
 villanytűzhely
porszívó
 porszívó
 porszívó
porszívó

én találtam el
tévedsz, én találtam el
te tévedsz, én találtam el
nem, én találtam el
tévedsz, én találtam el
nem, én találtam el
én lőttem elsőnek
igen, de én találtam el
nem
nem
még mozog
még mozog

Egy makró emlékiratai

(1967)

KEDD

Kora reggel ébredtem fel. Megborotválkoztam, tiszta alsóneműt húztam, fehér inget kerestem a szekrényben. Tornadosz kopogtatott az ablakon. Ajtót nyitottam neki. Kezében egy csomó újságot szorongatott. Kiteregette őket az asztalon. „Hol van Pud”, kérdezte. „Elment falura. Dolgozni.” Tornadosz az újságokra mutatott. Kezembe vettem őket, izgatottan lapoztam. „Nekik is jár egy rövid hír a bűnügyi oldalon”, mondtam. „Gépkocsitolvajok esztelen halála”, írta az egyik tudósítás felett. A másikban több képzeletet fedeztem fel. „Vakmerő ifjak meggondolatlan öngyilkossága.” Igen. A hírek tartalma egyébként azonos volt. Azt mondtam Tornadosznak, hogy az újságok egy cseppet sem érdekelnek.

Az utcára mentünk. Azt javasoltam Tornadosznak, menjünk be a kórházba. Kellemtlenül fogadta a javaslatomat. Újra átvertük a portást, belégtünk az osztályra, de Hem ágyán már másik ember feküdt. No, ilyen a halál, kidobnak a fehér ágyból.

Egymásra pillantottunk.

Hátat fordítottunk, és egyszerre léptünk ki a szobából. Zsebre tettem a kezem, összehúztam a vállam, és ingerülten figyeltem a kórház udvarán sietve lépkedő ápolónőket. Tornadosz a vállamra tette a kezét. „Jobb lesz innen is mielőbb meglógni”, mondta. „Igen”, válaszoltam.

Az utcán Tornadosz bejelentette, hogy néhány órányi halaszthatatlan dolga van. De szeretné, ha ezekben a napokban sokat lennének együtt. Azt válaszoltam, hogy nekem is lenne némi dolgom. Megbeszéltük, hogy a Bulvar kávézó teraszán találkozunk pontosan délben. Gyors lépésekkel távolodott. Nem tudtam elképzelni, hová siet ennyire. Legyintettem. Betértem az első büfébe. Megittam egy konyakot, és hallgattam a részegek veszekedését. Csurgott a nyáluk, és egymást szidták. Aztán ölelgették egymást. Aztán

a mérnök lakása felé tartottam. Csengettem. Még otthon találtam. Amikor meglátott, egy kicsit meglepődött. Azt válaszoltam, szeretnék komolyan beszélgetni vele. Bólintott, hogy rendben van. De figyelmeztetett, nincs sok ideje, a munkahelyén várják. Helyet foglaltam az egyik kényelmes karosszékekben, kinyújtottam a lábam, a tenyeremet az asztalra tettem, és az egyik díszporcelán figurával játszadoztam.

„Miről beszélgessünk?” kérdezte.

„Abbahagyom a munkát. Keressen másik kerítőt.”

„Tudtam, hogy így fejezed be”, mondta közömbösen.

„Miből?” kérdeztem.

„Előre láttam. Így is sokáig kitartottál. Szép teljesítmény volt a részedről. Már arra számítottam, hogy beletörődsz, s végre megbízható ember leszel.”

„De nem lettem az.”

„Nem”, válaszolta halkán. „Pedig ideje lenne.”

„Tudom. Nincs sok haladékom. Engem is elkap az a szaros gépszíj. Nem vagyok finnyás, semmi kifogásom a munka ellen. Szeretek fényképezni. De nem bírom tovább. Egyszerűen belebolondulok.”

„Igen”, válaszolta. „Ez is olyan munka, mint a többi.”

Hallgattunk.

„Mit csinálsz holnap?”

„Nem tudom. Majd holnap meglátom.”

„Olvastam az újságban Hemről. Nagyon kikészített?”

„Nem”, válaszoltam. „Nem olyan nagyon. Tulajdonképpen számítottam erre.”

„Ő volt a legbátrabb köztetek. A leghülyébb.”

„Tudom. Az egyedüli, aki elmenekült. A többiek elsomfordáltak.”

„Fájdalmasan érint?”

„Csak az, hogy mi ravaszul megúsztuk.”

„Ekkora adóssággal túlélő sem lehetsz.”

„Tudom.”

Hirtelen, minden ok nélkül, elnevettem magam.

„Majd belátod. Adósság nélkül kibírhatatlan az élet.”

Tétován felálltam. Bementünk a laboratóriumba, átadtam neki a napokban előhívott filmeket, és mindent, ami az ő tulajdona volt. Aztán kifizette a béremet. Megveregette a vállam. Beült a kocsiba, indult a munkára. Felajánlotta, hogy elvisz a kocsival oda, ahová mennem kell. „Nem kell”, mondtam, „még nem tudom, hol kötök ki. Egyébként jól szórakoztunk ezekkel a lányokkal”, mondtam neki. Barátságosan néztünk egymásra. „Valóban szórakoztató volt”, mondta, majd begyújtotta a motort. Kihajolt az ablakon.

„Ha valamire szükséged lesz, akkor keress meg.” „Ha valami eszembe jut, okvetlenül jelentkezek.”

Úgy váltunk el, mint az igazi barátok.

Egy ideig kószáltam, majd a Bulvár kávéházba mentem. Tornadosz komoly arccal várt rám. Bécsiszeletet rendeltünk. Hemről egy szót sem ejtettünk. Aztán karlócai ürmöst kértem.

Délután Beával voltam. Elkéseredetten rántottam be az ágyba, lerángattam róla az alsóneműt, azt gondoltam, hogy megfojtom. Ő nézett rám. Mindent tudott, s kifacsart, mint egy citromot. Hál' istennek, nem beszéltünk a halálról.

SZERDA

Korán reggel Csicsi kopogtatott az ablakomon. Beengedtem. Egész éjszaka utazott, de arca meglepően friss volt. Azt mondtam neki, nagyon jó színben van. Nevetett. Valóban szép volt. Kívánatosabb, mint bármelyik más lány.

Leült az ágy szélére. „Hem?”, kérdezte eltűnődve.

„Ma délután temetjük.”

„Merkurosz?”

„Őt is.”

Felállt az ágyról, az asztalhoz lépett, és megkapaszkodott a vállamban.

„Nem tehetek róla. Azt akartam, hogy ne legyünk szentisek.”

Megfogtam a kezét, és az ágyhoz vezettem. Leült, a vállamra hajtotta a fejét.

„Mi van veled, Csicsi?”

„Még sohasem feküdtem le veled”, mondta gyengéden.

Levetkőztünk. Nagyon gyengéden, de mégis idegesen szeretkeztünk.

Amikor befejeztük, az első pillanatban nem tudtam, mivel kezdjem. Igazán nem éreztem magam romlottnak. És biztos voltam benne, hogy ő sem. Senkivel sem tévedt semmiben. Soha. Ellenőriztem magam. Milyen nyavalyás az ember. Semmit sem tehet, és irtó kínozza magát. Jó érzéssel állapítottam meg, hogy Hem halála mégsem készített ki. Ha nagyon gyászolnám, akkor biztosan jobban megszenvedném. De senkit sem akarok gyászolni. Senkit.

Csicsi arcát néztem. Úgy néztem rá, mint egy kedves régi emlékre, amely hamarosan eltűnik az életemből. Vagy pedig úgy, mint egy régen ismerős tájra, amelytől el kell búcsúznom. Örökre.

„Én úgy fogom fel az egészet”, mondtam, „mintha Hem természetes halállal halt volna meg. Tehát senki sem bűnös, a természettel ne ellenkezzünk. Gondolj arra, hogy valóban természetes halállal halt meg.”

Csicsi bólíntott, tekintete megnyugodott. Mintha csak az lett volna fontos, hogy engem megnyugtasson. Aztán összefüggéstelenül arról magyarázott, hogy a sorsjegy-árus fiú nagyon becsülte Hemet.

„Maradsz a városban?” kérdezte.

„És te?”

„Még nem döntöttem.”

Eltöprengtem a kérdésén. Ezekben a napokban nagy szükségem lenne Csicsire. Ebben biztos voltam. Hisz sokszor érzem, hogy magamra maradtam, és ettől irtó félek. Szeretem, ha barátok vesznek körül. Ha csoportosan mászkálunk a városban, és beolvadunk a tömegbe. De most mi lesz velünk? Magamra már régen nem vagyok kíváncsi. Csak azért imádkozok, hogy soha ne álljak le, mindig tegyek valamit, mert akkor könnyebben megúszom az életet. Igen.

Figyelmesen néztük egymást.

„Arra gondoltam, induljunk el valahová. Utazhatnánk már hajnalban, az első vonattal. Útközben majd kieszeljük, hová tartsunk”, javasoltam váratlanul Csicsinek.

Elmosolyodott.

„Nemsokára érett férfi leszel.” Szenvedélyesen átölelt.

„Azonnal becsomagolok. Alig van holmim. A trikóimat és az ingjeimet okvetlenül magammal viszem. Tudod, mindig nagyon szerettem az ingeket, főleg a szép, izléses kockás ingeket.”

A temetésen némán álltunk a hátsó sorokban. Ott megpillantottam a sorsjegyárus fiút is. A vonathoz is kikísért bennünket. Javasoltam neki, hogy menjen dolgozni a mérnökhöz, nyugodtan hivatkozzon rám. Feljegyezte a címet, azt mondta, éppen ilyen munkára vágyott.

„És vigyázz Beára”, figyelmeztettem. „Ő is a miénk.”

A vonat indulása előtt felírta magának Bea címét is.

„Vigyázz rá”, figyelmeztette Csicsi is. „A legjobb barátnőm volt ebben a rohadt városban.”

„Te hülye vagy”, mondtam Csicsinek, amikor elindult a vonat. De gyorsan elhallgattam, mert ezt Tanja szokta nekem mondani. Nem lenne szabad, hogy éppen most jusson eszembe Tanja. Kitekintettem az ablakon. Igen, hosszú útra indultam.

„Hogy érzed magad?”, kérdezte Csicsi. „Jól”, válaszoltam, és megszorítottam a kezét. „Majdnem boldog vagyok.”

„Az lehetetlen”, mosolyodott el.

„Miért?”

„Nem ismered a boldogság titkát. Nincs rá kipróbált recepted.”

„Neked van?”

„Van. Ennek köszönhetően az ember akkor lesz boldog, amikor csak akarja.”

„Áruld el, kérlek.”

„Az ember akkor boldog, amikor egy végeláthatatlan fenyveserdő melletti teraszon, fehér abrosszal letakart asztal mellett, a legújabb divat szerint felöltözve, jégbe hűtött méregpiros camparit iszik.”

„Akkor próbáljuk ki.”

„Nagyon egyszerű.”

„Régen birtokodban van ez a titok?”

„Nagyon régen.”

„Akkor miért nem árultad el előbb?”

„Mert nem hitted volna el.”

„Azt hiszed, hogy elhiszem?”

„Most már elegendő tapasztalatod van hozzá.”

A vállamra hajtotta a fejét. Két éjszaka nem aludt, nagyon álmos lehetett. Átöleltem. „Aludj”, mondtam, „őrizlek.”

Odakinn sötétedett. Behunytam a szemem, de nem bírtam elaludni. Izgalommal szemléltem a hosszabbodó kinti árnyakat. A távolban megpillantottam a hegycsúcsokat. Hová indultunk el, kérdeztem magamban. A kupében szunyókáló emberek felé fordultam. Az idősebbek mélyen aludtak, többen hangosan horkoltak. Aztán észrevettem, hogy Csicsi a szeme sarkából figyel, mit csinálok. Olyan különös volt a rejtett tekintete, mintha farkasszemet nézne velem. Megmozdítottam a vállam és rápillantottam.

„Nem bírok elaludni”, mondta.

„Az izgalom miatt”, válaszoltam.

„Te nem izgulsz?”

„Nem tudom. Mindenesetre kíváncsi vagyok, hol kötünk ki.”

„Ne tervezzünk semmit. Minden jó lesz.”

„Minden jó lesz”, ismételt meg én is.

A barátaimra gondoltam. Ugyan mit gondolnak majd, ha megtudják, hogy én is távoztam. Keserűen elmosolyodtam. Vannak-e még barátaim? Mi lesz velük néhány év múlva? De elhessegettem a kérdéseket, nem akartam szentis lenni. Mert mi történik valójában? Ha jól meggondoljuk, akkor belátjuk: semmi. Zötyög velem ez a hülye vonat. Szerepet cseréltünk. Ennyi az egész. Az új szerepben egy ideig mindenki jól érzi magát. Könnyen megy a dolog, hisz hasonlóak vagyunk. S aztán elhervadnak a szerepek, kifakul a színpad, zavartan hajlongunk az üres terem előtt, senki sem szól ránk, senki sem gondoskodik rólunk, anélkül, hogy észrevettük volna, rádöbbenünk, hogy elárvultunk. De ebből sem lesz katasztrófa. Semmitől se félünk. Az emberek leszoktak a félelemről, nélküle rohangásznak. Jó lesz egyszer megpihenni. Nekünk is. Az a fontos,

hogy ne különbözzünk. Mert ez lenne a legnevetségesebb dolog ebben a hülye világban. Azonkívül irtó fárasztó.

Megnyugodva szorítottam magamhoz Csicsi testét. Úgy viselkedtem, olyan gyengéden, mint aki beletörődött mindenbe.

Kezével az arcomat simogatta.

„Nem haragszol rám?”, kérdezte.

„Miért haragudnék?”

„Mert annyi felesleges dolog történt velünk.”

Intettem: nem. Valóban így gondoltam. Csicsire soha életemben nem haragudtam. Eztán sem fogok rá neheztelni. Ha lenne rá okom, akkor sem. Igen. Legalább maradjon meg egy szép emlék ebből a kurva életből.

„Nem haragszom. Csak az a baj, hogy egyszer elmúlik minden.”

„Ha szerencsénk lesz – akkor igen.”

Ez a mondata végképp megnyugtató.

Minden elmúlik, gondoltam magamban. Rágyújtottam egy cigarettára. Mélyet szippantottam a füstből. Úgy éreztem magam, mint aki most riadt fel egy kellemes álomból. Vagy éppen azt álmodja, hogy felriadt. Ki tudná megmondani ezt pontosan. Senki. Senki sem tudja pontosan megfigyelni, miközben a sűrű ködben tévelyeg, hogyan tűnik el a másik ember egy közeli ködfelhőben. Lehet, hogy már minden végleg lezárult, gondoltam magamban, miközben a vonat zakatolását hallgatva a cigarettával babráltam. Holnap megismételhetem ezt a mozdulatot. Megismétlem minden áldott nap. Ameddig csak élek. Mindig.

Kitekintettem az ablakon. Immár besötétedett. A távolban elárvult fények villogtak. Tekintetemet a fekete földbe fúrtam. Csak ezt akarom még látni. Hogyan falja fel a földet a koromfekete éjszaka. Titokban és vérszomjasan. Ki veszi ezt észre, ha majd nem leszek?

Felemeltem a bal kezem, és Csicsi hajtincseivel játszadoztam. Egy ideig bizonyára elégedett leszek, gondoltam. Másra nincs időm gondolni. Csicsinek arról meséltem, hogy először kipihenjük magunkat. Most már elárulhatom, ezekben az években nagyon elfáradtam. Aztán pénz után nézünk.

„Mert pénz kell ahhoz, hogy szórakozzunk, és felejsünk”, mondtam.

„Igen”, válaszolta. „Az a fontos, hogy mértéktelenül szórakozzunk, szenvedélyesen és konokul, mert sok dolgot el kell felejtenünk.”

„Ha valahol nem megy jól a sorunk, hát – továbbállunk.”

„Persze”, villant meg a szeme, „ezt mindig megtehetjük.”

„És ennyi elég is”, mondtam, és eloltottam a cigarettámat.

Csányi Erzsébet

Farmernadrágos próza vajdasági tükörben

A vajdasági magyar jeans-próza természetrája

Kiadó:

Bölcsészettudományi Kar
Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Újvidék

A kiadásért felel:

dr. Ljiljana Subotić dékán

Szerkesztette:

Hózsá Éva

Recenzensek:

Szeli István

Thomka Beáta

Bókay Antal

Lektor és korrektor:

Buzás Márta

Nyomdai előkészítés:

Dataprint

Fedőlapterv:

Antal László

Készült az újvidéki **Dániel Print** Nyomdában 2010-ben

Példányszám: 300

821.511.141(497.11).09"19"

CSÁNYI, Erzsébet, 1956-

Farmernadrágos próza vajdasági tükörben : a vajdasági magyar jeans-próza természetrajza / Csányi Erzsébet. – Újvidék : Bölcsészettudományi Kar : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2010 (Újvidék : Dániel Print). – 245 str. ; 23 cm. – (Planta könyvtár ; 2)

Tiráž 300.

ISBN 978-86-6065-039-1 (BK)

a) Мађарска књижевност – Србија – 20. в.

COBISS.SR-ID 257939719

A Farmernadrágos próza vajdasági tükörben a vajdasági interkulturális térség olvasztótégelyében létrejött irodalmi műveket (Tolnai Ottó Rovarház, Gion Nándor Testvérem, Joáb, Domonkos István Kitömött madár és Végel László Egy makró emlékiratai című regényeit) középpontba helyezve, azokból kiindulva rajzolja meg egy fokozatosan tágítható kulturális kontextus pókhálóköréit.

A 20. század középső évtizedeinek viszonylag szabad szellemi légkörében alakuló délszláv kulturális régió ugyanis a modern és posztmodern határán fogékonyan reagált a felerősödő amerikai, majd európai ellenkulturális mozgalmakra. Az 1950-es években az amerikai munkásfiatalok a farmernadrágot - munkaruhájukat - mint „stigmát” munkaidő után is tovább hordták egy mindenek fölött álló lazaság és önidentitás tüntető igényével. A farmernadrág e divat révén kulturális jellé válik, szimbolikus konnotációi a munka/pihenés, a gazdag/szegény, a hétköznapi/ünnepi, a férfi/női, a szabadság/rabság, az előadó/néző, a szubkultúra/magaskultúra közti ellentétet viszonylagosítják, határokat függesztenek fel.

J. D. Salinger Zabhegyező és Jack Kerouac Úton című kultuszregénye mintájára a jazz improvizatív ritmusát leképező farmernadrágos ill. jeans-próza elsősorban lírai és spontán stílusa révén lázadt a lelki sivárság és a fogyasztói társadalom konformista szemlélete ellen.

A plurálisan kódolt, azúr festékcsoéppel (Tolnai Ottó) színezett vajdasági magyar irodalom a modern kulturális kommunikáció mechanizmusaiába és a világirodalmi határfúziókba illeszkedve, valamint a délszláv jeans-regények diszkurzusfolyamába lépve kialakítja a maga artikulált vonulatát.

A szerző eddigi kötetei:

Szövegvilágok: a fikció fölénye.

Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1992.

A regény öntudata. Metanarratív próza a jelenkori magyar és szerb irodalomban.

Forum - Uroboros, Újvidék, 1996.

Világirodalmi kontúr.

Forum - Iskolakultúra, Újvidék-Pécs, 2000.